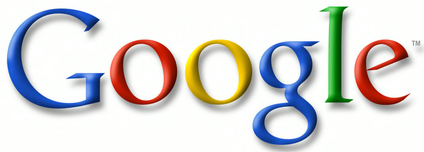
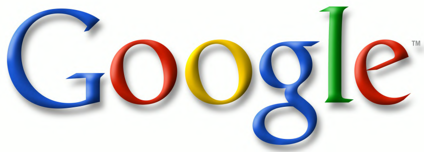
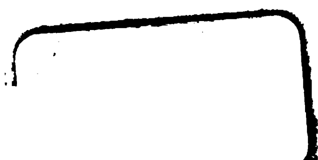

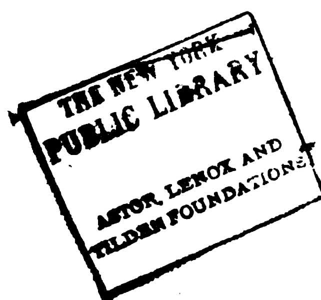

Schuker –
GEM

REIS

DOOR

ZWEDEN.

C. Gillberg, del. — A. J. v. d. Sylenhard, aqu. — A. v. d. Beck, sc.

ELFKARLEBY-VAL.

REIS

DOOR

ZWEDEN, NOORWEGEN, LAPPLAND, FINNLAND EN INGERMANNLAND

IN

DE JAREN 1817, 1818 EN 1820,

DOOR

FRIEDR. WILH. VON SCHUBERT,

DOCTOR IN DE GODGEL. EN PROFESSOR AAN DE KON. PRUISS. UNIVERSITEIT TE GREIFSWALD, BENOEMD KON. SUPERINTENDENT EN LEERAAR TE ALTENKIRCHEN OP HET EILAND RÜGEN.

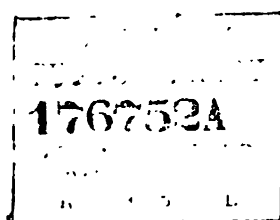
EERSTE DEEL.

REIS DOOR HET ZUIDELIJKE EN OOSTELIJKE ZWEDEN.

UIT HET HOOGDUITSCH.

TE DEVENTER,
BIJ A. J. VAN DEN SIGTENHORST.
1824.

176752A

REIS

DOOR

HET ZUIDELIJKE EN OOSTELIJKE ZWEDEN,

OF

DOOR SCHONEN, BLEKINGEN, SMALAND, OOST-GOTHLAND, SÖDERMANNLAND EN UPLAND, NAAR STOCKHOLM, UPSALA EN GEFLE,

DOOR

FRIEDR. WILH. VON SCHUBERT,

DOCTOR IN DE GODGEL. EN PROFESSOR AAN DE KON. PRUISS. UNIVERSITEIT TE GREIFSWALD, BENOEMD KON. SUPERINTENDENT EN LEERAAR TE ALTENKIRCHEN OP HET EILAND RÜGEN.

UIT HET HOOGDUITSCH.

TE DEVENTER,
BIJ A. J. VAN DEN SIGTENHORST.
1824.

VOORBERIGT.

De nieuwste en volledigste reis door de, op den titel genoemde, landschappen bieden wij hiermede onzen landgenooten aan, in het vertrouwen, dat allen, die op de uitbreiding der Aardrijkskundige Wetenschappen prijs stellen, dezelve met genoegen zullen ontvangen. VON SCHUBERT *is geen gewoon reiziger, die alles slechts met een vlugtig oog beschouwt: zijne aanteekeningen zijn wezenlijk bijdragen tot eene naauwkeurige kennis van de door hem bereisde streken, en van des te meer waarde, daar hij, vooral in het hooge Noorden, plaatsen bezocht, die bijna nooit door den voet van eenen buitenlandschen reiziger betreden zijn, en zijne verbindtenissen met aanzienlijke personen hem den toegang tot een aantal officiele stukken verschaften. Hij deelt echter dikwijls bijzonderheden mede, die van zeer weinig gewigt zijn: deze hebben wij weggelaten, zonder daarvan altijd aan den voet der bladzijde rekenschap te geven, ook de opgaaf zijner dagreizen met den afstand der steden, dorpen en posthuizen.* VON SCHUBERTS *Reis zal wel (gelijk in het overigens*

zeer

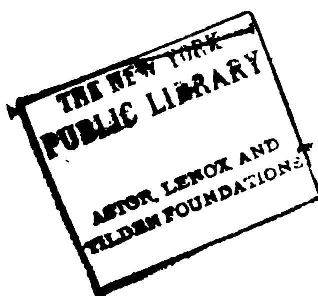
zeer gunstig verslag, hetwelk in het Tijdschrift voor binnen- en buitenlandsche Letterkunde *voorkomt, zeer juist aangemerkt wordt) door de beminnaars van zonderlinge reisavonturen onbevredigd uit de handen gelegd worden; maar, daarentegen, eene blijvende waarde behouden voor de kennis van het noordwestelijk gedeelte van Europa, vooral van het grootstendeels nog weinig bekende Zweedsche Rijk, dat zich, onder zijne nieuwe dynastie, zoo magtig ontwikkelt, en nergens zoo naauwkeurig en volledig beschreven wordt, dan in deze aanteekeningen. Vooral zullen de twee volgende deelen, die zijne reis door landstreken behelzen, over wier toestand wij bijna geene berigten hebben, daartoe onschatbare bijdragen leveren, en ons in het algemeen overtuigen, dat* Zweden, *onder zijnen* liberalen, constitutionelen *regeringsvorm en met zijne godsdienst- en vaderlandslievende inwoners, een der gelukkigste Rijken van het hedendaagsche Europa is.*

INHOUD.

van

NE-

VIJF-

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

C. Gillberg, del.

ELFKARLEBY-VAL.

REIS

DOOR

ZWEDEN, NOORWEGEN, LAPPLAND, FINNLAND EN INGERMANNLAND

IN

DE JAREN 1817, 1818 EN 1820,

DOOR

FRIEDR. WILH. VON SCHUBERT,

DOCTOR IN DE GODGEL. EN PROFESSOR AAN DE KON. PRUISS. UNIVERSITEIT TE GREIFSWALD, BENOEMD KON. SUPERINTENDENT EN LEERAAR TE ALTENKIRCHEN OP HET EILAND RÜGEN.

EERSTE DEEL.

REIS DOOR HET ZUIDELIJKE EN OOSTELIJKE ZWEDEN.

UIT HET HOOGDUITSCH.

TE DEVENTER,
BIJ A. J. VAN DEN SIGTENHORST.
1824.

Nog leiden wij elk uur eene mijl af: doch spoedig werd het stiller; onze vaart ging langzamer, en het was reeds donker, als wij op de plaats kwamen, waar men in de blaauwe verte de kusten van *Rügen* en van *Zweden* tegelijk ontdekt. Een verheven schouwspel bood de ondergang der zon op de opene zee: hemel en zee stonden in vlammen; dolfijnen (*Delphinus Phocaena*) speelden om het schip, toen de laatste stralen verdwenen. Een dezer dolfijnen vergezelde het schip bijna een half uur lang en vermaakte ons door zijn herhaald op- en onderduikelen.

Kort na zonnenondergang werd de manschap ter rust geroepen. De scheepsnacht duurt van 8 uren des avonds tot 8 uren des morgens; gedurende denzelven slaapt de manschap bij afdeelingen, elke afdeeling vier uren, in geval wind en weder zulks veroorloven; doch aan het roer wordt elk uur gewisseld. Als de eenige reiziger in de kajuit, was ik in dezelve, daar zij meer dan ééne, goed ingerigte en met matrassen voorziene slaapplaats heeft, ongestoord; doch, wegens de benaauwde kajuitlucht, die ligt zeeziekte veroorzaakt, trok ik het verdek voor. De lucht was zacht en de wind gunstig; zamengelegde zeilen verschaften mij eene bekwame ligplaats, en zoo sliep

gen gesticht, en in het jaar 1816 ingewijd. Zij heeft eene heerlijke ligging aan den oever der zee. Boven den ingang leest men de woorden van Ps. 150 vs. 6: *alles, wat adem heeft, love den Heere.* Hier houden de bewoners van het nabijgelegene visschersdorp *Vitte* hunnen Godsdienst in den herfst, ten tijde der haringvisscherij, wanneer zij verhinderd worden de verafgelegene hoofdkerk te bezoeken. Veroorlooft het weder zulks, dan wordt onder den vrijen hemel, in een klein dal, in het gezigt der wijde zee gepredikt.

sliep ik met de hoop in, om des morgens vroeg aan de Zweedsche kust te ontwaken. Maar tegen middernacht sloeg de wind naar het noorden; de lucht werd ruw; regen en wind volgden; de zeeziekte, die bij tegenwinden zeer ligt ontstaat, deed zich gevoelen, en duurde voort tot dat des morgens de wind gunstiger werd. Nu waren wij nog even ver van *IJstad* als wij om middernacht geweest waren; maar de tegenwind had ons, in weerwil van ons lavèren, in de nabijheid van het Deensche eiland *Bornholm* gedreven, dat zich met zijne hooge kusten voor ons ontvouwde. Eenen schoonen aanblik verschafte eene koopvaardijvloot, welke, uit de Noordzee komende, voor ons wegzeilde en eene ruimte van twee zeemijlen innam. Eindelijk herkenden wij de Zweedsche kusten, eerst duister, daarna steeds duidelijker. Toen het avond werd, waren wij zoo nabij, dat wij reeds de kanonnen konden lossen, tot teeken voor de lootsen, van welke men zich ook hier bedient, hoewel de kust minder gevaarlijk is. Heerlijk weergalmde de echo eenige minuten voort: maar weinig aanlokkend was het gezigt der vlakke en kale kusten van *Schonen*. Reeds waren wij op het punt om in te loopen, toen de wind nogmaals tegen werd, zoo dat wij eerst den volgenden morgen om 6 uren te *IJstad* landden, dat, langs den kortsten weg, door de *Gellen*, slechts 18 mijlen van *Stralsund* ligt. Bij zeer sterken en gunstigen wind kan men denzelven in 6 of 8 uren afleggen: gewoonlijk heeft men één of twee dagen noodig. De postjagten, meestal snelle zeilers, met 6 of 8 man bezet, en 6 tot 7 voeten diep gaan-

de, zijn gemakkelijk ingerigt, en met bijzondere kamers voor heeren en dames voorzien. Het ruim wordt deels door de pakkaadje beslagen, deels door de reizigers, die eene geringere, of, wanneer zij arm zijn, geheel geene vracht betalen. Eenige postjagten (*) behooren aan de kroon van Pruissen, andere aan die van Zweden: de kapiteinen der laatste moeten in *IJstad* wonen.

Te *IJstad* wordt men aan het tolhuis onderzocht. Ik vond bij de beambten welleverdheid en inschikkelijkheid, bij eene strenge vervulling van hunnen pligt. Hetzelfde trof ik aan op het *bureau* van den kommandant, werwaarts men zich dadelijk om zijnen pas begeven moet. Een reiziger, die geen Zweed is, en eenen wagen bij zich heeft, moet doorgaans de waarde van denzelven nederleggen of borgtogt stellen; doch, bij zijne terugreis uit het Rijk, erlangt hij deze som weder.

IJstad, in het jaar 1815 met 3168 inw., die door den Engelschen handel zeer veel gewonnen hebben, heeft enge en kromme straten, en meestal houten huizen, doch eene aanzienlijke en regelmatige marktplaats. De schoone kazerne werd in het jaar 1812 voltooid. In de stad wonen onderscheidene bemiddelde kooplieden. Ook zijn tot verbetering der haven, op kosten der kroon en der stad, groote sommen besteed, zoodat zij voortaan voor alle winden zal beschermd zijn: door het ijs wordt zij zelden ongenaakbaar gemaakt.

IJ-

(*) Tegenwoordig (1822) worden stoomschepen gebouwd, die in het volgende jaar de, tot hiertoe gebruikelijke, postjagten tusschen *Stralsund* en *IJstad* vervangen zullen.

IJstad heeft twee kerken, eene triviale school met vier leeraars, en eene, sedert korten tijd opgerigte, zondagsschool, in welke onderwijs in den Godsdienst, in schrijven en rekenen gegeven wordt. De, met bloemen en bevallige gedenkteekenen versierde, kerkhof ligt buiten de stad.

Eer ik mijne verdere reis verhaal, moet ik van het in omloop zijnde geld en van de manier van reizen in Zweden spreken.

Er is munt van goud, zilver, koper en papier: de twee laatste soorten zijn de gebruikelijkste. Men reist dus tamelijk gemakkelijk met papierengeld in den borstzak en eenig kopergeld in den openen wagenzak, die, ook bij afwezigheid van den eigenaar, voor berooving veilig is. Tot inwisseling van Zweedsch papier heeft men reeds in Pommeren gelegenheid; zelfs kan men er Zweedsch kopergeld bekomen: zoo niet, dan moet men Hamburger bankgeld of dukaten met zich nemen, en zich daarvoor in *IJstad* of eene andere plaats Zweedsch papier verschaffen. *Louis d'ors* hebben in Zweden geenen *cours*.

In Zweden is geen goudgeld dan dukaten. Van zilvergeld vindt men er rijksdaalders van 48 schellingen, en stukken van 32, 16, 8, 4 en 2 schellingen. Maar zelden ziet men het een en ander.

Meer gewoon is het kopergeld, ofschoon het daaraan op het platte land somtijds ontbreekt; weshalve de reiziger, die het tot het geven van drinkgelden noodig heeft, zich daarvan in de steden voorzien moet. Bezit men zulks, dan geeft men het gaarne, want men acht het voor pligt, den vreemdeling op

alle wijze te dienen: slechts een of tweemalen is het mij gebeurd, dat ik voor ingewisseld kopergeld *agio* geven moest. In deze muntsoort heeft men geheele, halve en vierde schellingen, ook stuivers en *rundstycken* of *ören:* 4 stuivers bedragen één schelling en 3 *rundstycken* 1 stuiver; dus maken 12 *rundstycken* 1 schelling.

Twee soorten van papier vertegenwoordigen het gemunte geld: transport- of bankbriefjes, (sedert 1726 grootere en sedert 1742 ook kleinere,) en, sedert den Finnischen oorlog onder GUSTAAF III en later, rijksschulden-briefjes, waarvan de inwisseling tegen zilvergeld op den Rijksdag te *Norrköping* in het jaar 1800 besloten is, wier waarde echter tegelijk op een derde onder het bankgeld gezet is, zoodat nu 8 schellingen banko 12 schellingen in rijksschuldengeld bedragen. De eerste soort van briefjes komt het meeste voor, doch in het dagelijksche leven rekent men, wanneer niet uitdrukkelijk het woord *banko* bijgevoegd wordt, naar de laatste. Van beide soorten, die even gaarne aangenomen worden, zijn briefjes van verscheidene honderd daalders tot 10, 5, 3 en 2 daalders, 16, 12 en 8 schellingen. De kleine briefjes zijn gewoonlijk zeer versleten: zij behouden echter hunne waarde en worden bij de rijksbank te *Stockholm* voor klinkende munt ingelost, zoo lang slechts het nummer, het met letters geschreven bedrag, de som van het bedrag en de onderteekeningen gaaf bewaard zijn. In den laatsten tijd zijn er de biljetten der rekenkamer van het *Götha*-kanaal, van *Götheborg*, *Malmö*, en der compagnieschap van

de

de bergwerken te *Fahlun* bijgekomen, die even veel waarde als de bankbriefjes hebben, en ingelost worden. In de noordelijke provinciën zijn ook premiebiljetten, welke aldaar door de kroon voor het vervaardigen van betere soorten van linnen uitgegeven worden, en ook voor hun bedrag met de bankbriefjes gelijk staan.

Men rekent echter in Zweden niet alleen naar de boven genoemde, werkelijk voorhandene, maar ook, gelijk in vele andere landen, naar ingebeelde muntsoorten: namelijk naar *marken*, *daalders*, *platten* en *tonnen gouds*.

Eene mark bedraagt 8 *rundstycken* of *ören*. Een daalder (wel te onderscheiden van eenen rijksdaalder, die 48 schellingen bevat,) is verschillend, naar dat men er het woord *koper* of *silver* bijvoegt; zonder bijvoegsel verstaat men er den koperdaalder door. Een koperdaalder nu bedraagt 2 schell. 8 rundst. banko, dus maken 18 daalders eenen rijksdaalder. Naar dezen daalder rekent gewoonlijk het landvolk, ten minste in het middelste en noordelijkste gedeelte van Zweden, met de grootste vaardigheid. Een zilverdaalder bedraagt 8 schell. banko, zoodat 3 koperdaalders op eenen zilverdaalder gaan. Hiernaar rekent men in de oude verordeningen, ook wel schriftelijk, en niet zelden in het dagelijksche leven, vooral in het zoogenoemde *Rijk der Gothen* of het grootste gedeelte der provinciën aan deze zijde van *Stockholm*. Eene platte bedraagt 6 koperdaalders of 16 sch. banko. Deze manier van rekenen is in het gansche Rijk zeer gewoon. In vorige tijden bestonden werkelijk vier-

kante koper*platten*, die sedert het midden der 17de eeuw de hoofdmunt waren, tot dat zij in 1740 ingetrokken werden. Er waren er ter waarde van 24, 18, 12, 6 en 5 daalders koper. Eene tonne gouds bedraagt 100,000 daalders zilvermunt of 16,666 rijksd. 32 sch. banko. Zestig tonnen gouds maken derhalve 1 mill. rijksd. banko.

Men reist in Zweden gewoonlijk met extrapost. Het afhuren van wagens is alleen bij het vervoeren van waren in gebruik, en postwagens zijn er niet. Onder KAREL XII had men eene poos postwagens, doch zij konden het op den duur niet volhouden: intusschen is in het jaar 1821 een geregelde vrachtwagen van *Stockholm* op *Norrköping* door bijzondere personen aangelegd. De brieven worden te paard, of, gelijk meestal plaats heeft, op wagentjes met twee raden en één paard verzonden. Pakken worden met gelegenheden of bij het vervoeren van vrachten bezorgd, eene omstandigheid, die vooral den boekhandel drukt: echter is in den laatsten tijd het vervoeren van vrachten menigvuldiger geworden. Het vervoeren der brieven geschiedt door de postboeren of postvoerlieden, zijnde vrije grondbezitters aan de poststraten, die van de eene station tot de andere de valiezen bezorgen, en daarvoor zekere vrijheden op hunne zoogenoemde posthoeven (*posthemman*) en een weinigbeduidend mijlengeld uit de postkas genieten. Bij estafetten (in Zweden *extraposten* geheeten) wordt een schelling voor de mijl meer betaald. Deze zijn overal ingevoerd, waar post-kantoren zijn, en postkantoren vindt men thans in alle

pro-

provinciën, Lapland alleen uitgezonderd, waar echter ook op zekere tijden, door bezorging der kroonbeambten, posten reizen. In afgelegene oorden en bij buitengewóne gevallen worden de brieven van het bestuur door districtsopzieners, (*länsman*), kosters, enz. bezorgd. Op sommige plaatsen zijn de postvoerlieden tegelijk logementhouders. — Regelmatige posten werden eerst onder Koningin CHRISTINA, door de Kon. verordening van 20 Febr. 1636, ingevoerd en de genoemde posthoeven aan de poststraten, op eenen afstand van 2 tot 3 Zweedsche mijlen, *geordend*. Tot daartoe hadden bijzondere personen zich, tot bezorging hunner brieven, van eigene bodes moeten bedienen.

Het vervoeren van reizigers, gelijk het bezorgen der vrachten voor de kroon en de regering, geschiedt door dat gene, wat men in andere landen *extrapost*, in Zweden echter *skjuts*, (d. i. *paardenstelling*, van het oude *skjut*, d. i. *paard*) noemt. In oude tijden, toen men minder reisde, (*) achtte het elk grondbezitter voor eene eer en vreugde, en meende niets meer dan eenen aangenamen pligt te vervullen, wanneer hij reizigers herbergde en met zijne eigene paarden verder bragt: de vrachten voor de kroon en de regering te bezorgen was daarenboven onwillekeurige pligt; en eigenlijke herbergen (*sälohus*, *koophuizen*, waar men koopen konde,) vond men slechts

(*) Op vele plaatsen konde men eertijds, gelijk nu nog op sommige, alleen te paard voortkomen: daarom heeten de kerken, in deze moeijelijk te genakene oorden, *rijdkerken*: deze waren onderhoorig aan de moederkerken, welke aan de groote wegen lagen.

slechts in onbewoonde oorden. Langzamerhand werden de gedwongene vrachten voor de kroon en hare ambtenaren, ook voor vreemde gezanten, zeer drukkend: men voerde daarom, in het jaar 1642, in plaats hiervan eene verordening omtrent gewone posthoeven in, waarbij eene geringe betaling voor dergelijke vrachten bestemd werd. In de jongste tijden zijn deze vrachten verminderd, en de daarvoor gegevene betaling is, in het jaar 1809, van 2 tot 8 *schell. banko* per mijl verhoogd, en tevens is bepaald geworden, dat, na vier uren wachtens, elk uur daarenboven met 4 schell. moet schadeloos gesteld worden. Vrachten voor den Koning en de Koninklijke familie worden even als voor andere personen betaald. De, den reizigers bewezene, gastvrijheid werd spoedig door dezelve of door velen onder hen met geweld gevorderd en genomen: dit noemde men *väldgastning*, geweldadige inkwartiering. Zulks veroorzaakte, dat de *Jarl* (Rijksvoorstander) BIRGER, of waarschijnlijker zijn zoon MAGNUS LADULAS (*), die van 1275 tot 1290 regeerde, deze geweldadigheden niet alleen op het strengste verbood, maar in het algemeen het tot daartoe gebruikelijke voorthelpen van vreemden, die buiten eenige betrekking reisden, zonder daarvoor geld te betalen, ophief. Dit is de eerste grondslag der tegenwoordige *skjuts*-inrigting, waarop Koning MAGNUS ERIKSON, in de eerste helft der 14de eeuw voortbouwde, tot dat dezelve langzamer-

(*) d. i. *slot der schuren*, dewijl hij, daar hij het eigendom der boeren, door de bevordering van den landvrede en op andere wijzen, verzekerde, als het ware, een slot voor hunne schuren leide.

merhand meer en meer uitgebreid en bevestigd werd. MAGNUS ERIKSON leide aan de groote landstraten logementen of posthuizen aan, waar de reizigers, tegen betaling, herberging, voedsel en paarden konden bekomen: in alle groote dorpen, waar geene logementen tot stand konden gebragt worden, werden menschen aangesteld, die voor paarden moesten zorgen. Tegen het eind der 15de eeuw werd men in de handhaving dezer verordeningen minder streng; en, hoewel GUSTAAF I ze, zoo veel mogelijk, bevestigde, zoo moest JOHAN III ze weder vernieuwen: sedert zijn zij steeds in regelmatigen gang gekomen, hoewel na menigvuldige staking. Het getal der logementen werd van tijd vermeerderd, en thans zijn alle grootere en kleinere wegen met dezelve, op eenen afstand van eene halve tot twee mijlen, zelden verder, voorzien. In vorige tijden moesten zij alléén de *skjuts* bezorgen: thans is dit niet meer mogelijk en de logementhouders leveren slechts voertuig in volgorde met de overige *skjuts*-pligtigen: op weinige plaatsen zijn zij geheel van dezen pligt vrij. Herberging en voedsel, geven zij naar bestemde prijzen, die op vaste tijden des jaars door den Landshoofdman (*landshofding*) bepaald en in de vertrekken opgehangen zijn: deze prijzen zijn echter niet meer zoo laag als vroeger. De logementhouder of postmeester geniet, als zoodanig, geene onbeduidende voorregten, en heeft gewoonlijk ook akkerland en andere grondbezittingen, waarvoor op eenige plaatsen pacht betaald wordt. In sommige provinciën worden de logementhuizen meermalen door lieden van aanzien gepacht, die het bedrijf zelf waarne-

vergelijk getroffen, waarbij de ondernemers eene aanzienlijke toelage uit de stedelijke kas ontvangen: onderscheidene steden worden ook voor de *skjuts* door het platte land ondersteund.

Om wanorde en onwettige handelingen voor te komen, is in elk logement een dagboek voorhanden; dat alle maanden verwisseld wordt. Het is gedrukt en wordt door den Landshoofdman uitgevaardigd. Op het titelblad is genoemd: de naam van het logement; voor hetwelk het dagboek bestemd is; het getal der dagelijks aangeslagene stationspaarden, alsmede der dagelijks of maandelijks aangeslagene logementhouders en reservepaarden; de naam der stations, werwaarts *skjuts* gegeven wordt; de afstand van dezelve, en doorgaans ook het bedrag van het geld voor een paard. Als stations- of *skjuts*plaatsen zijn alleen diegene genoemd, waar logementen bestaan; doch men kan ook naar andere plaatsen *skjuts* begeeren, wanneer zij niet verder dan eene mijl van de poststraat afgelegen zijn: liggen zij verder af, zoo moet een bijzonder akkoord getroffen worden. — Dan volgen, op eenige bladzijden, de algemeene wettelijke verordeningen, de besluiten van den Landshoofdman, welke de pligten van den reiziger, van den logementhouder, van den postknecht en der *skjuts*boeren, d. i. der voerlieden, betreffen. Daarna eene lijst, op welke de reizigers in verscheidene kolommen, dag en uur van aankomst en vertrek, stand en naam, getal der paarden, of het stations- logementhouders- of reservepaarden zijn, mitsgaders de plaats van waar hij de reize begonnen heeft of het laatst gekomen is, en

de

de plaats, werwaarts hij zich begeeft, opteekent. Eindelijk is eene kolom met het opschrift: *Aanmerkingen*. Hier is gelegenheid om klagten te voeren over het langzaam voortkomen op de stations of in de logementen, over de onbeleefde bejegeningen van den logementhouder enz., over gebrekkige paarden, slechte wegen, enz.: doch het staat den beklaagden vrij, zich, door daar naast geplaatste aanmerkingen, te verdedigen of het gebeurde nader op te helderen enz. (*) Zoodra de maand voorbij is, wordt dit dagboek den *distriktsopziener* (*länsman*) en door dezen den *baljuw* (*fogde*) bezorgd, welke laatste in dringende gevallen dadelijk onderzoek doet, of bij de gemelde voorvallen zijne consideratiën plaatst; hierop wordt het dagboek bij de kanselarij van den Landshoofdman, ter laatste beslissing en uitwijzing, ingezonden: de Landshoofdman spreekt nu vrij of past de straf toe.

Voor vrachtgoederen wordt geen *skjuts* bewilligd, tenzij voor wilde vogelen, kreeften en oesters. Handwerksgezellen, leerjongens en bootslieden, bekomen, zonder behoorlijke bewilliging, ook geene *skjuts*. Het is den reiziger vergund zelf te rijden of zijne bedienden zulks te laten doen; doch in dit geval mag hij het paard niet overrijden en moet den voerman, maar ook slechts éénen, al behooren de paarden aan verscheidene eigenaars toe, wanneer het getal niet meer voerlieden vordert, plaats op den wagen inruimen. Volgens de wet moet elke Zweedsche mijl in 1½

(*) In *Södermanland* vond ik bij het gewone dagboek een bijzonder blad tot het inschrijven der klagten gevoegd.

1½ uur (*) afgelegd en mag onder weg alleen met bewilliging van den reiziger gepleisterd worden. Kroegen zijn in de landprovinciën nog tamelijk zeldzaam, hoewel zij in de laatste tien jaren zeer vermeerderd zijn. Ontmoet men onder weg *skjuts*, die van de plaats komt, waar men heen reist, en zijn de paarden nog versch, dan is het geoorloofd om te spannen; ook moet de reiziger het zich op lange stations laten welgevallen, als onder weg versche paarden voorgespannen worden, ingeval zulks zonder oponthoud geschieden kan, waarvoor op dergelijke stations zekere plaatsen (*ombyte*, wisseling, of *hjelpeshall*, hulpstation, geheeten,) bestemd zijn. Vermoeijen zich de paarden onder weg, zoo is elk *skjuts*pligtige, die aan de straat woont, verbonden, om, zonder er op te zien of de beurt aan hem ligt, dadelijk met zijne paarden te hulp te komen, al ware het ook, dat hij ze van den oogstwagen nemen moest; in dat geval erlangt hij het vrachtgeld voor het overige gedeelte der station.

Om het wachten voor te komen op plaatsen, waar geene stationspaarden zijn, of waar deze voor dien dag vertrokken zijn, pleegt men eenen voorbode (*forbud*) te zenden. Deze voorbode is een open briefje, door hetwelk men op een bestemd uur de paarden bestelt; voor elk logement moet een bijzonder briefje geschreven worden. Dit bestelbriefje kan door eenen bediende bezorgd worden; doorgaans laat men het met de pakkaadje volgen, en men is zeker, die aan de bestemde plaats, al bestond zij ook uit vele kleine, slecht

(*) 5 Zweedsche mijlen bedragen bijna 7¼ Duitsche mijlen, of ruim 9¾ uren gaans, want er gaan 10⅓ Zw. mijlen op een graad. V.

slotene geslotene stukken, in orde en onbeschadigd weder te vinden. Deze voorbode moet, zelfs wanneer de stationspaarden weg zijn, zonder oponthoud verder bezorgd worden; de logementhouder moet daartoe zijne eigene paarden leveren, of, in geval ook deze niet te huis zijn, de naaste reservepaarden laten oproepen. Voor den eigenen wagen neemt men, wanneer zulk een voorbode verzonden is, doorgaans één paard minder. De betaling geschiedt, naar het getal van paarden, bij de aankomst des reizigers op de station. Voor *elk uur, dat over het eerste uur na den bestelden tijd gewacht is*, moet *wachtgeld* (in eenige *län* 8 in andere 4 sch.) betaald worden.

Het mijlengeld voor de paarden was eertijds zeer gering, en ook thans reist men, Noorwegen, Finland en Rusland uitgezonderd, waar eene dergelijke inrigting plaats vindt, nergens zoo goedkoop met extrapost dan in Zweden. Sedert het jaar 1809 betaalde men het paard, onverschillig van welke soort, op het platte land met 12 *sch. banko voor de mijl, in de steden met* 16 *sch.*, uitgezonderd in de grootere steden *Stockholm, Gotheborg* en *Helsingborg*, (wegens den menigvuldigen doortogt), alwaar 24 tot 30 sch. betaald worden. De *skjuts* van het land, in eene stad gebruikt, staat met de land*skjuts* gelijk. Sedert 15 Sept. 1819 zijn de 12 sch. in het gansche Rijk tot op 16 sch. verhoogd. Buiten het mijlengeld voor de paarden wordt eene wettelijk bestemde en in het dagboek aangeteekende, som voor het voerwerk gevorderd, voor een met twee raderen ½ sch. en met vier raderen 1 sch.

Voor de deugdelijkheid van voerwerk en paarden

 heeft

heeft de logementhouder te waken. Drinkgeld behoeft men niet te geven, en wordt daarom ook nergens afgeeischt, doch dikwijls vriendelijk verzocht van den *hällkarl* en den *skjuts*boer. Door eene kleinigheid veroorzaakt men reeds eene groote vreugde: zelden wordt meer gegeven, ten zij in de logementen nabij de hoofdstad en op de groote wegen in *Oost-Gothland*, *Södermanland* en het zuidelijke *Upland*, waar men met groote giften dikwijls moeite heeft, de begeerigen te vrede te stellen. Op vele plaatsen, ten minste in de noordelijke provinciën, is het eene zeldzaamheid, wanneer een postknecht of *skjuts*boer om drinkgeld vraagt, de laatste moge eigenaar van het paard zijn of niet. Knevelarijen, met opzigt tot het vrachtgeld, kunnen bij de tegenwoordige inrigting der dagboeken, wanneer men de taal slechts eenigermate verstaat, geene plaats vinden, doch waren ook eertijds zeldzaam, en wie zelfs geen woord Zweedsch verstaat, zal zelden bedrogen worden. Onwellevende behandeling omtrent reizigers wil de wet streng gestraft hebben, ja, in eenige provinciën, b. v. in *Nerike*, is de verordening, dat een postknecht, die voor de derde maal van grove bejegeningen overtuigd wordt, met vestingstraf boeten moet.

Drie dingen zijn het, die het reizen in Zweden zoo aangenaam maken: de voortreffelijke wegen, het spoedige voortkomen, en de vriendelijkheid, dienstvaardigheid en zelfs beschaving der *skjuts*boeren.

De voortreffelijke wegen: alle hoofd- en de meeste zijwegen, ja de gerigts- en kerkwegen, d. i. die wegen, welke naar het regthuis en de kerken voeren,

zijn

zijn volkomen aan de Duitsche, Fransche en Italiaansche *chaussées* gelijk; doch de beide laatste zijn zoo breed niet. De uitmuntendste vindt men in *Norrland*, ja tot *Tornéa*; zelfs onder den poolkring reist men als om *Milaan*. De steenen zijn zorgvuldig uitgezocht; de weg, waar hij niet over naakte steenrotsen loopt, met grof zand overdekt, en tot onderhoud onder de verschillende grondbezitters verdeeld; het stuk wegs van elk is door genommerde steenen of palen van dat des anderen afgescheiden; des winters worden zij door sneeuwploegen effen gemaakt, en door staken afgebakend; de kwartier- halve, drie vierde en gansche mijlen worden door hooge steenhoopen, op welke doorgaans steenen of ijzeren tafels met het mijlengetal vastgehecht zijn, aangeduid. De breedte der landstraten bedraagt 10 ellen. Bij wintertijd zijn er kortere wegen over het ijs der moerassen, meren en rivieren, ook over zee; zij worden afgepaald en in de lente teekent men de gevaarlijkste plaatsen.

Het spoedige voortkomen wordt veroorzaakt door de goede wegen, maar ook door de goede paarden, die in de meeste provinciën wel van middelmatige grootte maar van sterken ligchaamsbouw en goede dravers zijn; ook hangt het van de wagens af. Met buitenlandsche wagens blijft men wel niet steken, maar derzelver maaksel is meerendeels niet voor de heuvelachtige wegen in Zweden geschikt: daardoor komt men langzaam voort en is men meer aan ongelukken blootgesteld. Wil men snel en zeker reizen, dan moet men Zweedsche wagens hebben. Doch, wie niet reist om gestooten te worden, die moet geenen boe-

 ren.

renwagen, zelfs geene boerenkar (een open, hoog en kort voerwerk met twee raderen) kiezen: dan wordt men op de houten bank, tusschen de enge zijplanken, met smart elk steentje gewaar, en op den langen weg is het in het geheel niet uit te houden. Men vindt, wel is waar, bij menigen logementhouder, onbedekte, op veêren hangende en met gevulde banken voorziene karren, chaizen of vederkarren geheeten, en in *Norrland* brengen zelfs de boeren die dikwijls op de stations mede; maar niet altijd vindt men ze zoo spoedig gereed en ook niet zoo gemakkelijk ingerigt als men wenscht: daarom is het voor te trekken, dat men zich in *Pommeren*, *Schonen* of *Smaland*, zelfs in *IJstad* of *Wexio*, van een naar Zweedsche wijze ingerigt rijtuig voorziet; en nog beter, het vooraf te bestellen, in welk geval men het geheel naar believen kan laten maken, en ook voor het overvragen bij den aankoop meer verzekeerd is. Doorgaans hebben de Zweedsche wagens lage voorraderen, om bij het afrijden van steile heuvels het drukken op de paarden, en daarmede ook het gevaar van het hollen en nederstorten, te verminderen. De achterraderen nogthans zijn hoog, waardoor, naar de meening der boeren, de last der paarden verligt wordt: ook zijn, in plaats van den enkelen dissel, twee boomen gebruikelijk, tusschen welke de paarden loopen, voor elk paard in het bijzonder.

Hetgene, ten derde, het reizen in Zweden aangenaam maakt, is de vrolijkheid, vriendelijkheid en zelfs de beschaving der *skjuts*boeren, waaruit echter alleen hij, die de Zweedsche taal verstaat, al het nut trek-

ken

ken kan. Zelfs jegens hem, die zich niet verstaanbaar kan maken, zijn zij minzaam en dienstvaardig, en trachten uit zijne wenken te raden, wat hem aangenaam is; en zulks op verre na niet altijd om een grooter drinkgeld te bekomen, maar uit natuurlijke goedaartigheid en menschenliefde, dewijl zij dit overeenkomstig goddelijke en menschelijke wetten achten te zijn: de verkleefdheid aan Godsdienst en wetten is nog altijd onder het volk in de meeste Zweedsche provinciën heerschend. Een vreemdeling, die Zweedsch spreekt, zal spoedig ervaren, dat de boer *in geen land de*, voor zijnen *stand* gepaste en met denzelven vereênbare, beschaving in zulk eenen graad bezit als in Zweden, waartoe, inderdaad, de omstandigheid, dat de Zweedsche boeren vrije grondbezitters zijn en eenen eigenen Rijksstand uitmaken, voorts het vlijtig gebruik der kerkelijke inrigtingen en het doelmatig huisselijk onderrigt veel bijdragen. Men kan zich met eenen Zweedschen boer onderhouden over de Staatsregeling, over Godsdienst en Kerk, over bedrijven en bronnen van bestaan in zijn oord, akkerbouw, veeteelt, vischvangst, enz. en kan zeker zijn, overal verstandige, leerzame, en, waar het Godsdienst en zedelijkheid geldt, hartelijke antwoorden te zullen ontvangen. Over grootspraak zal men zich niet te beklagen hebben: waar de boer eene vraag niet met zekerheid weet te beantwoorden, zegt hij liever met opregte eenvoudigheid: *ik weet het niet*, dan dat hij door halve en losse antwoorden in dwaling brengt. Aan de groote hoofdstraten, bijzonder om *Stockholm*, is dit zeker dikwijls geheel anders. Hier

 is

is het ook, dat men zich niet zelden over de dronkenschap — minder der *skjuts*boeren dan wel der postknechten en der logementhouders te beklagen heeft, hoewel over het geheel het brandewijn drinken in de laatste jaren verminderd is.

In het algemeen is het niet te ontkennen, dat het lang op station liggen aan de groote straten, vooral in de groote steden, de zeden der boeren bederft. In *Gotheborg* heeft men onlangs beproefd om *in de* postkamer, waar de voerlieden de reizigers wachten, exemplaren der heilige Schrift, onder behoorlijk opzigt, te leggen, ten einde de beteren aan den ledig-gang te onttrekken, daardoor voor verleiding te bewaren, en alzoo ook de reeds meer bedorvenen langzamerhand terug te brengen. Dit voorbeeld verdient navolging, vooral in *Stockholm*. Ook ware het, reeds om de zekerheid der reizigers, te wenschen, dat de logementhouders den *skjuts*boeren niet naar hun believen brandewijn schonken, en dat, over het algemeen, voor de bezigheid dezer lieden in de postkamer gezorgd wierd.

Niet minder wenschelijk is het, dat geene jongens, minder dan veertien jaren oud, tot voerlieden worden aangesteld. Op de groote straten, waar veel gereisd wordt, treft men niet zelden knapen van 9 of 10 jaren aan, welke den reiziger, die zelf niet rijden kan of wil, door onkunde of roekeloosheid in gevaar brengen; ja, het is mij gebeurd, dat ik paarden zonder voerman ontving: zulke paarden worden door andere *skjuts*boeren teruggebragt. Dit is wel tegen de verordeningen; maar, om niet met eenen dronkenen

post-

postknecht of logementhouder in twist te geraken en daardoor den kostbaren tijd te verliezen, laat men dit doorgaan. Wie in Zweden reist, dient daarom, in geval van nood, zelf te kunnen rijden: in geval van nood, zeg ik, want doorgaans is een vreemdeling er beter aan en komt spoediger voort, wanneer hij de teugels aan eenen verstandigen *skjuts*boer overlaat. In eenige provinciën erlangt men somtijds vrouwelijke voerlieden; doch ik heb dikwijls bemerkt, dat deze beter met de paarden weten om te gaan en met meer bezorgdheid en voorzigtigheid rijden dan de mannelijke.

Eindelijk zijn er ook bootskjuts op meren en wateren voor denzelfden prijs als de land*skjuts*.

Chausséegeld kent men in geheel Zweden niet, even min dijkgeld. Wel wordt bij eenige groote bruggen een bepaald bruggengeld gevorderd; ook worden de overvaarten naar het, aan den oever aangeslagen, gering tarief bijzonder betaald.

De beste reiskaart over geheel Zweden is de *wegkaart* van C. ACRELL, 1811. Alle met wagens bereisbare landstraten, met de namen en afstanden der stations, zijn op deze kaart aangeduid, en de landwegen, die alleen te paard of te voet afgelegd kunnen worden, waarvan er, bijzonder in de noordelijke en noordwestelijke provinciën vele gevonden worden, en die niet minder met logementen bezet zijn, worden er door bijzondere teekens opgegeven. Zij is met groote zorgvuldigheid en naauwkeurigheid ontworpen, en men kan op haar volkomen staat maken. Onder aan, ter zijde, is eene tabel bijgevoegd, uit welke men de verwijdering der Zweedsche steden van elkan-

der met eenen blik overzien kan. Eene andere weg-kaart van LINNERHJELM is minder volledig, doch ook redelijk getrouw. De aanschouwelijkste kennis van Zwedens gebergten en wateren geeft C. ACRELLS kaart van Zweden, 1811, groot folio; een geographisch-statistisch overzigt van Zweden en Noorwegen HAGELSTAM'S *geographisk militairisch och statistisk karta öfver Sverige och Norrige*, vermeerderd en verbeterd in 1821: eene voortreffelijke kaart, *die ook* de voortbrengselen van het groeijend rijk bevat.

Wie zich met de plaatselijke beschrijving der bijzondere wegen en provinciën bekend wil maken, dien zijn boven al de uitmuntende speciale kaarten van HERMELIN aan te bevelen, die thans, met de generale kaarten, 53 in getal, de gezamenlijke Zweedsche Stadhouderschappen (*Län*), ook het laatstelijk afgetredene *Finland* bevatten, en in naauwkeurigheid, getrouwheid, en, bijzonder bij de noordelijke provinciën, in volledigheid naauwelijks huns gelijken vinden. Onder de oudere *speciale* kaarten munten die uit, welke door het Landmeterskantoor te *Stockholm* uitgegeven zijn. In den laatsten tijd heeft men in eenige provinciën aangevangen, kerspelkaarten te ontwerpen. Andere hulpmiddelen worden eerst door de *wegkaart* van ACREL en de *speciale* kaarten van HERMELIN regt bruikbaar. Deze laatste zijn uitgegeven door den, in 1820, in zijn 75ste jaar overledenen Bergraad, Baron SAMUEL HERMELIN te *Stockholm*, zoon van den Rijksraad, en daaronder de drie laatste, onder zijne leiding, door een gezelschap, het zoogenoemde *Geographisch Institut*, van 1810 tot 1818. Aan den

naam

[illegible] HERMELIN knoopt zich voor Zweden de herinnering van groote en roemrijke daden aan. Aardrijkskunde, berg- en landbouw waren reeds vroeg de geliefkoosde bezigheden van den Baron, en op het onbaatzuchtigste besteedde hij zijn groot vermogen om zijn vaderland in deze vakken nuttig te worden. Met dit oogmerk ondernam hij het groote kaartenwerk, tot welks vervaardiging hij Ingenieurs en Starrekundigen in de provinciën zond, hen voorbereidende distriktskaarten deed ontwerpen, enz.; waarmede hij ook eene geographische, mineralogische en statistische *beschrijving in verband bragt*, die zich echter alleen tot noordelijk Zweden uitstrekt: hij voerde ook veelvuldige verbeteringen in de bergwerken in, en bevorderde de kennis en de bebouwing der noordelijke Zweedsche Lappmarken. Het laatste geschiedde door wetenschappelijke, bijzonder mineralogische reizen, die de Baron gedeeltelijk zelf ondernam, gedeeltelijk op zijne kosten door uitstekende mannen, b. v. Dr WAHLENBERG in *Upsala*, de Heeren ROBSAHM, SVAB en anderen ondernemen liet, — *gelijk* door het invoeren van den bergbouw in *Lappland* en het aanleggen van kolonistenhoeven in dit land, en de aan hetzelve grenzende deelen der noordelijke *Westbothnische* kerspelen. Nadat nu de eerwaardige man in den dienst van zijn vaderland grijs geworden was, en zijn vermogen door de groote opofferingen, welke hij voor het algemeene beste gebragt had, had uitgeput (*) was het eene, zulk

(*) Als na den laatsten Finnischen oorlog het vermogen van HERMELIN zeer gesmolten was, benoemden zijn schuldeischers zelve hem tot gevol-

zulk eenen man waardige en het Zweedsche volk vereerende handelwijze, dat de Rijksstenden op den laatsten Rijksdag besloten, om den Baron HERMELIN, tot bewijs der nationale dankbaarheid, een jaarlijksch pensioen op openlijke kosten toe te leggen: reeds op den Rijksdag van *Norrkoping*, in het jaar 1800, had de Ridderschap eenen zilveren gedenkpenning op hem laten slaan.

Het beste Geographische handboek over *Zweden is* nog altijd TUNELDS Geographie in drie deelen. Op het nieuwere werk van DJURBERG is zeer weinig staat te maken: ook is de Schrijver in geenen deele altijd de nieuwere berigten gevolgd. Meer te vertrouwen is de bewerking der Geographie van Zweden door RÜHS in BUSCHINGS Aardrijksbeschrijving (Hamb. 1809). Naast eene ineengedrongene kortheid is de hoogstmogelijke volledigheid. Over verscheidene bijzondere provinciën bezit men voortreffelijke, nieuwere, *speciale* geographisch statistische beschrijvingen. (*)

Tot

volmagtigden der gemeente, en, als hij zulks weigerde, zijnen oudsten zoon, hoewel men diens meerderjarigheid eerst moest afwachten: zulk een vertrouwen bezat de edele familie. Als nu vervolgens een *pium corpus* een kapitaal van 10,000 bankdaalders verliezen zoude, traden de edele zonen op, en verklaarden, dat zij het te kort komende uit hun eigen vermogen wilden dekken.

(*) Naar HAGELSTAM bedraagt de vlakke inhoud van geheel Zweden, kleine meren er bij gerekend, 807 V. M., welke in 1815 door 2 mill. 465,066, in 1819 door 2 mill. 557,781 menschen bewoond werden: daarbij bedraagt de inhoud der vier groote meren, *Wener*, *Wetter*, *Hjelmar* en *Malar* 85 V. M. Bovengemelde bevolking was in het jaar 1815 op de volgende wijs in de 24 *Län* (Gouvernementen) van het Rijk verdeeld: in *Malmöhus* (Zuidschonen) 165,432, op 38 V. M. (4352 op 1 M.); *Gothoborgs en Bohus-Län* 125,662 op 42 V. M. (2990 op 1 M.);

Tot kennis der kusten van Zweden, gelijk der Noord- en Oostzee over het algemeen, geven eene goede aanleiding: de, met opzigt tot naauwkeurigheid en trouw, met de *Hermelinsche* gelijk staande, zeekaarten van den Admiraal NORDENANKAR en de nieuwere van den Admiraal GUSTAV AF KLINT, na PUKE'S dood, een der geschiktste Zweedsche zeeofficieren: met de laatste is eene beschrijving in een matig boekdeel vereenigd. Zij zijn deels vollediger uitgaven van die van NORDENANKAR, deels nieuw ontworpen, gelijk de beide kaarten van de Noordzee (1797) en de noordwestelijke kusten van Noorwegen (1815). De zeeatlas van NORDENANKAR bestaat uit 12 bladen, 1782-1798, waaronder 2 *generale* kaarten; die van KLINT, 1797-1816, in 8 bladen wordt nog voortgezet

TWEE-

M.); *Blekingen* 72,967 op 26 V. M. (2803 op 1 M.); *Christianstads-Län* 126,119 op 53 V. M. (2375 op 1 V. M.); *Skaraborgs-Län* 142, 178 op 78 V. M. 1847 op 1 M.; *Upsala-Län* (Upland) 80,096 op 46 V. M. (1736 op 1 M.); *Nyköpings-Län* 99,590 op 58 V. M. (1717 op 1 M.); *Halmstads-Län* (Halland) 77266 op 45 V. M. (1715 op 1 M.); *Linkopings-Län* (Oost Gothland) 163,831 op 99 V. M. (1635 op 1 M.); *Stockholms-Län* 97,345 op 67 V. M. (1452 op 1 M.); bovendien de stad *Stockholm* met 72,989 zielen; *Calmäre-Län* 140,820 op 98 V. M. (1436 op 1 M.); *Elfborgs-Län* 159,664 op 119 V. M. (1391 op 1 M.); *Westeräs-Län* 83,814 op 61 V. M. (1375 op 1 M.) *Orebro-Län* 96,784 op 74 V. M. (1306 op 1 M.); *Gottland* 33,830 op 27 V. M. (1237 op 1 M.); *Jonkopings-Län* 117,562 op 95 V. M. (1234 op 1 M.); *Kronobergs-Län* 91,880 op 84 V. M. (1092 op 1 M.); *Karlstads-Län* 140,997 op 148 V. M. (952 op 1 M.); *Gefleborgs-Län* (Gestrikland en Helsingland) 88,123 op 172 V. M. (511 op 1 V. M.); *Stora-Kopparbergs-Län* (Dalekarlie) 119,643 op 288 V. M. (414 op 1 M.); *Wester Norrlands-Län* 66,342 op 217 V. M.); *Ostersunds-Län* (Iemteland en Herjedalen 35,015 op 425 V. M. (87 op 1 M.); *Westerbottens-Län* 34,487 op 668 V. M. (50 op 1 M.); *Norbottens-Län* 34,132 op 751 V. M. (45 op 1 V. M).

TWEEDE HOOFDSTUK.

Reis van IJstad *naar* Lund. — *Kleeding der* Schonensche *boeren en boerinnen.* — Bollerup-Rommeleklint. — *Het afgedeelde leger.* — Dalby, *oude Bisschopszetel.* — *Onderaardsche Kerk.* — *Graf van Koning* HARALD HEIN. — *De geloofseed.*

Den 10 Mei, des middags, verliet ik *IJstad.* Mijne eerste bestemming was *Bollerup.* De weg derwaarts is de straat naar *Cimbritshamm*, een steedje met eene haven (en, in 1815, met 848 Inw.) aan de zuidoostkust van *Schonen.* Op eenen kleinen afstand achter *IJstad* komt men voorbij eene gezondheidsbron, die, wel is waar, weinige mineraaldeelen heeft, doch door de bewoners der stad en van den omtrek gebruikt wordt: zij ligt in eenen kleinen tuin. Men rijdt tot *Herrestad*, de eerste station (*häll*), ⅝ mijl van *IJstad*, (door mijlen versta ik altijd Zweedsche) door een vlak, bijna geheel van boomen ontbloot oord; regts ziet men de zee. Te *Herrestad* was het bijzonder levendig, dewijl er juist Distriktsgerigt (*häradsting*) (*) gehouden werd. De logementhouder (†) maakte zwarigheid om mij met één paard verder te laten

(*) Zie het achttiende Hoofdstuk.

(†) *Gastgivare* is altijd door *logementhouder* vertaald, en *gastgivaregard* door *logement.*

ten reizen, doch, toen ik hem met eene aanklagt bij het gerigt dreigde, was het begeerde paard dadelijk voorgespannen. Tot *Bollerup* heeft men 1¾ mijl effen, vruchtbaar veld; bij het schoon gelegene *Tostarp* ziet men beukenbosch; in de verte vertoont zich het voorgebergte *Sandhammer*, waar vele schepen stranden. De dragt der boerinnen in dit oord is niet zeer bekoorlijk: het hoofd wordt door een stuk wit doek bedekt, dat in eenen langen en breeden sleep over den rug afvalt; borst en lijf zijn zwaar gekeurslijfd, waarop het korte jakje eene slechte vertooning maakt. Fraaijer is de dragt der mannen: zwarte wambuizen met witte uitstaande kragen. Mannen en vrouwen dragen houten pantoffelen (klompen?) De meeste boeren alhier zijn adelijke boeren, die voor hunne kleine bezitting hofdiensten doen en in zigtbare bekrompenheid leven. — Te vijf uren kwam ik te *Bollerup* (*) bij den kamerjonker WILHELM VON PLATEN aan, alwaar mij in den vriendschappelijken kring aangename uren voorbijvlogen.

In *Bollerup* wordt veel kaas op de *Ruuthsche* manier gemaakt. Deze, onder dien naam bekende, vette en smakelijke kaas werd het eerst op de goederen van den Graaf RUUTH, *Marsvinsholm* enz. bereid, en is daarna op onderscheidene Zweedsche landgoederen, ook in Pommeren, nagemaakt geworden: in *Schonen* geeft de bereiding van dezelve veel voordeel. Het eigen-

(*) *Bollerup* is een der grootste goederen in *Schonen*, en sedert 1818 bijzonder eigendom van den Koning. Het hof is, even gelijk nog vele andere Schonensche adelijke hoeven, door wallen en grachten omgeven. Het aangename park strekt zich naar de kerk van het dorp henen.

genaardige is in de bijvoegselen gelegen. Het is dezelfde, nu gestorvene Graaf RUUTH, die zich door vernieuwde bewerking der steenkolengroeven bij *Högånäs*, boven *Helsingborg*, omtrent zijn vaderland verdienstelijk gemaakt heeft. De grootste bereiding van deze kaas heeft thans te *Säfstaholm*, een landgoed van den Graaf ERIK PIPER, schoonzoon van den Graaf RUUTH, plaats. Van de onderscheidene voortreffelijke soorten, die men in Zweden bereidt, is deze een der beste; zij wordt echter door de kroonkaas in *Herjeadalen* en *Iemteland* overtroffen.

Den 11 Mei, des middags, vertrok ik. De eerste station heeft weinig aangenaams; alleen op de laatste halve mijl tot *Johannstorp* komt men door een schoon beuken bosch. Kerken ziet men veel langs den weg, zijnde, gelijk de meeste in *Schonen*, van steen, en met eenen stompen toren voorzien. De boerenhuizen zijn met stroo gedekt en vormen met de nevengebouwen een vierkant, dat van voren open is: beschuttingen van steenen zijn zeer algemeen.

Van *Sjöbo*, een dorp, waar *tingställe* is, d. i. distriktgerigt gehouden wordt, tot *Weberöd* rijdt men in het diepe zand; tot op eene vierde mijl nadert men den, reeds in de verte zigtbaren *Rommeleklint*, wiens aanzienlijke kale hoogte een heerlijk uitzigt over de Schonensche vlakte tot aan de torens van Koppenhagen biedt; ook op den weg van *Lund* naar *IJstad*, tusschen *Dalby* en *Efverlöf* komt men den berg nabij, en geniet men een gedeelte van het schoone vergezigt. — Te *Weberöd* was het zeer vrolijk: in de nabijheid van het dorp hadden de offi-

ficieren en onderofficieren van het Zuid-Schonensche Infanterie-regiment juist hunne *möte* (zamenkomst) voor de exercitie der rekruten; later rukt het gansche regiment in, en kampeert onder tenten en loofhutten; dan worden met grootere en kleinere afdeelingen krijgskundige oefeningen begonnen. Voor de genen, welke ziek worden, is een veldlazaret opgerigt; ook de geestelijke is tegenwoordig, om des zondags onder den vrijen hemel te prediken, dagelijks den morgen- en avondzegen te geven, (waarbij het zingen van een gezang het gebed vooraf gaat en volgt), *en de soldaten in de belijdenis van het Christendom* te onderzoeken: het gezang wordt des zondags door blaas-instrumenten vergezeld. Zulk eene *möte* heeft elk der afgedeelde regimenten alle jaren ééns, omtrent drie weken lang. De Zweedsche armee bestaat uit geworvene en afgedeelde troepen: de eerste vormen de bezettingen in de hoofdstad en de vestingen; de laatste worden door de grondbezitters ten platten lande gesteld. Aan zulk eene soldatenstelling is, sedert de nieuwste verordeningen, elke grondbezitting, met weinige uitzonderingen, b. v. der pastorij- en ambtshoeven, der burgerlijke beambten en der officieren, onderworpen, of, gelijk men zegt, *afgedeeld*: van hier de naam. Zoo vele grondbezitters, als tot het oprigten van een regiment infanterie of zeesoldaten (bootslieden) verpligt zijn, heeten eene *rote*: (*) deze *rote* neemt den soldaat tegen handgeld aan en bekostigt zijn onderhoud door eene, in de onderscheidene provinciën verschillende, dikwijls ge-

(*) De hoeve, die eenen ruiter stelt, heet *rusthall*; zie Hoofdst. 6.

ringe jaarlijksche beloning en door een klein soldatengoedje, *soldatjorp* geheeten. Dit goedje bestaat uit een klein, aangenaam woonhuis, eene schuur en stal, benevens eenen tuin, akker en weide. Het onderhoud der gebouwen bestrijdt de bewoner: de *rote* levert de bouwstoffen en voorziet in de, door het gebruik noodig geworden, grootere reparatiën. Ook voor de omtuiningen zorgt de *rote*, en de soldaat heeft die slechts te onderhouden. Ook het noodige brandhout moet, ten minste bij de kavallerie, de *rote* geven. Uitrusting en groote montering bezorgt de kroon, (*) maar de *rote* weder elk derde jaar een' hoed, halsdoek, wambuis, vest en broek van *walmar* (grof laken); zij geeft ook, wanneer de soldaat eene nieuwe montering van de kroon erlangt, een paar kousen en een paar schoenen. Zoo dikwijls de *jorp* eenen nieuwen bewoner bekomt, en, wanneer het verlangd wordt, alle zes jaren, wordt bezigtiging gedaan. Is de soldaat ongetrouwd, zoo heeft, wanneer hij eenen veldtogt bijwoont, de *rote*, tegen eene geringe korting van het jaarlijksche loon, de zaken van den afwezigen in stand te houden. Doorgaans blijft de *jorp* aan den soldaat, zoo lang hij in dienst is, en hij, of in geval van sterven de zijnen, moeten die, op eenen bestemden tijd, kort daarna, aan de *rote* teruggeven, die er nu ten voordeele van den nieuwen soldaat over beschikt: in eenige provincien blijft

(*) Naar de kleedingswet voor de afgedeelde armee, van 30 Dec. 1819, geven in vredestijd de Kroon en de *rote* bijdragen; in den oorlog, en zoo dikwijls het regiment uittrekt, betaalt de Kroon schadeloosstelling voor het verslijten.

blijft het echter een eigendom van zijne weduwe en kinderen. In het veld en bij de militaire exercitiën neemt de kroon zijne verzorging op zich. — Den officieren en ambtenaren der afgedeelde regimenten zijn, als gedeelte van hunne bezolding, op kosten der kroon, ambtshoeven, d. i. meer of min voordeelige goederen met de noodige huizingen en aanhoorige gebouwen, die deels uit de kas der reservehoeven, deels op kosten der bewoners gebouwd worden, aangewezen: deze zijn van de meeste openbare belastingen bevrijd, doch moeten de *tienden aan de geestelijkheid*, en *sommige ook de tienden aan de kroon betalen*. Deze ambtsgoederen mogen door den bezitter verpacht worden: doch ook in dit geval moeten de regimentsofficieren binnen den omtrek van hun regiment en de compagnieofficieren binnen den omtrek hunner compagnie wonen. De Artillerie bestaat geheel uit geworvene korpsen. Elke provincie heeft afgedeelde troepen, gewoonlijk een regiment, hetwelk haren naam draagt. *Schonen* bekwam eerst sedert eenige jaren afgedeelde Infanterie-regimenten, en wel een voor *Noord-* en een voor *Zuidschonen*, wier officieren echter nog niet geheel van ambtshoeven voorzien zijn: afgedeelde Kavallerie had *Schonen* reeds vroeger. Onder de regering van den tegenwoordigen Koning hebben de exercitiën, gelijk in het algemeen het uit- en inwendige van het leger, wezenlijke verbeteringen ondergaan; binnen korten tijd is veel daartoe bijgedragen, en men heeft gezien, wat ijver voor het goede, in verééniging met doorzigt en standvastigheid, vermag.

In *Dalby* zijn de oude kerk en de kerkhof, die de-

dezelve omringt, merkwaardig. Met de eerste is eene zoogenoemde *kraft-* of onderaardsche kerk veréénigd, naar welke men met trappen afklimt; deze is echter niet zoo diep als de *kraft*-kerk bij den Dom te *Lund*; ook is zij zoo groot niet. Wat eens de bestemming van deze kerken was, is onzeker: men heeft eene zinnebeeldige voorstelling der begrafenis van CHRISTUS, tot viering van den goeden vrijdag, vermoed: het is mogelijk, maar het schijnt echter, dat, indien dit vermoeden gegrond ware, deze onderaardsche kerken meer algemeen zijn zouden. Allezins kunnen zij tot dergelijke viering in later tijd gebruikt zijn, maar gebouwd werden zij gewis tot andere oogmerken, misschien tot onverlette oefening van den Godsdienst in tijden van uitwendigen nood. Merkwaardig is het, dat zich in de onderaardsche kerk van *Dalby* eene bron bevindt, in welke eertijds geofferd werd; even zoo in die te *Lund*. Men spreekt ook van eenen onderaardschen gang, die de beide Zweedsche *kraft*-kerken vereenigd en zoo van *Lund* naar het nonnenklooster in *Dalby* zou geloopen hebben: maar of zulk een gang ooit bestaan heeft, is onzeker, want het spoor, dat men in de kerk te *Lund* meent gevonden te hebben, bewijst niets; het kan misschien eene verdieping geweest zijn, die als sakristy, of tot een dergelijk gebruik, gebezigd werd; tegenwoordig is ten minste niets meer te ontdekken, dat dit hol tot naar *Dalby* leidde. — Op den kerkhof ligt de Deensche Koning HARALD HEIN begraven, die den *geloofseed*, (*juramentum credulitatis*) door eene wet invoerde: deze eed werd niet door partijen maar door de opgeroo-

roepene getuigen afgelegd, wier getal, naar het gewigt der zaak, grooter of geringer en somtijds tot 36 was. Deze getuigen, *edgjärdsmän* geheeten, zwoeren, dat zij geloofden, dat het met de zaak zóó gelegen was.

Dalby was, spoedig na de vaste invoering van het Christendom in het zuidelijke, toenmaals nog Deensche, Zweden, in de 11de eeuw, doch slechts voor eenen korten tijd, tegelijk met *Lund*, een bisschopszetel; vervolgens werd het bisdom *Dalby* met dat van *Lund* veréénigd. Thans zijn, tot op de kerk na, die echter in geenen deele zeer prachtvol is, alle sporen van vorige heerlijkheid verdwenen.

Reeds in *Dalby* bespeurt men de schoone koepel van den Dom van *Lund*, die ver op de Schonensche vlakte zigtbaar is. Deze vlakte strekt zich naar het noord- en zuidwesten van *Lund* uit, en het schoone *Lund* ligt er midden in. Zij heeft geen geboomte, maar bevat meestal vruchtbaar land en is de ware korenschuur van *Schonen*. De noordelijke en westelijke helft van deze provincie is meer bergachtig en boschrijk, en de zuidelijke meer zandig land; het noorden en oosten vormen het Gouvernement (*Län*) (*) *Christianstad*. Een klein stuk van het Gouvernement *Malmöhus*, (in beide genoemde Gouvernementen is *Schonen* verdeeld,) heeft tamelijk gelijke gesteldheid met dat van *Christianstad*; doch de nieuwe ontginningen, bijzonder door de verdeelingen der gemeenten, op welke ik beneden zal terugkomen, zijn zeer toegenomen, en men rekent, dat zich in de laatste tien jaren de granenteelt

(*) Het Zweedsche *Län* is overal door *Gouvernement* vertaald.

van *Schonen* verdubbeld heeft, zoodat thans veel tot uitvoer overig is. (*)

De weg van *Dalby* naar *Lund* heeft weinig merkwaardigs, doch aangename uitzigten in de *verte*, en de torens van *Lund* en *Malmö* vertoonen zich regt fraai. — Men vindt bij de menschen overal op den weg veel vriendelijkheid; alles groet en loopt om de slagboomen te openen, zonder daarom de penningen te begeeren, of, wanneer die gegeven zijn, over hunne verdeeling te twisten.

(*) In 1820 werden uit de Schoonensche havens uitgevoerd 246,000 tonnen koren, en 376,000 kannen aardappelbrandewijn. —

DER-

DERDE HOOFDSTUK.

De stad en universiteit Lund. — *Zweedsch Kerk- Universiteits- en Schoolwezen.*

Lund is eene buitengewoon aangename stad. De markt, zijnde de verwijding eener straat, is wel niet schoon, maar breed en lijnregt zijn de meeste straten; vele huizen hebben tuinen, en dikwijls scheiden lieve tuinen, ja, aan de eene zijde der stad, ook koornvelden, de huizen van elkander. De Dom, in het midden der stad, wordt door lanen van hoogstammige linden, in welke thans ook de oude kerkhof getrokken is, van de akademische gebouwen gescheiden: daar in de laatste niet alleen de verzamelingen maar ook de gehoorzalen zijn, zoo zijn deze schoone lanen zeer geschikt tot eene wandelplaats voor de leermeesters en toehoorders in de tusschenuren of na volbragten arbeid. Eenige der akademische inrigtingen, b. v. de kruidtuin, het scheikundig *laboratorium*, enz. bevinden zich in andere deelen der stad. *Lund* had in 1815 3429 inwoners; tot de stadskerk, den Dom, behoort ook eene kleine landgemeente (in het zelfde jaar) van 401 zielen. Dit schijnt juist de regte grootte eener akademiestad te zijn. De hoogeschool bloeit hier, even gelijk in *Upsala*, dat niet veel volkrijker

is, voortreffelijk; geen garnizoen is in de plaats, en alles, wat het leven voor de ernstige wetenschap zou kunnen storen, het toelaten van schouwspelers en dergelijke dingen, verbiedt de wet in alle steden, waar eene hoogeschool of gymnasium is. Het gedrag der leermeesters omtrent de leerlingen is zeer zacht. Onder de studerenden heerscht veel vlijt en liefde voor de studie, veel zedelijkheid en een stil, verstandig gedrag bij een vrolijk genot der jeugdige jaren, gelijk het echte muzenzonen betaamt. De zoogenoemde, hoewel valschelijk zoogenoemde, akademische vrijheid, welke zich in de verheffing boven de wet en ingevoerde gebruiken, als ook in berispende oordeelvelling over leer en leermeesters openbaart, kent men niet: wel de echte vrijheid, die, van de ketenen der vooroordeelen en der zinnelijke uitspanningen ontslagen, en de bloemen der jongelingsjaren plukkende, altijd het hoogste doel der akademie-jaren in het oog houdt, welke, in ijdelheid en ledigheid doorgedroomd, nimmer wederkeeren. — Onder de professoren, die, als zij het volle inkomen genieten, goed geplaatst zijn, heerscht veel gastvrijheid, en in het algemeen onder de inwoners veel gezelligheid: alles sluit zich aan elkander aan. Daarbij is de oude spaarzaamheid nog niet geweken, en de gansche wijze van leven en verkeeren is daarop ingerigt, dat zij aan de beoefening der letteren geene hindernis toebrengt. Men staat vroeg op, eet des middags en des avonds vroeg, en doorgaans blijven gezellige avondbijeenkomsten niet laat bijéén. In de gezelschappen heerscht beschaafdheid bij gezond verstand en regtschapenheid: dit zijn

de

de eigenschappen van den gezelligen toon bijna in geheel Zweden. Met welken ijver en met welke hartelijkheid men vreemdelingen ontvangt, heb ik in de hoogste maat, zoo dikwijls ik in *Lund* was, ondervonden, en nooit zal ik zulks vergeten.

Het getal der professoren, adjuncten en docenten bedroeg in den herfst van 1820 61 (in *Upsala* 60); en onder deze onderscheidene hoogberoemde namen, welke de bescheidenheid mij verbiedt te noemen. Het getal der studerenden is gewoonlijk tusschen 3 en 600: doch het kan ook gebeuren, dat sommigen niet in elk half jaar, of, gelijk men het in Zweden noemt, *termyn*, aanwezig zijn, maar op het land als huisselijke onderwijzers leven, om zich intusschen het noodige tot het oponthoud in *Lund* en tot de promotie aan te schaffen; want vrije tafels zijn er niet; de kollegien worden, hoewel matig, betaald, en op verre na niet alle studenten genieten beurzen. Over het algemeen heeft de inrigting der Zweedsche universiteiten veel, wat dezelve van de tegenwoordige inrigting der Duitsche onderscheidt. Ik heb over de Zweedsche universiteiten op eene andere plaats (*) uitvoeriger gesproken en vergenoeg mij hier om kortelijk op het wezenlijkste eigenaardige opmerkzaam te maken.

Aan de spits der universiteit staat de *Kanselier*, die uit het midden van aanzienlijke Rijksbeambten door de universiteit zelve voorgedragen en door den Koning benoemd wordt: in *Upsala* bekleedt thans de Kroonprins het ambt van Kanselier; in *Lund* de Minister

(*) *Schwedens Kirchenverfassung und Unterrichtswesen.* Band 2 bl. 486—546. *Greifswald* 1821.

van buitenlandsche zaken, Graaf ENGESTRÖM. De voordragten en expeditiën heeft de Secretaris van den Kanselier: Prokanselieren zijn de Aartsbisschop van *Upsala* en de Bisschop van *Lund*. Onder den Kanselier behartigt de akademische aangelegenheden in het algemeen, en de akademische regtspleging in het bijzonder, de *Rector*, deels persoonlijk, deels in gemeenschap met den *grooten universiteitsraad*, d. i. het gezamenlijk aantal der gewone professoren, of met den *kleinen universiteitsraad*, eene kommissie uit den eersten, naar den aard en het gewigt der zaak. Elk der beide universiteiten heeft hare verordeningen, die ook de wetten voor de studerenden bevatten. Het financiële der universiteit, (want elke heeft hare vaste goederen, giften van Koningen en bijzondere personen,) beheert de *inspectura aerarii*, die uit professoren en rent-beambten bestaat, maar aan den grooten universiteitsraad ondergeschikt is.

De tucht onder de leerlingen is voortreffelijk. Tweegevechten zijn ongehoord; vechterijen en baldadigheden hoogst zeldzaam; vlijt vereenigt zich met een vrij en vrolijk leven. Tot het behoud van zulk eenen geest dragen de vereenigingen, welke de Duitschers *landsmanschaften*, de Zweden *natiën* noemen, veel bij. De studerenden, namelijk, worden verdeeld in kleinere afdeelingen, *natiën* geheeten, naar de provinciën des Rijks. Zijn de provinciën klein, of is het getal der studerenden uit dezelve gering, dan is meer dan éene provincie tot eene *natie* vereenigd. Gelijk elk, die de voorregten van den student genieten wil, zich, na een onderzoek, in de

rol

rol der universiteit moet laten inschrijven; zoo moet hij zich ook in de rol eener *natie* laten opteekenen. Beide deze inschrijvingen gaan met eene kleine betaling gepaard, en aan het lidmaatschap eener *natie* zijn ook geringe jaarlijksche bijdragen verbonden, die echter tot een zeer nuttig oogmerk besteed worden. Want het oogmerk der vereeniging is geen ander dan de opwekking en voeding van vlijt, de inrigting van wetenschappelijke oefeningen en het onderhoud der goede tucht: daarvoor houdt men disputeergezelschappen in de latijnsche taal; koopt men de voor studerenden noodzakelijke, maar voor elk in het bijzonder te kostbare werken, enz.; uit de kas der *natie* worden ook de stoelen in de kerken gehuurd, die door de studerenden getrouw gebruikt worden: bij luiheid en zedeloosheid volgen waarschuwingen en vermaningen, en eindelijk uitsluiting uit de *natie*. De leden van elk dezer vereenigingen zijn in klassen gedeeld; kuratoren, doorgaans zulken, die reeds met eenen graad voorzien zijn, docenten en adjuncten, voeren het bestuur, en aan de spits van elke *natie* is een professor, als opziener.

De voorlezingen geschieden in twee termijnen of halve jaren, en worden deels in één, deels in twee halve jaren, zelden langer, geeindigd. Eenige godgeleerde lessen worden met gebed begonnen en besloten. Men houdt deels naar eigen geschrift, deels geheel vrij, zelden over leerboeken de voorlezingen. Over het algemeen wordt weinig nageschreven (*geexerpeerd*); nooit wordt *gedicteerd*.

Aan het einde der halve jaren worden *examina* ge-

gehouden van algemeenen of bijzonderen inhoud, en meestal in betrekking tot *faculteitspromotiën* of de intrede in zekere klassen. De laagste trap van promotie is het *kandidaatschap;* dan volgt het *licentiaat* na onderzoekingen en gedeeltelijk na *disputatiën*, eindelijk het *doctoraat.* De promotie in de fakulteit der Wijsbegeerte gaat die in de overige voor; in de eerste is echter slechts de waardigheid van *kandidaat* en *magister. Magisters* worden telkens slechts tot een bestemd getal gemaakt, en dit ook niet alle jaren, maar elk derde jaar, bij de bijzondere universiteiten. De promotie tot doctoren in de Geneeskunde wordt door *practische* oefeningen in *Stockholm* voorafgegaan; dáár heeft ook de promotie in de Heelkunde plaats. De doctoren in de Godgeleerdheid worden door den Koning, op voordragt der Stifts-konsistoriën, benoemd. De promotiën der *philosophische* magisters en der doctoren geschieden openlijk met groote plegtigheden; in de godgeleerdheid en wijsbegeerte na eene statige godsdienstoefening.

De akademische leeraars zijn deels gewone, deels buitengewone professoren, (de laatste zijn weinig in getal en hebben niet zelden mede zitting in de fakulteit), deels gewone, deels buitengewone adjuncten (de laatste zonder bezolding), deels ook onbezoldigde docenten. Alleen de professoren bekomen Koninklijke volmagt, de overigen volmagt van den Kanselier. Elk gewoon professor heeft het regt, om voor zijn vak eenen docent voor te slaan, dien de Kanselier benoemt; echter zijn de professoren onder de verpligting, om de aan hen opgedragene voorlezingen zelve

te

te houden. De Rector is gedurende den tijd zijner bediening van de voorlezingen vrij: het rectoraat wisselt met elk half jaar.

De inkomsten der gewone leeraars, bijzonder der professoren, zijn niet onbeduidend. Zij bestaan gedeeltelijk in koren en hout, gedeeltelijk in geld, gedeeltelijk in het genot van zekere hoeven en weiden, en bij de godgeleerde en wijsbegeerige fakulteit van zekere praebende-pastorijen, waarbij het van zelf spreekt, dat de professoren in de Wijsbegeerte vooraf bewijzen van hunne godgeleerde kennis afgelegd hebben en geordend zijn moeten. De waarneming van deze pastorijen komt voor rekening der bezitters, die dus ook dikwijls in hunne gemeente prediken en over het algemeen de akademische vakantiën aldaar doorbrengen; echter is er ook een adjunctpredikant aangesteld, die, opdat de professoren in hunne akademische werkzaamheden niet gehinderd worden, voor de waarneming van den post verantwoordelijk is, en van den bezitter der praebende beloond wordt. De professoren der Godgeleerdheid vormen bovendien, onder voorzitting van den Bisschop, het geestelijk konsistorie van het Stift, waarvoor zij echter geen verder inkomen genieten. In *Upsala* is eene vaste bezoldiging met de bijzondere professoraten en adjunctsplaatsen verbonden; te *Lund* wisselen de bezoldingen onder de leermeesters, en van daar, dat hier gewoonlijk ook professoren en gewone adjuncten zonder bezoldiging zijn. Ambtswoningen zijn slechts met weinige professorsplaatsen verbonden.

De akademische vakantiën vallen in den zomer in en

en omtrent kerstijd, behalve nog eenige dagen op paschen en pinksteren. De eerste termijn duurt van het begin van October tot het midden van December; de tweede begint in het midden van Januarij en eindigt in het midden van Junij, doch de laatste acht of tien dagen worden tot de *examina* gebruikt. — Elke fakulteit heeft haren Deken, welk ambt alle half jaar wisselt. Alleen de professoren zijn verpligt openbare lessen te houden, en wel vier uren in de week; de overige lessen worden betaald.

Doorgaans zijn de Zweedsche studenten bij hunne inschrijving ouder dan de Duitsche, omdat zij langer dan in Duitschland op de lagere en hoogere geleerde school (*triviaal*school en *gymnasium*) blijven; ook duurt het verblijf aan de universiteit langer. Maar een niet klein gedeelte der Zweedsche studerenden zijn ook opgroeijende jongelingen of knapen van 10 tot 14 jaren, die, onder de leiding van hunne gouverneurs, gedeeltelijk op dat deze de lessen kunnen bijwonen, gedeeltelijk om de privaat-uren, de universiteit bezoeken, en natuurlijk van het eigenlijk studentenexamen bevrijd zijn, maar zich aan hetzelve later moeten onderwerpen.

Ik heb van de *trivaal*school en het *gymnasium* gesproken, en wil nu ook iets omtrent het Zweedsche Schoolwezen mededeelen, Ik vang van boven aan. Het *gymnasium* is de hoogste en, bij uitsluiting van andere, de geleerde school. Doorgaans is aan alle Bisschopszetels een *gymnasium*. De leermeesters heeten *Lectoren* en zijn, behalve den adjunct en de muzijk-director, medeleden van het geestelijk konsisto-

storie, waarin de Bisschop voorzitter is. Hun inkomen is op de onderscheidene plaatsen verschillend, doch meestal niet onbeduidend; het bestaat voornamelijk in koren: eenige lectoren hebben bovendien praebende-pastorijen. Elk heeft een bestemd vak van onderwijs, en een hunner is *Rector* bij jaarlijksche afwisseling. De leerlingen zijn in rangen verdeeld, en de rangen splitsen zich weder in klassen. Elk *gymnasium* heeft eene bibliotheek, die aan sommige plaatsen niet onbeduidend is.

In alle steden, waar een *gymnasium* is, en ook in vele andere, bestaan verder *triviaal*scholen, die sedert de nieuwe schoolverordening van het jaar 1820 in hoogere en lagere verdeeld en ook geleerde scholen zijn. Te voren hadden de *triviaal*scholen doorgaans ook ook eene *apologist*klasse voor zulken, die niet studeren, en eene voorbereidende klasse, uit welke men in de geleerde klassen of in de *apologist*-klasse overging: deze beide klassen zijn door gemelde schoolverordening afgeschaft, en in plaats van dezelve, ter bevordering der algemeene beschaving van staatsburgers, hoogere en lagere *apologist*scholen ingevoerd. Met deze *apologist*scholen kunnen de reeds vroeger bestaan hebbende *paedagogiën* in de kleinere steden vergeleken worden. De *paedagogiën* loopen, wat het getal der leermeesters en de voorwerpen van het onderrigt, betreft, zeer uit één: eenige derzelve zijn lagere geleerde-scholen; die buiten de steden zijn groote landscholen.

In *Upsala* en *Lund* zijn *kathedraalscholen:* eene soort van geleerde scholen, die tusschen *gymnasiën*

en

en *trivaal*scholen in staan. Deze hebben, even als de *triviaal*scholen, eigene bibliotheken. De leermeesters van lageren rang aan dezelve, gelijk ook aan de *paedagogiën*, zijn geringer bezoldigd; men zoekt echter hun inkomen te verhoogen. De Rector der *triviaal*school heeft op sommige plaatsen ook eene praebende-pastorij.

Het geven van vast schoolgeld is alleen op de landscholen in gebruik; ook heeft het bij eenige *triviaal*scholen en *paedagogiën* als eene vrijwillige gift plaats, doch nergens op de *gymnasien*. Bepaald schoolgeld kent men op de stedelijke scholen niet, echter is een gering inschrijvingsgeld ten voordeele der bibliotheek, enz. gebruikelijk.

Op het platte land zijn kerspels- ook wel dorpsscholen, waarvan vele vast zijn, en even zoo vele rondgaan, dat wil zeggen, het kerspel is in schooldistrikten verdeeld, waarin, een' bestemden tijd in het jaar, een of meer rondgaande meesters onderrigt geven. In *Norrland* zijn weinig dergelijke wisselende scholen; maar dáár, gelijk in andere provinciën des Rijks, onderwijzen verstandige ouders hunne kinderen zelve: en het vrijwillig gebruik der kerkelijke inrigtingen, het zorgvuldig onderwijs der aanstaande christelijke ledematen, de huisverhooren, (*) de huisselijke godsdienst, ja het gevoel van eigene waarde bij den vrijen boer, dragen er veel toe bij, om aan de jeugd zulk

(*) Jaarlijks verzamelt zich de gemeente, jong en oud, bij afdeelingen, in de dorpen voor hunne geestelijken, tot beproeving van de christelijke kennis en tot andere godsdienstige oogmerken, en niemand mag gemist worden

zulk eene liefde voor Godsdienst en kerk in te boezemen; en haar met de, voor menschelijke en burgerlijke betrekkingen, noodzakelijke kundigheden in zulk eene mate te versieren, als men in verre weg het grootste gedeelte van Zweden wezenlijk vindt, maar bezwaarlijk ergens in Duitschland kan aantreffen.

De keus der schoolleeraars geschiedt door den Bisschop en het konsistorie; echter heeft de Bisschop vooral op de aanstelling invloed. Men mag slechts binnen de grenzen van het stift, waarin men geboren of met het regt om te onderwijzen voorzien is, een schoolambt zoeken; *hetzelfde* heeft in de meeste gevallen met de geestelijke bedieningen plaats.

Ik heb nu van het schoolwezen en van de universiteiten in het algemeen gesproken: nu nog iets in het bijzonder van de akademische inrigtingen te *Lund*.

Vele van deze inrigtingen zijn in het oude akademische gebouw veréénigd, dat, even als het nieuwe aan de *Lundagärd*, bovengemelde schoone, van schaduwrijke lanen doorsnedene plaats, ligt. Dit oude gebouw heeft drie verdiepingen. De onderste bevat het museum der Geschiedenis en twee gehoorzalen; de tweede de bibliotheek; de derde de gehoorzaal voor de Mathesis, en de physische verzamelingen. Op den toren is het observatorium. Het nieuwe gebouw bevat de kamer, waar de senaat en de fakulteiten (ééne kamer voor de vier gemeenschappelijk) zitting houden, als mede het akademisch archief: in de bovenste verdieping vindt men de verzamelingen voor de Natuurlijke Historie.

Het museum van de Geschiedenis is rijk, bijzonder

in Zweedsche en Laplandsche oudheden, en het is voortreffelijk ingerigt door den beroemden oudheidkundigen, professor SJÖBORG, die sedert een paar jaren vrijstelling van dienst erlangd heeft, ten einde zich geheel aan oudheidkundige navorschingen toetewijden en daartoe Zweden door te reizen, en die nu in *Stockholm* woont. Hier vindt men ook een groot aantal van *Runenstaven*, de oude tijdwijzers of almanakken van het noorden (*), die nog in eenige streken van *Dalekarlië* voorkomen; desgelijks het een en ander uit Amerika, uit de Zuidzee, uit het Oosten en het oude Rome. Het plan voor het museum ontwierp in 1788 professor RETZIUS: doch eerst in 1805 werd het opgerigt: hier werd, wat de universiteit tot daartoe aan geschiedkundige merkwaardigheden, sedert STOBAEUS, bezeten had, vereénigd, maar daarbij door de aanzienlijke verzamelingen van de professoren RETZIUS en SJOBORG, als mede door de geschenken van den Bisschop FAXE, zeer vergroot. Het gewigtigste en talrijkste zijn de stukken uit het noordsche heidendom, uit de middel- en de latere eeuwen. De heidensche oudheden zijn deels van steen, als offermessen, bijlen, hamers, pijlen, enz.; deels van koper, als zwaarden, bijlen, sieraden, enz.; deels van ijzer, als zwaarden; deels van aarde, als urnen.

Bij deze gelegenheid kan ik de aanmerking niet weerhouden, dat van ouds, (nog vroeger dan in Denemarken, alwaar in den jongsten tijd in dit opzigt veel gedaan is,)

(*) Zulk een Runenstaf is beschreven in den *Konst en Letterbode* 1822 No. 14, 15, 16, 17 en 45. Hij bevindt zich in het kabinet van zeldzaamheden van Z. M. den Koning. V.

is,) in Zweden veel vlijt en zorgvuldigheid, zoo ten behoeve der vaderlandsche letterkunde in het algemeen als tot opsporing en bewaring van oudheden in het bijzonder, zijn aangewend. Reeds de groote GUSTAAF ADOLF II stichtte een museum voor Zweedsche oudheden, en liet deze in de provinciën opzoeken; KAREL XI rigtte zelfs eenen leerstoel van vaderlandsche oudheden te *Upsala* op (1662), en in 1666 verscheen een scherp edikt tegen de verstoring van oudheden; in 1755 en 1807 werd bepaald, dat de vinder van oude munten en andere kunstwerken daarvan aan den naast *bijzijnden koninklijken ambtenaar* berigt moest geven, waarop de Koning bestemmen zou, of het gevondene moest ingekocht worden, in welk geval een achtste gedeelte boven de waarde zou betaald worden: wie het gevondene verborg, zou in geld- of ligchaamsstraf vervallen; in 1805 kwam een nieuw koninklijk gebod tegen het verstoren van oudheden; in *Schonen* is het thans den geestelijken en landmeters aanbevolen, daarvan aan de beambten der kroon kennis te geven, welke alsdan de vastgestelde straf ten uitvoer brengen. — In Denemarken verschenen, sedert 1812, door de, tot bewaring van oudheden, in 1807 aangestelde kommissie, *Antiquarische Annalen*, en, naar de gevraagde berigten van de geestelijkheid, is eene *antiquarische* Landbeschrijving, naar kerspelen, over Denemarken en Noorwegen zamengesteld geworden.

Met het museum is eene munt- en medailleverzameling vereenigd, die veel vaderlandsch, maar ook veel vreemds uit ouden en lateren tijd bevat. In het lokaal van het museum worden de voorlezingen over

Noordsche geschiedenis en oudheden gehouden. Tusschen het oude en nieuwe gebouw ligt een oude steen met opschriften uit de *runen*tijden.

De bibliotheek heeft meer dan 30,000 boekdeelen, waaronder vele oude drukken, ook handschriften, die intusschen minder beduidend zijn: echter bezit zij eenen voortreffelijken *Codex Virgilii*, zeer net op parkement geschreven. Het fonds der bibliotheek bestaat in renten van een verzameld kapitaal van 8000 bankdaalders tegen 6 pct., alsmede in 33 bankdaalders 16 sch. uit de akademische kas, benevens eenige buitengewone toelagen en voordeelen. De merkwaardigheden derzelve heeft de tegenwoordige verdienstelijke bibliothekaris, professor LIDBECK, sedert 1803, in eene reeks van verhandelingen beschreven. Het uitwendige is schoon: groote zalen, door lage zuilengangen gescheiden, en met de afbeeldsels der kanselieren en van andere verdienstelijke mannen versierd.

Met het museum staat het leesgezelschap in het nieuwe akademische gebouw in verbindtenis, voor welks leden, tegen betaling eener contributie, in- en buitenlandsche geleerde en inlandsche staatkundige tijdschriften aangeschaft worden.

De bibliotheek is woensdag en zaturdag namiddag, van twee tot vier uren, open. Zij geniet met de bibliotheek in *Upsala* (te voren ook *Greifswald* *) en de gezamenlijke bibliotheken der gymnasiën in het Rijk, het voordeel, dat haar een exemplaar van alle in Zweden

(*) *Greifswald*, eertijds eene Zweedsch-Pommersche stad, en, in 1815, na den vrede van *Kiel*, aan Pruissen afgestaan. De hoogeschool is klein: zij werd in 1456 gesticht. V.

den gedrukte boeken, vrachtvrij, overgezonden worden: platen en kaarten worden betaald.

Op het observatorium vindt men eenige goede instrumenten en een aantal nuttige astronomische boeken. Van het platte koperen dak heeft men een heerlijk gezigt: van *Koppenhagen*, drie mijlen in eene regte lijn verwijderd, onderscheidt men niet alleen de torens, maar zelfs de huizen; bekoorlijk vertoont zich de stad *Lund* met hare tuinen, velden en groepen van boomen, die haar haast het aanzien eener, door waranden ingeslotene en doorsnedene, stad geven. Het Zweedsche woord *lund* beteekent ook *warande*.

Tot het museum der Natuurlijke Geschiedenis in het nieuwe gebouw leide het geschenk van den professor der Geschiedenis, KILIAN STOBAEUS, welke in 1744 stierf, den grond: deze was het, die den grooten LINNAEUS bewoog, om zich aan de beoefening der Natuurlijke Geschiedenis toe te wijden. Later zijn er andere geschenken bijgekomen: het aanzienlijkste, waardoor de verzameling eerst regt beduidend geworddend is, was het geschenk des ridders en professors RETZIUS, dezen voor de geleerdheid in het algemeen als voor de Natuurlijke Geschiedenis en de universiteit *Lund* in het bijzonder hoogst verdienstelijken man: de geschonkene verzameling maakt omtrent de helft van het geheele kabinet uit en is bijzonder gewigtig voor voorlezingen, vooral over conchilien en mineralen. Men vindt hier ook een stuk eener mumie; eene volledige mumie staat in eene kamer van het oude gebouw. In het museum, dat door de buste

van LINNAEUS versierd wordt, houdt men de lessen over de Natuurlijke Geschiedenis.

Een bijzonder gebouw, aan het kerkhof van den Dom, bevat de scheikundige werkplaats, benevens de gehoorzaal voor de voorlezingen en de woning voor den opziener: in de bovenste verdieping is de zaal, waar de boekverkoopingen plaats hebben; voorts het akademische kantoor voor de administratie, en de akademische kapel, in welke alle woensdag en zaturdag openlijke muzijkale oefeningen gehouden worden.

Noordelijk van het oude en nieuwe gebouw ligt de kruidtuin met de noodige inrigtingen; in het zoogenoemde oranjeriehuis vindt men de botanische gehoorzaal, en op de bovenste verdieping de snijkamer met eene schoone verzameling van praeparaten.

Verder ligt de plantaadje, *Paradislycka* genoemd (*lycka* beteekent een omtuind akkerstukje,) die de stad zeer verfraait. Zij bevat in- en buitenlandsche boschboomen, die tot beplantingen verkocht worden. De tegenwoordige aanleg is van de professoren RETZIUS en LIDBECK afkomstig: in vroeger tijd trachtte men hier allerlei zuidelijke gewassen te trekken, die echter onder het Zweedsche klimaat niet kunnen tieren.

Naast de plantaadje staat het lazaret, dat voor de Akademie en het Gouvernement *Malmöhus* gemeen is, en met hetwelk het voormalige hospitaal is vereénigd: een bijzonder gebouw is het *klinische* instituut, in hetwelk venerische kranken opgenomen worden; hier, alsmede in het lazaret, worden *klinische* voorlezingen gehouden. Het getal der in beide inrigtingen behandelde zieken was in het jaar 1819 twee honderd drie

drie en zeventig. De toelagen derzelve uit de akademische kas zijn ontoereikend.

Er is eene weduwenkas voor de professoren, aan welke ook de rentmeester en de sekretaris deel hebben: voorts heeft de universiteit eenen eigenen boekdrukker, eenen apotheker, eenen graveur en instrumentmaker, eenen brandmeester, eene brandwagt, twee pedellen, enz. Eene manège is er niet, doch wel eene schermschool.

Van 1810 af is een predikantsseminarium opgerigt. Ook worden geneeskundige lessen gehouden voor studenten in de godgeleerdheid, die zich daarvan willen bedienen: de toehoorders genieten stipendiën. Over het algemeen is het getal der koninklijke en der bijzondere stipendiën in *Lund* zeer aanzienlijk; doch de meeste zijn zeer klein.

In de laatste tijden zijn onderscheidene nieuwe vakken van onderwijs gesticht; daaronder een professoraat voor de Fransche, Engelsche en Duitsche talen. Het laatste werd gesticht door den beroemden Oosterling, den ridder MATTHIAS NORBERG, met een fonds van 16,666 bankdaalders. Deze geleerde, die zelf eens groote reizen in het Oosten ondernam, is thans met de uitgave van eene Turksche geschiedenis tot op den nieuwsten tijd bezig, tot welk oogmerk hij ook Turksche, aan de bibliotheek te *Upsala* toebehoorende, handschriften en tot hiertoe weinig bekende, uit Konstantinopel hem toegezondene, gedrukte schriften gebruikt.

Er zijn te *Lund* onderscheidene boekhandelaars, maar hun voorraad is niet zeer beduidend: de meeste, dikwijls zelfs inlandsche werken, moeten eerst besteld worden.

Onder de bijzondere bibliotheken verdient die van den Bisschop FAXE, een' man van zeldzame scherpzinnigheid, van ijver voor al wat goed is en van grondige geleerdheid, genoemd te worden. Zij is vooral rijk in het vak der vaderlandsche kerkelijke geschiedenis. Ook de bibliotheek van den, als latijnschen dichter bekenden, professor der Welsprekendheid, den ridder en doctor LUNDBLAD, alsmede die van den ridder RETZIUS is aanzienlijk. (*)

De universiteit bezit voorts een eigen armenhuis. Bovendien is er een stadsarmenhuis, door eenen professor LUNDERSTÉN in de 17de eeuw gesticht, en het *Thorslöfsche* armenhuis: het laatste wordt door een gild geadministreerd, dat van vroegeren oorsprong is, dan het huis zelf. De oude statuten van hetzelve zijn nog op parkement voorhanden. Het getal der in deze drie huizen verzorgde armen is niet groot. Behalve dat is er eene armenkas, uit welke volwassene armen, ook kinderen, met geld, turf, bedden, de laatste ook met kleederen, ondersteund worden. Armen, die zich aan den drank overgegeven hebben, bekomen geen geld, maar ontvangen hunne behoeften *in natura*. De noodige middelen worden hoofdzakelijk door belastingen voor de armen opgebragt en zijn zeer beduidend. Ook wordt, gelijk in geheel Zweden, $\frac{1}{8}$ pct. van de nalatenschap in elk sterfhuis, vóór den aftrek der schulden, afgezonderd. — Merkwaardig is het, dat de gemeene man de armenhuizen nog *Själabod*, d. i. *zielenhuis* noemt, een oude naam: tot heil der zielen geschonkene huizen.

Lund

(*) Beide zijn reeds gestorven: de wakkere RETZIUS den 6 Oct. 1821.

Lund heeft eene kathedraalschool met twee klassen en drie leermeesters; zij wordt van meer dan 100 kinderen bezocht en heeft een eigen schoolhuis. Ook is er eene armenschool voor omtrent 50 kinderen met eenen onderwijzer. Hier wordt de leerwijze van het wederkeerig onderrigt gebruikt, in zoo ver vier of vijf der oudste jongens en meisjes uitgekozen zijn, om de kleineren met hunnen raad bij te staan, voor dat deze zich tot den meester wenden. Zij is door den Proost SCHARTAU in *Lund* ingevoerd, aan wien de school menige verbetering te danken heeft. De uitvinderes is de dochter van eenen kleedermaker, ANNA STINA KJELSTRÖM, die reeds voor omtrent twintig jaren stierf. Deze, eene nadenkende vrouw, had het opzigt over eene bijzondere school, in welke zij menige, zelf uitgedachte verbetering in zwang bragt. De armenschool staat onder het opzigt der stadsgeestelijkheid, door welke zij elke week bezocht wordt. Bij deze school is een boek, waarin elk kind zijn nummer heeft, onder hetwelk alles opgeteekend wordt, wat tot hetzelve betrekking heeft: naam, ouders, jaren, kundigheden bij de intrede, vorderingen, enz.

Onder de bijzondere scholen moet vooral die van magister BRUZELIUS genoemd worden: zij is eene aanvangsschool voor jongens, naar de leerwijze van PESTALOZZI. BRUZELIUS was de eerste, die deze leerwijze in Zweden invoerde, welke aldaar echter weinig verbreid is. In deze school wordt ook de *gymnastiek* geleerd.

Nu de hospitaalkerk niet meer gebruikt wordt, heeft *Lund* slechts twee kerken, den Dom en de Klooster-

of St. Pieterskerk. Tot de eerste behoort de gansche stad; de laatste is eene landkerk, die wel onmiddelijk vóór de stad, maar niet meer op stads grond ligt, en door twee kleine landgemeenten, *St. Petersklooster* en *Nöbbelöf*, gebruikt wordt.

De Dom is eene groote en prachtige kruiskerk (naar SAVARIN) 48¾ ellen hoog, 155½ ellen lang en 50 ellen breed, geheel uit vierkante blokken van zandsteen gebouwd. De Deensche Koning SVEN OTTO TJUFSKÄGG stichtte haar in 1012; ingewijd werd zij in het jaar 1145 door den Aartsbisschop ESKIL, waarbij de Bisschoppen van *Linköping*, *Skara* en *Sleeswijk* tegenwoordig waren. Wel is waar, men vindt niet meer de vier en zestig altaren, die haar eens versierden; niet meer dien onmetelijken rijkdom, waarin haar weinige Noordsche kerken op zijde streefden en die gedeeltelijk reeds voor de Hervorming verstrooid werd; verdwenen zijn de bijna ontelbare overblijfselen (*reliquien*), die men hier eens bewaarde: maar nog altijd maken hare heerlijke torens en pilaren en gangen eenen grooten indruk; en men dwaalt niet, wanneer men den Dom van *Lund*, benevens de Domkerken van *Upsala* en *Linköping* tot de schoonste en grootste kerken van Zweden rekent, waarin de Bouwkunde het verheven oogmerk van kerkelijke gebouwen het naast bij is gekomen. Het gewelf met 21 bogen rust op 18 pilaren, die twee rijen vormen. Het koor werd in 1785 herbouwd, maar geheel naar het oude modèl. Boven den boog ziet men eene opene *arkade* met spitse sieraden, die het beeld eener doornenkroon voorstellen, om op die wijze de

ge-

gedeelte der kruiskerk te voltooijen. Het groot altaar met zijne ruime omgangen is door een hoog ijzeren hek van het schip der kerk gescheiden, naar hetwelk men bovendien met trappen afklimt. De predikstoel is van marmer en albast en met schoon bewerkte zinnebeelden versierd. Ook het altaarblad van het benedenste altaar is van albast. Beelden, gedenkstukken, opschriften, grootere en kleinere merkwaardigheden van allerlei soort, bezit de Domkerk in menigte. Dezelve zijn in onderscheidene verhandelingen beschreven en opgehelderd. Deze kerk was aan den H. LAURENTIUS en aan de H. Maagd gewijd. De hoogte van den noordelijken toren, als den hoogsten, bedraagt 71¼ el.

Aan de zuidzijde van de groote deur des Doms ziet men twee groote bladen, overblijfselen van dat beroemde uurwerk, hetwelk, gelijk SJOBORG verhaalt, niet alleen maanden, weken en dagen, grootere en kleinere feesten, maar ook den loop der zon en der maan, en hare intrede in den dierenriem aantoonde. Boven aan het blad zag men twee ridders in volle wapenrusting, die elkander, terwijl de klok sloeg, zoo vele stooten toebragten, als het getal der uren bedroeg. Nog ziet men, tusschen beide bladen, de maagd MARIA zitten, met eene deur aan beide hare zijden en voor haar eene kleine schouwplaats. Hier was een aardig kunstwerk. Aan de deur ter linker zijde verscheen een kleine heraut en klopte aan; de deur werd geopend en twee trompetten schalden. Nu kwamen de drie wijze mannen in koninklijken tooi, vormden om MARIA eenen halven kring, terwijl zij, aanbiddend,

dend, zich voor haar nederbogen, en keerden dan door de tweede deur terug. Elk der drie wijze mannen had eenen bedienden achter zich, die echter niet groette en zich gedroeg, als of hij niet tot het gezelschap behoorde; maar de laatste, die van de schouwplaats terugging, maakte de deur digt, hetwelk een sterk geluid veroorzaakte. Dergelijke kunstige uurwerken zijn intusschen ook op sommige plaatsen in Duitschland geweest. (*)

Met het oostelijk einde van den Dom is eene onderaardsche kerk verbonden, tot welke men van beide zijden des koors met eenige trappen afklimt. Zij is even oud als de bovenste, heeft nog twee altaren en eene voortreffelijke minerale bron, die, door middel van buizen, welke naar andere bronnen heen leiden, een gedeelte der stad van water voorziet, en voortijds waarschijnlijk eene offerbron was. De bron is met opschriften van den Hollander VAN DURE, die in het begin der 16de eeuw eene groote reparatie aan den Dom verrigtte, in de Hollandsche taal voorzien.

(*) Dergelijk kunststuk was ook in de groote of *St. Jans*kerk te *'s Hertogenbosch*, ten noorden van den toren. Het werd nog in 1566 door VAN VAERNEWYCK gezien, en is ook door hem beschreven. Hier vertoonden zich insgelijks *de drie Coningen, die voor ons vrouw passeren, haar homagie doende;* maar vervolgens gingen twee deuren open en men zag den Heer met zijne engelen en heiligen ten oordeel komen, hoorde het bazuingeschal, zag, hoe de dooden uit de graven kwamen, hoe de hel openging, hoe de duivelen de verdoemden met het hoofd in de hel trokken, en de zaligen in de lucht oprezen. De overblijfselen van dit zoogenoemde *spel des oordeels* zijn thans onherstelbaar vervallen. De maker van hetzelve is onbekend: volgens de overlevering, zou men hem de oogen hebben uitgestoken, opdat deze kerk alleen in het bezit van dergelijk kunststuk blijven zou.

zien. De opschriften, die de ondankbaarheid betreffen, welke VAN DUBE meende te hebben ondervonden, zijn niet veelbeduidend. De kerk is 170 voeten lang en ook de breedte is aanzienlijk. Thans staat alles ledig daar, ook de altaren. Eertijds had deze kerk hare eigene gemeente en eenen bijzonderen geestelijken. Op haar kerkhof stond een preekstoel van steen, waar misschien gepredikt werd, zoo dikwijls de ruime Dom en de onderaardsche (*kraft*-)kerk de toehoorders niet konden bevatten. Zij is bijzonder door den Aartsbisschop BIRGER in het begin der 15de eeuw versierd geworden. Hij ligt ook in dezelve voor het altaar begraven en is op den grafsteen in volle ambtskleeding afgebeeld. Op twee pilaren zijn de reus FINN en zijne vrouw voorgesteld, zoo als zij, volgens de legende, de pilaren omvatteden, om de kerk te doen instorten, maar in steen veranderden: misschien een zinnebeeld van de onmagt des Heidendoms in zijne aanvallen op het Christendom.

Voorheen had *Lund* eenen grooten omvang. In de Katholijke tijden telde de stad, behalve zes kloosters en verscheidene bijzondere kapellen, 21 kerken; ook was zij, tot aan de Hervorming, de zetel van eenen Aartsbisschop, die Primaat van Denemarken en Zweden was. Sedert de 14de eeuw werd het hoofdtoezigt over de Zweedsche kerken meer en meer, en ras bij uitsluiting, door de Aartsbisschoppen van *Upsala* gehouden, die tot daartoe in *Lund* met het *pallium* bekleed geworden waren. Na de Hervorming hield het Aartsbisdom van *Lund* geheel op. Thans is het de zetel van eenen Bisschop, die tevens tweede kan-

kanselier der universiteit is en van een geestelijk konsistorie. Van het laatste is de Bisschop voorzitter en de professoren der Godgeleerdheid zijn medeleden.

Het gansche Rijk, namelijk, is in twaalf grootere en kleinere Bisschoppelijke distrikten, *Stiften* geheeten, afgedeeld, en over elk van hetzelve is een Bisschop en een geestelijk konsistorie of Domkapittel. Het laatste wordt dáár, waar geene universiteiten zijn, door de lectoren der gymnasiën gevormd. Bisschop en konsistorie behartigen de kerkelijke aangelegenheden van het Stift, doch aan den persoon des Bisschops zijn bijzondere voorregten verbonden: zoo kan *alleen* de Bisschop Synoden bijwonen, de inwijdingen verrigten enz.; ja het aanzien van denzelven is in de Zweedsche kerk zoo groot, dat, wie eenen Bisschop valschelijk aanklaagt, zijn ambt verliest. Eene bijzondere ambtskleeding, mantel, bisschopsmuts, herdersstaf en bisschopskruis, onderscheidt hem, maar buiten de ambtsverrigtingen wordt alleen het bisschopskruis gedragen. De Aartsbisschop van *Upsala* is, als zoodanig, de eerste onder de Bisschoppen; doch, hoewel hij bijzondere voorregten geniet, die zich meest tot de betrekking op de koninklijke familie en het lidmaatschap bij de Rijksstanden bepalen, zoo kan hij echter, in betrekking tot de Bisschoppen, als de eerste onder zijns gelijken beschouwd worden. Buiten de Stiftskonsistoriën is er nog een Hof- en een Stadskonsistorie in *Stockholm*, een Admiraliteitskonsistorie in *Carlscrona*, onder voorzitting van een Superintendent, en, in den oorlog, een Veldkonsistorie.

Daar nu hier van het Zweedsche Kerkwezen gespro-

sproken wordt, zoo wil ik ook een kort berigt van het voornaamste, dat tot deze stof betrekking heeft, mededeelen, en hem, die met de merkwaardige eigendommelijkheden der bijzondere gebruiken en inrigtingen in de Zweedsche kerk bekend wil worden, op mijn, aan dit onderwerp bij uitsluiting toegewijd, geschrift verwijzen. (*)

Een Bisschoppelijk distrikt is in Proostdijen, *Contracte* geheeten, verdeeld, waarover de *Contractsproosten* het opzigt hebben. Zij hebben, als zoodanige, menigerlei bezigheden, ook het regt van onderzoek bij de, aan hen ondergeschikte, predikanten, waarvan sommigen den titel van proost voeren: dezen titel geeft de Bisschop. De predikanten (pastoren) heeten *kyrkoherdar*, kerkherders. Eene pastorij bevat nu één dan meer kerspelen en bestaat zeldzaam uit minder dan duizend zielen, maar in de noordelijke en westelijke provinciën, waar de grootste pastorijen zijn, dikwijls uit zeven tot acht en meer duizend. Gewoonlijk heeft derhalve eene pastorij meer dan éénen geestelijken, namelijk eenen hoofdpastoor en verscheidene, aan hem ondergeschikte, *comministers* en *adjuncten*. De eerste zijn de vast aangestelde kerspelgeestelijken, en hebben hunne bepaalde ambtsinkomsten, gelijk de hoofdpastoor, hoewel geringer, en ook eenige belooning van denzelven; de laatste worden uitsluitend van den pastoor, wiens persoonlijke helpers zij zijn, door eene jaarlijksche geldsom en vrije standplaats onderhouden: wat zij bovendien van de

(*) *Schwedens Kirchenverfassung und Unterrichtswesen*, 2 deelen. *Greifswald* 1821.

de gemeente bekomen, is eene vrijwillige gift. De toestand der adjuncten is in den laatsten tijd verbeterd geworden. Dikwijls wordt eene behoorlijke overeenkomst tusschen den pastoor en zijnen adjunct gesloten, en het inkomen van dezen is op de meeste plaatsen zoo groot, dat hij voor zich zelf onbekrompen leven kan; sommigen zijn zelfs gehuwd. Is de pastoor een waardige geestelijke, dan is het ambt van adjunct eene voortreffelijke voorbereiding voor het geestelijk ambt.

Tot de lagere kerkelijke bedienden behooren ook de *Sexmän*, die, nu in grooter dan in geringer aantal, de dienaars van den pastoor en van den kerspelstand in aangelegenheden der kerkelijke tucht zijn. Deze, namelijk, brengt de pastoor, deels persoonlijk, deels als voorzitter van den kerkenraad en ten gevolge van een besluit van dezen laatsten, ten uitvoer. Onderscheiden van den kerkenraad is de *kerspelsstand*, die insgelijks voor elke gemeente bestaat, en in het, voor dit oogmerk, naast de kerk, gebouwde gemeentehuis gehouden wordt. Ook in den kerspelsstand heeft de pastoor het voorzitterschap, en hier worden deels zekere onderwerpen der kerkelijke tucht, bij welke de gemeente moet gevraagd worden, deels andere belangen der gemeente, die, dikwijls ten minste, in eenige betrekking tot de kerk staan, besproken en beslist, ook straffen verordend. De ambtenaren der kroon zijn tot uitvoering der besluiten, alsmede tot medehulp van den kerspelsstand, verpligt, en moeten ook in geval van nood den pastoor en den kerkenraad in de handhaving der kerkelijke tucht op

al-

alle mogelijke wijze ondersteunen. Waar belangen, die zuiver wereldlijk zijn, behandeld worden, pleegt de pastoor het voeren van het woord aan de kroonbeambten over te laten: zonder verlof van den pastoor mag echter geen kerspelsstand bij een geroepen worden. De kerspelsstand bestaat uit de huisvaders der gemeente; de kerkenraad slechts uit zekere beambten.

Ook de verzorging der armen is in Zweden eene kerkelijke inrigting, en bijzonder, onder voorzitting van den pastoor, eene zaak van den kerspelsstand. De verzorging zelve is voortreffelijk en zij bevat tevens die der weezen in zich. De ondersteuning geschiedt, zoo veel mogelijk, naar de behoeften der bijzondere armen; deels door hen in armen- en ziekenhuizen op te nemen, deels door geld, levensmiddelen en dergelijke, uit de armenkas, (die door vrijwillige toelagen der gemeente, vrijwillige giften bij zekere kerkelijke handelingen, boeten enz. gesterkt wordt) uit te reiken; deels door hen op zekere hoeven te bezorgen, waar zij een' bestemden tijd in den kost genomen worden, van waar zij weder tot andere hoeven overgaan: zulke armen plegen hunne gastheeren door arbeid, zoo veel zij willen en kunnen, te ondersteunen.

Eene voortreffelijke inrigting zijn de *huisverhooren* (*husförhör*). Tot dat oogmerk is elke stads- en landgemeente in *husförhörsrotar* of huisverhoor-distrikten afgedeeld, die, naar gelang van het plaatselijke, grooter of kleiner zijn, doch doorgaans niet veel meer dan 100 personen, jong en oud, bevatten. Elke afdeeling verzamelt zich éénmaal in het jaar op ee-

eene, met goedkeuring van den pastoor, naar volgorde bepaalde hoeve. Derwaarts begeeft zich de pastoor met de overige geestelijken van het kerspel of eenigen van dezelve, en onderzoekt de aanwezigen, te zamen en elk in het bijzonder, in de kennis van het Christendom, in het lezen, in het opzeggen en verstaan van den Catechismus en van Bijbelsche spreuken, enz., leert, vermaant en waarschuwt elk naar zijne behoeften. Hierop volgen vriendelijke *aanspraken* en leerzame verklaringen van de gezamenlijke of van enkele afdeelingen van den Catechismus (LUTHERS kleine Catechismus en SVEBILII of LINDBLOMS verklaring van denzelven zijn kerkelijk ingevoerd); ook vragen en vermaningen met betrekking tot de zedelijkheid en de kerkelijke belangen der geheele vergadering of van bijzondere personen; en gebed en gezang maken deze zamenkomst geheel tot eene godsdienstige handeling. De woning der menschen wordt tot een tempel des Heeren, al het huisselijke en bijzondere leven wordt uit het ware godsdienstige oogpunt beschouwd. De noodige ophelderingen worden deels gegeven door de *zesmannen* en *dorpsopzieners* (*tilsyningsmän*), waarvan elk dorp of gehucht er heeft, deels heeft de pastoor die te voren ingewonnen. Omtrent alles wordt naauwkeurig boek gehouden, en in het boek heeft elke familie en elk individu eene bijzondere kolom. Wie uitblijft, wordt met eene geldboete gestraft.

Wat de benoeming der kerspelgeestelijken betreft, deze geschiedt deels door den Koning, deels door de konsistoriën, deels door bijzondere personen. Waar

de

de konsistoriën benoemen, is zulks niets meer dan de uitvaardiging der volmagt, welke dengenen ten deel valt, die het grootste gedeelte van de stemmen der gemeente bekomt. Deze verkiezing der gemeente is ook bij de pastorijen in gebruik, die door den Koning bezet worden; maar de Koning is aan den wensch der gemeenten of den voorslag der konsistoriën niet gebonden. De voorstelling van zekere personen aan de gemeente, voor welke de voorgestelden eene proefpredikatie houden, of aan den Koning, geschiedt door het konsistorie. Bij *collatiën* van bijzondere personen benoemt de *patroon* of *collator*, maar het konsistorie bevestigt de keus en vaardigt de volmagt uit. Voor de Bisschopsplaatsen stemmen de konsistoriën en de geestelijkheid van het Stift; het eerste biedt den Koning het drietal aan, dat de meeste stemmen bekwam, uit het welk de Koning benoemt. Voor de Aartsbisschopsplaats stemmen de gezamenlijke konsistoriën van het Rijk, de geestelijkheid van het Stift *Upsala*, alsmede, gelijk ook voor het Bisschopsambt te *Lund*, het universiteitskonsistorie.

De pastorijen en sacellaniën (*commininister*plaatsen) zijn, naar hunne inkomsten, in klassen verdeeld; de voorstelling en benoeming geschiedt naar zekere wettelijk bepaalde regelen. De beste plaatsen vallen hun ten deel, die door kundigheden en geleerde Theologische verdiensten, alsmede door praktische vorming uitmunten; ook genieten de geestelijken bij het leger en schoolleeraars groote voorregten bij de bevordering. Doch het gewigtigst in dit opzigt is de graad

van Doctor in de Godgeleerdheid, die tot de eerste geestelijke bedieningen en de voordeeligste pastorijen geregtigd maakt. Van veel minder beteekenis is de graad van Magister in de Wijsbegeerte, die intusschen op den benedensten trap van geestelijke ambten gewigtig is, omdat hij drie dienstjaren tegelijk bekomt: en naar dienstjaren worden voornamelijk de geringe pastorijen en de sacellanien begeven.

De inkomsten der geestelijkheid zijn aanzienlijk en zeker, omdat zij meestal in koren bestaan. De Bisschoppen en de pastoren, wier plaatsen tot de eerste klasse behooren, zijn het best bezoldigd. Zeer slechte plaatsen zijn er weinig, en deze weinige worden gevonden onder de pastorijen der derde klasse en onder de sacellaniën. De invloed der geestelijke bediening is in Zweden daarom zoo groot, omdat de aanzienlijke inkomsten het mogelijk maken, om zich niet alleen de noodige letterkundige hulpmiddelen aan te schaffen en alzoo voort te blijven studeren, maar ook gastvrijheid, weldadigheid, en, over het algemeen, edelmoedigheid op eene uitstekende wijs te beoefenen. Hierom kan Kerk de verdeeling der groote pastorijën, die in de laatste twintig of dertig jaren hier en daar heeft plaats gehad, niet wenschen. — De belastingen der geestelijkheid ten behoeve van den Staat zijn vrijwillig overgenomen. De geestelijkheid is voorts de tweede Rijksstand; de Aartsbisschop is spreker; de Bisschoppen en de eerste pastoor in *Stockholm* zijn, reeds uit kracht van hunnen post, leden van den Rijksdag, en ontvangen van hier bij elken Rijksdag de aanschrijving van den Koning om er zich te laten vin-

vinden. De overige geestelijke medeleden van den Rijksdag, (voor elk Stift is een bestemd getal), worden door de pastoren van elk Stift uit hun midden gekozen en schadeloos gesteld; ook aan de comministers staat het vrij in elk Stift eenen gedeputeerden te kiezen: doch, wegens de kosten van onderhoud, maken zij, bij hunne geringere inkomsten, doorgaans geen gebruik van dit regt. — Door deze betrekkingen geniet de geestelijkheid in Zweden een groot aanzien; eene omstandigheid, die hare werkzaamheid niet weinig begunstigt.

Drie *examina* gaan met de bevordering in de geestelijke bediening gepaard: het examen *pro venia concionandi*, om te mogen prediken; *pro ordinatione*, waarop de inwijding volgt, en *pro pastoratu*, ter bekoming eener pastorij. Wie het tweede heeft doorgestaan, kan adjunct en comminister, maar nog geen pastoor worden. Bij het aanzoek om eene geestelijke bediening is men aan het Stift gebonden, in het welk men geboren is of het regt van bevordering bekomen heeft: echter maakt het bekleeden van zekere ambten en waardigheden eene uitzondering op dezen regel.

Zoo veel van het Zweedsche Kerkwezen. Ik kom nu terug op *Lund* en deszelfs geestelijk konsistorie, hetwelk mij tot deze aanmerkingen aanleiding gaf. Dit konsistorie heeft voor zijne zittingen en archieven een eigen schoon gebouw. Het is nieuw opgerigt en op eene waardige wijs versierd. Des zomers wordt eene zaal tot het houden der zittingen gebruikt; voor den

winter is er een kleiner vertrek. Het daaraangrenzende archief is zeer doelmatig ingerigt. — Een Bijbelgenootschap voor het Stift (118 V. M.) is onder voorzitting van den Bisschop Dr. FAXE opgerigt, en heeft reeds veel goeds uitgewerkt. Reeds in het jaar 1801 had Professor LUNDBLAD eene uitgave van den Bijbel van 13000 exempl. voor eenen verminderden prijs laten drukken. De behoefte was zoo groot geweest, dat men, b. v. in *Blekingen*, eenen ouden gescheurden Bijbel met 6 tot 8 bankdaalders op verkoopingen betalen moest. —

Ik had te *Lund* in een bijzonder huis mijnen intrek genomen. Er is wel een logement (*gastgifvaregard*), ook andere herbergen, die, hoewel zij tamelijk goede kamers hebben, nogthans niet zeer aangenaam zijn. In vele welvoegelijke huizen is goede gelegenheid om zijn verblijf te nemen, en de vreemdeling doet altijd beter, wanneer hij zich daarvan bedient, ook wanneer hij slechts eenige dagen in de stad vertoeven wil, en des te meer, daar er huizen zijn, waar men des middags en avonds regt goed spijzigt.

Den 14den Mei des morgens verliet ik het schoone *Lund*, alwaar de lessen nog voortduurden, en ik verscheidene van dezelve had bijgewoond.

VIER-

VIERDE HOOFDSTUK.

Reis van Lund *naar* Christianstad. — *Het* enskifte *of verdeelen der gemeene landerijen en het gewigt daarvan voor den akkerbouw.*

Tusschen *Lund* en *Hurfva* is de weg haast zonder boomen, en, eenige kleine heuvels uitgezonderd, van welke men schoone uitzigten over het vruchtbare land heeft, vlak. Verscheidene kerken komt men voorbij, onder welke ééne, *Gärdstänga*, op den achtergrond eener schoone laan, zeer bekoorlijk als uit eenen tuin te voorschijn komt. Kort voor dat men *Hurfva* bereikt, vertoont zich links aan den weg het schoone grafelijk *Brahèsche* slot *Skarhult* met eene kleine kerk. Hier is eene aanzienlijke kaasfabrijk op de *Ruuthsche* manier. Men ziet vele omtuiningen van steen. *Hurfva* heeft een uitnemend logement, waar alles goed en fatsoenlijk is.

Tusschen *Hurfva* en *Hörby* neemt het oord eene geheel andere gedaante aan. Het land wordt berg- en boschachtig, en hier en daar ziet men *svedjeland*, d. i. bosch-akkers, die door de asch der takken en wortelen van omgehouwen boomen, ook wel der boomen zelve, gemest zijn en rijke vrucht dragen. De akker wordt met rogge bezaaid, en deze manier heeft bijna in alle Zweedsche provinciën, het meest in *Småland* en

Norrland, plaats. Dit was de eerste akker van dien aard, welken ik in *Schonen* zag, want in de rijke *Schonensche* vlakte vindt men zulks niet. In het begin reist men over eene hoogte naast aangename dalen; dan strekt zich links een schoon meer, *Ringsjö*, aan drie zijden van boschrijke bergen, uit; groene akkers en weiden wisselen zich met bosch af, dat meest uit berken bestaat; in het bosch is het oord somtijds wild en huiveringwekkend. De huizen, tot hiertoe meest van steen, zijn nu dikwijls reeds van hout gebouwd: kortom, men bemerkt, dat men het boschland bereikt heeft. — *Hörby* is een dorp met eene kerk, postambt en regthuis. In het voortreffelijk logement wordt ook berkenwater te koop aangeboden, want de omtrek heeft overvloed van berkenboomen.

Terwijl de paarden verwisseld werden, bezocht ik *Hörby's* armenhuis, waarin kranke en gezonde armen, onder opzigt eener vrouw, bijéén wonen: hun onderhoud bekomen zij in geld en naturaliën. Zulke armenhuizen zijn er naast onderscheidene kerken. Zij zijn vooral tot het opnemen van armen bestemd, die, door gebreken en ouderdom voor den arbeid niet meer geschikt, geene bloedverwanten hebben, die hun huisvesting zouden kunnen geven. Toen ik voor de bewoners kleine giften terugliet, dankten zij niet alleen met groote hartelijkheid, maar één van hen ijlde zelfs naar het logement, om, door zijne hulp bij het pakken, en door andere diensten, zijne dankbaarheid met der daad te openbaren.

Door krachteloosheid van de paarden, hetgeen een lang oponthoud veroorzaakte, was het middernacht,

toen

zoen ik in het logement van het dorp *Westra-Wram* aankwam. Het huis was, naar landsgebruik, open; mijn knaap wekte het meisje op. Met bereidwilligheid sprong zij op, maakte eene welsmakende en sterkende maaltijd gereed, en, nadat ik mij vooral aan versehen, zachten *Åhus-zalm*, die eenige mijlen van hier gevangen wordt, gelaafd had, liet ik mij het bed bereiden en sliep, in de sierlijke algemeene kamer, voortreffelijk tot aan den helderen morgen. Het huisgezin hield zijnen morgengodsdienst. Het zachte, hartelijke gezang werkte wonderbaar op mij. Alles ademde vroomheid en eene edele, vriendelijke gezindheid. Over het algemeen heb ik tot hiertoe in *Schonen*, en vooral tusschen *Lund* en hier, een braaf en vrolijk volkje aangetroffen, hoe verschillend ook in elk distrikt (*härad*), ja haast in elke pastorij, kleeding, taal en zeden zijn. De taal heeft, wegens oude betrekking (*) en de nabuurschap, veel van het Deensche, ja in den omtrek van *Malmö* hoort men volkomen Deensche woorden, die in het overige van Zweden onbekend zijn. Het verschil van kleeding strekt zich overigens niet tot de klompen uit, die men in geheel *Schonen* vindt: zij maken een' zachten gang onmogelijk, maar beschermen tegen de natheid: zij worden uit olmen, berken en linden gemaakt.

Westra-Wram is een groot dorp aan de rivier van denzelfden naam, die niet tot de onbeduidendste van *Schonen* behoort. Het is de eerste station in het Gouvernement *Christianstad*, want de grens,

 door

(*) *Schonen* behoorde in vorige eeuwen aan Denemarken, en kwam, in het jaar 1658, bij den vrede van *Rotschild*, aan Zweden. V.

door eenen paal van steen langs den weg aangeduid; loopt tusschen *Hörby* en *Wram.* Dit Gouvernement bevat de grootere helft van *Schonen*, die echter op verre na zoo voordeelig en vruchtbaar niet is als de kleinere helft, *Malmohus-Län*, de koornkamer van Zweden. (*) Echter heeft het eerste ook vele vruchtbare landen, die meest verwijderd liggen van de landstraat, en de akkerbouw is in de laatste jaren ook zeer vooruit gegaan.

Van *Hörby* tot *Westra-Wram* is de weg eenzaam en het land onvruchtbaar, maar van hier wordt het aangenamer en meer bebouwd; de dorpen worden talrijker; het bosch verdwijnt meer en meer, en bij *Christianstad* is niets dan kaal, vlak land. Met *Westra-Wram* hangt *Tullersta* bijna te zamen; dan volgt, na eene halve mijl, het dorp *Ostra-Wram*, waar de *Wram* eenige molens drijft; hier vertoont zich op eenigen afstand het hoogliggende slot *Malteshobn*: een aangenaam park met een paviljoen, van welks toren men verre en aangename gezigten geniet, omringt de aangename plaats, die den tegenwoordigen Landshoofdman, Graaf AXEL DE LA GARDIE, toebehoort: onlangs is er ook eene inrigting gemaakt om vlas, naar Norrlandsche manier, te bereiden. Verder bespeurt men het vlek *Åhus*, aan de kust der Oostzee. Spoedig komt men door het groote dorp *Wä*, welks kerk onder *Christianstad* behoort. Aan het eind van het dorp liggen de puinhoopen eener oude kerk, maar veel schilderachtiger zijn de groe-

(*) *Malmohus-Län* had in 1819 173,958 zielen; *Christianstads-Län* 131,650.

groene velden tusschen de bekoorlijke houtene huizen. De overblijfselen eener onlangs opgerigte eerepoort doelen op de tegenwoordigheid der geliefde Regenten, die hier, gelijk alom, met de innige vreugde van dankbare onderdanen waren ontvangen geworden. Tot het jaar 1615 was *Wä* eene stad; toen werden hare inwoners naar het, door CHRISTIAAN IV, in 1614, nieuw gestichte *Christianstad* verplaatst. Men rijdt door het dorp *Härlöf* en ziet in de verte het schoone *Araslöf*, hetwelk den Landshoofdman, Baron WRANGEL behoort, die zijnen ridderzetel in boerenhoeven verdeeld en met groot nut het *enskifte* ingevoerd heeft. Dit *enskifte* is in *Schonen*, waar het het eerst begonnen is, en bijzonder door den overledenen Landshoofdman van het Gouvernement *Malmöhus*, Graaf GUSTAAF ROSEN verbreid werd, zeer algemeen geworden. In het jaar 1821 was in *Schonen* het *enskifte* reeds over ⅘ van het daartoe bruikbare land gegaan. Het is daarmede gelegen als volgt.

Tot hiertoe woonden de boeren in grootere en kleinere dorpen bijéén; hunne akkers en weiden lagen deels verstrooid, deels ver van de hoeven verwijderd, deels waren zij eigendom van het geheele dorp, deels had gemeenschappelijk gebruik van bosch en weide plaats. Op deze wijs waren de kosten van de bewerking groot en de inkomsten, bij de slechte bewerking, nogthans gering; daarenboven moesten de adelijke boeren hofdiensten doen, en konden zich zelden tot eene zekere mate van welvaart verheffen. In zulke omstandigheden konde het niet anders dan wel-

weldadig zijn; dat, ten gevolge van Koninklijke verordeningen, eerst de afscheiding der gemeentegronden en de verdeeling van dezelve onder de daartoe geregtigden en vervolgens de zamenvoeging van de grondstukken der enkelden (*enskifte*) in het werk gesteld werd. Wel is waar, de *storskiftes* (verdeelings-) ordonnantie van het jaar 1783 had reeds tot het *entskiften* opgewekt, en dit was werkelijk ook hier en daar tot stand gekomen, maar in het algemeen stonden er altijd nog vele hindernissen in den weg, welke de *enskiftes*-verordening voor *Schonen* van 31 Maart 1803, benevens de instruktie van 6 Sept. 1805 eerst uit den weg ruimden: in het jaar 1804 verscheen eene dergelijke verordening voor *West-Gothland* (*Skaraborgs-Län*), in zoo ver daar en in *Schonen* de grootste goederen en dorpen gevonden werden; eene nadere Koninklijke verordening voor deze provinciën werd uitgevaardigd den 24 Julij 1812, nadat reeds door die van 2 Febr. 1807 de *enskiftes*-inrigting over het geheele Rijk was uitgestrekt.

Doorgaans moest de nieuwe inrigting het ophouden der dorpen ten gevolge hebben, daar toch elke boer den akker in de nabijheid zijner hoeve bekomen zou; doch in eenige streken van *Schonen* plaatste men de stukken gronds van verscheidene inwoners het naast bij het dorp; deze bleven nu in het dorp en slechts eenigen trokken weg. De grootste behoefte was dus het aanleggen van nieuwe hoeven, en daarenboven ging er eenige tijd voorbij, tot dat de nieuwe akker in orde was en rijke inkomsten gaf. In het begin bragt het *enskifte* geene geldelijke voordeelen op, ja, grond-

grondbezitters, die bij de invoering van het *enskifte* niet langzaam en voorzigtig te werk gingen, moesten groote schade lijden, en ook de boeren oogsteden eerst slechts nood en kommer in. De Zweedsche regering heeft dit ingezien, en, daar het haar niet zoo zeer om oogenblikkelijke vulling der Staatskas, als veel meer daarom te doen is, dat de welstand des lands zich verheft, zoo heeft zij besloten, om tot ondersteuning van hen, welke, ten gevolge van het *enskifte*, hunne hoeven verlaten en nieuwe aanleggen moesten, in *Schonen* 10,000 en in *Skaraborgs-Län* 6000 bankdaalders *jaarlijks* te geven, alsmede om andere voorregten aan de verhuizenden te verleenen. In de laatste 10 tot 15 jaren heeft zich de korenteelt van *Schonen* verdubbeld; hetwelk grootstendeels van het *enskifte* moet afgeleid worden, zoo dat zich de gehoopte gevolgen reeds verwezenlijkt hebben. Alleen uit *Christianstads-Län* worden thans jaarlijks, (naar eene gemiddelde berekening van drie jaren) 130,000 tonnen koren (elke ton van vier schepels) zeewaarts uitgevoerd: intusschen is de veeteelt geringer geworden dan te voren, daar de weiden verminderd zijn. Voorts wordt dit grooter bedrag, betrekkelijk, met veel minder kosten gewonnen, want de naderbij gelegene akkers kunnen met minder vee, en daarbij beter dan te voren, bewerkt worden. Eindelijk is het *enskifte* ook in een zedelijk opzigt voordeelig, want het slechte voorbeeld bij de zamenleving in de dorpen, het bijéénwerken der knechten en meiden op de hoeven, en menig ander kwaad wordt vermeden.

De, door het *enskifte* ontstaan zijnde, kleine hoe-

hoeven vertoonen zich regt aangenaam en verfraaijen door hare nette gebouwen, ook door boomgaarden, het oord. Vele adelijke boeren hebben zelve hun land gekocht en deze staan er bijzonder wel bij. Anderen hebben voor hun leven gepacht. Aan anderen is slechts een pachtkontrakt van 5 tot 7 jaren bewilligd geworden, en hier moet somtijds de ongelegenheid ontstaan, dat, als de boer zijn goedje wel aangelegd heeft en de korte pachttijd voorbij is, de eigenaar den pachtprijs hooger zet, zonder dat deze verhooging altijd met de billijkheid overeenkomt.

De eerste, die in Zweden, reeds in het jaar 1786, het groote voorbeeld van het *enskifte* gaf, was de nu gestorvene Baron RUTGER MACLEAN, op *Svaneholm*, uit een overoud Schotsch geslacht ontsproten. De moeite verdroot hem niet, om zijne boeren in persoon te onderrigten, hoe zij het in hunne nieuwe betrekking op het voordeeligste hadden aan te leggen; want hij gaf daarenboven ook op de verbetering van het boerenwerk acht, en voerde het model voor eene boerderij in. Tevens stichtte hij, om de verstandelijke vorming zijner boeren te bevorderen, twee scholen, welke nog bestaan; den leermeester der ééne had hij zelf bij PESTALOZZI laten onderwijzen. MACLEANS oogmerken bleven niet onbereikt: de boeren van *Svaneholm* werden niet alleen onafhankelijk, maar ook gelukkig en welvarend. Thans is *Svaneholm* in het bezit der Vrijheerlijke familie BENNET.

Ten einde, bij het van één scheiden en het toedeelen van nieuwe grondstukken, alle billijke aanspraken der eigenaars en vruchtgebruikers (want ook voor de-

ze

ze kan *enskifte* plaats vinden) in het oog worden gehouden, en daar tot dat oogmerk bij de kommissarissen niet alleen landhuishoudkundige kundigheden en ervaring maar ook eene grondige plaatselijke kennis behoefte zijn, zoo vergunt de verordening van het jaar 1812, (die met de vroegere in het wezenlijke overeenstemt,) dat in elk Gouvernement drie, vier of meer *goede mannen* gekozen worden, die met raad en inlichting bij het *enskifte* in een dorp tegenwoordig zijn, en, waar twist ontstaat, grondige verklaringen moeten kunnen geven: ook geestelijken bekleeden zulke posten. De noodige afmetingen geschieden door landmeters, waarvan er in elk Gouvernement eenige aangesteld zijn; echter worden slechts zulke uit hun midden gekozen, die van deze zaak kennis hebben. Ook daar, waar niet het gansche dorp maar alleen sommige bewoners *enskifte* begeeren, kan zulks geschieden. Intusschen heeft het ondernemen van elk *enskifte* de bewilliging van den Landshoofdman noodig. De landmeters worden door de deelnemers betaald, en hebben voor dit werk van den chef van het landmeters-kantoor eene bijzondere instruktie. Eerst wordt het bebouwde of bebouwbare land zorgvuldig gescheiden van dat, hetwelk niet kan ontgonnen worden; dan worden de enkele grondstukken door de goede mannen en den landmeter geschat, waarbij de bezitters tegenwoordig zijn om de noodige inlichtingen te geven. Zoo wordt de tegenwoordige bezitting van elk en de gezamenlijke massa naauwkeurig geschat en de schattingslijst den belanghebbenden voorgelezen, opdat deze de noodige aanmerkingen kunnen ma-

maken. Ook de mogelijke verbeteringen van den grond door sloten, aftappingen enz. worden in het oog gehouden. Waar de plaatselijke gesteldheid het vordert, dat eenige dorpbewoners hunne woning in het dorp kunnen behouden, andere echter het dorp verlaten, en daar, waar zij hunne landerijen bekomen, nieuwe moeten bouwen, treft het blijven die grondbezitters, wier tegenwoordige hoeven en tuinen de meeste waarde hebben; maar het vertrekken, wanneer zulks ook in het geval noodig is, dat één het *enskifte* begeert, valt dezen laatsten te beurt. Elke verhuizende, die gebouwd land verliest en een nieuw grondstuk bekomt, dat hij eerst moet bearbeiden, en dat dus in de eerste jaren minder inkomsten geeft, ontvangt van den blijvenden, wien deszelfs vroeger eigendom toegedeeld is, gedurende een zeker getal van jaren, bijstand in koorn, voeder, mest, hand- en spandiensten, naar de bepaling der goede mannen. Ook de vereeniging van oude en nieuwe grondstukken kan plaats hebben. Is reeds vroeger eene scheiding van het gemeenschappelijk bosch gemaakt, zoodat elk dorpsbewoner zijn eigen aandeel bezit, dan kan, op de begeerte der dorpsgenooten, dit aandeel behouden of ook zoo veranderd worden, dat hetzelve met de overige grondstukken van elk meer in verbindtenis komt; doch onder die billijke voorwaarde, welke de tegenwoordige gesteldheid van deze bosch-aandeelen vordert. Waar nog gemeenschap van het bosch plaats heeft, kan, wanneer het geeischt wordt, met het *enskifte* van akkers en weide eene afscheiding van het bosch verbonden wor-

worden, zoodat elke hoeve haar stuk bosch in de meest mogelijke nabijheid erlangt. — Bij alle deze verrigtingen moet de bijgeroepene landmeter een naauwkeurig protokol voeren; dit moet hij den goeden mannen en den partijen voorlezen en gezamenlijk met hen goedkeuren; waarop dan de onderteekening volgt: hetzelfde wordt bij de beschrijving der grondstukken, bij de schattingslijsten en de akten van deeling in het oog gehouden. De onderstand van de kroon voor de nieuwe opbouwingen wordt door den Landshoofdman verhoogd, indien de nieuwe huizen met gebakken of ongebakken tegelen of met steen opgetrokken worden. Ook geniet de verhuizende, die op zijne nieuwe grondstukken geene, of geene genoegzame hoeveelheid hout tot bouwen of omschutten heeft, (voor zoo ver het laatste niet door steenen muren of aarden wallen geschieden kan,) ondersteuning in hout uit de bosschen der kroon of uit de gemeene bosschen van het distrikt (*härad*), zoo veel het de gelegenheid toelaat. — Twisten, die met betrekking tot het *enskifte* ontstaan, beslist de Landshoofdman; echter mag men van deze beslissing aan den Koning *appelléren*, waarop de zaak tot het *ressort* der Koninklijke *justitiele revisie* (*Konungens justitiä revision*) behoort, aan welke de Landshoofdman het *appel*, de verklaring der tegenpartij en het advies van den landmeter toezendt: andere geregtelijke *procedures* hebben geene plaats. — Eindelijk worden de nieuwe grenzen door den landmeter afgestoken en het voltrokken *enskifte* door den Landshoofdman bevestigd. —

VIJFDE HOOFDSTUK.

Stad en vesting Christianstad. — *Provinciaal Bestuur en Justitiële inrigting. — Gevolmagtigde der Standen voor de handhaving van het regt. — De Akademie voor den landbouw en de landhuishoudkundige genootschappen.*

Des voormiddags van den 15 Mei was ik reeds in *Christianstad*, en begaf mij dadelijk, (want het was juist hemelvaartsdag,) ter kerk; maar de Godsdienst was reeds geeindigd. Het gewelf der zeer ruime kerk wordt dóór zware zuilen van zandsteen gedragen, waarvan eenige uit één stuk, bij *Wä*, gebroken zijn; predikstoel en altaar zijn uit zwart marmer en van eenen schoonen vorm; de eerste staat echter niet, gelijk men denken zoude, tegen eenen pilaar, maar geheel vrij, midden in de kerk, omtrent veertig schreden voor het altaar, dat hij geheel bedekt, hetwelk geenen goeden indruk maakt; ook is hij te hoog, zoodat slechts weinige redenaars, zelfs in de nabijheid, geheel verstaan worden. De vensters der kerk zijn hoog en schoon; vier van dezelve werden door vaderlandsvrienden, in hunne vreugde over de vereeniging van Noorwegen met Zweden, in het jaar 1814, geschonken: weshalve zij ook met een hiertoe betrekkelijk wapen en de namen van KAREL XIII,

KAREL JAN, FRANS OSCAR en EUGENIE BERNHARDINE DESIDERIE versierd zijn. — Des namiddags woonde ik den Godsdienst bij: de toehoorders waren niet zoo talrijk als des voormiddags, maar zeer stil en aandachtig, hoewel velen van de korte leerrede slechts weinig vernamen. Het orgelspel, vooral het voor- en naspel, was voortreffelijk.

Christianstad is de zetel van eenen Landshoofdman en der, tot het bestuur behoorende, hem ondergeschikte ambtenaren. Zweden, dat met betrekking tot de volksstammen, die het bewonen, provinciën telt, is voor het bestuur in Stadhouderschappen of Gouvernementen (*Län*), (*) ook Hoofdmanschappen (*Höfdingedömen*) geheeten, afgedeeld: over elk is een Landshoofdman, die het hoofdbestuur voert. Hem zijn bijgevoegd: het Landssekretariaat of de Landskanselarij voor de expeditiën enz., en het Landskantoor, dat uit eenen kameraar, eenen rentmeester en eenen boekhouder bestaat, voor het financiële; daarenboven een *Län*snotaris, schrijvers en klerken. Als zijne onderbeambten in de distrikten fungeren de kroonvoogden (*kronofogdar*, *kroonbevelhebbers*), en de hun toegevoegde distriktschrijvers (*häradsskrivare*), en onder deze de distriktsopzieners (*länsman*), aan welke weder de *fjerdingsmän*, eene soort van politiebedienden uit den boerenstand, ondergeschikt zijn. Alle deze mindere ambtenaren deelen aan den Landshoofdman hunne berigten mede en brengen deszelfs bevelen ten uitvoer. Tot het bestuur van een *Län* behooren verder de Gouverne-

 ments-

(*) Zonder *Oland* 24 *Län* met 117 Voogdijen (*fögderiér*).

mentsgeneesheeren, waarvan er in elk twee of drie zijn aangesteld; voorts lazaretartsen, landsfiskalen, hospitaal- en magazijnmeesters, alsmede de opzieners der salpeterziederij. In de steden zijn magistraten aangesteld.

De regtspleging wordt in de steden door een, uit eenen Raadsheer en burgers bestaande, Kamergerigt, als de lagere, en door een Raadhuisgerigt, in hetwelk Burgemeesteren en Raden zitten, als de hoogere regtbank, behartigd; in sommige steden is alleen het laatste. Ten platten lande vormt het Distriktsgerigt de eerste instantie, en hieronder behooren dikwijls onderscheidene Distrikten; de tweede is het Provinciaalgerigt, dat weder onderscheidene Distriktsgerigten onder zich heeft. Het distriktsgerigt (*häradsting* of *häradsrätt*,) bestaat, onder voorzitting van eenen regtsgeleerden man, (den *Harädshöfding* of Distriktshoofdman,) uit twaalf medeleden van onbevlekten naam uit den boerenstand, *häradsdamare*, *tolfmän*, distriktsrigters, twaalfmannen, geheeten. Na geslotene mondelijke *debatten*, maakt de *Härads-hofding*, terwijl partijen en toehoorders weggaan, (want anders zijn de zittingen openbaar,) het oordeel, en leest het den twaalfmannen voor, die alleen bij volle eenstemmigheid hetzelve kunnen omverwerpen. Van het Distriktsgerigt kan men zich hooger beroepen op het Provinciaalgerigt, (*lagmansting*): dit heeft, onder voorzitting van den *Lagman* of Provinciaal-rigter, twaalf boeren uit de regters der Distriktsgerigten, die tot het provinciaal ressort behooren, als bijzitters, en verzamelt zich alle jaren

een-

eenmaal, terwijl het Distriktsgerigt doorgaans driemaal in het jaar bijéén komt: bovendien houden beide, wanneer de omstandigheden het vorderen, buitengewone zittingen. Het groot staatkundig aanzien, hetwelk tot de 13de eeuw het ambt van *Lagman* bezat, is verdwenen, hoewel hetzelve tot het jaar 1680 alleen door Rijksraden bekleed werd. — Boven het *Lagmans*gerigt voor het platte land en het Raadhuisgerigt voor de steden, zijn drie Hofgerigten, aan elk van welke een zeker gedeelte des Rijks onderhoorig is, en wier zittingen, even als die der stedelijke regtbanken, *permanent* zijn: het Zweedsche Hofgerigt in *Stockholm* voor het noordelijke Zweden; het *Gothlandsche* Hofgerigt te *Jönköping*, en het nieuwe, den 4 Julij 1821 geopende, Hofgerigt voor *Schonen* en *Blekingen*, te *Christianstad*. Voor krijgszaken bestaat een bijzonder Krijgs-hofgerigt te *Stockholm*. — De hoogste kollegien voor de regtspleging zijn de *lagere Kamer des Konings voor de justitiële revisie*, wier Hoofd de Kanselier voor de Justitie is, en het *hoogste gerigt des Konings*, (*Konungens högste domstol*), beide te *Stockholm*. De Kanselier waakt, in naam des Konings, over de spoedige handhaving der geregtigheid en voor de openlijke zekerheid; tot dit oogmerk onderneemt hij binnenlandsche reizen, om overal met eigene oogen te zien, en maakt jaarlijks een berigt over de hem toegezondene tabellen, betreffende de werkzaamheden der hoogere regtbanken en der koninklijke kollegien, door den druk bekend: ook worden den Kanselier de lijsten der gevangenen, met de opgave der redenen hunner gevangenneming, toegezonden.

Gelijk nu de Kanselier de hoogste gevolmagtigde des Konings voor de Regtspleging is, zoo is er ook een *gevolmagtigde van de Standen voor de Regtspleging*, (*rikseens ständers justitiä ombudsman*), voor wien den 27 Febr. 1810 eene bijzondere instruktie is uitgevaardigd. Deze kan elke regtbank en elken ambtenaar ter behoorlijke plaats aanklagen, behalve den Kanselier voor de Justitie, door welken hij wederkeerig ook niet kan worden beschuldigd; *zelfs* het hoogste Gerigt des Konings is niet aan zijn opzigt onttrokken; tot het vervolgen van Staatsraden en krijgszaken wordt hij door de Standen opgeroepen. Tot de zittingen en archieven van alle regtbanken en besturen heeft hij vrijen toegang. Bevindt hij, dat onwettige handelingen door onachtzaamheid hebben plaats gehad, zoo geeft hij de schuldigen slechts aan den Kanselier op, hoewel hij ook straffen bepalen kan. Partijen kunnen bij hem over regtbanken klagten voeren, waarop hij de zaak onderzoekt, de regtbank aanklaagt, of naar den Kanselier verwijst. Hij kan bij den Koning omtrent de revisie van een geheel kollegie aanvraag doen, waarop de Koning de revisie gebiedt, waarbij de *Ombudsman*, naar believen, tegenwoordig zijn kan. Waar de Standen, of de kommissie tot de Bank, of de revisoren der Standen eene aanklagt tegen de gevolmagtigden der Bank en van het Kantoor der Rijksschulden geldig erkend hebben, daar vervolgt hij dezelve. Tot onderzoek der regtspleging, onderneemt hij, op kosten der Standen, reizen door het Rijk. Bij elken Rijksdag geeft hij aan de Standen berigt, of en hoe de Koning de besluiten

van

van den laatsten Rijksdag heeft ten uitvoer gebragt; deelt hij berigt mede over de waarneming van zijnen post, over den toestand der regtspleging, over gebreken in de wetten, in bijzondere inrigtingen en het Staatsbestuur; hij voegt er voorslagen tot verbetering bij; en ook tusschen de Rijksdagen moet hij jaarlijks over deze onderwerpen een berigt laten drukken. Bovendien moet hij de gevangenissen bezoeken, en zoo wel naar de behandeling der gevangenen als naar de oorzaak hunner hechtenis onderzoek doen; weshalve hem lijsten, betreffende de gevangenen, worden toegezonden. Verklaringen der wetten, welke het hoogste Geregtshof des Konings, op aanvraag van regters en ambtenaren, geeft, moeten hem medegedeeld worden, ten einde die aan de Standen bekend te maken, in geval hij die voor tegenstrijdig houdt met de wetten, of bevindt, dat onder den naam van opheldering eene nieuwe wet gegeven is. Bezwaren, welke op den Rijksdag gebragt, maar niet uit den weg geruimd werden, worden den *Ombudsman* aan de hand gedaan, om over derzelver wegneming te waken, en de, daarover verschijnende Koninklijke verordeningen aan de kanselarijen der Standen te doen toekomen. De vrijheid der drukpers neemt hij in zijne bijzondere bescherming. Hij heeft zijne woonplaats in de hoofdstad en mag geen ander ambt bekleeden.

In den laatsten tijd is de Landhuishoudkunde tot eenen tak van openbare werkzaamheid des Staats, alsmede van bijzondere genootschappen, verheven geworden. Reeds in het begin dezer eeuw werden in Zweden, in navolging van *Finland*, (*Abo's* land-

huishoudkundig genootschap werd in 1799 opgerigt,) in sommige Gouvernementen, door vereeniging van grondbezitters en andere vaderlandsvrienden, dergelijke genootschappen opgerigt; het getal derzelve vermeerderde zich echter eerst, nadat in het jaar 1811 de Akademie voor den Landbouw te *Stockholm*, (door toedoen van den, in 1821 gestorvenen, voortreffelijken staathuishoudkundigen Vrijheer NILS EDELCRANZ,) gesticht was, zoodat men dezelve thans *bijna* in alle Zweedsche Gouvernementen vindt. Ik zal meermalen gelegenheid hebben, om op deze vereénigingen terug te komen, en wil hier slechts, daar *Christianstad* er zulk eene bezit, van de werkzaamheden der landhuishoudkundige genootschappen, alsmede van de Akademie voor den Landbouw, met welke zij alle in betrekking staan, in het algemeen spreken. Hunne bedoeling is de bevordering van de *statistieke* en *oeconomische* kennis der bijzondere Gouvernementen, en de hierop gegronde verbetering der Landhuishoudkunde in alle hare takken, ook de landelijke nijverheid niet buitengesloten. Daarom worden landschaps- en kerspels-beschrijvingen ontworpen, kerspelskaarten geteekend, en al het andere in het werk gesteld, wat tot het verkrijgen van eene juiste plaatselijke kennis dienen kan; men geeft niet slechts de verhandelingen der genootschappen, alsmede der Akademie in druk uit, maar zoekt ook door kleine huishoudkundige geschriften of journalen van dien aard op de verbreiding van dergelijke kundigheden, zoowel onder voorname als geringe grondbezitters, te werken: een middel, hetwelk ook onder de

boe-

boeren naar het doel leidt, daar de vaardigheid in het lezen bij den geringen man algemeen wordt aangetroffen. Om aan de werkzaamheden dezer vereenigingen nog meer klem te geven, zóo heeft men, in onderscheidene Gouvernementen, bijzondere huishoudkunde *committés* in de kerspelen, meest onder de leiding der geestelijken, opgerigt. De Regering heeft de Akademie, gelijk ook de landhuishoudkundige genootschappen in de Gouvernementen, met zeer aanzienlijke sommen, vooral uit het fonds voor handel en volksvlijt, dat sedert 1813 met 100,000 bankdaalders jaarlijks betaald wordt, herhaalde malen ondersteund, waardoor niet alleen menige nuttige maar kostbare ondernemingen, maar ook uitdeelingen van premiën en leeningen mogelijk geworden zijn. Eenige plegen ook wel tot belooning van het patriottisch genootschap in *Stockholm*, dat vroeger ook voor dergelijke oogmerken gewerkt heeft, voorgeslagen te worden. De uitdeeling der premiën geschiedt in de kerk, na het eindigen van den Godsdienst, onder de aanspraak van den geestelijken of eenen persoon van stand, ten minste van iemand, die lid van het genootschap is. Voorts hebben alle deze genootschappen vrijdom van port. Ook verzamelen zij onder hunne leden jaarlijksche bijdragen, en schrijven prijsvragen uit. Verbetering der gereedschappen wordt bijzonder in het oog gehouden, en de Akademie te *Stockholm* heeft eene eigene werktuigkundige school opgerigt. De jaarboeken, welke de Akademie uitgeeft, verschaffen een goed overzigt over hare werkzaamheden. — Het genootschap voor het Gouvernement *Christianstad*

werd in 1814 opgerigt, heeft reeds op menigerlei wijze gewerkt, en vooral de boomkweekerij zeer bevorderd. Sedert 1815 zijn verscheidene stukken van deszelfs verhandelingen in het licht gekomen. —

De kerspelsmagazijnen, die men hier en daar in sommige provinciën vindt, staan wel in geene gemeenschap met de landhuishoudkundige vereénigingen, maar mogen hier echter genoemd worden, daar zij niet alleen in jaren van misgewas den nood voorkomen, maar ook tot bloei van den landbouw bijdragen. Door de bijdragen van het kerspel ontstaan, deelen zij niet alleen aan armen uit, maar leenen ook zaadkoorn tegen rente. Op dergelijke wijs worden de behoeftigen, in jaren van nood, met brood en zaadkoorn voorzien door de Kon. magazijndirectie te *Stockholm*; in goedkoope jaren koopt deze inrigting koorn in, om, zoo veel mogelijk, het onmatig dalen der prijzen te beletten.

Als *Läns*inrigtingen bezit *Christianstad* een hospitaal en een lazaret: in het laatste bevinden zich meest venerische kranken; in het eerste, gelijk in haast alle Zweedsche hospitalen, krankzinnigen. De bovenste verdieping van het schoone hospitaalgebouw wordt door gewezene krankzinnigen bewoond, wier loslating men nog niet raadzaam vindt, of die zelfs wenschen te blijven: zij arbeiden en hebben alles eenvoudig ingerigt; worden zij krank, zoo worden zij in bijzondere ziekenkamers opgenomen. Die nog krankzinnig zijn, wonen in kamers der benedenste verdieping, welke van buiten warm gemaakt kunnen worden; de kamers zijn vrolijk en helder, weinige slechts

ge-

geheel donker; tot bevordering der luchtigheid zijn zij boven de deur met hekwerk voorzien. Zoo dikwijls het de toestand der ongelukkigen veroorlooft, worden zij met passend werk bezig gehouden. De directie van het hospitaal is toevertrouwd aan den Landshoofdman, den Bisschop, den stadspredikant, den burgemeester en vier andere personen: de eerste is voorzitter. Het hospitaal is wel begiftigd. Een eigen rentmeester is aangesteld. De hospitaalskerk wordt niet meer gebruikt.

Gelijk in de meeste plaatsen, waar een Landshoofdman resideert, eene boekdrukkerij is, zoo bezit *Christianstad* er ook eene. Met dezelve is voor het tegenwoordige een kleine boekhandel en eene leesbibliotheek van romans verbonden. Ook verschijnt er een weekblad. De trivialschool der stad, met vier klassen, heeft omtrent vijftig leerlingen. Voor het schoolhuis, dat verbetering noodig heeft, strekt zich een vrolijk tuintje uit. Ook bestaat er eene armenschool en een ruim armenhuis.

De stad is eene vesting: de werken, die zich niet ver uitstrekken, zijn naar de zijde van *Blekingen* het beduidendste. Binnen de vestingwerken zijn wandelingen aangelegd. Behalve het garnizoen bevatte de stad in 1815 2762 inwoners. De straten zijn breed en regt; de huizen meest van hout, die echter in den winter meer warmte hebben dan huizen van steen. Tot de schoonste gebouwen behoort de vrijmetselaarsloge. Er zijn twee tamelijk groote marktplaatsen. Even gelijk in meer Zweedsche steden, zoo vindt men hier ook nachtwachters, die op bestemde uren hun

wa-

waken door een gezang bewijzen. Zij zingen grootendeels zeer goed en hunne geestelijke melodiën hebben in den stillen nacht veel roerends.

Des winters wonen in *Christianstad* niet weinig gegoede landbezitters. Deze en het garnizoen maken het als dan regt levendig en gezellig, maar ook duur: men heeft dan twee malen in de week openbare ballen in het vrijmetselaarshuis, waar ook de societeit, een gesloten gezelschap, vergadert; bovendien zijn er ook danspartijen, die niet publiek zijn. Des zomers danst men onder den vrijen hemel in de bastions; de geringe klasse verlustigt zich in het nabij gelegen *boschje Lingewed.* Over het algemeen danst men in Zweden gaarne, veel en goed. Het gezellige leven heeft iets aangenaams en vrolijks, en is, ten minste onder het vrouwelijk geslacht, zonder stijfheid.

De handel der stad is onbeduidend; haar haven en landingsplaats bij *Ahus* ligt twee mijlen ver: daar valt de, uit *Smaland* komende en bij de stad breeder wordende, vloed *Helge* in de Oostzee. Het kanaal tusschen *Christianstad* en *Ahus*, hetwelk onder CHRISTIAAN IV, den stichter der stad, begonnen werd, is thans meest toegegroeid. Door de stichting van *Christianstad* verloor *Ahus*, even gelijk *Wä*, zijne stedelijke voorregten.

Boven *Christianstad* ligt de Vrijheerlijke riddorzetel *Strö.* In de bibliotheek aldaar bevindt zich, volgens WARMHOLZ, (*Bibl. Sveo-Goth.*) het leven der H. KATHARINA, in de latijnsche taal, een der eerste in Zweden, (waar ten minste sedert 1483 gedrukt werd,) uitgekomene boeken.

Van

Van *Christianstad* voeren twee wegen bovenwaarts, beide naar *Stockholm:* de ééne, noordwaarts, door de beide distrikten *Göinge*, wier bewoners als een zeer nijver volkje, vooral als geschikte schrijnwerkers en smeden, bekend zijn, maar overigens weinig bijzondere kenteekenen hebben, en hun land geenszins (gelijk TUNELD in zijne Geographie beweert) *klein Turkijë* noemen, alsof er tusschen hen en de Turken verwantschap ware; — de andere oostwaarts, die langer maar ook schooner is, en door het bekoorlijke *Blekingen*, het schoonste gedeelte van *Smaland*, langs de kusten der Oostzee, door *Calscrona* en *Calmar* loopt: beide komen in *Oost-Gothland* weder zamen. Ik koos den laatsten weg.

ZES-

ZESDE HOOFDSTUK.

Reis van Christianstad *naar* Carlscrona. — Ljungby's *tooverhoren en tooverfluit.* — *Intrede in* Blekingen. — *Stad* Sölfvitsborg. — Blekingen *en deszelfs bewoners.* — Mjälby. — *De bisschoppelijke visitatie.* — *Gezellig leven in Zweden.* — *De onderscheidene soorten van grondbezitting en de daarop rustende lasten.* — *De persoonlijke belastingen.* — *Het Zweedsche krijgswezen.* — *Vloed* Mörum *en zalmvangst.* — *Landhuis* Gustafsborg. *GUSTAAFS III buste van* SERGELL. — *Stad* Carlshamn. — *Wetten tot vermindering der dronkenschap.* — Hoby. — *Oudheden.* — Ronneby, *vloed, waterval, vlek, gezondheidsbron.* — *Admiraal* FREDERIK HENDRIK AF CHAPMAN, *de beroemde scheepsbouwmeester onder* GUSTAAF *III. Zijn landgoed* Skärfva. — *Merkwaardige bouw in* Skärfva. — *Het nachtegalendal aan de Oostzee.*

Eerst tegen den avond van den 16 Mei verliet ik de aangename stad. Tot de kerk *Ijelkinge* is eene vlakte; *Ijelkinge* zelf ligt aan den voet van twee hoogten. Regts van *Ijelkinge* vertoont zich de kerk *Nymö*, eene zoogenoemde offerkerk, in welke kranken en gezonden op St. Jansdag offers brengen: deze offers vervallen aan de kerk en armen, doch hebben

zich

zich zoo verminderd, dat zij jaarlijks naauwelijks eenige daalders bedragen. Het oord is rijk in volksvertellingen, en daaronder de vertelling van de, den berggeesten eens ontroofde, horen en fluit te *Ljungby*, eene schoon gelegene adelijke hoeve, die men voorbij komt; digt aan den weg ziet men de beide hooge, regt op staande steenen, *Maglesten* en *Tippelsten*, onder welke de berggeesten eens hun spel hebben gedreven. Het oord is zeer vruchtbaar; hier en daar treft men berken- en pijnbosch. — Voor *Gädenryd* rijdt men met eene brug over den uitloop van het meer *Ifve* in de Oostzee; in de nabijheid ligt het slot *Beckaskog*, eens een praemonstratenser klooster, thans de ambtszetel van den Gouverneur Generaal van *Schonen*.

In het dorp *Sisbäck*, van hetwelk eenige huizen tot *Schonen*, andere tot *Blekingen* behooren, komt men in het schoone *Blekingen*, en bereikt spoedig op eenen aangenamen weg, langs schoone groene beuken en weinige eiken, de stad *Sölvitsborg*. De oorsprong klimt tot in de middeleeuwen op; zij was eens zeer aanzienlijk en de zetel van eenen Landshoofdman; doch de stichting van *Carlshamn* en *Carlscrona* heeft haar zeer doen verminderen. In het jaar 1815 telde de regelmatig gebouwde stad 884 inwoners, die in houten, maar regt nette, gedeeltelijk ook groote huizen wonen. De markt wordt door eene, met smaak aangelegde, bron versierd. Op eenen heuvel, digt bij de stad, ziet men eenige puinhoopen van het oude slot. De bevallige kerk heeft een fraai altaarblad. Een nieuw schoolhuis was juist voltooid; de burgerij had de kosten bestreden. Hier

Hier proefde ik het eerst de welsmakende *strömlingen* (*harengus clupea*,) eene soort van kleine haringen, die aan de *Blekingsche* kusten en langs den zeeoever tot aan *Torneä* gevangen worden: gebraden en met azijn zijn zij zeer smakelijk, doch ook versch en gezouten hebben zij een' fijner en aangenamer smaak dan de eigenlijke haringen; zij zijn vrij wat grooter dan de sardellen. Het logement is net en zuiver, en het heeft ruime en aangename vertrekken. Hier bediende een meisje, wier gelaat tot de schoonste behoorde, die ik ooit gezien heb: zij was in *Schonen* geboren doch in *Blekingen* opgegroeid. In *Blekingen* vindt men onder het vrouwelijk geslacht vele fraaije gezigten, ja niet zelden regelmatige schoonheden, en eer behoort een leelijk gezigt tot de zeldzaamheden: vrouwen en meisjes zijn bijzonder op zuiverheid gesteld, hetgeen hare voordeelige gestalte nog meer doet uitkomen. Wel is waar, vele mannen en vrouwen, ten minste uit den boerenstand, snuiven uit zilveren en koperen doozen; doch dit snuiven benadeelt de zuiverheid niet. Den *Blekinger* ziet men de zielsgesteldheid aan, waarin hij zich bevindt: men ziet regt, hoe het gevoel van onafhankelijkheid zijnen boezem verheft, zonder dat het, gelijk bij den *Dalekarlier* dikwijls plaats heeft, in overmoed ontaart. De *Blekinger* is bescheiden en arbeidzaam, en hij hangt met zijne gansche ziel aan Godsdienst en kerk, aan Koning en overheid. De mannen dragen hoeden met randen van middelmatige breedte, een onderwambuis en een bovenwambuis met blanke knopen, en eene korte broek; de vrouwen, zonder onderscheid

van

van jaren, eenen geplooiden rok en twee korsetten; het onderste is met banden van linnen of zijde, die naar boven uitsteken, bezet; het bovenste is insgelijks met banden versierd en wordt door kleine haakjes zamengehouden; bij sommige zijn witte hemdsmouwen in plaats van het onderste korset; over den geplooiden rok valt een witgestreept voorschoot af; om het hoofd is een doek van witgestreept linnen, of bij feestelijke gelegenheden van zijde, gewonden: dit hoofdsieraad ziet men in Zweden dikwijls. Het gelaat der *Blekingsche* vrouwen is meest langwerpig, de kleur gezond, de huid fijn en teeder. In het voorkomen heerscht ernst en nadenken, gepaard met vriendelijkheid en levendigheid, en men herkent de kracht, de trouwhartigheid en opregtheid, die het *Blekingsche* volk kenteekenen. Dit geldt in het algemeen van de bewoners der *boschstreek* aan de zuidelijke grenzen van *Smaland*, alsmede van het *middelland* en der *kusten*, of der gezamenlijke drie landstreken, in welke *Blekingen* (26 V. M. met 76,926 inw. in 1819) verdeeld wordt: alleen de boschstreek is bergachtig. *Blekingen* vormt een bijzonder *Län*, waarvan de Landshoofdman zijnen zetel te *Carlscrona* heeft. Op eenige plaatsen klaagt men over zedenbederf, door den brandewijn veroorzaakt, dewijl de jonge lieden, hier en daar, des zondags avonds, uit het bedrag van geldverzamelingen, dansen en drinken.

De hoofdbezigheid der inwoners is visscherij en scheepvaart; zeer aanzienlijk is ook de vangst van haring (*strömlingen*) en zalm, — van den laatsten in de ri-

stieten. In de *boschstreek* is de veeteelt van belang; de *Blekingsche* kaas is vet en welsmakend, doch minder goed dan in *Smaland*. De koeijen dragen klokjes, die eenen schoonen klank geven. De akkerbouw geeft alleen in voortreffelijke jaren het noodige koren. En echter heeft het land aan de kust zulk eenen vruchtbaren grond, dat, daar ook het klimaat gunstig is, nog tot uitvoer zou kunnen geteeld worden. Maar de bewerking is gebrekkig, en, zoo menige voordeelen de *Blekingsche* landbouw in andere opzigten heeft, zoo ontbreekt toch de, met de plaatselijke gesteldheid hier zeer overeenkomstige, wederkeerige gemeenschap; en de waterafleiding is even min als de bemesting toereikend. Intusschen heeft de landbouw in de laatste vijftien jaren zeer veel gewonnen en zou nog meer kunnen toenemen, indien, door verbetering der weiden, beter en meer mest gemaakt wierd. De aardappelenteelt is hier misschien grooter dan in eenige andere Zweedsche provincie, doch eerst sedert weinige jaren: men gebruikt dezelve tot brood en nog meer tot het stoken van brandewijn. Verre weg het grootste gedeelte der grondbezitters zijn boeren: ridderzetels zijn er slechts weinige.

Eene halve mijl van *Sölfvitsborg* ligt de kerk *Mjälby*. Hier zou op dezen dag eene bisschoppelijke *visitatie* beginnen, en den volgenden met de inwijding van eenen nieuwen pastoor verbonden worden. De Bisschop had mij verzocht deze plegtigheden bij te wonen, en ik verzuimde niet, om terstond na den middag deze vriendelijke uitnoodiging

aan

aan te nemen. De weg loopt door het dorp *Silfre*, welks boeren eene zeer voortreffelijke soort van aardappelen bouwen, die zij in menigte naar *Carlscrona* inschepen. De hoeven om *Silfre* heen hadden zich, ondersteund door eene leening van het *Blekingsche* landhuishoudkundige genootschap, vereénigd om een moeras in de Oostzee af te tappen: over het algemeen is men hier zeer werkzaam in ontginningen. In het dorp *Hörby* zag ik groote en fraaije boerenhoeven, die door het *enskifte* hare akkers, weiden en bosch geheel in de nabijheid gekregen hadden; eene andere, die wegens het *enskifte* verlegd moest worden, werd juist afgebroken. Te drie uren kwam ik te *Mjälby*. De kerk is een nieuw, helder en ruim gebouw.

Boven is reeds aangemerkt, dat Zweden, kerkelijk, in bisschoppelijke distrikten of Stiften verdeeld is, waarover in elk een Bisschop het opzigt heeft. Deze Bisschop bezoekt de pastorijen van zijn distrikt, zoo dikwijls als zijne overige werkzaamheden zulks toelaten. Daar echter vele pastorijen tot een Stift behooren, zoo zijn, hoewel de Bisschoppen jaarlijks, wanneer er geene Rijksdagen tusschen komen, plegen te visiteren, deze bezoeken op elke plaats zeldzaam: menigvuldiger zijn, ten minste hier en daar, de bezoeken, welke de proosten bij de pastorijen van hun distrikt doen. De bisschoppelijke kerkvisitatie duurt gewoonlijk twee dagen. De Bisschop FAXE deed dezelve hier met naauwkeurige kennis van zaken, met veel vaardigheid, en met groote zachtmoedigheid omtrent geestelijken en gemeente.

De eerste dag is tot het doen van vragen en van

onderzoek bestemd, hetwelk slechts de tegenwoordigheid van pastoor en kerkelijke ambtenaren vordert. De plegtigheid heeft plaats in de kerk of sakristie, en, zoowel om haar grooter te maken als om dáár, waar het noodig is, ophelderingen te geven, zijn naburige proosten, ook wel andere geestelijken, tegenwoordig: de kerkendienaars en oppassers komen slechts vóór, wanneer zij geroepen worden, opdat door hunne tegenwoordigheid het aanzien van den pastoor bij mogelijke teregtwijzingen niet verzwakt worde. De vragen kiest de Bisschop, gelijk de aard eener kerkvisitatie in het algemeen, en de omstandigheden der pastorij in het bijzonder, zulks vorderen: de meest algemeene hebben betrekking tot de ambtswaarneming en studie van den pastoor, tot den godsdienstigen en zedelijken toestand der gemeente, tot de kerkelijke bedienden, de kerkelijke boeken, de bezittingen der kerk en haar beheer, de kerkelijke gronden, den kerkelijken inventaris, het kerkgebouw, het kerkhof, het huis der gemeente, het armen- en schoolwezen. Eene doelmatige korte toespraak aan de aanwezigen opende de plegtigheid, welke vier volle uren duurde. Ten laatste werd den pastoor gevraagd: of hij voor den dag van morgen iets voor te dragen had? waarop de bezigtiging van het kerkhof het geheel besloot. De sekretaris van het domkapittel of konsistorie voerde de notelen.

Des avonds keerde ik terug naar *Sölfvitsborg*. Op den terugweg reed ik over *Knutstorp*, om voor het eerst eenen bemiddelden Zweedschen boer in zijne aangename onafhankelijkheid te leeren kennen, zoo

als

als ik naderhand velen zag. *Knutstorp* is eene hoeve, die door de deugdelijkheid der gebouwen en der landhuishoudkundige inrigtingen uitmunt, en door het *enskifte* ontstaan is. De naam werd haar door den overledenen Landshoofdman HAKANSSON, naar den aanlegger gegeven, namelijk naar den, door zijne vaderlandslievende gezindheden, beroemd gewordenen, afgezondenen tot den Rijksdag, *Riksdagsman*, PEHR (PETER) KNUTSSON. De boeren in Zweden voeren doorgaans geene toenamen, maar achter den voornaam des vaders wordt het woordje *son*, zoon, of *dotter*, dochter, gevoegd; slechts de burgers in de steden, en op het land de soldaten, schippers, matrozen en handwerkers dragen toenamen, die zij geheel naar willekeur kiezen, en die dan in het geslacht voorterven, tenzij dat iemand uit bovengemelde levenswijze en hantering tot den boerenstand terugkeert, in welk geval *somtijds* de toenaam wordt afgelegd. PEHR KNUTSSON woont thans te *Ramlösa*, de bekende gezondheidsbron bij *Helsingborg*, waar hij zich een groot huis gebouwd heeft, welks verhuring hem in den brontijd veel opbrengt; *Knutstorp* heeft hij zijnen schoonzoon JÖNS NILSSON overgelaten. — Het woonhuis is een schoon gebouw van steen met eene zaal en verscheidene kamers. Geplaveide wegen leiden naar de hoeve, en naar het woonhuis zelfs een weg van klein gehouwen steenen. De steenen gebouwen voor het boerenwerk zijn deugdelijk en in den besten toestand. In eenvoudige boerenkleeding trad mij de welvarende bezitter te gemoet en heette mij met ongemaakte vriendelijkheid welkom. Ik verzocht

om de landelijke inrigtingen te mogen zien, en toen ik nu met groote dienstvaardigheid rondgeleid werd, had ik veelvoudige gelegenheid om de bescheidenheid van den eenvoudigen man waar te nemen. Naauwelijks was ik een weinig met JÖNS NILSSON rondgewandeld, als de eenvoudige huisvrouw verscheen om de tafel voor mij te dekken; want het is den Zweed onmogelijk eenen vreemden bij zich te zien, zonder hem dadelijk met het beste, wat het huis heeft en vermag, te onthalen. Daar het echter reeds laat was, en ik den volgenden morgen vroeg weder te *Mjälby* zijn moest, zoo moest ik, tot leedwezen der goede lieden, verzoeken, mij zonder maaltijd te laten vertrekken, en ik scheidde, nadat ik het merkwaardigste bezigtigd had, met eenen hartelijken handdruk. De opregte, warme handdruk is in Zweden nog zeer algemeen, en men gevoelt het, ook wanneer men zich bij naam niet kent, hoe hartelijk hij gemeend is. Een paar vreemdelingen, waarvan de een stadsfiskaal, vond ik bij JÖNS NILSSON als gasten: over het algemeen is de vrije boerenstand in Zweden zeer geëerd, en ik heb zelfs predikantsdochters met boeren getrouwd gevonden; zulke vrouwen plegen dan de dragt der boerinnen aan te nemen.

Den volgenden morgen keerde ik naar *Mjälby*, onder het gezang der nachtegalen terug, want *Blekingen* is Philomele's vaderland. — Na het einde der voorafgaande kerkelijke gebruiken, (heden begrafenis, doop, inzegening der herstelde kraamvrouwen,) begon de gewone voormiddag-Godsdienst, nadat de bisschoppelijke processie in de kerk was aangekomen. Hier-

Hierop volgde de voorstelling van den nieuwen pastoor, naar het voorschrift der liturgie. De Bisschop en de aanwezige geestelijken waren in statelijke ambtskleeding. De eerste droeg het witte mishembd, en daarover den wijden, zijdenen, op rooden grond met goud geboorden, bisschopsmantel met eenen achterwaarts vallenden kraag; op de borst het bisschopskruis; op het hoofd de bisschopsmuts, op dezelfde wijze met goud geboord: (tot den vollen bisschopstooi behoort nog de herderlijke staf.) De geestelijken droegen over den zwarten, van voren toegeknoopten, langen kaftan of koorrok, het witte mishembd, en hierover weder het koorgewaad, zijnde een wijd, tot op de knie afhangend kleed, zonder mouwen, van zwart of rood fluweel: voor en achter zijn de naam *Jehovah* met Hebreeuwsche letters, en het beeld des Verlossers aan het kruis met zilver gestikt. De Bisschop trad in het altaar, de geestelijken er rondom heen; de nieuwe leeraar aan eene voor het altaar geplaatste tafel, op welke een Bijbel lag; verder naar achteren stond de sekretaris van het domkapittel. De plegtige handeling begon: de Bisschop hield eene krachtige, geheel op de omstandigheden betrekkelijke, roerende redevoering, die den voortreffelijken kerkelijken redenaar verried, in welke hij ook op eene treffende wijze aan de jongelings-vriendschap gedacht, die hem met den beroepenen verbonden had, doch zonder aan de waardigheid van het bisschoppelijk ambt of aan de plegtigheid der handeling iets te kort te doen. Onder oplegging der handen werden vermanende en opwekkende bijbelsche spreuken door de geestelijken, en de ze-

zegen door den Bisschop uitgesproken, de volmagt en de gebeden der liturgie voorgelezen. Alles maakte eenen waardigen en roerenden indruk.

Nu volgde de tweede afdeeling der visitatie, voor zoo veel zij, namelijk, de tegenwoordigheid der gemeente vordert: *verhoor* en *kerspelsstand*. Bij het verhoor is de gansche gemeente tegenwoordig. Eerst onderzocht de nieuwe pastoor de gemeente, en bijzonder de, in 't laatste jaar aangenomene leden in de Christelijke belijdenis; vervolgens onderzochten Bisschop en assistenten, naar aanleiding van den Katechismus, jong en oud, vereenigd met toepasselijke lessen, ophelderingen, aanspraken: dit verhoor duurde een paar uren, waarop de Bisschop, in eene slotrede, de herinneringen, opwekkingen, betuigingen van goedkeuring en vertroostingen, wier gepastheid, noodzakelijkhheid en nuttigheid zoo wel uit het verhoor als uit de visitatie van den vorigen dag gebleken waren, op eene, naar elks bijzondere behoeften berekende en nadrukkelijke wijze, op het hart drukte, zoodat de nieuw aangenomene ledematen en velen der ouderen, mannen en vrouwen, tot tranen toe bewogen waren. — Na deze redevoering gingen de vrouwen henen, en de *kerspelsstand* begon. Hier werden, na eene korte aanspraak, aan de huisvaders de vragen voorgelegd, die men door de gemeente wenschte beantwoord te zien: de vragen zijn gedeeltelijk van denzelfden inhoud als den vorigen dag, nu echter met het oogmerk gedaan, dat de gemeente gehoord en dat tot deze vermanend en versterkend gesproken worde; de hoofdzaken raken ook hier weder het

kerk-

kerk- armen- en schoolwezen, benevens den godsdienstigen en zedelijken wasdom der gemeente. Dat van de antwoorden, op den vorigen dag gegeven, een nuttig gebruik gemaakt werd, spreekt van zelf: het protokol werd ook heden door den sekretaris van het domkapittel gevoerd. In den loop dezer visitatie had een voorval plaats, hetwelk den geest der wereldlijke en kerkelijke inrigting geheel aantoonde, en tevens, door het wijs en zacht gedrag van den Bisschop, de waardigheid en den invloed van het bisschoppelijk ambt op eene uitstekende wijze staafde. Men ziet in Zweden niet zelden, dat boeren, welke rijksdagsleden geweest zijn, ook na het eindigen van deze bediening, eene bijzondere achting van de zijde hunner standsbroeders genieten en zich somtijds wel aanmatigen, om bij andere algemeene belangen van hun kerspel, de ingezetenen te vertegenwoordigen. Een rijksdagsman van deze soort was ook hier bij den kerspelsstand tegenwoordig en antwoordde een tijdlang bijna alleen voor de gemeente, zoodat de Bisschop deze aanspoorde om zelve te spreken: zij echter stemde met haren rijksdagsman geheel in, zoodat deze zelfs eenen visscher, die, voordat de boeren geantwoord hadden, het woord wilde opvatten, op de voorregten der boeren opmerkzaam maakte. Als hij nu in zijnen overmoed den Bisschop in de rede viel, verbood deze hem het spreken; en als hij nu verklaarde te willen henen gaan, gaf de Bissshop hem ernstige bestraffingen en beval zelfs zijne handelwijze op te teekenen. Wel verwijderde zich PEHR PEHRSSON, (zoo heette de rijksdagsman, wiens borst de

zilveren medaille van het genootschap *pro patria* en eene andere, goudene, voor zijn vaderlandslievend gedrag, bij het uitbreken van den Finnischen oorlog onder GUSTAAF III, versierde,) maar kwam spoedig terug en was bescheiden en stil: ook de Bisschop toonde zich zacht en vriendelijk en de hoofdige rijksdagsman was verbeterd. — De visitatie zelve werd overigens door dit voorval niet afgebroken; ook toonde de gemeente zich door de bestraffing van haren aanvoerder niet gekrenkt. Eindelijk vroeg de Bisschop, of iemand uit de gemeente nog iets voor te dragen had? en besloot met eene korte *toespraak*, waarop een boer, niet de voormelde rijksdagsman, den Bisschop, in naam der gemeente, voor de haar ten deel gevallene weldaad bedankte.

Het was nu vier uren des namiddags. De genoodigden vervoegden zich in de pastorij, alwaar de nieuwe pastoor eene maaltijd gaf; behalve fatsoenlijke lieden waren ook eenige boeren uit de gemeente tegenwoordig. Bij deze gelegenheid moet ik over de Zweedsche maaltijden spreken. Men eet over tafel, zoo wel des middags als des avonds, boterhammen, soep, koeken en dergelijke; theegezelschappen kent men in Zweden niet. De Zweedsche keuken is beroemd; de spijzen zijn zeer zuiver en smakelijk toebereid. Voor dat men zich des middags of des avonds aan tafel zet, gebruiken de mannen brandewijn met boter en kaas, tot welk oogmerk eene bijzondere tafel geplaatst is. Den aanvang der maaltijd maken talrijke voorgeregten uit; dan eerst volgen visch, soep, gebraad, koeken, enz.; daartusschen pleegt, ten

min-

minste in de provinciën, brandewijn te worden aangeboden; tot drank dient wijn en *öl*, d. i. een zeer zacht doch krachtig bier, hetgeen met het Engelsche porterbier veel gelijkheid heeft; onlangs is men in eenige provinciën begonnen om den wijn geheel door het *öl*bier te laten vervangen. Het drinken van gezondheden is zeer gebruikelijk en het gaat somtijds met gezang gepaard. Des avonds eet men redelijk laat, doch begeeft zich dadelijk daarop naar bed, want over het algemeen is in Zweden het vroeg opstaan eene gewoonte. Tusschen het middag- en avondmaal eet men in éénige, ten minste in de noordelijke provinciën, een avondbrood, hetgeen echter spaarzamer is ingerigt. Het brood in Zweden is gewoonlijk dun, hard brood, (*knäckebröd*, *brödkaka*, *knakbrood*, *broodkoek*,) in den vorm van eenen ronden koek of vlade, met een gat doorgaans in het midden, om aan eenen stok geregen en bewaard te kunnen worden; de dikte dezer broodkoeken is zeer verschillend, bij de boeren dikwijls als een vinger, doch doorgaans, ten minste bij fatsoenlijke lieden, dunner; dikwijls gelijk een dik blad papier, zoodat zij gemakkelijk kunnen gebroken worden. Het eten van dit hard brood houdt de tanden zuiver en vast. In eenige provinciën is ook week brood, en vooral in *Blekingen*; zwart of huisbakkenbrood kent men alleen in het zuidelijke Zweden: het hard brood bakt men eenige manden in voorraad. Wildbraad, bijzonder wilde vogels van grooter en kleiner soort, zijn door geheel Zweden talrijk, het talrijkste in *Norrland*. — De toebereiding van koffij verstaat elke Zweedsche keukenmeid, ook

in de landelijke herberg en het boerenhuis, beter dan de beste in Duitschland; men drinkt er de koffij, inderdaad, ook veel sterker dan hier en doorgaans onvermengd en met voortreffelijken room. Thee tot morgendrank is niet gebruikelijk en ook des avonds niet algemeen.

Na hartelijk vaarwel en dankzegging voor de beide aangename dagen, zette ik nog des zondags avonds mijne reis, van *Mjälby*, naar het naaste logement *Norje* voort. De weg voert door aangenaam berkenbosch, dikwijls in het gezigt der Oostzee, aan wier, met bosch bekranste oevers de nachtegalen hun avondlied zongen. Men komt onderscheidene *torpare*woningen voorbij, die zich, naar *Blekingsche* manier, naauwelijks drie ellen boven den grond verheffen. *Torpare* zijn niet datgene, wat men elders *katerlieden* noemt, want zij hebben akkerland, dat echter niet hun, maar boeren of andere grondbezitters toebehoort en voor welks gebruik zij den eigenaar zekere dagdiensten bewijzen: zij zijn dus eene soort van dienstboeren. De eigenlijke *katerlieden* zijn de *backstugaboer*, die slechts een weinig tuin- of koolland en tot hunne woning een eigen of vreemd huisje hebben. — De boeren hebben, zoo ver zij *skatte*-boeren zijn, hunne eigene bezitting, die van vader op zoon voorterft, en waarvoor de bezitter slechts grondgeld betaalt. (*) Dit grondgeld wordt aan de kroon

(*) Daar het *skatte* eigendom is, zoo kan de bezitter het naar believen onder de leden zijner familie verdeelen, eene vrijheid, die de kultuur gehinderd en tot verarming van het landvolk den weg gebaand heeft, weshalve men in den laatsten tijd op de beperking van dit verdeelingsregt bedacht is geweest.

kroon of aan den adel en zijns gelijken, aan welke de kroon het afgestaan heeft, betaald: eenige boeren van de laatste klassen moeten hofdiensten doen, of het door koorn, enz. aflossen. Buiten de grondbelasting en de tienden rusten nog andere verpligtingen op de hoeven der boeren, ook die, om soldaten te voet en te paard te stellen en te onderhouden. Overigens moet elk *skatte*bezitter zijn land zoo in staat houden, dat er de grondbelasting gevoegelijk van betaald kan worden, en de eikenboomen aan de kroon overlaten tegen eenen prijs, die alle tien jaren bestemd wordt.

Buiten deze *skattehemman*, (belastingschuldige hoeven) zijn in Zweden nog twee andere hoofdsoorten van grondbezitting: *frälsehemman* en *kronohemman*.

Frälsehemman zijn *vrijhoeven* van verschillende soort. De *Sateriër* (zadelhoeven, ridderzetels) genieten de grootste vrijheden. Zij zijn met haar geheel toebehoor vrij zoo van het leveren van ruiters als van soldaten, (met uitzondering der provinciën *Schonen*, *Halland*, *Blekingen* en *Bohus*,) voorts van koningstienden, van *requisitiën*, van het leveren van *skjuts*paarden, van inkwartiering, van het bouwen der pastorij- gerigts- en posthuizen, en van alle belastingen aan de kroon; in *Schonen* en de overige genoemde provinciën ook van het onderhouden van straten, kerken, kerkhoven en bruggen, doch niet van de tiende aan de geestelijkheid. — *Rä* en *Rörshemman* (grens en markhoeven) zijn zulke, die binnen de grenzen van den ridderzetel liggen, en geheel afgescheiden, derhalve op zich zelf bestaand eigendom

van

van den riddersetel zijn. Worden zij door den eigenaar van het riddergoed zelf gebruikt, dan genieten zij dezelfde vrijheden als de vorige; worden zij echter bijzonder bewoond, dan betalen de bewoners de belasting tot het onderhoud van *Lagman* en *Häradshöfding*, namelijk de belasting tot spijziging van dezelve, gedurende de jaarlijksche gerigtsdagen; ook het hoofdgeld; dragen voorts tot het bouwen en onderhouden van kerken, pastorijen, kerkhoven, bruggen en straten bij, en zijn ook tot het leveren van paarden voor de *skjuts* en het overnemen van inkwartiering, in geval van nood, verpligt. De vrijheden, welke deze twee soorten van hoeven genieten, zijn voortaan niet meer te verkrijgen. — *Ladugårdar* zijn adelijke meijerhoeven, bijhoeven; genieten gelijke voorregten met den ridderzetel, alleen de *rä-* en *rörs*vrijheid uitgezonderd; doch zij moeten, in eene regte lijn, niet verder dan eene halve mijl van denzelven afliggen en in den staat van bebouwing onderhouden worden. — *Insockne-* en *Weckodagshemman*, kerspels en weekdags- of hofdiensthoeven, heeten in *Schonen*, *Halland*, *Blekingen* en *Bohus* zulke grondstukken, die tot eenen riddersetel behooren en met denzelven in één kerspel liggen: zij komen met de *rä-* en *rörshemman* in Oud-Zweden overeen. Zij genieten met de *Säterier* gelijke vrijheid, uitgezonderd dat zij tot het stellen van ruiters, overeenkomstig de verpligting van den adel (*), gehouden

(*) De eerste oorsprong der vrijheden is deze, dat iemand eenen ruiter leverde en daardoor van grondbelasting vrij werd: deze ruiterdienst van den adel is echter langzamerhand verdwenen.

den zijn; tot betaling der kroon- kerk- en predikertienden, alsmede van alle andere oude, welbewezene, geestelijke geregtigheden; voorts tot het onderhouden van straten, kerken, kerkhoven en pastorijen; desgelijks tot de, in *Schonen* zoogenoemde, *matlagskatt*, d. i. familiebelasting, die van elk huisgezin, dat huis en hof heeft, gevorderd wordt, of tot de bovengenoemde penningen tot onderhoud van *lagman* enz., en het hoofdgeld. De tot hiertoe gemelde soorten van *frälse* of vrijhoeven mogten tot den Rijksdag van 1810, toen de adel van dit voorregt afstand deed, alleen door den adel, met uitzondering van gevallen van erfenissen en andere, door den Koning goedgekeurd, bezeten worden: thans mag elk Zweedsch staatsburger, in stad en land, eigendom van alle soort, ook adelijk goed, met volle regten bezitten. De familieadel schijnt eerst onder Koning ERIK XIV, (die ten minste de *säteri*vrijheid en den hoogen adel desgelijks met *säteri*-grondbezitting invoerde) of veeleer door de verordening van het Ridderhuis onder GUSTAAF ADOLPH II van 6 Junij 1626, (die den Koning het regt om in den adelstand te verheffen voorbehield) ontstaan te zijn. In vroeger tijd kleefde de adelijke waardigheid aan het bezit van grondstukken, die door het stellen van ruiters van grondlasten vrij werden; men konde zich derhalve den adel door deze aflossing verwerven. — De vijfde klasse van vrijhoeven vormen de *strödde frälse* en *utsocknehemman* (verstrooide edel- en buiten het kerspel gelegene hoeven), d. i. zulke vrijhoeven, welke niet in den kring van den ridderzetel, maar in het

land

land verstrooid liggen en met adelijke regten door hen, die den adel gelijk zijn, d. i. die koninklijke volmagt hebben, uit den geestelijken en den burgerstand, ja ook door boeren kunnen bezeten worden. Zulke hoeven hebben meer lasten dan de vorige, maar ook menige voorregten boven de *skatte-* en *kronohemman*. Van de gewone grondbelasting zijn zij, sedert 1285, door MAGNUS LADULAS, tegen het stellen van ruiters, vrij, maar geven de kroon- en predikertiende in gelijkheid met de laatstgenoemde, leveren *skjuts*, enz.

De derde hoofdsoort van grondstukken zijn de *kronohemman*, d. i. zulke, welke een eigendom der kroon zijn. Deze worden of door de kroon zelve gebruikt of zij heeft het vruchtgebruik aan anderen afgestaan. Tot de *eerste* klasse behooren de Koninklijke hoeven, domeinen, over welke door den Koning en de medeleden van het koninklijk geslacht beschikt wordt, of die voor rekening der kroon, door ambtenaren beheerd, of ook wel verpacht worden. Tot de *tweede* klasse behooren onderscheidene soorten van grondstukken der kroon. Ééne soort van dezelve maken de eigenlijk zoo genoemde kroonhoeven uit, die tegen zekere uitkeeringen afgestaan zijn; echter blijft de kroon eigenares, hoewel zij dezelve niet aan de vruchtgebruikers of derzelver erfgenamen ontnemen kan, zoolang de uitkeeringen plaats hebben en de hoeven met haar toebehooren naar eisch onderhouden worden, hetzij dan, dat zij ze tot ander gebruik benoodigd had. Zoo dikwijls het vereischt wordt, laat de Landshoofdman naar de gesteldheid onderzoek

doen,

doen, hetgeen ook regelmatig bij de verandering der vruchtgebruikers geschiedt. Hout mag van zulke kroonhoeven niet verkocht worden. Zij kunnen tegen adelijke hoeven omgewisseld, ook tegen eene som op eenmaal en jaarlijksche grondbelasting in *skatte*-hoeven veranderd worden. — Vele grondstukken der kroon, die deels tot de *säteri*- en *frälse*-, deels tot de *skatte*-, deels eenvoudig tot de kroonhoeven behooren; zijn aan de geestelijkheid; alsmede aan andere burgerlijke beambten; ook aan de officieren, als eene bezoldiging toegewezen geworden: dit zijn de zoogenoemde *böstallen* of ambtshoeven. De militaire ambtshoeven worden door de vruchtgebruikers bewoond of ten voordeele van dezelve verpacht. In eenige provinciën zijn *böstallen* zoo wel voor regterlijke ambtenaren als voor zulke, die tot het bestuur behooren. Zij genieten niet alle de regten der overige, want zij maken een gedeelte van de *rote* tot het leveren van soldaten uit, en worden door de bezitters op eigene kosten gebouwd. Door het geheele Rijk vindt men geestelijke *böstallen* voor Bisschoppen, predikanten, kapellanen en kosters, waartoe ook de praebendehoeven der professoren, der lectoren en rectoren behooren. Geene mogen tot *skatte*, d. i. voor grondbelasting, verkocht worden; ook is de verkoop van hout verboden. — Van andere kroonhoeven heeft de kroon alleen de grondbelasting aan militaire en burgerlijke ambtenaren afgestaan; van andere wordt deze grondbelasting voor de kas der invalieden gebruikt; van andere wordt dezelve tot het oprigten en herstellen van de heeren-

huizingen op de *böstallen* besteed, wier bezitters daartoe niet verpligt zijn. Andere (*rustningshemman*) zijn voor het onderhoud der kavallerie aangeslagen: *dit* zijn of kroonhoeven, wier grond geheel aan de kroon behoort, of *skätte*hoeven, van welke de kroon alleen de grondbelasting ontvangt: de bezitter levert eenen uitgerusten kavallerist, d. i. eenen man met paard en montering. Hiermede staan weder eene andere (*augmentshemman*) in verbindtenis, van welke de grondbelasting aan de bezitters van zwakke *rustningshemman* komt. Andere weder heeten *säteri-rusthäll*, of zulke ridderzetels, die door de kroon ingetrokken, maar vervolgens aan de bezitters met dit beding terug gegeven zijn, dat de kroon eigenares blijft, en de bezitters voor het gebruik kavallerie stellen: zulke grondstukken genieten *säteri*-vrijheid, en zij mogen van elk, ook van onadelijken, tot *skatte* gekocht worden. Andere kroonhoeven moeten land- of zee-soldaten stellen: deze verpligting rust op alle grondbezitting: alleen ten voordeele des adels, der geestelijkheid, der ambtshoeven, der postvoerlieden enz. golden tot het jaar 1809 uitzonderingen. Eindelijk zijn vele kroonhoeven aangeslagen tot andere nuttige einden, als tot het vervoeren der briefposten, waarvan boven gesproken is, tot onderhoud van lootsen, en tot ondersteuning der logementhouders; doch tot de beide laatste worden ook *skatte* en *frälse*- en tot het eerste ook *skatte*hoeven gebruikt. De kerk- universiteits- gymnasiën- school- hospitaals- weeshuizen- en invalidenhoeven zijn deels door de kroon, deels door bijzondere personen tot deze oogmerken

over-

overgelaten. — Zekere grondstukken zijn tot bevordering van de bergwerken aangeslagen: zij zijn of bergwerkshoeven, die met alle vrijheden door zulke bezeten worden, die op zilver of koper werken, of bergmanshoeven; de laatste zijn kroon- of *skatte*-hoeven en zij genoten vrijdom van het stellen van soldaten, die zij echter in 1809 door de buitengewone rekrutering verloren.

Aan ontginningen op kroonlanden is, naar de omstandigheden, een grooter of geringer getal van vrije jaren verbonden. Gedurende de vrije jaren zijn de kolonisten ook van de belastingen aan de geestelijkheid vrij. In de eerste jaren ontvangt de kolonist eenige ondersteuning in rogge, naar de grootte van zijn huisgezin berekend. Ontginningen in geheel woeste, afgelegene grensdistrikten genieten ook *frälse*vrijheden. Na afloop der jaren van vrijdom worden de hoeven in de grondbelasting aangeslagen. Ontginningen op *frälse* en op *skatte*land zijn ten eeuwigen dage van grondbelasting vrij.

Uit dit berigt ziet men, dat de Staat aan alle soorten van grondbezitting groote voordeelen bewilligd heeft, welke eigenaar en vruchtgebruiker genieten, schoon in verschillenden graad. Dit oordeel zal nieuw bewijs ontvangen, wanneer wij de grondbelasting nader leeren kennen. Onder de boeren verheugen zich de *skatte*boeren in de gelukkigste betrekkingen: zij zijn de vrije grondbezitters, de ware vrije boeren en tegelijk de welvarendste. Lijfeigenen, die den grond volgen (*glebae adscripti*), zijn in Zweden nooit geweest; slaven kende men wel nog in de 13de eeuw,

 maar

maar zij volgden de personen en waren weinig in getal; later verdwenen ook deze slaven geheel.

Wij komen nu tot de lasten, welke op de grondbezitting liggen. Vaste grondbelastingen kent men eerst sedert de regering van GUSTAAF I; tot daartoe waren zij meer onzeker en werden jaarlijks bepaald. GUSTAAF verdeelde alle grondbelasting in *hemman* of *mantal*, hetwelk men het best door *hoeve* vertalen kan. Zulk een *hemman* was een stuk lands van die gesteldheid, dat een boer het bearbeiden, daarvan zonder bezwaar de openlijke lasten dragen, en zelfs daarbij tot eene zekere welvaart geraken konde. Naar de vruchtbaarheid en de meerdere of mindere gemakkelijkheid van bebouwen, was zij van verschillende grootte; de bepaling was dus niet naauwkeurig: KAREL XI beproefde eene, die naauwkeuriger was, en gedeeltelijk gelukte zij hem; van nu af regelde de natuur der hoeve zich niet meer naar den bezitter, maar was voor zich zelve bepaald.

De gewone en oudste grondbelasting is die van het *grondboek*. Zij bestaat in natuurlijke voortbrengselen, naar de gesteldheid der landschappen, dus niet alleen in koren, maar ook in boter, paarden, dagdiensten, enz. Deze belasting mag naar den marktprijs, welke jaarlijks in elk Gouvernement vastgesteld en openlijk bekend gemaakt wordt, met geld betaald worden. Deze grondbelasting was het, van welke men zich onder Koning MAGNUS LADULAS door het leveren van eenen uitgerusten kavallerist vrij maken konde. — De tweede grondbelasting is de *hemmantals* of *mantalsrenta* (hoevenbelasting ook buitengewone be-

belasting genaamd.) Zij heeft uitsluitend betrekking op hoeven en bestaat ook in natuurlijke produkten, die volgens den marktprijs afgekocht kunnen worden. Hiertoe behoort: 1) de *krijgsbelasting*, oorspronkelijk als bijdrage tot de oorlogskosten, door de Rijksdagen der jaren 1617 en 1621 bewilligd; 2) de *bouwhulp* en het *dagdienstgeld*, in 1622, 1642, 1650 en 1652, bewilligd, in plaats van de tot daartoe plaats gehad hebbende verpligting, om de koninklijke kasteelen, vestingen, goederen, te bouwen en daarbij hand- en spandiensten te verrigten. Echter mogen de bezitters van edele hoeven en van *boställen* deze diensten van zulke dienstpligtigen, die minder dan twee mijlen verwijderd wonen, *in natura* vorderen; anders worden zij naar den marktprijs betaald. 3) De *salpeterhulp*, sedert 1644, in plaats van de verpligting om salpeteraarde en hout aan de zieders te leveren en deze te bekostigen. 4) Het *veegeld*, oorspronkelijk, d. i. sedert 1620, van elk stuk rundvee, daarna in eenig geld. 5) Het *voergeld*, sedert 1642 in plaats van de vroegere verpligting om koninklijke ambtenaren, ook vreemde gezanten, zonder betaling voort te helpen. 6) Het *winterhout*, sedert 1648, in plaats van de oude verpligting, om voor het Hof en de koninklijke kasteelen hout te leveren. Ook rekent men hiertoe, ten minste in eenige landschappen, 7) de *koornrente in natura*, ½ rogge en ½ garst. — De derde grondbelasting is de kroon- en predikertiende. — De vierde het stellen van soldaten en matrozen, benevens de *passevolance-belasting* (tot onderhoud der afgedeelde armée in kam-

 pe-

pomenten, bij monsteringen, enz. — De overige lasten zijn die ten behoeve van kerken, kerkhoven, pastorijen, straten en bruggen, voor het houwen van het regthuis en het postlogement, voor *skjuts* en inkwartiering. Berg- en huttenwerken geven tienden en hamerschatting.

Behalve de grondbelastingen zijn nog oude persoonlijke belastingen, namelijk: *mantalspenningen* van elk boven de vijftien jaren (waarvan thans alleen militairen en studerenden bevrijd zijn); het schoolgeld sedert 1642 enz. In den jongsten tijd zijn tot deze oude persoonlijke belastingen nog andere bijgekomen, die, wel is waar, slechts van den eenen Rijksdag tot den anderen gelden, maar vernieuwd plegen te worden, en naar jaarlijksche schattingen betaald worden. Tot deze zoogenoemde *bewilligings*-belastingen behooren: de persoonlijke belasting, die van elk persoon tusschen 15 en 53 jaren gegeven wordt, van alle standen zonder onderscheid (*), maar verschillend naar den ouderdom; de belasting op de inkomsten, welke de gezamenlijke geestelijke, burgerlijke en militaire ambtenaren, advokaten, geneesheeren, koopliedens, handwerkers, daglooners enz. in steden en op het land, ook de grondbezitters raakt, die dezelve naar de schatting van hunne bezittingen betalen; daar-

(*) Naar de bewilligingstaks van den Rijksdag in 1818 zijn de boeren, die slechts ½ hoeve beneden de waarde van 1000 Rijksd. bezitten, en allen uit de arbeidende klasse, die vier kinderen beneden de 15 jaren hebben, van dit hoofdgeld bevrijd, en genieten bovendien een afslag van de bewilligingsbelasting, gelijk ook de inwonenden en arbeiders op het land, welke vier kinderen laten *vaccineren*, een gelijken afslag gedurende vier jaren ontvangen.

daarenboven wordt, naar oude bepaling, voor den vrijdom van rekrutering, waar deze nog plaats heeft, bijzonder betaald; onder deze rubriek behoort ook de belasting op uitgeleende kapitalen en erfenissen. Van elken daalder der belasting op de inkomsten worden daarenboven 4 sch. betaald, tot schadevergoeding voor zekere opgehevene tolregten. Eindelijk behooren tot de bewilligingsbelasting die voor de Lazarets en op de weelde; beide zijn personeel; de laatste wordt gegeven voor de vergunning om wijn en koffij te drinken, tabak te rooken, kaart te spelen, zijdene stoffen te dragen, zekere kostbare meubelen te bezitten. Eene bewilligingsbelasting is mede die voor het regt om brandewijn te stoken: ook rekent men tot dezelve de zee- en landtol- en de accijsmiddelen, de postmiddelen en de belasting op het zegel.

Tot den tijd van KAREL XI was het getal der wereldlijke en geestelijke vrijhoeven zeer groot; menige waren het op eene geheel wederregtelijke wijze geworden, of hadden bij de landruiling met de kroon, tot schade van deze, zich slechts in evenredigheid vergroot. KAREL XI voerde dus de *reductie* in, d. i. met toestemming der Standen, trok hij de, in vroeger tijd, van de kroon, door vergelijk, gifte, koop, verpanding, afgeraakte en oorspronkelijk aan haar toebehoord hebbende, goederen of de kroonbelastingen, (d. i. het grondgeld van de bovengenoemde kroon-*skattehemman*) weder in, deels tegen deels zonder schadeloosstelling, deels dadelijk, deels na afloop van een zeker tijdperk. Bij deze *reductie* ging men van

het grondbeginsel uit, dat zulke vergelijken enz. van kroongoed en van aan de kroon behoorende grondgelden, uit kracht van den Koningseed, slechts voor den leeftijd eens Konings wettiglijk konden plaats hebben. Hoewel nu deze *reductie* geenszins algemeen was, maar veeleer, behalve de oorspronkelijke *frälse*-goederen, (door ruiterstelling ontstaan,) nog vele andere kroongoederen in handen van bijzondere personen bleven, zoo kwam toch door dezen maatregel eene groote massa van kroonland aan de kroon terug. Dit meende KAREL niet beter te kunnen gebruiken dan tot eene meer doelmatige en vaste inrigting van het krijgswezen. Hij voerde het *afdeelingsplan* in, tot hetwelk wel in 1634 de grond gelegd was, doch hetgeen spoedig weder te niet ging. Zulk eene armee vermijdt niet alleen de bezwaren, die met het werven en garnizoen houden der troepen vergezeld gaan, zonder de natie te drukken, maar vereenigt ook krijgs- en burgerdeugden, dapperheid en liefde tot den geboortegrond, gelijk zulks reeds eeuwen dóór bewaarheid geworden is. Niemand, die iets onteerends gedaan heeft, wordt in het regiment geduld. De tot daartoe gebruikelijke *conscriptie* hield op.

Bij het afgedeelde leger (*) is onlangs de buitenge-

wo-

(*) Volgens HAGELSTAM telt de staande armee in tijd van vrede 33,412 man, behalve 1547 officieren en 1856 onderofficieren, namelijk: 3605 man kavallerie en 23,221 man infanterie, zamen 26,826 man *afgedeelde* en 6375 man *geworvene* troepen, (975 man kavall. 3000 inf. en 2400 artill.,) verdeeld in eene artillerie-, eene kavallerie-, eene lijfwacht- en 9 infanterie brigaden. Bovendien telden de staande marinetroepen 4118 man geworvene en zeeartillerie; 5794 afgedeelde kroonmatrozen voor de groote en kleine vloot, vakante afgedeelde 792 man, zamen 10704 man.

wone rekrutering (*extrarotirung*) bijgekomen, d. i. zulke nationale troepen, welke in oorlogstijd van de tot hiertoe niet aangeslagene hoeven (met uitzondering der militaire *böstallen*) geleverd worden: deze bedragen voor de landarmee 3368 en voor de marine 1535 man. *Schonen* is hiervan vrij, omdat hier voor altijd alle hoeven, ook des adels en der geestelijkheid, zijn opgeschreven, waardoor twee nieuwe afgedeelde regimenten, het Zuid- en Noord-*Schonensche* infanterie regiment, ontstaan zijn.

Dienstpligtig zijn voorts alle daartoe geschikte jongelingen van 20 tot 25 jaren; zij zijn naar hunnen ouderdom in vijf klassen verdeeld en dragen den naam van *algemeene wapeningsmanschappen*: de uniform wordt de kroon geleverd. Uit deze algemeene wapening is aan elk regiment een bataljon toegevoegd, dat in vrede geheel vrij van dienst is; jaarlijks komt ééne klasse tot krijgskundige oefeningen, op kosten der kroon, bijéén; in oorlog kan de Koning zoo vele klassen oproepen als de behoefte vordert. Deze landweer van elk Gouvernement heeft eigene officieren, die, even als de oude officieren, met *böstallen* voorzien zijn. Ten gevolge dezer inrigting moesten *böstallen* van lagere rangen aan officieren van hoogere aangewezen worden. Om de bezoldiging dezer officieren te verbeteren, gaf de Koning, op het eeuwfeest der Hervorming in 1817, 100000 bankdaalders, waarvan de 6000 daalders jaarlijksche rente gebruikt moesten worden voor de zes het minst bezoldigde regimenten *Dalekarlië*, *Helsingland*, *Bohus*, *Westerbotten*, *Wermeland* en *Iemteland*.

Bij sommige regimenten hebben de officieren der landweer besoldiging in geld. Deze gezamenlijke manschappen kunnen op 80,000 man bij de landarmee en op 11500 bij den zeedienst geschat worden: de jonge lieden mogen tusschen den land- en zeedienst kiezen. Sedert kort zijn de *böstallen* der oversten aan generaals toegedeeld geworden, zoo dat thans nog maar twee regimenten oversten hebben; ook de rang van overste luitenant is afgeschaft geworden, en de bataljons worden nu door majoors gecommandeerd. Jaarlijks verschijnt eene ranglijst der armee. Hare geheele sterkte bedraagt 140,308 man, waarvan 23739 voor den zeedienst.

Ik heb uitvoerig over de grondbezittingen en de daarmede in betrekking staande inrigtingen van het krijgswezen gesproken, en kom nu op mijne reis terug.

Na eene aangename vaart aan de kust der Oostzee, kwam ik des avonds in *Norje* aan, alwaar ik overnachtte. In dit dorp, gelijk overal in den omtrek, wonen welvarende boeren. Hier is mede de beduidendste aardappelenteelt in *Blekingen*. De boerenhuizen zijn klein, nog kleiner de huisjes der kroonmatrozen, de eenige afgedeelde troepen van *Blekingen*. Men ziet vervolgens vele kelders van steen boven den grond tot bewaring der aardappelen, waaraan *Blekingen* zoo rijk is, daar, wegens de nabijheid der zee, kelders onder de aarde zelden droog zijn. De huizen zijn met stroo of met aarde boven op berken-

rijs

rijs gedekt, en deels van steen, deels van roodgeverwd hout, gelijk in Zwitserland.

Nog voor *Mörum* komt men met eene brug over den vloed van denzelfden naam, die hier kleine watervallen vormt; verder naar beneden is een groote waterval, waar het water schuimend uit de diepte terugspringt. Hier klimt de zalm al hooger op, daar hij gaarne tegen den stroom inzwemt, en hij wordt hier ook in groot getal gevangen; echter is de *Hallandsche* zalm, vooral die bij *Laholm* en *Halmstad* gevangen wordt, beter, d. i. vetter en smakelijker. Deze visscherij behoort aan de kroon en wordt verpacht. Van de brug vertoont zich de ruime kerk met hare groenende bergen zeer schoon.

Achter *Mörum* rijdt men eene halve mijl tusschen rotsen, die al hooger en naakter worden, bijzonder bij *Asarum*, welk dorp geheel in de rotsen verscholen ligt. De kerk is, gelijk ik nader vernam, met een altaarstuk van den beroemden boerenschilder HÖRBERG versierd, van wien ik beneden gelegenheid zal hebben meer te zeggen. In de nabijheid is eene bron, in welke nog op zekere tijden des jaars kopergeld als offer geworpen wordt. Zouden dergelijke offerbronnen ook eens doopbronnen geweest zijn? — Van *Asarum* wordt het oord aangenamer; tusschen met bosch begroeide rotsen ziet men akkerstukken, en op den achtergrond de stad *Carlshamn*. Zeer nabij de stad ligt *Gustafsborg*, een goed van den *Commercieraad* DUWELL, aan wiens menschlievende werkzaamheid *Carlshamn* een gedeelte van zijne welvaart te danken heeft. Hier steeg ik af, om den

voor-

voortreffelijken man in persoon te leeren kennen en zijn schoon *Gustafsborg* te zien, betaalde mijnen *skjuts*-boer en zond hem naar het logement in de stad, alwaar ik des namiddags alles, groote en kleine, vaste en losse goederen, onbeschadigd en onverminderd, wedervond. Zulk een vertrouwen mag men slechts aan *Zweedsche* voerlieden geven!

De heer DUWELL verzocht mij zoo vriendelijk, om den dag bij hem door te brengen, en van *Gustafsborg* de stad te bezien, dat ik geen' tegenstand bieden konde. Het woonhuis is van hout, maar groot en schoon, en een kleine tuin loopt er om henen. Grooter en schooner is de tegenoverliggende, voor dertig jaren uit een moeras gemaakt. Hier is een tuinhuis gebouwd, van welks plat men een heerlijk en wijd uitzigt over de met rotsen bemuurde stad geniet. In de kamers van het woonhuis staat de buste van GUSTAAF III door SERGEL, een heerlijk stuk. DUWELL heeft de schoolinrigtingen ondersteund; op zijn bedrijf heeft *Carlshamn* (in het jaar 1805, doch slechts voor vijf jaren, daarna verlengd) het stapelregt bekomen; thans bezit hij nog eene zeildoekfabrijk, die aan vele menschen brood verschaft, eene branderij, aandeel aan eene zeepziederij, enz. —

De stad heeft twee kerken: de stads- en hospitaalskerk. De eerste is eene ruime, maar tamelijk donkere kruiskerk, met een oud schilderstuk in het gewelf en eenige tegen de wanden. Op eenen afstand van de kerk staat, hooger dan deze, het klokkenhuis op eene rots: hier heeft men een ruim uitzigt en kan men de stad het best geheel overzien. *Carlshamn*, dat in

1815

1815 5777 inw. telde, wordt door vier evenwijdig loopende hoofd- en eenige zijstraten gevormd. De huizen liggen tegen of op rotsen, met kleine tuinen er naast; rondom de stad henen ziet men rotsen, waarvan sommige met bosch bedekt zijn; aan de ééne zijde, waar de rotsweg naar *Carlscrona* loopt, vertoont zich de zee, en een nabij liggend eiland, hetwelk versterkt is. De vesting heeft eene kleine bezetting artillerie, en bezat te voren eene eigene kerk, die thans in een magazijn veranderd is; echter wordt somtijds door de geestelijkheid van *Carlshamn* de godsdienst op de vesting gehouden. — In de vrolijke hospitaalskerk wordt des zondags gepredikt: het hospitaal daarnaast dient tot eene woning voor armen; het heeft onderscheidene kamers, waarin nogthans meer zindelijkheid te wenschen was.

De huizen der stad zijn van hout, en sommige groot en schoon; tot de grootste en schoonste behoort het zoogenoemde stadhuis, hetwelk, sedert 1812, door een gezelschap voor 50,000 bankd. op actiën gebouwd werd: het bevat een tooneel met decoratiën en meer dan twintig kamers, die tot gezellige vereénigingen, een leesgenootschap van tijdschriften, enz. gebruikt woren. In het jaar 1819 werd het gebouw te koop aangeboden, want de stad heeft met den aanzienlijken handel, dien zij van 1811 tot 1813 dreef, veel van hare welvaart verloren: een gevolg der tijdsomstandigheden en der weelde, die hier zeer groot zijn moet. De haven is zéer veilig. Ook is er eene kleine werf.

Tot de merkwaardigste inrigtingen der stad behoort

het

het ruime armen- werk- en verbeterhuis, hetwelk tot verbetering van bedelaars, dronkaards enz. bestemd is; voor de laatsten is op de bovenste verdieping eene tamelijk duistere verbeterkamer gemaakt. Ook kinderen worden opgenomen, en er is eene school opgerigt, die ook van zulken, welke niet in huis wonen, bezocht wordt. Overal heerscht groote zindelijkheid. Deze inrigting is een gedeelte van de voortreffelijk ingerigte armenverzorging der stad, die door een bijzondere directie beheerd wordt. Er is veel neiging tot weldadigheid: de inwoners spijzigen meermalen de armen in de groote zaal van het armenhuis, en er wordt jaarlijks eene belasting ten behoeve van dezelve betaald.

De stad heeft eene triviaalschool, die echter sedert eenige jaren meest eene burgerschool is, en, in drie klassen, 60 scholieren telt; ook meer dan ééne armenschool.

Aan de kust der zee niet ver van *Carlshamn* bevindt zich eene gezondheidsbron met een bronhuis. — Eenige mijlen zijdwaarts ligt *Holje*, een goed van den Overste DÄNFELT, die hier uit aardappelen siroop, likeuren, azijn, rum, wijn en bier bereidt. Vier schepels aardappelen geven vijftig ponden siroop of negen kannen likeur. In *Holje* wordt ook uit knollen suiker en siroop gewonnen.

Terstond achter *Carlshamn* rijdt men over kale rotskotenen, maar langzamerhand wordt het oord aangenamer; de rotsen zijn door eiken, beuken en dennen beschaduwd, en dikwijls ziet men kleine vrolijke dalen en akkers tusschen de rotsen, ook kleine

houten huisen, die aan de hellingen op rotssteenen rusten, zoodat men met trappen naar de deur klimt; een, rondom van rotsen bemuurd, tuintje loopt er om henen. De meeste van deze huizen zijn laag, vaak $2\frac{1}{2}$ ellen hoog en met berkenrijs en aarde bedekt, maar men kan daaruit niet tot de grootere of geringere welvaart der eigenaars besluiten. De akkerbouw is onbeduidend, maar de veeteelt aanzienlijk: de armste boeren hebben twee paarden en zeven koeijen, de rijkste vier paarden en dertig koeijen; zij hebben vele, maar meest verafgelegene weiden. Men komt onderscheidene dorpen, die alle zeer fraai gelegen zijn, voorbij. Op het station (*häll*) *Trensum* moest ik lang wachten, want er zijn in *Blekingen* slechts reserve-paarden, en, volgens de wet, moet men zich een wachten van $2\frac{1}{2}$ uur laten welgevallen. Onder de verordeningen, die in de algemeene kamer waren aangeslagen, vond ik ook het verbod van alle drinkgelagen in het logement en van zoogenoemde *lekstugor*, (*collations*, gewoonlijk met dans) in bijzondere huizen, als ook de bepaling, dat de herbergen des winters na acht uren en des zomers na negen uren, slechts voor reizigers mogen open zijn. Hetzelfde is in het aangrenzende Gouvernement *Calmar* verordend. Over het algemeen heeft men in de laatste jaren tegen onmatig brandewijn drinken strenge maatregelen genomen, die, bijzonder in *Stockholm*, niet zonder werking gebleven zijn. Het meest heeft de Koninklijke verordening van 24 Aug. 1813 gewerkt, die, wel is waar, in het wezenlijke slechts eene vernieuwing van vroegere wetten is, maar met wier verwaarloo-

loozing de dronkenschap in eenige provinciën de overhand genomen had. Wie zich voor de eerste maal dronken zien laat, is, naar deze verordening, in eene boete van 3 rijksd. 16 sch. vervallen; voor de tweede maal wordt deze boete verdubbeld; voor de derde en vierde nogmaals op het dubbelde gebragt; bij de vierde maal zijn bovendien met deze geldstraf het verlies van het kiesregt en van andere regten, die uit het vertrouwen der medeburgers voortvloeijen, en de *stock*straf veréénigd. De laatste bestaat daarin, dat men den dronkaard, op eenen zondag, voor de kerkdeur met de voeten in eenen blok (*stock*) sluit: deze straf wordt in de gemeente, waar de schuldige woont, voltrokken. Wie zich voor de vijfde maal op dronkenschap laat betrappen, wordt in een dwang- werk- of spinhuis een half jaar aan den arbeid gezet; geschiedt het meermalen, een geheel jaar. Verschijnt iemand dronken bij openbare verzamelingen, als huisverhooren, kerspelstanden, verkoopingen, op markten, enz. zoo wordt de straf verdubbeld; en vertoont hij zich dronken in de kerk, zoo wordt nog strenger gehandeld. Wie anderen tot dronkenschap verleidt, is telkens in 3 rijksd. 16 sch. straf vervallen, welke straf verdubbeld wordt, wanneer de verleide minderjarig is. Een geestelijke, die zijn ambt in dronkenschap waarneemt, verliest hetzelve; een wereldlijk ambtenaar wordt met de dubbelde geldboete bestraft, en voor de derde maal, naar omstandigheden, geschorst of afgezet. Dronkenschap verontschuldigt geene misdaad. Wie in dronkenschap sterft, wordt in stilte, zonder geeste-

lij-

lijken; dat is, *op eene onteérende wijze* begraven. Aan studenten en scholieren, dienstboden, gezellen, leerjongens en gemeene soldaten, mag, zonder toestemming van ouders en meerderen, bij geldstraf, geen sterke drank geborgd worden. Wie zich op straat dronken vertoont of in herbergen in zijne dronkenschap geweld maakt, wordt, tot dat hij ontnuchterd is, in bewaring genomen. Van de geldstraffen vallen twee derde deelen aan de aanklagers, (aan welke het echter dikwijls ontbreekt,) en het overige derde aan de armen. Is hij, die de boete betalen moet, te arm, zoo wordt de geldstraf in eene gevangenis op water en brood veranderd, tenzij een ander voor hem betalen wil. Appellen aan het Hofgerigt wegens zaken van dronkenschap worden toegelaten, indien zij binnen 15 dagen na de uitspraak gedaan worden. Dronkenschap mag elk aangeven, doch de stad- en landfiskalen, de kroon- stad- en policiebeambten, zijn daartoe van ambtswege verpligt: de aanklagt moet echter binnen zes maanden na de daad plaats hebben. Alle jaren, des zondags voor *Michaelis*, wordt deze verordening van de predikstoelen afgelezen, en elk logement- en kroeghouder moet, op straffe, een exemplaar van dezelve in de algemeene kamer aanslaan. Naar andere vroegere verordeningen (van 1800 en 1801) was alle brandewijn schenken in logementen, kroegen en bij openbare vergaderingen, buiten de maaltijden, in steden en op het land, aan andere personen dan reizigers, streng verboden: ook dit verbod is vernieuwd geworden; alleen het verkoopen van brandewijn in grootere hoeveelheid (ten min-

ste eene halve stoop) is veroorloofd. Het stoken van brandewijn echter is op het land gelijk in de steden, met uitzondering van *Stockholm*, *Götheborg* en *Carlscrona*, (waar korenbranderijen zijn, die door eene algemeene magazijndirectie beheerd worden) aan elk, tegen zekere belastingen, vergund: men meende hierdoor den landbouw te bevorderen; maar het onbeperkte brandewijnstoken, veroorzaakt veelvuldige andere nadeelen, ook voor de zeden; gezwegen, dat met de sommen, welke de inrigting der branderijen kost, tot verbetering der veeteelt en daardoor ook van den akkerbouw, met veel beter gevolg zou kunnen gewerkt worden. Op de Rijksdagen is daarom dikwijls voorgesteld, om het stoken alleen voor huisselijk gebruik toe te laten, en op den Rijksdag van 1818 werd de beperking van het brandewijnstoken in jaren van misgewas werkelijk besloten.

Na lang wachten verscheen met het paard een vriendelijke, zestienjarige, beeldschoone jongeling, want achter *Carlshamn* ziet men ook vele fraai gevormde mannen. Spoedig reed ik weg, doch steeg ras ook weder af, om een der kleine lage *Blekingsche* hutten te zien: de intrede was moeijelijk, maar hoe stond ik verwonderd, toen ik daar binnen alles net en zuiver, en in het, boven den grond, zoo lage huisje niet alleen heldere en ruime, maar ook in evenredigheid hooge kamers vond; vensters waren aan de wanden en in het dak gebragt, en slaapbanken langs de muren. Eerst langs rotsen, daarna langs weiden, akkers en meren komt men aan de station.

Ho-

Hoby, alwaar eene der schoonste landkerken van *Blekingen* is. In de nabijheid werd voor korten tijd eene urne met menschenbeenderen opgegraven; niet ver van daar vindt men eene hoogte, om welke eertijds regt op staande steenen eenen kring vormden: waarschijnlijk hielden hier de heidensche Zweden onder vrijen hemel hun gerigt; verder ziet men eene andere hoogte met oude graven. Eene halve mijl van *Hoby*, op den weg van *Ronneby*, in het bosch staat een groote vierkante steen, *altaar* genoemd, zoo hoog als een mensch, boven gansch plat: waarschijnlijk eens een offersteen.

Het station van *Hoby* naar *Ronneby* is insgelijks heuvelachtig, maar schoon. De schapenteelt schijnt in dezen omtrek beduidend te zijn. Aan deze zijde van *Ronneby* leidt een weg links naar *Djupafors*, (diepen val), dien ik koos om de schoone landsdouw te zien. Door berkenbosch kwam ik aan molens, waar ik afsteeg, en over rotsplaten en bosch, langs de kleine watervallen van den vloed *Ronneby*, naar den *Djupafors* ging. Hier stort de vloed plotseling in eene diepte, uit welke hij weder schuimend opkomt; dan dringt hij zich, omtrent vijftien ellen lang, tusschen rotsen, door een, twee ellen breed, natuurlijk kanaal heen, dat als door kunst schijnt uitgehold; dit rotskanaal is het merkwaardigste; aan het einde van hetzelve is eene brug gelegd. Maar in *Ronneby* vormt de vloed eenen waterval, die veel schooner is: in onderscheidene nederstortingen werpt hij zich naast molens, omtrent honderd voeten neder, en zendt dan zijnen schuimenden vloed naar ee-

eene brug, over welke men henen rijdt, en waarop een schoon standpunt tot beschouwing van den val is. Bij zuidoostenwind hoort men den val eene vierde mijl ver, doch de *Djupafors* moet bij westenwind nog eens zoo ver gehoord worden. — *Ronneby*, een aanzienlijk vlek, was te voren eene stad, tot dat KAREL XI de inwoners naar het nieuwaangelegde *Carlscrona* verplaatste. Ik zag de fraaije kerk, het stedelijk en landsarmenhuis, en de verrukkelijke ligging der plaats, met aangename dalen, met door kreupelbosch bedekte bergen, met weelderige weiden en vruchtbare akkers omgeven. In de nabijheid van het vlek, aan de andere zijde van den vloed, ligt in het bosch eene veelbezochte gezondheidsbron verscholen. De brontijd is, gelijk overal in Zweden, in twee termijnen, elk van vier weken, verdeeld; tusschen beide zijn eenige dagen tot het luchten en reinigen der kamers bestemd. De kosten der brongasten zijn weinig beduidend, en het akkoord is doorgaans bij de week. De meeste Zweedsche bronnen hebben lazarets voor armen, waar deze alles vrij hebben. — De hooggelegene, aan eene compagnieschap behoorende suikerrafinaderij zag ik niet: het getal van dezelve in *Blekingen* is in de laatste jaren zeer toegenomen. *Ronneby* heeft eene kleine haven, in welke een paar schepen lagen. Langs eenen fraaijen weg kwam ik dien avond nog in *Lysterby*, alwaar ik overnachtte: alleen digt bij de plaats ziet men, ter zijde van den weg, naakte rotsen zonder berken, eiken en beuken, die *Blekingen* zoo schoon maken.

Na een aangenaam en leerzaam onderhoud met mijnen

mein lieven gastheer, den eerwaardigen grijsaard, Doctor WOLFF, eenen Duitscher, leeraar der Duitsche gemeente te *Carlscrona* en tevens der Zweedsche te *Listerby* en *Förkarla*, die sedert ontslapen is, zette ik des morgens van den 21 Mei mijne reis voort. In het begin volgde ik de groote straat; vervolgens reed ik op eenen aangenamen zijweg door bosch en dal naar *Skärfva*, eertijds de woonplaats van den Vice-admiraal CHAPMAN, dezen door geheel Europa hooggeroemden scheepsbouwmeester, die door den, van hem uitgevondenen, zeer verbeterden bouwtrant der oorlogsschepen, onder GUSTAAF III, zich onsterfelijke verdiensten omtrent zijn vaderland verworven heeft. *Skärfva* was de uitspanning van den werkzamen man, die van vroeg tot laat arbeidde, en steeds op het welzijn van zijn land bedacht was, zoodat men gaarne de veelvuldige zonderlingheden vergeven kan, van welke men zoo dikwijls verteld heeft, en die hij bovendien aan het eind van zijn leven (1808) afleide. Daar zijn naam HENDRIK was, koos hij tot den vorm van zijn woonhuis eene liggende H (⌶), en bouwde overigens, op de manier der boeren, met muren en dakvensters en met ééne verdieping: de kamers zijn echter veel in getal, en de bouworde van elke is verschillend; de deuren zijn in eene regte lijn geplaatst, zoodat men in de laatste de geheele rij kamers overziet. De zaal is in den vorm eener rotonde en met borstbeelden van Romeinsche Keizers versierd, achter welke gedeeltelijk landkaarten hangen. Uit de zaal treedt men in eene voorkamer, en uit deze onder eene kolonnade, uit welke men

 een

een fraai uitzigt heeft. In eene kamer komen slechts karikaturen voor, herkomstig uit den tijd, toen CHAPMAN den vrijgeest speelde en zich allerlei satirische uitvallen, inzonderheid op de geestelijken, veroorloofde. Maar dit moet hij, gelijk gezegd is, hebben afgelegd in zijne laatste jaren en een zacht, vriendelijk man geworden zijn. Boven uit de gevelkamer *is* een heerlijk uitzigt op de zee naar het, in regte lijn, slechts eene halve mijl verwijderde *Carlscrona*; ook zijn hier scheepsmodellen van CHAPMANS hand geplaatst. De tegenwoordige bezitter heeft het woonhuis geheel in den staat gehouden, waarin CHAPMAN het bouwde, ook den tempel niet ver van hetzelve af. Een gedeelte van den tuin is aan het *Blekingsche* Landhuishoudkundig genootschap, tot het doen van proeven, overgelaten.

Van *Skänfva* naar *Carlscrona* is de weg zeer aangenaam; men komt eenige schansen voorbij, die in het jaar 1811 tegen de Engelschen opgeworpen werden; terstond achter dezelve breidt zich, ter wederzijde van den weg, het liefelijke nachtegalendal uit, waar Philomele haar lied deed hooren; echter zijn de nachtegalen, door den meer uitgebreiden vestingbouw verschrikt, niet meer zoo talrijk dan te voren. Hoe nader men bij *Carlscrona* komt, des te minder bosch ontmoet men; men komt aan de voorstad en rijdt over verscheidene zeer lange bruggen de stad binnen, en moet aan de poort den pas vertoonen.

ZE-

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Carlscrona. — *De haven en groote vloot.* — *Het oude dok.* — *De modelzaal.* — *Het gedenkteeken van* CHAPMAN *en de drie* SHELDON'S. — *Het arsenaal.* — *De artilleriehof.* — *De Zweedsche marine.* — *De admiraliteit.* — *Konsistorie, kerk, scholen, krankenhuis, admiraliteitsprediker voor de gevangenen.* — *Stadskerk, Duitsche kerk, armenwezen, werkhuis, lazaret, vrijmetselaarsloge, societeit der Hernhutters.* — *Joodsche huisgezinnen.* — *Beperkte toelating der Joden in Zweden.* — Blekingen's *landhuishoudkundig genootschap.* — *De boerenvereenigingen.* — *Garnizoen.*

Carlscrona, eerst aan het einde der 17de eeuw gebouwd, heeft een aangenaam voorkomen, breede, hoewel hier en daar bergachtige straten, en twee groote markten; de huizen, waaronder verscheidene van steen opgetrokken zijn, hebben veeltijds voorhoven. De stad ligt op eilanden en klippen in de Oostzee, en is aan de landzijde van zeeboezems en bergen omringd, zoodat er zelden windstilte is. Mijn eerste werk was de bezigtiging der admiraliteit, die met hare havens, werven, dokken en andere inrigtingen, door eenen met klimop begroeiden muur van de stad gescheiden is. Na bekomene vergunning van den

Admiraal der werf, werd de haven beschouwd, eene der gemakkelijkste en veiligste krijgshavens in Europa: hier lagen aan eene bijna 1500 voet lange brug de linieschepen, alle van 74 stukken, benevens onderscheidene fregatten en kleinere oorlogsvaartuigen, onder anderen een zoogenoemde *skärgärds*fregat, dat ook aan de kusten en tusschen de klipachtige eilanden kan gebruikt worden. Aan het voorste gedeelte der schepen zijn figuren uitgehouwen, die betrekking hebben op de namen der schepen, een welgelukte arbeid van den scheepsbeeldhouwer TÖRNSTRÖM. Van de lange brug heeft men schoone gezigten op de zee en de eilanden. Voor liggen de eilanden *Aspö* en *Tjurkö*, tusschen welke de, door schansen beschermde, hoofdinloop naar de haven ligt. Bovendien is er ten westen een inloop voor fregatten en ten oosten een voor kleine vaartuigen en booten. Ik beklom een der linieschepen: het was omtrent 170 voeten lang en 30 breed, en had drie dekken voor kanonnen, een diep voor levensmiddelen en een voor ankers en ballast: tot ballast gebruikt men gaarne ruw ijzer.

Van de haven gingen wij over eene hangende brug, die zich her- en derwaarts bewoog, naar het klippeneiland *Lindholmen*, een van de voornaamste verdedigingswerken voor de haven. Hier is het beroemde oude dok, een in de rotsen gemaakte kom, waar de schepen gebouwd en hersteld werden, 80 voeten diep en meer dan 200 lang: de schepen komen door eene, met twee groote sluisdeuren voorziene, opening, in welke het water door pompen gebragt wordt, in het dok; dan wordt het water in de zee weder afgetapt,

200-

zoodat de schepen droog staan; op dezelfde wijze wordt het water weder ingetapt, wanneer het schip het dok verlaat. Het is een groot en bewonderenswaardig werk, onder KAREL XII begonnen, door POLHEM gebouwd, door KAREL SHELDON en THUNBERG volmaakt. De plaats, waar zij is en hetgeen haar omringt, heet *de oude werf*.

Na het zien van dit werk van menschelijke grootheid, kwamen wij aan de woonplaats van menschelijke verbastering, aan de ankersmederij, waar moordenaars en andere doodschuldige misdadigers met het smeden van ankers voor booten (*) en anderen zwaren arbeid bezig gehouden en gedurende den arbeid strengelijk bewaakt worden. Zoo dikwijls men hen van de éene werkplaats naar de andere brengt, worden zij twee aan twee zamengeketend. Slechts weinige oogenblikken vertoefde ik aan deze schrikkelijke plaats.

Eenen vrolijken aanblik geeft het nieuwe dok met verscheidene afdeelingen, westelijk van de oude werf, in 1775, door THUNBERG, onder GUSTAAF III begonnen. Deze plaats heet *de nieuwe werf*. Er werd juist een linieschip van 80 stukken gebouwd. De sluizen zijn nog grooter en kunstiger dan bij het oude dok. Alles is door buskruid in de rotsen gesprongen of opgemuurd; bij het maken van de muren bedient men zich van porseleinaarde (*puozzolana*), met zand gemengd, waardoor de kalk ook onder het water vast blijft; deze aarde, die men uit de Middellandsche zee brengt, wordt in eene nabijgelegene molen bergid. In de nabijheid van het nieuwe dok is TÖRNSTRÖMS

 heeld-

(*) Scheepsankers worden te *Söderförs* bij *Gefle* vervaardigd.

beeldhouwwerkplaats, in welke, naar modellen, in hout gehouwen wordt; verder de mastkraan, alwaar, in een gebouw, de masten in de daar onder liggende schepen ingezet worden; van daar tot aan de stad eene menigte magazijnen en de modèlzaal.

Eene der grootste merkwaardigheden, die ik den volgenden dag zag, was de door CHAPMAN ingerigte modèlzaal. Zij bevat de modèllen van alle soorten van Zweedsche oorlogsvaartuigen en van schepen van andere Europesche en vreemde volken in haren verschillenden toestand, b. v. bewapend en onbewapend; ook een doorgesneden linieschip; voorts modèllen van gebouwen en inrigtingen der admiraliteit, b. v. de voorbereidende werkzaamheden tot het inzetten der masten, enz. Een groot gedeelte der modèllen is van CHAPMANS hand. Zijn borstbeeld van *Carrarisch* marmer, is in de zaal geplaatst: eene steenen tafel, aan wier voet een leeuw rust, bevat het volgende opschrift:

FREDRIK HENDRIK AF CHAPMAN
Vice Amiral, Commendeur med Stora Korset af Wasa-orden, Riddare af Svärds-orden.

Hans snille enz., d. i. *Zijn genie en zijne vaderlandsliefde, werkzaam tot de oogmerken van GUSTAAF III, schonken aan Zweden nieuwe vloten naar verbeterden bouwtrant. Als de arbeid, op koninklijk bevel, voortgezet werd, wijdde KAREL, Hertog van Södermanland, Zwedens Groot-Admiraal, het beeld van den uitvinder aan de onsterfelijkheid.*

De

De betere bouwtrant bestaat hoofdzakelijk in doelmatiger inrigting van den scheepsbodem, eene inrigting, waarvan de voordeelen zelfs door de Engelschen erkend werden; en in halfverdekken, die aan een linieschip het voorkomen van een fregat geven: de halfverdekken zijn intusschen, wegens de vernaauwde ruimte voor de manschap, niet meer gebruikelijk.

Een ander gedenkteeken in de modèlzaal is aan de scheepsbouwmeesters SHELDON gewijd; op eene kleine tafel leest men de woorden: *Försynen styrer*, (*de Voorzienigheid beschikt*,) en dan de namen van drie SHELDONS, eene Engelsche familie, die in de 17de eeuw in het land kwam. KAREL X. GUSTAAF riep het eerst JOSEPH SHELDON, in 1655, als scheepsbouwmeester; hem volgde zijn zoon FRANCIS, en na den dood van dezen, zijn tweede zoon CHARLES op, die in 1724 het oude dok voltooide. Een zoon van dezen was GILBERT, die op Konings kosten alle Europesche werven besocht en des vaders opvolger werd. Hij was een der eerste kenners van de wetenschappen, die tot den scheepsbouw behooren, heeft menige nuttige werktuigen uitgevonden, menige verbeteringen aan de haven en werven gemaakt en vele linieschepen gebouwd: hij stierf in 1794. — Boven de modèlzaal was eertijds een telegraaf, die thans weggenomen is; in de middelste verdieping is de monsteringszaal, en beneden de vergaderzaal, waar, alken morgen, voor dat de arbeid begint, biduur gehouden alsmede over algemeene belangen der marine geraadpleegd wordt.

Een merkwaardig gebouw is het arsenaal. Hier zijn alle soorten van zeewapenen bijeengeplaatst in eene lan-

lange smalle zaal, wier achtergrond met vaandels, trommelen en dergelijke versierd is, hetgeen eenen aangenamen indruk maakt. — De artilleriehof bevat allerlei verstoringswapenen; hier vindt men ook Gothische zwaarden van ijzer, 4 duimen breed, enz.; over elk stuk geeft een opschrift de noodige verklaring. In den binnenhof zijn scheepskanonnen geplaatst; elk draagt den naam van het schip, waartoe het behoort. In het gebouw zelf heeft elk schip zijn eigene kamer, waar de wapenen, die tot hetzelve behooren, bewaard worden. — Eenige magazijnen bevatten hout tot den scheepsbouw; andere weder de, tot uitrusting noodige materialen, in de beste orde en behoorlijk gerangschikt.

In het algemeen, wie met zorgvuldigheid het zeewezen in *Carlscrona* beschouwt en gelegenheid heeft, om eenigermate de bijzonderheden te leeren kennen, die kan de getuigenis niet weigeren, dat de Zweedsche marine thans eenen hoogen trap van volmaaktheid bereikt heeft.

Tot de admiraliteit behooren voorts eene kerk, scholen en inrigtingen van weldadigheid, alle binnen haren omtrek gelegen. Zij heeft een eigen konsistorie, waarvan de admiraliteits-superintendent voorzitter is; het heeft het oppertoezigt over het kerk- en schoolwezen der admiraliteit. De admiraliteitsgemeente telt omtrent 7000 zielen; maar zeven achtste gedeelte der gemeente is arm, weshalve de Koning jaarlijks, tot verzorging der armen, aanzienlijke toelagen geeft. De kerk is een groot, schoon gebouw van hout, dat omtrent 5000 menschen bevatten kan: zij is met gedenk-

denkteekenen en opschriften tot aandenken van gestorvene zeeofficieren versierd; in de sakristij wordt de kleine bibliotheek van het konsistorie der admiraliteit bewaard. Het altaar heeft een schoon schilderstuk: CHRISTUS, zoo als hij met de lans doorboord wordt.

Tot de admiraliteitsscholen behoort de school voor scheepsjongens, voor admiraliteitsweezen en voor admiraliteitsarmen. De eerste, met een' rector en vier leermeesters, geeft, in vier klassen, aan eenige honderd jongens vrij onderwijs; ook ontvangen de scholieren kleeding en eenig geld, maar worden door de ouders gespijsd. In de tweede is slechts één leermeester; in de derde genieten 40 arme jongens en meisjes vrij onderwijs door eenen leermeester, die slechts eene geringe bezoldiging heeft. Bovendien behooren onder het admiraliteitskonsistorie nog twee armenscholen en eene voor weezen. Ook kan men hiertoe, wat het doel betreft, de, in *Carlscrona* aanwezige, hoogere school voor zeevaart en stuurmanskunst rekenen. De school voor zeekadetten, die hier vroeger bestond, is met de militaire akademie te *Carlberg*, bij *Stockholm*, vereenigd geworden.

Eene voortreffelijke inrigting is het admiraliteitskrankenhuis. In ruime, heldere en vrolijke kamers worden eenige honderden kranken op de beste wijze verzorgd en onderhouden; boven elk bed hangt een bord, waarop de naam van den kranken en van de door hem gebruikte artsenij opgeteekend staat. In den tuin zijn aangename dreven en plantsoenen, in welke de genezenden wandelen.

Be-

Behalve de gevangenen, die aan ketenen liggen in de ankersmederij, en die herwaarts voor hun leven of voor eene bestemde reeks van jaren gezonden worden, zijn hier nog andere geringere gevangenen. Voor beide is een bijzondere prediker aangesteld, die in de bovengenoemde monsteringszaal godsdienst, ook bedestonden, houdt.

De stad heeft eene Zweedsche en eene *Duitsche* kerk: beide liggen naast het schoone raadhuis op de groote markt, die echter ongeplaveid is. De Zweedsche of groote stadskerk is hoog gewelfd, en heeft een met smaak versierd orgel, is echter overigens niet zeer schoon. De Duitsche kerk is eene nette achthoekige rotonde van steen, en sedert den grooten brand, die de stad in 1790 trof, nieuw gebouwd. De Duitsche gemeente werd in 1689 gesticht; toen bestond zij slechts uit 24 huisgezinnen; langzamerhand is zij grooter geworden, doch in later tijd nam het getal der Duitsche familiën weder af, hoewel ook onderscheidene Zweedsche familiën tot haar behooren. Thans wordt bij afwisseling in het Duitsch en Zweedsch gepredikt: het getal der zielen bedroeg in 1815: 1550. Tot het bouwen der tegenwoordige kerk, die in plaats van de, door den brand vernielde, van het jaar 1793 tot 1802 gesticht werd, hebben in- en buitenlanders rijkelijk bijgedragen. Er is ook eene Duitsche school met twee, slechts zwak besoldigde leermeesters, en de stad bezit, boven de boven reeds genoemde, nog eene trivialschool.

Het armenwezen is tegenwoordig zeer doelmatig ingerigt. Een ruim gebouw, in welks oudste gedeelte

KA-

KAREL XII woonde, werd in het jaar 1813 door de kroon tot een werkhuis bestemd: hier worden ledigloopers en bedelaars van beiderlei geslacht, ook meisjes, die op booze wegen, of buiten arbeid op hare eigene hand levende, gegrepen worden, aan het werk gesteld; er zijn ook eenige krankzinnigen onder. De opgeligte meisjes en de oudere armen wonen in huis; de overigen erlangen er slechts arbeid en het middageten; kinderen ook onderrigt en kleeding. Er is namelijk in het huis ook eene armenschool opgerigt, die reeds veel goeds gesticht heeft. Het armenwezen wordt door bijdragen uit openbare kassen, zekere belastingen en armentaksen ondersteund; uit het fonds wordt aan de, in vier klassen verdeelde, armen der stad het noodige uitgereikt. De stad is in armen-distrikten afgedeeld, waarvan elk twee opzieners heeft, die ook over het huisselijk leven der armen en de opvoeding der kinderen waken; tot hunne hulp zijn in elk distrikt een of twee armenvoogden uit de armen zelve aangesteld, die alleen bezoldigd zijn. Wie bedelt, wordt opgeligt en in het werkhuis gebragt. Het hoofdbestuur is bij eene directie, waarvan de superintendent, de leeraar der Duitsche gemeente en de burgemeester, die met de policie belast is, bestendige leden zijn. In het werkhuis zijn ook nog bijzondere kamers, waarin weerspannigen, zuipers, enz. opgesloten worden. Ook is er nog een bijzonder armenhuis. De thans regerende Koning gaf, bij zijn bezoek, van *Carlscrona*, tot ondersteuning van dezelve, een som van 10,600 bankd. In het jaar 1816 bedroegen de kosten der verzorging tusschen 10 en 11000 bankd.

In

In de stad bevindt zich het lazaret van het Gouvernement, ook een hospitaal voor krankzinnigen en arme kranken uit de burgerij. — De vrijmetselaars laten een aantal weezen in huisgezinnen opvoeden. Hunne *loge*, een ruim gebouw, dient ook als gezelschapslokaal voor de fatsoenlijke lieden, die hier des winters alle 14 dagen bijéénkomen.

De *Hernhutters* hebben in *Carlscrona* eene kleine gemeente, die omtrent uit 20 personen bestaan zal. In de eenvoudige zaal van een bijzonder huis versamelen zij zich op den avond van zondag en van twee andere dagen in de week; vele van hunne bijzondere gebruiken nemen zij niet in acht, daar zij in Zweden geene kerkelijke regten hebben, en hunne leeraars dus ook niet trouwen, niet doopen, enz. mogen. Behalve te *Carlscrona* zijn er *Hernhutsche* genootschappen in *Stockholm*, *Götheborg* en *Uddevalla*.

Ook Joden vindt men in *Carlscrona*, doch alleen voor een bestemd getal van huisgezinnen. Te *Stockholm*, *Götheborg* en *Norrköping*, mogen zij in' onbepaald getal wonen; onlangs heeft men hun ook toegestaan om zich in een paar nieuw aangelegde vlekken in *Wermeland* te vestigen: elders durven zij nergens in Zweden wonen. De regten der Joden zijn door het reglement van 1782 zeer beperkt: het aanleggen van herbergen, handelen met goud en zilver, het betrekken van jaarmarkten buiten hunne woonplaats, is hun verboden; geen Jood mag eene Christin trouwen en geen Jood Christenen in zijnen dienst nemen. Op Christelijke feestdagen mag hij

ook

ook niet arbeiden of handel drijven, en heeft hij een' meineed begaan, dan wordt hij uit het land gejaagd. Buiten de reeds aanwezige Joden mogen geene andere in het Rijk komen. In de drie genoemde steden hebben zij synagogen, maar in *Carlscrona* niet.

Tot de meer gewigtige inrigtingen, welk in *Carlscrona* gevestigd zijn, behoort het landhuishoudkundig genootschap voor *Blekingen*. Het werd in 1814 opgerigt en is reeds op menigvuldige wijs werkzaam geweest. Het genootschap ontving, even als meer andere in het Rijk, door koninklijke gunst aanzienlijken onderstand, deels als geschenk, deels als leening: hierdoor, als mede door de bijdragen der medeleden, bragt het eene kas bijéén, die het mogelijk maakte om den landbouw met kracht voort te helpen. Om de onkunde in de behandeling van ziek vee wegtenemen en op deze wijs aanzienlijke verliezen voor te komen, zond het genootschap, in 1815, eenen jongen mensch naar het veeartsenijkundig instituut te *Skara*, opdat hij zich daar tot eenen wetenschappelijken veearts zou vormen. In elke gemeente werd onder voorzitting van den leeraar een landhuishoudkundig *committé* opgerigt. Eene betere bereiding en aanwending van het vlas tot spinnen en weven, naar de voortreffelijke manier, die in noordelijk Zweden in gebruik is, trachtte men door het onderhouden van kweekelingen in het institut tot veredeling van vlas te *Gärdsly* in *Smaland* te bewerken; en over het algemeen de teelt van vlas en hennep door premiën te bevorderen; ook eene be-

tere boschkultuur zoo door het verschoonen als het planten van boomen daar te stellen. Jaarlijks, op het jaarfeest van het genootschap, den dag der geboorte van KAREL XIV JAN, worden twee eeremedailles, aan een halfgroen en halfzwart lint te dragen, aan uitstekende landbouwers uitgereikt, welke de bezitter evenwel door dronkenschap en andere onzedelijke daden, ook door zelf veroorzaakt bankroet, weder verliezen kan.

Daar ik hier van inrigtingen tot bevordering van den akkerbouw gesproken heb, zoo wil ik nog eene andere inrigting melden, die op de zedelijkheid en welvaart der landbouwers eenen gunstigen invloed heeft. Dit zijn de *boerenvereenigingen* in de dorpen, of eene overheid, die zij onder elkander kiezen om strijdigheden te beslissen, gemeenschappelijke belangen te behandelen en af te maken, enz.: deze landelijke overheid houdt gewone zittingen, legt straffe op, enz. Zij is onderscheiden van eene andere, welke de kroon tot bewaring van orde en wetten in de dorpen, niet alleen van *Blekingen*, maar in alle provinciën aanstelt: *mannen van orde* (*ordningsmän*) of *opzieners* geheeten.

Carlscrona bezit eene drukkerij, die der admiraliteit; een leesbibliotheek, die ook wetenschappelijke werken in de Zweedsche, Duitsche en Fransche taal bezit; een bijbelgenootschap sedert 1819, bijzonder voor de admiraliteit; een muzijkaal gezelschap; en er komt een weekblad uit.

Het getal der inwoners bedroeg in 1815, buiten 432 openlijke werklieden en arrestanten, 11428.

Het

Het garnizoen bestaat uit twee geworvene bataillons zeeartillerie: een gedeelte der manschap ontvangt het grootste gedeelte van het jaar verlof om zich op het platte land op te houden.

In het oog loopend voor vreemdelingen is de stilte op de straten van *Carlscrona*, althans binnen den omtrek der stad: hier kan men midden op den dag vele minuten gaan, zonder iemand te zien; want de handel ligt stil. Daarentegen ziet men binnen den omtrek der admiraliteit eene werkzaamheid, die aan eene bloeijende groote handelstad doet denken. Overigens leeft men er zeer goedkoop; levensmiddelen en huishuren hebben eenen geringen prijs. De herbergen zijn ruim en gemakkelijk; men woont en eet goed en voor weinig geld. Maar een groot ongemak is toch met het wonen in *Carlscrona* verbonden: het gebrek van goed drinkwater. De stad heeft wel vele bronnen, maar een gedeelte behoort aan bijzondere personen, en alle hebben meer of min zoutachtig water, of toevoer van de riolen, zoodat zij des zomers eenen kwaden reuk hebben. Goed drinkwater haalt men uit twee bronnen buiten de stad en uit eene te *Lyckeby*, $\frac{3}{4}$ mijlen ver; van *Lyckeby* wordt het water op pramen der kroon toegevoerd, doch alleen voor de admiraliteit. Op deze wijze moeten vele, bijzonder de armen, zich met het slechte stadswater vergenoegen, en zoo zijn dan, ten minste in drooge zomers, rotkoortsen niet zeldzaam. Eene waterleiding zou zeer noodig zijn.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Reis van Carlscrona *naar* Calmar. *Schoone ligging van* Lyckeby *en* Augerum. — Schweder's *landhuishoudkundige inrigtingen.* — *Het* Swedje. — *De oude grafheuvels.* — *De koningssteenen van* Bromsebrö. — *Intrede in* Smäland. — *Ridderzetel* Warnanäs. — *De groote* AXEL OXENSTIERNA.

De streek tot *Lyckeby* is zeer bevallig: beuken- en nog meer berkenboschjes, groenende velden, welige weiden met digt hoog gras en eene menigte schoone bloemen, die aan Zweden eigen zijn, en vrolijke landhuizen wisselen elkander af. *Lyckeby* zelf, thans een groot dorp, eertijds eene stad met een slot, heeft vele schoone landhuizen, en vóór de boerenhoeven kleine tuinen; ook zijn er fabrijken. De vloed van denzelfden naam stroomt door het dorp en stort zich niet ver van hetzelve in de Oostzee. Wonderlijk schoon is het gezigt, hetwelk de breede vloed met zijne aangename boschachtige oevers, op de brug in het dorp aanbiedt.

Bij *Lyckeby* verliet ik de groote straat en reed, langs den vloed, naar *Augerum*, alwaar ik aan den admiraliteits-kamergerigtsraad SCHWEDER was aanbevolen: hier ontving mij de brave familie met hartelij-

lijke vriendschap. *Angerum* heeft eene heerlijke ligging: schoon is het gezigt van eenen heuvel voor de brug op den vloed en een aangenaam eilandje dat in denzelven voor u ligt; schooner nog het uitzigt van het kerkhof, ja het schoonste, dat ik nog in *Blekingen* genoot: men ziet, hoe de vloed, in menigvuldige krommingen, langs vele eilandjes van bosch en weide, tusschen oevers, aan welke hier en daar een vrolijk landhuis uit het loof van bosschen voor uitkomt, eerst bruisschend, dan stil en zacht daar heen vloeit naar *Lyckeby*; wendt men het oog naar boven, dan ziet men niets dan digt woud en rots. Bijna hetzelfde gezigt heeft men uit het fraaije woonhuis der familie SCHWEDER. Op het kerkhof rust het gebeente van twee beroemde mannen, van den bovengemelden Admiraal CHAPMAN en van den *Blekingschen* Landshoofdman HÄKANSSON, zoon van eenen boer in het nabijgelegene dorp *Lösen*, den bekenden Rijksdagman van dien naam. — Naast het woonhuis van den Heer SCHWEDER is een tuin met boomkweekerijen en andere landhuishoudkundige ondernemingen; ook *timothe*velden, die sedert korten tijd in *Blekingen* zeer talrijk geworden zijn: men heeft namelijk begonnen, slechte weiden, nadat men het overvloedige water door sloten afgeleid heeft, met *timothe* te bezaaijen, waardoor zij binnen kort zeer verbeterd worden. SCHWEDER is een der kundigste *Blekingsche* landbouwers, gelijk daarvan de handelingen van het genootschap getuigenis geven. De werkzame man bezit het goed sedert het jaar 1800: het was in verval, toen hij het overnam, en thans is

het in eenen bloeijenden toestand. Woonhuis en daarbij behoorende gebouwen zijn nieuw opgetrokken, en alles is stevig en doelmatig; in den grooten netten koestal kunnen meer dan honderd stuks staan; de koepis wordt door middel van eene goot opgevangen en afgeleid, en tot bereiding van salpeter gebruikt, die hier zeer aanmerkelijk is. Eene aanzienlijke aardappelstokerij is aangelegd: SCHWEDER heeft eene nieuwe manier van bereiding uitgevonden, waar mede juist eene proef genomen werd, die zeer gelukkig uitviel; vooral worden daarbij de dampen gebruikt, en SCHWEDER houdt die voor een wezenlijke verbetering der manier van *Hermbstedt*. Voor het dorschen wordt een werktuig gebezigd. Kaas wordt in *Augerum* niet vervaardigd: de melk wordt met meer voordeel in de stad verkocht, en maakt ook een gedeelte van het loon der bedienden uit. Groote ontginningen heeft SCHWEDER insgelijks begonnen. In de nabijheid van het dorp liggen twee papiermolens.

De gemeente *Augerum* vormt met de gemeente *Lösen* eene pastorij, welke met haar menigvuldig boschland tot aan de *Smälandsche* grenzen reikt; menige der daar gelegene boschdorpen liggen twee en eene halve mijl van de kerk. In de bosschen dezer pastorij wordt veel land uitgebrand. Dit uitbranden (*swedja*) geschiedt op de volgende manier: men velt de boomen, houwt de takken, ook wel de wortelen, af, spreidt dezelve uit en steekt ze aan, nadat zij een langen tijd, dikwijls een paar jaren, hebben liggen droogen; de stammen worden tot planken, bouw- of brandhout gebruikt of tot kolen verbrand. Waar het

aan

aan gelegenheid voor verzendingen van kolen ontbreekt, verbrandt men de gansche boomen. Zulk een boschbrand duurt dikwijls verscheidene weken, en kan zich zoo spoedig in het rond verspreiden, dat zelfs diegenen, welke hem ontstaken, niet meer ontvlugten kunnen; en zoo hebben, gelijk ik in *Smaland* vernam, reeds onderscheidene menschen het leven verloren. Intusschen tracht men de verdere verspreiding van het vuur door sterke omtuiningen of verhakkingen, met welke men het boschdistrikt omringt, voor te komen: een maatregel, die dáár, waar men slechts takken en wortelen aansteekt, het zekerste is. Bij het uitbranden houdt men het verbranden der bovenste aardkorst met hare wortelen, zaden, insekteneijeren, enz. voor bijzonder heilzaam; op sommige plaatsen laat men eenig mos terug, hetwelk de vruchtbaarheid vermeerderen moet. De boschverordening maakt vaste bepalingen omtrent deze handelwijs. Steen- en zandgrond is er niet toe geschikt. In het uitgebrande land zaait men, zeer dun, rogge, die eenen rijken oogst geeft; maar de bezaaijing kan niet herhaald worden. Intusschen geeft het land na eenen korenoogst goed hooi, bijzonder wanneer het twee jaren lang omtuind en alzoo voor vee beschut wordt; langzamerhand groeit er weder bosch op. Wil men het land voor langer tijd vruchtbaar doen blijven, zoo mag de brandbare oppervlakte niet op eenmaal uitgebrand worden, en men heeft dus niet zonder grond voorgeslagen, om slechts langzaam te branden en het overblijvende door verrotting te laten oplossen. Zeer dikwijls ziet

men op zulke akkers, midden tusschen het zaad, in kolen veranderde boomstammen, welke het vuur overgelaten heeft; doch op eenige plaatsen steekt men het vuur zoo dikwijls aan, tot alles geheel verbrand is. Het meest wordt in *Smaland* en het bovenste gedeelte van Zweden op deze wijze gehandeld. Ik zag dezelfde behandeling in *Zwaben* in het *zwarte woud*.

Nog des avonds wilde ik verder reizen, maar de vriendelijke familie liet zulks niet toe, en ik moest er overnachten. Den volgenden morgen vergezelde mij de heer SCHWEDER naar de, omtrent eene vierde mijl afgelegene, oude grafheuvels. Deze bedekken in groot getal eenen bergrug, die met eiken begroeid is, en zich ½ mijl in de lengte tot aan het pastorijhuis van *Lösen*, en ⅛ in de breedte tot aan den vloed uitstrekt, alwaar zich de meeste graven bij elkander vinden. Eenige zijn langwerpig, hebben hooge, regtopstaande steenen aan den in- en uitgang en in het midden, en zijn overigens door platte steenen ingesloten; gewoonlijk loopen zulke langwerpige grafheuvels na en in elkander voort: andere zijn geheel rond en worden door eenen kring van steenen gevormd: nog andere zijn vierkant, in het binnenste zeer ruim, en de steenen hebben zulk eene plaatsing, dat zij zeer geschikt zijn om er op te zitten. De twee laatste soorten hebben geene regt op staande steenen; de langwerpige hebben haast de gedaante van eene groote boot: daarom houdt men deze voor begraafplaatsen van zeehelden, en over het algemeen schijnen het zoogenoemde *heldensteenen* te zijn. Dergelijke begraaf-

graafplaatsen van kleiner omvang vindt men bij *Wedeby*, tusschen *Carlscrona* en *Lyckeby*. Eenigen hebben deze overblijfselen uit den grijzen voortijd voor plaatsen gehouden, aan welke de Heidensche Zweden eens tot het houden van plegtige gerigten bijeenkwamen. — Met hartelijken dank zeide ik den braven SCHWEDER vaarwel, en zette van deze grafplaatsen mijne reis voort. Ook deze edele man behoort tot diegenen, welke ik op mijne Noordsche reis leerde kennen en achten, maar sedert reeds tot hunne vaderen verzameld zijn.

Eene vierde mijl van *Bröms* komt men, (na eenen aangenamen weg met menigvuldige afwisselingen bereisd te hebben,) over den vloed van dien naam, welke hier de grenzen tusschen *Blekingen* en *Smäland* maakt. *Bröms* is de eerste station in *Calmare-Län*. Hier, op een eiland in den vloed, die eens Zweedsch en Deensch gebied scheidde, toont men een paar platte lage steenen, *koningssteenen* geheeten, waar, in 1541, GUSTAAF I en CHRISTIAAN III den eersten vrede van *Brömsebro* zouden gesloten hebben; de tweede was de roemrijke vrede, die in 1645 de heldendaden der dappere Zweden door het verkrijgen van het gewigtige *Gottland* bekroonde: het eiland hangt met de oevers zamen. Op een ander eiland, aan den uitloop in de zee gelegen, moeten nog de overblijfselen van een slot en kerkhof uit de Deensche tijden voor handen zijn.

Men is nu in *Smäland*. De levendigheid der *Blekingers* verdwijnt, maar de afwisseling en de schoonheid

heid der landstreek duurt voort. De kusten maken het schoonste gedeelte van dit gewest uit. Het oord is sterk bewoond, en welig en vruchtbaar zijn weiden en akkers. Waar wegen naar dorpen en hoeven van de groote straat afloopen, zijn handwijzers, en voor de logementen hangt een bord, hetwelk den afstand der stations aanwijst.

De station van *Päboda* naar *Wärnsby* vormt een groot park, waar liefelijk berkenbosch, vruchtbare velden en met bloemen bedekte weiden, met kerken, ridderzetels en boerschappen afwisselen. Naast de kerk *Söderäkra* rijdt men over een' vloed (*ä*) van denzelfden naam. De massieve kerk stond groot en statig daar: ik uitte den wensch om haar te zien en fluks sprong mijn vriendelijke *skjuts*boer om den sleutel bij den proost te halen. Het altaar staat, als gewoonlijk in de Zweedsche kerken, tegen over den hoofdingang; boven het altaar verheft zich een klein kruis, maar geen altaarblad, en zoo ziet men, wanneer men in het altaar staat, door het lage venster in Gods vrije natuur, en aanschouwt de *oostzee en* het eiland *Oland*. *Oland* vertoont zich nu, als een lange smalle streep, bij voortduring langs den weg, zoo dikwijls de zee zigtbaar is. Vervolgens bereikt men het schoone landgoed *Warnanäs*, hetwelk zich ook door landhuishoudkundig bedrijf onderscheidt: de gebouwen daartoe bestemd zijn van het heerenhuis gescheiden en massief; voor het laatste zijn Engelsche partijen aangelegd; aan de andere zijde omringt het een fraaije tuin met bosschaadje en lusthuis. Van

War-

Warnanäs (*) rijdt men, naast een aangenaam wasemend berkenbosch naar het groote, tot het landgoed behoorende, boerendorp *Warnäby*, waar een net logement is. Over het algemeen staan in *Carls-crona-* en *Calmare-Län* haast in alle logementen twee vrolijke, met zand bestrooide kamers voor reizigers gereed; aan sommige plaatsen zijn er dubbeld zooveel en nog meer.

Op de station van *Wärnaby* naar *Wasemolösa* heeft men schoone zeegezigten en langs den weg berkenbosch. Men komt over eenen vloed, waarin een aangenaam bloemtapijt een eilandje vormt, vervolgens door verscheidene groote dorpen en voorbij het kleine, digt aan strand gelegen eiland *Löfved*, waar een aanzienlijk aluinwerk aangelegd is. Van hier ging het naar *Calmär*.

(*) *Warnanäs* was eens het eigendom van den beroemden Rijkskanselier van den grooten GUSTAAF ADOLPH, AXEL OXENSTIERNA. Merkwaardig is de belijdenis, welke OXENSTIERNA in zijne laatste levensjaren, die hij in de eenzaamheid doorbragt, voor den Engelschen gezant WHITELOCKE afleide: „Veel heb ik in de wereld ondervonden en menig „vergenoegd uur gehad; maar *de kunst, om regt gelukkig te leven*, „heb ik nu eerst geleerd. Ik dank mijnen God, dat Hij mij Hem en „mij zelven leerde kennen. Mijn eenig vergenoegen, dat ik heb en „zoek, en dat mij meer waardig is dan alles, wat de wereld geven „kan, is de hartelijke erkentenis der liefde Gods en het lezen der H. „Schrift. Gij zijt in den bloei uwer jaren, in gunst bij Koningen en „Vorsten; maar dit alles verlaat u eens: dan zult gij erkennen, dat „meer wijsheid, troost, waarheid en vergenoegen bij een stil aan God „gewijd leven en in het lezen zijns Woords te vinden is, dan aan alle „boven en bij alle gunstbewijzen der Vorsten."

NE-

NEGENDE HOOFDSTUK.

Stad Calmar. — *De Dom, het kerkhof.* — *Bisschopszetel, Landshoofdmanschap, Gymnasium en bibliotheek.* — *Het slot.* — GUSTAAF *I en* LODEWIJK *XVIII te* Stensö. — *Eiland* Oland. — *Eiland* Gottland. — *Landbouw in* Calmare-Län. — *Dorpsverordeningen, Dorpsstanden.* — Ryssby.

Calmar is eene vrolijke stad van middelbare grootte, in het jaar 1815 met 4536 inwoners. De eigenlijke stad ligt op een eiland in de zee, en hangt door middel van eene brug met de voorstad zamen, die op het vaste land ligt. Zij heeft wallen en grachten; ook het oude slot in de voorstad heeft wallen, torens en bruggen; en de haven wordt door twee schansen beschermd: echter worden alle deze vestingwerken niet meer onderhouden; ook is de stad zonder garnizoen. *Calmar* is zeer regelmatig gebouwd, maar weinig huizen zijn van steen. Van de beide markten is eene met boomen beplant; doch openbare wandelplaatsen zijn er niet. In *Calmar* leeft een vriendelijk en vrolijk volk, en er heerscht veel gezelligheid.

In- en buitenlandsche handel is de hoofdtak van het bestaan der inwoners; doch de laatste is afgenomen. De stad heeft eene voortreffelijke haven en vele ei-

eigene schepen (in 1814 75). De artikelen van uitvoer zijn de voortbrengselen van den omtrek: ijzer, aluin, bruinsteen, pek, teer, planken, enz.; voorts veel *Oland*steen, een digte, graauwe en roodachtig bruine kalksteen, die op het eiland *Oland* gebroken en tot trappen, grafsteenen, enz. gebruikt wordt. Tot de stad behooren verscheidene marktvlekken in het Gouvernement, waar de kooplieden van *Calmar* hunne kommissionairs houden, die voor denzelfden prijs, als in *Calmar*, koopen en verkoopen. Voorts zijn er twee scheepstimmerwerven. Aan fabrijken vindt men eene potasch- en verscheidene snuiftabaksfabrijken. In het jaar 1800 vernielde een zware brand een gedeelte der stad. Wat uit *Småland* te scheep verzonden wordt, gaat over *Calmar* of *Westerwik*, welke laatste stad, in het jaar 1814, 27 eigene schepen had.

Het schoonste gebouw in *Calmar* is de prachtige Domkerk, welke geheel vrij, midden op de groote markt ligt, en van Olandschen steen opgetrokken is. De groote gewelven dragen zich zelve, zonder zuilen, en het altaar siert een schoon schilderstuk: CHRISTUS afneming van het kruis. Het uitwendige der kerk had groote verbeteringen noodig, die juist zouden begonnen worden. Behalve de stadsgemeente, die tot den Dom behoort, heeft *Calmar* ook eene slotgemeente, tot welke het gedeelte, dat op het vaste land ligt, behoort: hare kleine kerk bevindt zich in het oude slot, en in dezelve zijn de koninklijke zitplaatsen nog behouden. Het kerkhof is in de noordervoorstad. Wij maakten des namiddags (het was juist

daags

daags voor pinksteren) eene wandeling, en vonden verscheidene vrouwen bezig, om de graven van hunne bloedverwanten met bloemen te beplanten: dit bloemen planten en strooijen wordt verscheidene jaren achter een zorgvuldig voortgezet. Het kerkhof is groot en het uitwendige eenvoudig en statelijk.

De stad is de zetel van den Landshoofdman over *Calmare-Län* (*), die er eene prachtige residentie heeft, alsmede van den Bisschop en het konsistorie over *Calmare-Stift*, hetwelk *Oland* en het zuidelijk deel van *Calmare-Län*, aan vlakken inhoud 64 V. M. groot, bevat. Er is een gymnasium en eene trivaalschool, beide in het oude bisschopshuis; want het nieuwe brandde af en daarbij ook het theologische gedeelte van de bibliotheek des gymnasiums. Deze bevat thans 3 tot 4000 deelen, ook eenige Arabische handschriften, en met dezelve is eene kleine verzameling uit de natuurlijke geschiedenis en een aanzienlijk munt-kabinet vereenigd. Er is eene boekdrukkerij, die grootstendeels door den Landshoofdman, Bisschop en konsistorie bezig gehouden wordt; doch er verschijnt ook een nieuwsblad.

Het oude slot is in de geschiedenis merkwaardig. Hier, in de zaal der *Unie*, werd in het jaar 1397 een Rijksdag gehouden, en den 20 Julij de verderfelijke *Calmarsche Unie* gesloten, uit kracht van welke Zweden, Noorwegen en Denemarken, onder eenen Zweedschen Koning, één Rijk zou uitmaken. Thans dient de zaal tot een korenmagazijn der kroon; de oude huisraden zijn lang verdwenen: zij werden verkocht

(*) Dit Gouvernement had in 1819, 148,253 zielen op 98 V. M.

kocht; de troon, gelijk men mij verhaalde, voor twaalf stuivers. Goed onderhouden is het slaapvertrek van Koningin MARGARETHA: de vloer is ingelegd; het prachtige bed is nog voorhanden; boven de deur ziet men een laag snijwerk, hetwelk nog van Koning ERIK XIV afkomstig zijn zou, die hier echter niet gevangen gezeten heeft (*); boven den schoorsteen ziet men de drie kroonen en de letters: G. G. R. S. (welligt C. G. R. S., d. i. *Carolus Gustavus, Rex Sueciae*) met het jaargetal 1657; uit de vensters heeft men een ver gezigt. Thans dient de kamer tot bewaring der kleine bibliotheek van het landhuishoudkundig genootschap, dat in de daaraan stotende audientiezaal zijne vergaderingen houdt: de laatste heeft door vernieuwingen hare oude gedaante verloren. Aan de audientiezaal stoot de zaal der wachters, waar thans landhuishoudkundige instrumenten bewaard worden, en ter zijde is de eetzaal. Van eenen toren heeft men een verrukkelijk uitzigt op de zee over *Oland*, *Calmar* en den fraaijen omtrek, ook op het digtbij ten zuiden gelegene voorgebergte *Stensö*, alwaar, in Mei 1520, GUSTAAF I, van *Lubeck* komende, landde om een onderdrukt vaderland te verlossen: LODEWIJK XVIII, die, als vlugteling, op *Oland* aan land stapte en zich eenigen tijd te *Calmar* ophield, alwaar hij door gemeenzaamheid, goedheid en milddadigheid aller harten won, liet te *Stensö*, ter

(*) De zwakke, bijgeloovige en dikwijls krankzinnige ERIK XIV, zoon van GUSTAAF I. WASA, werd in 1568 door zijn' broeder JOHANNES gevangen gezet en onttroond: hij stierf door vergif in de gevangenis, in 1577. V.

ter gedachtenis van den grooten Koning, eene schoone steenen tafel met een opschrift vervaardigen.

Het slot is ook tot een stedelijk werk- en verbeterhuis bestemd: hier houdt men rondzwervende ledigloopers bezig, tot dat zij vatbaar en geneigd worden, en door eigene vrije werkzaamheid de maatschappij te bevoordeelen. Voorts ontvangen hier arme kinderen van het vrouwelijk geslacht, woning, arbeid, onderwijs, kleeding en voedsel: dit is de school van het werkhuis, eene voortreffelijke inrigting, in welke alleen de afschaffing van de bedden voor twee personen te wenschen zijn zoude. Zij is een gedeelte van het groote arbeidsinstituut, door welks oprigting, in het jaar 1811, zich de tegenwoordige Landshoofdman, Baron DE LA GRANGE, reeds bij den aanvang zijner bediening, groote verdiensten verwierf. Deze inrigting wordt door vrijwillige giften der stads inwoners bij verkoopingen, erfenissen enz. onderhouden en door eene directie bestuurd, welke uit leden van geestelijkheid en magistraat, uit kooplieden en eenige handwerkers, onder voorzitting van den Landshoofdman, of bij zijne afwezigheid van den Bisschop, bestaat. Eenige dames der stad hebben het opzigt over het onderwijs in vrouwelijke werkzaamheden; er wordt ook onderrigt in den Godsdienst, in lezen, schrijven en teekenen, doch alleen des namiddags, gegeven; en des morgens en 's avonds houdt men in werkkamers bidstond. Het instituut ondersteunt ook volwassene armen buiten het huis door maandelijksche uitdeelingen en door arbeid. Die in het werkhuis ziek worden, worden in het armenhuis verzorgd. Armen, die aan

hunnen kinderen geene opvoeding geven kunnen, zijn verpligt dezelve aan het instituut over te geven, en uit hetzelve kunnen kinderen tot dienstboden verkregen worden. Gezonde kinderen mogen er slechts tot hun vijftiende jaar blijven.

Van de wallen der stad waait, gelijk in alle zeehavens, de vlag van de vereenigde Koningrijken Zweden en Noorwegen, tegenover het oude slot, waarin eens de verderfelijke *Calmarsche Unie* gevormd werd, maar nu de vreugde der volken en den roem des Vorsten verkondigend, die het groote werk eener waardiger en heilzamer vereeniging tot stand bragt, en wiens naam het *Skandinavische* schiereiland met dank en eerbied noemt.

De Landshoofdman over *Calmare-Län* heeft, gelijk boven gezegd is, te *Calmar* zijnen zetel. Dit Gouvernement bevatte tot hiertoe het oostelijk gedeelte van *Smaland* en het eiland *Öland*. Aan krijgsvolk onderhoudt het, zoo aan kavallerie, als infanterie en kroonmatrozen, 1930 man. Er zijn in hetzelve drie steden; het is in het noorden bergachtig, in het zuiden vlak, en heeft redelijk veel landbouw, waarvan de aardappelenteelt in den laatsten tijd zeer toegenomen is. Het uitbranden van het land is zeer algemeen, en het gebruik der bosschen is een hoofdmiddel van bestaan; ook wordt er veel pek en teer gewonnen. De veeteelt is slechts middelmatig; de paarden langs de kust zijn van het kleine ras van het tegenover liggend *Öland*. — Dit eiland strekt zich langs de *Smalandsche* kust in eene lengte van 14 mijlen uit, maar is nergens meer dan $1\frac{1}{4}$ mijl breed.

Van *Calmar* voeren, over de *Calmar-Sond*, onderscheidene vaarten naar verschilende punten van hetzelve heen. Het is door zijne zandsteengroeven en kleine, maar sterke paarden bekend. In het noorden eenigzins boschachtig, is het overigens vlak en vruchtbaar; maar de landbouw lijdt door de gemeene grondstukken. De wilde zwijnen, die vroeger aan akkers en weiden schade toebragten, zijn sedert 1752 uitgeroeid, zoodat er thans in Zweden, Noorwegen noch Finnland gevonden worden: zij waren onder Koning FREDERIK I, in 1723, uit Duitschland naar *Oland* overgebragt en hadden zich hier zeer vermeerderd. Door de, reeds onder KAREL X begonnen, maar eerst onder KAREL XIV JAN, in 1820, voltooide uitdrooging van het groote *Skede*broekland, waarvan de Staat de kosten droeg, is voor den akkerbouw zeer veel gewonnen. Het oprigten van een aluinwerk is onlangs tot stand gekomen. De inwoners, 30,000 in getal, worden wegens hunne hartelijke gastvrijheid geprezen. Op de noordelijke helft, bij het vlek en de haven *Borkekamn*, werd in 1816 het aanleggen eener zeestad onder den naam van *Borgholm* besloten: aan de nieuwe bewoners werden tien jaren van vrijdom bewilligd, en overigens stelde men de nieuwe stad onder landgerigt en landpolicie, tot dat zij genoeg bevolkt zou zijn om door een' Magistraat bestuurd te worden: zij ontving ook eene streek als stadsgrond. Het koninklijk reglement voor de nieuwe stad verscheen den 29 Oct. 1817, en in hetzelfde jaar werd de oprigting van een arbeids- en verbeterhuis door de kroon besloten. Reeds is een

aan-

aantal van huizen gebouwd. In het jaar 1819 werd *Oland* van het Gouvernement *Calmar* gescheiden en een bijzonder bestuur over het geheele eiland, onder eenen bewoner van hetzelve, den Baron GEORG ADLERSPARRE, die zich eene reeks van jaren, vooral als landhuishoudkundige, verdienstelijk gemaakt had, aangesteld: de nieuwe regering nam haren zetel te *Borgholm*, dat nog de eenigste stad is.

Over *Oland* voert de weg naar het eiland *Gottland*, dat een bijzonder Stadhouderschap en Bisdom vormt. Op bepaalde dagen vertrekt een postjagt van *Bödahamn* op *Oland* naar *Klintehamn* op *Gottland*, twee mijlen ten zuiden van *Wisby*, en terug: de zeeweg bedraagt elf zeemijlen. Het eiland is zeer vruchtbaar; meer dan een vijfde gedeelte is geschikte akkergrond, eene zeer gunstige omstandigheid, die in Zweden zeldzaam is: jaarlijks kunnen 6 tot 14000 tonnen uitgevoerd worden, wanneer geen brandewijn gestookt wordt. De hop van *Gottland* is beroemd, en de aardappelenteelt is op hetzelve zeer toegenomen; want voor dertig jaren waren de aardappelen er zeer weinig bekend. Over het algemeen heeft zich het, in 1800, te *Wisby* opgerigte landhuishoudkundige genootschap, omtrent de bebouwing van het lang verwaarloosde eiland, groote verdiensten verworven. Ook is voor de schapenfokkerij veel gedaan, gelijk ook in het algemeen *Gottland* en *Oland* door het zacht klimaat en de veiligheid tegen wilde dieren, meer dan de overige Zweedsche provinciën, daartoe geschikt zijn. Een hoofdmiddel van bestaan is handel met houtwaren en kalkbranden. Dorschmachines zijn

in geene Zweedsche provincie zoo algemeen als hier; zij werden het eerst op de pastorijhoeven ingevoerd, en van daar onder het volk verbreid. In het jaar 1819 had het eiland, op 27 V. M., 34,762 inwoners; het leverde, naar officiële opgaven, 400 afgedeelde kroonmatrozen of bootslieden. Tot den laatsten Russischen oorlog waren er geene staande *linietroepen*, weshalve het door eene kleine Russische magt *ligtelijk* kon veroverd worden. Thans houdt eene compagnie artillerie in *Wisby* garnizoen; ook is er nationale militie opgerigt.

Onder de vele voortreffelijke inrigtingen van het Gouvernement, staat het landhuishoudkundige genootschap met de hiertoe betrekkelijke inrigtingen boven aan. Het werd in 1811 opgerigt en heeft met de overige genootschappen van die natuur dezelfde oogmerken, doch ook de, misschien geheel eigenaardige verordening, dat, ook zonder de toelage der leden te betalen, uit elk distrikt (*härad*) van het Gouvernement twee boeren de vergaderingen mogen bijwonen: in elk distrikt is eene landhuishoudkundige kommissie gekozen. Behalve de stukken van deszelfs handelingen, zijn sedert 1812 onderscheidene stukken van een, voor het volk bestemd, tijdschrift uitgegeven, ook een landhuishoudkundige Katechismus. — Eene zeer nuttige inrigting is voorts de *Dorpsverordening*, welke in 1817 in druk verscheen, in werking kwam, en tot wier instandhouding in elk dorp een *man van orde* (*byordningeman*) met twee bijzitters onder de grondeigenaars gekozen wordt. De *man van orde* kan ook de huisva-

vaders, tot eene gemeenschappelijke beraadslaging, tot eenen *dorpsstand*, bij een roepen. Hij is verpligt, den kerkenraad der gemeente, waar die hem iets opdraagt, te gehoorzamen. Hij heeft te waken voor het opvolgen der, van den predikstoel afgelezene verordeningen, voor de goede orde en tegen de dronkenschap bij verkoopingen, over vreemdelingen zonder pas, over zulken, die voor arbeid geschikt zijn, maar geenen dienst hebben, en in het algemeen voor de openbare zekerheid. Ook moet hij twisten tusschen de dorpsbewoners in der minne zoeken te vereffenen. In alles geniet hij de bescherming en ondersteuning der koninklijke beambten, die het opzigt over hem hebben, en vergrijpingen tegen hem worden even streng als die tegen koninklijke beambten gestraft. Eindelijk moet hij de, door den Landshoofdman of landhuishoudkundig genootschap medegedeelde, landhuishoudkundige schriften in bewaring houden en den inhoud aan de belanghebbenden verklaren; en hij heeft ook de dorpskas onder zich. Deze wordt door de ééne helft der in de dorpsverordening bepaalde geldstraffen gevuld, en ten behoeve van het dorp gebruikt; van de andere helft komen twee derde deelen aan den *man van orde*; en een derde aan de bijzitters. Overigens hebben de voorschriften meest betrekking op landhuishoudkundige onderwerpen, als bouw- en brandmaatregelen, enz., en *de man van orde* moet de grondbezitters tot verbeteringen opwekken. Wie in zijn huis verboden spel, zuiperij en wanordes duldt, is, even als elk gast, die er deel aan neemt, in geldboete vervallen.

Om de vlasteelt en de landelijke nijverheid in het Gouvernement te bevorderen, heeft men naar het instituut te *Gärdsby*, bij *Wexio*, kweekelingen gezonden, die aldaar de bewerking van het vlas, en het spinnen en weven op *Norrlandsche* wijze leeren.

Het armenwezen is in het geheele Gouvernement zeer doelmatig ingerigt. Het is thans in geheel Zweden op zulk eenen goeden voet, en zelden treft een reiziger bedelaars aan. Korenmagazijnen zijn in de meeste kerspelen van het Gouvernement, en uit dezelve wordt in dure tijden brood en zaadkoren, tegen matige rente in koren, geleend. In de drie steden van het Gouvernement: *Calmar*, *Westerwick* en *Wimmerby* zijn voor handwerkslieden zondagsscholen opgerigt; onlangs ook een bijbelgenootschap te *Calmar* door den *Bisschop*, Dr STAGNELIUS, alsmede eene armenschool door bijdragen der ingezetenen.

Alle deze en dergelijke inrigtingen en de braafheid en gastvrijheid der inwoners maken het verblijf in *Calmar* zeer aangenaam, en gaarne zou ik langer gebleven zijn, indien de tijd het had toegelaten.

Denzelfden avond moest ik mijne reis nog voortzetten naar *Ryszby*, alwaar ik op den eersten pinksterdag in de schoone en groote kerk den vroegdienst bijwoonde, die op feesten ook ten platten lande gehouden wordt. Bij den voormiddaggodsdienst blijven doorgaans allen, die den vroegdienst bijgewoond hebben. Een namiddagsgodsdienst wordt alleen in sommige provinciën op de feestdagen gehouden, op welke vroegdienst plaats heeft. —

TIEN-

TIENDE HOOFDSTUK.

Reis van Ryszby *naar* Linköping. — *Marktvlek* Mönsteräs. — Döderhult. — *Gezondheidsbron te* Norrby. — *De vrome boer.* — *Stad* Wimmerby. — *Het romaneske meer* Krön. — *De Oost-Gothen.*

Het schoonste punt mijner reis van den 25 Mei was *Mönsteräs*, een aanzienlijk marktvlek (*köping*), alwaar veel handel in planken gedreven wordt, want het ligt vlak aan de zee en is een der voortreffelijke havens en landingsplaatsen, aan welke de *Smalandsche* kust zoo rijk is. De ligging der plaats, in het gezigt der zee en van met bosch begroeide eilanden, is zeer schoon. De huizen zijn wel van hout, maar door aardige tuinen omringd; alles is vrolijk en net, en getuigt van welvaart. Bij het schoone weder op den namiddag van het pinksterfeest wandelden de inwoners op de straten; onder andere ontmoette ik eene groep van welgekleede vrouwen, waarvan elke een bewijs voor de schoonheid der *Smalandsche* vrouwen was: werkelijk vindt men onder dezelve vele fraaije, ronde, volle aangezigten en veel eerlijkheid en trouw drukt zich in hare trekken uit; doch het krachtige, vrolijke en levendige der *Blekingsche*, en nog meer der Noord-Zweedsche vrouwen ontbreekt. — Voor-

uitgebouwde luifels met banken of voorkamers voor de huizen zijn hier, gelijk in de meeste deelen van *Smaland*, zeer algemeen.

De weg naar *Päskallavik* is een fraaije boschweg met dorpen, enkele huizen en beken; men komt ook over den grooten *Aem*vloed, die uit het binnenste van *Smaland* te voorschijn komt; hier is eene aanmerkelijke zalmvangst, doch de zalm is niet uitnemend; aan den vloed ligt eene schoone adelijke hoeve. Bij *Päskallavik*, eene haven, waar drie kooplieden wonen, ziet men het hooge rotseiland *Jungfrun* in de verte.

Tot *Norrby* zijn veel bosch en weiden, meren en hoogten: de akkers zijn *swedje*land. Voor *Norrby* komt men door *Döderhult*, welks schoone kerk den leden der gemeente nog niet schoon genoeg was, zoodat zij thans nog verbeterd werd; zoo veel werk maken de lieden hier van de kerken, en geven gaarne, opdat zij in eenen waardigen staat gebragt worden. Te *Norrby* overnachtte ik in het postlogement, waar alles uitmuntend is. Kagchels vindt men hier niet meer, maar schoorsteenen. De gewoonte, die bij de eenvoudige *Smalanders* heerscht, dat den vreemdeling, wanneer hij zich ter rust begeven heeft, en hij zulks toestaat, het licht uitgebluscht wordt, opdat door onvoorzigtigheid geen brand ontstaan moge, vond ik ook hier in zwang. Ook is er, op *Smalandsche* wijze, eene bijzondere reinheid in de huisselijke inrigtingen: de handdoeken zijn met franjes bezet, ook vindt men de hoofdkussens dikwijls met grove kanten versierd.

Norr-

Norrby heeft eene gezondheidsbron, die op pastorijgrond ligt. Een pad door weiden, langs met bosch begroeide rotsen, leidt derwaarts: zij wordt door de boeren uit den omtrek, ook door eenige personen van stand, gebruikt; maar de mineraalachtige bestanddeelen schijnen gering te zijn. Naast de bron is een bedekte gang, tot wandelplaats der gasten, bij slecht weder. Om het water te proeven, had ik den sleutel van het bronhuis bij den pastoor laten verzoeken. Deze, de proost BACKSTRÖM, hield mij voor een' zijner bekenden en liet mij noodigen om eenige oogenblikken bij hem te komen. Deze vergissing verschafte mij de kennismaking met eenen zeer interessanten man. Alle pogingen om dadelijk terug te keeren waren nutteloos, en ik mogt niet vertrekken, voor dat ik een duchtig ontbijt gebruikt had, bij hetwelk ik het eerst de vette *Smalandsche präsbst* (predikerkaas) geproefd had, die uit koemelk bereid wordt en in smaak en aanzien met de beminde Engelsche kaas veel gelijkheid heeft. Als ik dan aan de herhaalde dringende beden om de paarden af te zeggen en den dag over te blijven, en aan alle de schoone plannen, op welke aangename wijze de dag zou doorgebragt worden, geen gehoor gaf, moest ik beloven bij mijne terugreis hier eenige dagen te blijven. De terugreis bragt mij, helaas, niet in dit oord en ik heb de brave gastvrije menschen niet weder gezien.

De weg naar *Ierserum* is, bijzonder op de eerste mijl, zeer berg- en rotsachtig: de akkerstukken zijn klein, grooter de weiden; de koeijen en schapen, die men hier ziet, zijn bijzonder klein. In de dorpen en

bij de verstrooide hoeven treft men eene menigte kleine gebouwen voor het boerenbedrijf aan, (wel op verre na zoo talrijk niet als in Noord-Zweden, maar toch talrijker dan in de zuidelijke provinciën) elk voor bijzondere verrigtingen bestemd, welke hier, waar men, wegens den verren afstand van de steden, alles zelf vervaardigt, vele zijn: ook smederijen vindt men bij de meeste hoeven. Tot verkoop worden karren en wagens gemaakt, die in naam zijn.

Van *Iemserum* naar *Ishult* reed mij een vriendelijke achttienjarige jongeling, in wiens schoon gelaat vol uitdrukking zich de heerlijkheid van den pinkstermorgen scheen uitgegoten te hebben: zulke eenvoudigheid, zulke zachtheid en liefde treft men zelden aan; zijne vrome ziel scheen in zijn geheel gedrag door: en zou mij het onderhoud van dezen zeer beschaafden jongen boer geene vreugde verschaft hebben? Toen wij eenen landman ontmoetten, die op pinkstermorgen naar de markt reed om visch te koopen, verhaalde hij mij, hoe hem immer nog voor den geest stond, wat zijne grootmoeder hem eens verhaald had van eenen visscher, die jaren lang des zondags ter vangst was uitgegaan, en daarover op zijn sterfbed van eenen schrikkelijken gewetensangst was gekweld geworden, zoodat hij niet gerust had kunnen sterven. Op een ander maal bemerkte hij, dat een riem het paard drukte: het was moeijelijk denzelven los te maken; eindelijk gelukte het, en hij sprak met innigheid de woorden: *God ske lof!* (*God dank*) — woorden, die men dikwijls in den mond der Zweden hoort, en die zelden met ligtzinnigheid schijnen uitge-

gesproken te worden. Over het algemeen vindt men in Zweden veel vroomheid in gezindheid en wandel, en veel liefde voor de kerk. Alle veertien dagen ten minste gaat men naar de kerk en jaarlijks eenige malen aan het Avondmaal, en onder den gemeenen man heerscht veel beschaving: een gevolg niet van het schoolonderwijs, dat op het platte land van weinig beduidenis is, en somtijds geheel ontbreekt; maar van het onderwijs, dat de ouders aan hunne kinderen in de lange winteravonden mededeelen, eene gewoonte, die van het eene geslacht op het andere overgaat; van den morgen- tafel- en avondzegen des huisvaders; van het vroegtijdige en menigvuldige kerkgaan; van het huisverhoor, en van het godsdienstig onderwijs des leeraars.

Op den weg van *Iemserum* naar *Ishult* verhoogen fraaije meren de schoonheid der landstreek, en van de verbeteringen, door het landhuishoudkundige genootschap gemaakt, getuigt, niet ver van den weg, een moeras, welks aftapping men juist begonnen was, en waardoor veel vruchtbaar land wordt gewonnen. Reeds bij eerstgemelde plaats houdt de strandweg op; men rijdt landwaarts in tot *Ishult*, alwaar zich twee wegen scheiden: de eene, noordwaarts, wordt ras weder strandweg en loopt naar *Westerwik*, (de tweede *Smalandsche* zeestad, in het jaar 1815, met 2853 inwoners, die met dezelfde waren als *Calmar* beduidenden handel drijven, en vier scheepstimmerwerven bezitten, ook eenige fabrijken, bijzonder van laken aangelegd hebben;) de andere weg, westwaarts, leidt naar het binnenste van *Smaland* en *Oost-Gothland*; ik

ik koos den laatsten, die tot de schoonste behoort, die ik in Zweden bereisde.

Deze weg is tot *Wimmerby* eene fraaije afwisseling van meren, met bosch bekransd, van rotsen met dennen bewassen; en hij loopt nu eens door bosschen en dalen, dan over hoogten, van waar men de schoonste gezigten geniet, het schoonste op den laatsten berg voor *Wimmerby*. Dit is eene kleine landstad met houten huizen en, in 1815, 958 inwoners. Onder deze zouden nog eenige *Zigeuner* zijn, die zich door zwart haar en eene donker gele kleur onderscheiden: zij zijn meest paardenkoopers. Eertijds dreef de stad handel in ossen; thans verkoopen de boeren hunne ossen onmiddelijk aan de slagters te *Stockholm* of zenden die naar de, 6 mijlen verwijderde, zeestad *Westerwik* of naar de vlekken der kust. Er is eene vrolijke kerk van hout met fraaije schilderijen en eenen buitengewoon ruimen predikstoel, die aan de ruime predikstoelen in de kerken van Italië doet denken; van de kerk loopt eene allee naar het ruime schoolhuis. De verrukkelijke ligging der stad in eene wijde, van boschrijke bergen ingeslotene, groene vlakte, vertoont zich het best van het kerkhof. Deze vlakte is, naar Noord-Zweedsche wijs, met kleine hooischuren bedekt, die, wegens de lage en vochtige ligging het verzamelde hooi bewaren, tot dat het des winters kan worden weggevoerd. (*)

Nog

(*) De ongelukkige brand, den 24 Febr. 1821, leide twee derde deelen der stad in de asch; er kwamen echter zoo vele giften in, dat de armsten hun verlies geheel of gedeeltelijk vergoed kregen. De Koning gaf 12000 bankdaalders tot de herbouwing.

Nog heerlijker dan de ligging van *Wimmerby* is de weg naar *Skärsta*, in het gezigt van het meer *Krön*, omgeven door oevers van bosch, of weide, en hier en daar met boschachtige eilanden versierd. Het is geheel een Zwitsersch landschap. Maar ook de welvaart van het steenachtig, niet zeer vruchtbaar land zou door het meer bevorderd worden, indien het, in het distrikt *Kinda*, in *Oost-Gothland*, begonnen kanaal aan de ééne zijde met het *Götha*-kanaal in vereeniging gebragt en aan de andere tot *Wimmerby*, door den vloed *Stäng* en het meer *Krön*, voortgezet wierd, waardoor een voordeelige aftrek der landsprodukten ontstaan zoude. — Na eenen uitstap naar de gezondheidsbron te *Södra Wi* gedaan te hebben, overnachtte ik te *Skärsta*, de laatste plaats in *Småland*, wier bewoners op hunnen onvruchtbaren, met weinig aarde bedekten, bodem, slechts een sober bestaan vinden; ook de veeteelt is niet zeer voordeelig: maar er heerscht, bij vlijt en matigheid, weinig armoede, schoon ook weinig rijkdom en overvloed. Landelijke nijverheid, bijzonder weverijen, vindt men veel, zelfs onder de betere standen, doch niet zoo algemeen als in Noord-Zweden; overigens zijn ook in *Blekingen* en *Oost-Gothland* de weefgetouwen onder voornameren en geringeren zeer algemeen. Meiboomen, om welke het volk op *St. Jans*avond danst, zag ik in *Smaland* dikwijls; in het zuidelijk Zweden treft men ze zelden aan.

De weg van *Skärsta* is zeer berg- en boschachtig: de kleine akkers zijn meest *swedje*land. Ras is men in *Oost-Gothland*, dit rijk korenland, hetgeen men

hier

hier tusschen bosschen en rotsen niet vermoedt. Eene goede streek rijdt men bij het lange bosch-meer *Warf* henen, en bereikt spoedig het eerste *Oost-Gothische* dorp *Skänsen*. De huizen en stallen bestaan nog uit over elkander gelegde balken; elke boerenhoef vormt met hare kleine gebouwen voor het bedrijf haast een klein dorp; elk woonhuis heeft een voorvertrek. Hooger en rotsachter worden de bergen, bekleed met donkere pyramidale dennen of vrolijke, liefelijk wasemende berken; daar tusschen treden aangename dalen met weiden en velden te voorschijn, en in de verte klinkt het gezang der herders. De *Oost-Gothen* hebben op het eerste gezigt veel eigenaardigs; hun gezigt is sterk en langwerpig, frisch en levendig, en alles verraadt hoog zelfgevoel maar ook hartstogtelijkheid; op de meeste plaatsen heerscht groote welvaart. Strooheden dragen ook de mannen.

De weg van *Rimforssen* naar *Mälbäck* is een der schoonste in geheel Zweden: alles herinnerde mij de verrukkelijkste oorden van Zwitserland rondom de meren van *Zug* en *Lucern*. Achter *Rimforssen* komt men over eene brug, waar zich de meren *Asunden* en *Femlunden* vereenigen; nu rijdt men eene geheele mijl langs de oevers van het laatste, nu in laagten dan op hoogten; want de oevers zijn nu laag dan hoog, overal met berkenbosch bedekt, dat door weiden, velden, edele en boerenhoeven en groote dorpen afgebroken wordt; hier en daar loopen boschrijke landtongen binnenwaarts, of eilanden met beukenbosch, weiden en hooischuren prijken in het meer; op de hoogten wisselen bijna met elken

ken voetstap de verscheidenste gezigten over het meer, en eenige plaatsen zijn zoo betooverend schoon, dat men naauwelijks van dezelve scheiden kan. De velden zijn reeds van grooteren omvang dan ik die tot hiertoe zag, en het koren staat zoo hoog en digt als in de vruchtbaarste oorden van Duitschland. Men komt bij *Brokind*, eene adelijke plaats van den graaf FALKENBERG op een eiland, dat het meer in twee helften deelt. Zij verbaast meer door hare heerlijke ligging dan door hare gebouwen, in welke eene door water gedreven dorschmachine opmerkelijk is. Hier was het voor het eerst in Zweden, dat een paar kinderen bij mij bedelden, en later is mij zulks maar zeer zelden gebeurd. Men verwijdert zich vervolgens verder van het meer; maar de weg is nog altijd zeer aangenaam: steile heuvels wisselen met de liefelijkste dalen, weiden en zaadvelden met aangenaam wassende berkenheesters af, en de hoogten bieden de schoonste gezigten aan; slechts eene korte streek wordt het oord wild, en naakte rotsen treden aan den weg, terwijl aan de andere zijde bloemrijke weiden zich uitstrekken. Ik overnachtte te *Mälbäck*, alwaar het logement, wat het gebouw betreft, redelijk goed, maar de tafel des te slechter was, en waarvoor dan nog den volgenden morgen ongemeen veel betaald moest worden. Het is de laatste herberg voor *Linköping*, en in de nabijheid der steden zijn de herbergen dikwijls het slechtste; maar het was te laat om de stad te bereiken. Over het algemeen bemerkt men hier meer en meer, dat men zich onder rijke, eigenbelang zoekende *Oost-Gothische* boeren bevindt; tot hiertoe ontmoette

men

men zelden eenen boer op de landstraat, zonder eenen groet te ontvangen; hier wordt de vreemdeling hoogst zeldzaam gegroet. Het vriendelijk, bescheiden en hulprijk gelaat der *Smälanders* is verdwenen; diensten erlangt men wel, maar voor geld. Op de groote straat in *Södermannland* is het geheel hetzelfde geval. De kleeding der boeren is net en zindelijk. Zoodra men *Linköping* nadert, ziet men de meisjes alle dagen in kleederen van katoen en het hoofd met een doek van fijne stof omwonden. Hier vond ik ook bij de vrouwen de gewoonte, om lasten, zonder ondergelegd kussen, op het bloote hoofd te dragen; maar rustpalen aan den weg, op welke men in Zuid-Duitschland de lasten, ten einde uit te rusten, afzet, zag ik niet. — Het oord is zeer vruchtbaar; bij den akkerbouw worden dikwijls ossen gebruikt, die hier van een groot slag zijn.

ELF-

ELFDE HOOFDSTUK.

Stad Linköping. — *Bisdom* Linköping, *gymnasium, bibliotheek.* — *Professor* LIDEN, *de boerenschilder* PETER HÖRBERG. — *De Dom en andere gebouwen.* — *Landhuishoudkundig genootschap en landbouw.* — *De Koningsgraven in* Wreta. — *Het kanaal en de watervallen van* Trolhätta *en het* Göthakanaal.

Van *Mälbäck* naar *Linköping* is een aangename weg, eerst berkenbosch, dan vruchtbare velden en de vrolijke kerk *Skeda*, met eene lindenallee er rondom henen: op het kerkhof worden de graven door een langwerpig houten bord gekenteekend, op welks eene zijde men den naam van den gestorvenen en aan den anderen kant den lijktekst leest; aan het bovenste einde ziet men de wijzerplaat van een uurwerk, dat het uur des doods aanwijst. Dit schoone zinnebeeld vindt men op de kerkhoven in *Oost-Gothland* zeer dikwijls: op andere graven waren bloemen geplant; naar het kerkhof voeren groen geverwde ijzeren traliedeuren. — *Linköping* wordt rondsom van eene vlakte omgeven, die zich het verste naar het *Wettermeer* uitstrekt, en hier de vruchtbaarste streken van *Oost-Gothland* bevat. De regelmatig gebouwde stad bestaat haast alleen uit hui-

zen van hout. Zij had in het jaar 1815 3138 inwoners. Zij ligt aan den vloed *Stång*, die het meer *Roxen* met de, naar *Småland* loopende, meren *Erlangen*, *Rengen* enz. verbindt, en over welken hier eene brug van steen ligt. De stad is de zetel van den Landshoofdman over *Oost-Gothland* (*), als mede van eenen Bisschop en konsistorie: het bisdom bevat 183 V. M., of geheel *Oost-Gothland* en een gedeelte van *Smaland*. Ook is er een gymnasium met 7 lectoren en 1 adjunct, als mede eene triviaalschool met 6 leermeesters, welke zich, door de bemoeijingen van den overledenen Aartsbisschop LINDBLOM en den tegenwoordigen Aartsbisschop VON ROSENSTEIN, (beide waren te voren Bisschoppen van *Linköping*) in den bloeijendsten toestand bevinden en de meest bezochte scholen in het Rijk zijn. — Het gebouw van het gymnasium is nieuw en met smaak ingerigt. Het werd onder den, in het jaar 1803, gestorvenen Dr UNO VON TROIL, die van 1780 tot 1786 Bisschop van *Linköping* was en buiten 's lands door zijne reis naar *IJsland* bekend geworden is, gebouwd. Tot het gymnasium behoort eene bibliotheek, welke in den Dom bewaard wordt. Zij is de talrijkste en gewigtigste van alle, die bij de gymnasiën in het Rijk bestaan, en kan, na de laatste vermeerderingen (in het jaar 1819) op 25000 deelen geschat worden; zij bezit ook beduidende oude en nieuwe handschriften, namelijk zulke, die op de vroegere en middelste geschiedenis van Zweden en vaderlandsche oudheden betrekking hebben; eene kast be-

(*) *Oost-Gothland*, 99 V. M. groot, had in 1819 170,567 inwoners.

bevat oude oorkonden op parkement, die bijzonder voor de Zweedsche kerkelijke geschiedenis van gewigt zijn. De aanzienlijkste vermeerdering ontving de bibliotheek door den aankoop der groote boekverzameling, door den Aartsbisschop ERIK BENZELIUS, den jongeren, nagelaten; niet minder groeide zij aan door de bibliotheek van den Aartsbisschop UNO VON TROIL, door de geschenken van den Aartsbisschop LINDBLOM, die over het algemeen zich omtrent de vergrooting en doelmatiger inrigting der bibliotheek verdiensten verworven heeft, en van meer anderen. Kort te voren was er eene gift van den Bergraad DAHLBERG bijgekomen: 4500 deelen, meest uit het vak der Natuurkunde. (*) Gewigtig was ook de nalatenschap van den geleerden professor JOHANN HENDRIK LIDEN, die, 52 jaren oud, na een dertienjarig ziekbed, dat hij met christelijke gelatenheid verdroeg, te *Norrköping* in het jaar 1793 stierf, en zijne bibliotheek onder die van *Upsala*, *Lund* en *Abo*, alsmede die zijner vaderstad *Linköping* verdeelde, zoodat eerst de universiteitsbibliotheek te *Upsala*, dan de overige in de gemelde volgorde konden kiezen; maar tevens legateerde hij aan die van *Linköping* eene som gelds tot aankoop van nieuwe boeken. LIDEN heeft over het algemeen zijn groot vermogen tot velerlei weldadige oogmerken besteed. Wij bezitten van dezen merkwaardigen en in vele opzigten hoogstverdienstelijken man eene voortreffelijke naamrol der in Zweden

 uit-

(*) De, in het jaar 1819 gestorvene, Aartsbisschop LINDBLOM heeft aan de bibliotheek zijne bijbelverzameling gemaakt, 7 tot 800 deelen groot.

uitgegevene verhandelingen, die des te gewigtiger is, daar in Zweden, bij de onvolkomenheid van den boekhandel, menige interessante wetenschappelijke navorschingen alleen in verhandelingen kunnen bekend gemaakt worden. De beschrijving der veelvuldige buitenlandsche reizen van LIDEN is, alleen in een handschrift van vier folio-deelen, op de universiteitsbibliotheek te *Upsala* voorhanden. LIDEN was het ook, die den beroemden schilder PEHR HÖRBERG aanleiding gaf, om de aantrekkelijke zelf*biographie* te vervaardigen, welke uit het, in de bibliotheek te *Linköping* bewaarde handschrift, door ATTERBOM in 1817 uitgegeven en daarna in het Duitsch en het Deensch vertaald werd. HÖRBERG schilderde, in 1792, zijnen vriend op het ziekbed, met een boek in de hand, in stille rust over het gelezene nadenkend: het beeld is door den voortreffelijken Zweedschen graveur MARTIN in koper gestoken. Ik zal meermalen van de schilderijen van HÖRBERG melding moeten maken, en wil hier dus iets over de vorming en werkzaamheid van dezen merkwaardigen man mededeelen.

HÖRBERG was de zoon van eenen soldaat, geboren op eene hoeve in het *Smalandsche* kerspel *Wirestad*, den 31 Jan. 1746. Reeds als negenjarige knaap moest hij zijn eigen brood verdienen, maar reeds vroeg ontwaakte zijne neiging voor kunst, bijzonder voor de schilderkunst. Zijne eerste proeven waren de vignetten van oude katechismussen en almanakken, die hij uit zijn geheugen op berkenbast namaakte; ook sneed hij allerlei beeldjes uit bast en hout en versierde daarmede de vaderlijke hut. Tot

ver-

verwen dienden hem roode aarde, krijt en kolen; echter wist hij, door eigene uitvinding, deze drooge verwstoffen op dezelfde wijs te gebruiken als de pastelschilders hun verw-krijt. Was hij zoo gelukkig een blad papier te bekomen, dan beschilderde hij het met het sap van eenige beziënsoorten. In het bosch teekende hij op steenen met dennenbast, in plaats van roode aarde, en met kolen, die hij op *swedje*land opzamelde, of op den witten kant van de versche beukenzwam. Zoo ging hij van zijn zevende tot zijn zestiende jaar voort, en werd daardoor dikwijls bespot door de overige herdersknapen; intusschen zocht hij, 14 jaren oud, een onderkomen bij eenen schilder te *Wexio* en nam hier de eerste proeven om met lijmverw te schilderen, en wel den Evangelist JOHANNES, op een spaan van eikenhout; maar hij moest, om aan zijne ouders eene kleine verdienste te bezorgen, terugkeeren en nogmaals de schapen hoeden: echter zette hij zijne kunst in het bosch voort. Terwijl hij hier eens mede bezig was, kwam een wolf en verscheurde een gedeelte der kudde. Nu waagde hij het niet, zijnen huisheer onder de oogen te komen: hij verbergde zich in het bosch tot de honger hem dreef, de hoeve te naderen. Eene meid, welke hem ontmoet, schenkt hem medelijdend haar middagbrood, en wekt hem op, moedig in de hoeve te gaan. Hij gaat naar binnen, en, niemand aantreffende, neemt hij zijne kleederen, zijne viool en herdersfluit, en begeeft zich naar zijne ouders. Na menigerlei lotgevallen, gelukte het hem, 17 jaren oud, eerst te *Götheborg* en dan in andere steden, bij schilders in de

leer te komen. Na vijf jaren werd hij distriktsschilder in het Wester-distrikt van het *Smalandsche* Landshoofdmanschap *Jonköping*, trouwde, en geneerde zich met het vervaardigen van bestelde schilderijen, houtwerk en akkerbouw, en werd in het jaar 1783 boer. Nog in hetzelfde jaar ging zijn vurigste wensch, om zich in de akademie der vrije kunsten te *Stockholm* verder te kunnen vormen, in vervulling: hij had nu reeds het zeven en dertigste jaar zijns levens afgelegd. Voor ditmaal bleef hij slechts twee maanden in *Stockholm*, keerde echter het volgende jaar, door bijzondere personen ondersteund, derwaarts terug. In *Stockholm* gebruikte hij al zijn' tijd tot oefeningen in zijne kunst en won zilveren prijsmedailles der akademie: hier was het, dat hij het eerst gelegenheid had, om goede modèllen te zien. In 1785 keerde hij terug, maar bragt het grootste gedeelte van het jaar 1787 weder in *Stockholm* door. Zijn roem werd nu al grooter en uitgebreider; in de tentoonstelling van schilderijen, te *Stockholm*, werden de zijne aan alle andere voorgetrokken; de bestellingen vermeerderden buitengewoon: maar hij was zoo weinig eigenbelangzoekend, dat hij zich voor zijne stukken, ook nu nog, slechts matig liet betalen. In 1790 trok hij naar *Olstorp* in *Oost-Gothland*, alwaar de meeste van zijne groote altaarstukken vervaardigd zijn. In 1797 koos de akademie hem tot medelid, en hij werd koninklijke hofschilder, doch zonder bezoldiging. De thans regerende Koning schonk hem in 1812 een jaarlijksch pensioen: hij stierf den 24 Jan. 1816 in het zeventigste jaar zijns levens. — De meeste zijner schil-

de-

derijen zijn oorspronkelijk; bij de overige leide hij doorgaans teekeningen en koperen platen tot grondslag; zijne altaarstukken zijn 87 in getal, waaronder 82 oorspronkelijke; zijne overige schilderijen, heilige en ongewijde voorwerpen voorstellende, waaronder eenige voor de kamers, in welke de distriktsgerigten gehouden worden, bedroegen, reeds eenige jaren voor zijn' dood, meer dan 600 stuks. Zijn grootste altaarstuk bezit de kerk van *Ostra-Husby* in *Oost-Gothland*; het is 15 ellen breed en 10 ellen hoog: over het algemeen zijn zijne altaarstukken in eenen zeer grooten stijl uitgevoerd. Veel heeft hij in koper gegraveerd, en ook eene nieuwe manier van graveren uitgevonden. Onder zijne veelvuldige handteekeningen, zijn 291 bladen uit de ware en 347 uit de fabelachtige geschiedenis van JEZUS, als ook eenige duizenden antieke teekeningen, de merkwaardigste. Ook voortreffelijke teekeningen *in fresco*, b. v. den strijd der Titans in het slot *Finnspang*, heeft hij geleverd. In alles is hij kunstenaar door zich zelf (*autodidact*). Groot, krachtig en onuitputtelijk in de uitvinding, vol waarheid, gevoel, rust en natuurlijkheid in de voorstelling, vol klaarheid en eenvoudigheid in de ordonnantie, trachtte hij eenen levendigen indruk door het geheel voort te brengen, hetwelk hem ook bijna altijd gelukte; in de perspectieven is hij een meester, alsmede in de voorstelling van oude personen; het verhevene en heilige gelukt hem beter dan het bevallige en schoone. In de behandeling der kleuren schijnt het grove en ruwe dikwijls uit te komen. — Ook voor de werktuigkunde had hij veel

aanleg: men bezit van hem eene nieuwe soort van violen en positieven. Zijne muzijkale compositiën zijn oorspronkelijk en ademen een diep gevoel. Maar de kunstenaar niet alleen, ook de *mensch* HÖRBERG was eerwaardig: stil en vroom was zijn leven, en ook in het ongeluk verliet hem zijne vrolijkheid niet. Zijn uiterlijk was eene getrouwe uitdrukking van het innerlijke: een sterke ligchaamsbouw, een mannelijke gang, ongedwongenheid en waardigheid in zijne wijze van doen, een hoog voorhoofd, heldere en vriendelijke oogen, wit gelokt haar, eenvoudige en zindelijke kleeding, gaven hem een even zoo geestrijk als eerwaardig aanzien.

Ik kom thans op de bibliotheek van het gymnasium terug. Zij bezit ook eene kleine verzameling van oudheden en zeldzaamheden: onder de laatste eenen, door den beroemden Generaal MAGNUS STENBOCK vervaardigden, beker, waarin 75, eertijds 100, kleinere bekers uit fijn hout, op het laatst zoo dun als een blad, in elkander passen; voorts eene verzameling van meest Zweedsche munten uit den tijd van GUSTAAF I; een klein kabinet van de natuurlijke Geschiedenis, en eene verzameling van planten. Daarenboven bezit zij een groot aantal platen van beroemde mannen. Het lokaal is met de borstbeelden der Hervormers, van eenige Bisschoppen van *Linköping*, van eenige koninklijke personen, enz. versierd.

De Dom is een overoud majestueusch gebouw, na den Dom te *Upsala*, de langste en prachtigste kerk van Zweden. Twee zuilenkolonnades dragen de hooge gewelven; schilderijen en eenvoudige grafteekenen

ver-

verfraaijen het inwendige; boven het altaar verheft zich een eenvoudig kruis, want het altaarbeeld van HEEMSKERK, hetwelk Koning JOHAN III voor 1200 tonnen koren zou gekocht hebben, en aan de voorzijde het lijden en de opstanding des Heilands, op de rugzijde de milddadigheid en den marteldood van LAURENTIUS, mitsgaders de geboorte van CHRISTUS en de instelling des Avondmaals voorstelt, wordt niet meer gebruikt. De toren is van lateren oorsprong.

Behalve den Dom is in de stad nog eene landkerk voor omliggende dorpen, en eene kleine hospitaalskerk. De landkerk is met heerlijke schilderijen van HÖRBERG versierd: aan beide zijden van het altaar, boven hetwelk zich (eene in Zweden zeldzame inrigting) de predikstoel verheft, *CHRISTUS in den tempel leerende*, en *zijne geeseling;* verder onder het orgel een groot stuk: *DAVID met zijne zangschool;* ook eenige kleinere bijbelsche tafereelen.

In het slot, een groot, massief gebouw heeft de Landshoofdman zijnen zetel; ook zijn in het zelve gevangenissen van het Gouvernement aangelegd. Het vrijmetselaarshuis van drie verdiepingen, in eenen grooten stijl opgerigt, en zoo van binnen als buiten met smaak ingerigt, dient alleen voor de vergaderingen der orde. Als openlijk gezelschapslokaal wordt een, op actiën gesticht, assemblée- en schouwspelhuis gebruikt; maar men trekt bijzondere danspartijen en andere geslotene kringen voor. Er heerscht een vrolijk en gezellig leven; ook veel liefde voor de muzijk, en er bevinden zich eenige uitmuntende zangeressen. De gezelschappen zijn gemengd en daar-

zeer aangenaam. Des winters wonen er eenige land-edellieden. — De handel der stad is onbeduidend; van fabrijken bestaat er eene laken- en eene kousen-fabrijk.

Het landhuishoudkundige genootschap voor *Oost-Gothland* houdt te *Linköping* zijne zittingen. Het werd in 1813 opgerigt, en in eenige distrikten bestaan landhuishoudkundige vereenigingen. Over het algemeen is in den laatsten tijd in *Oost-Gothland* veel voor den akkerbouw gedaan: van de jaren 1809 tot 14 had men 11000 tonnen akkerland gewonnen, en de *productie* van hooi was ook vermeerderd. In geen Zweedsch landschap hadden zoo vele aftappingen plaats gehad dan hier, en juist deze zijn vooral noodig, wanneer de landbouw zich in het noorden verbeteren zal, want nachtvorsten, die haren oorsprong juist door de, van bosch en bergen ingeslotene, moerassen hebben, hebben daar eenen zeer schadelijken invloed. — Maar er bestaan ook algemeen nuttige, openlijke vereenigingen van anderen aard in *Oost-Gothland.* Hiertoe behooren de brandkassen van enkelde distrikten of kerspelen; de kerspelveréénigingen voor salpeterbereiding, die in dit gewest zeer beduidénd is; de veréénigingen tot bevordering van matigheid en zedelijkheid; en een Bijbelgenootschap voor het Stift.

Een hooger belang heeft de stad *Linköping* onlangs door het aanleggen van het *Götha*-kanaal verkregen: zij ligt, namelijk, omtrent in het midden der kanaallinie; ook woont de eerste planmaker van het kanaal en tevens de voorzitter der directie over

het-

hetzelve, Graaf BALTHASAR VON PLATEN, te *Linköping*. De kennismaking met dezen merkwaardigen man en zijne familie verschafte mij een rijk genot. De Graaf is een levendige en geestrijke man, van middelbare gestalte, vol ernst en waardigheid bij zachtheid en vriendelijkheid, van uitgedrukte scherpzinnigheid in zijn gelaat, van rustelooze werkzaamheid, en een der eerste werktuigkundigen in Zweden. Onlangs gaf hij, op zijn goed *Frugärden* in *West-Gothland*, het voorbeeld van eene voortreffelijke landhuishouding; thans heeft hij den landbouw laten varen, den gewigtigen post van Staatsraad vaarwel gezegd, en wijdt zich aan dezen kanaalbouw toe, nadat hij zich reeds vroeger omtrent de voltooijing van het *Trolhätta*-kanaal groote verdiensten verworven had. Nogthans is hem het lot van meer andere groote mannen te beurt gevallen: hij, die zoo vele offers bragt en nog brengt, is van baatzucht beschuldigd geworden. Deze beschuldiging konde echter geenen ingang vinden. De Koning heeft de verdiensten van dezen zeldzamen man door uitdeeling van hooge waardigheden en ordes, ook door de verheffing tot den Gravenstand, erkend, en de Standen des Rijks hebben hunne diepe vereering openlijk uitgesproken.

Het *Gothä*kanaal loopt op eenen afstand van omtrent eene mijl voorbij *Linköping*: ik reed dus nog des namiddags, in gezelschap van den braven Kapitein LAGERHEIM, uit, om de sluizen bij *Berg* te zien. Behalve deze trokken vooral de ijzerwegen mijne opmerkzaamheid: op smalle ijzeren platen trekken vier menschen met groot gemak eenen wagen, die met eenen

nen last voor zes paarden bezwaard is. Niet ver van *Berg* bezigtigde ik de oude, hoewel dikwijls vernieuwde kerk *Wreta*, wier bouw Koning INGE II HALDSTANSSON (hij regeerde van 1112 tot 1119) begon, en latere Koningen voortzetteden en voltooiden. Hier zijn vele Koningen en andere voorname personen onder prachtige grafteekenen of eenvoudige zerken begraven. INGE rust aan de zuidzijde van het altaar met zijne gemalin. Nabij de kerk ziet men de puinhoopen van een nonnenklooster, hetwelk Koning INGE desgelijks stichtte.

Daar de beschrijving van het *Gothä*-kanaal niet wel gegeven kan worden, zonder tevens van het *Trolhätta*-kanaal, dat hetzelve voortzet, te gewagen, zoo wil ik de beschrijving van het laatste en van de merkwaardige watervallen voorafzenden en overal het geschiedkundige er bijvoegen.

De Natuur heeft het *Wener*-meer, Zwedens grootste landzee, waarin zich 24 vloeden uitgieten en die 14 mijlen lengte, 6 mijlen breedte en 48 mijlen in den omvang heeft, met de Noordzee, boven welke het zich 144 voeten verheft, verbonden. Deze vereeniging wordt door eenen breeden en hevigen stroom, de *Götha-Elf*, veroorzaakt, en is des te gewigtiger voor het Rijk, daar de *Wener* juist in het hart van hetzelve ligt en door provinciën omringd wordt, die rijk zijn in artikelen van uitvoer, bijzonder in voortbrengselen der bergwerken en in houtwaren. Maar deze stroom was niet bevaarbaar: vreesselijke watervallen stremden zelfs de vaart met booten. Koning GUSTAAF WASA wordt als de eerste genoemd, die het bevaren van de *Gö-*

tha-

tha-Elf uitvoerbaar zocht te maken, doch zonder zijn doel te bereiken. KAREL IX maakte de invaart uit den *Wener* in de *Götha-Elf* gemakkelijker, door bij *Wenersborg* de, meer dan eene vierde mijl lange, *Karelsgracht* aan te leggen. Onder de minderjarigheid van Koningin CHRISTINA werd de stroom van zijnen uitloop in de zee, opwaarts tot *Akerström*, door een kanaal bij *Lilla Edet*, oostelijk van den val, en door eene aldaar gebouwde sluis, waarschijnlijk de oudste in Zweden, schipbaar gemaakt. Onder KAREL XII begon de kanaalbouw van *Trolhätta* door den grooten POLHEM den ouderen: door KARELS dood werd het werk wel weder gestaakt, maar het was nu eens begonnen en ging niet geheel weder verloren; altijd werd het op nieuw voorgenomen, tot het eindelijk, na bijna eene eeuw, voleindigd werd. Tot 1742 rustte de arbeid, en werd toen door den jongeren POLHEM en KARLBERG, met raad van den ouderen POLHEM, voortgezet. Eerst bragt men de *Karelsgracht* geheel in behoorlijken toestand, en in 1753 was de streek van den *Wener* tot aan *Trolhätta* bevaarbaar. Nu wilde men den arbeid bij *Trolhätta* voltooijen; de watervallen moesten ontweken en de sluizen, door middel van damwerken, tegen hunne woede beschut worden: zoo ontstonden drie sluizen, *Ekeblads- Polhems-* en *Elvii*-sluis, — de laatste is niet voltooid, — geheel in de nabijheid van den waterval, ware reuzenwerken, althans *Polhems* sluis, 64 voeten in naakte rotsen gesprongen. Het werk werd nu verder voortgezet, tot dat, in het jaar 1755, eene menigte balken, die waarschijnlijk met boos

boos opzet in den vloed geworpen waren, de damwerken verwoestten; waarop van 1757 tot 1770 niets gedaan werd. Onder GUSTAAF III werkte men met grootere fondsen; in het jaar 1774 werd de grootte der sluizen op 91 ellen lengte, 18 ellen breedte (17 ellen in de deuren) en 4½ ellen diepte bepaald. Doch eerst in 1793 begon *dat* werk, hetwelk *tot voltooijing* leidt. Tot hiertoe was alles onmiddelijk *door de* kroon bekostigd. Doch in het laatstgenoemde jaar vereenigden zich bijzondere personen, die op eene minder kostbare en toch ook spoediger wijze tot het doel meenden te kunnen komen, en door middel van *actiën* eene *compagnieschap* daarstelden, welke uiterlijk binnen zes jaren de voltooijing van het kanaal, en voortaan ook het onderhoud op zich nam. De grond, door welken het kanaal loopen zoude, werd aangekocht, en de onderneming werd met ernst en ijver begonnen, meest naar het plan, door THUNBERG vroeger ingediend, waarbij de *Polhemssluizen* ongebruikt bleven. De bouw werd door de medeleden der directie, Baron NILS SILFVERSKOLD en Koopman BAGGE geleid; ook namen de voortreffelijke werktuigkundigen NORDWALL en PLATEN (de stichter van het *Götha*-kanaal), de laatste sedert 1798, en als medelid der directie, een werkzaam aandeel; PLATEN leide ook tusschen het 2de en 3de bassin, tot herstelling der schepen, een onbedekt dok aan.

De kroon deed haar eigendom bij het kanaal tegen pacht over; de daarop rustende verpligtingen, als pensioenen, enz. nam de compagnieschap op zich. De kroon gaf ook het eikenhout, tot de deuren der slui-

sluizen benoodigd, alsmede 800 centenaars buskruid tot het springen der rotsen, en beloofde jaarlijks 1000 tot 1200 man aan het werk te stellen. De vaart tusschen het meer en de zee werd ten behoeve van al de bewoners des Rijks vrij verklaard, en slechts eene kanaaltaks vastgesteld. Tot 6½ voet moesten de *Götha-Elf*, de *Karelsgracht* en de uitloop in den *Wener* verdiept worden; de breedte van het kanaal en der sluizen werd op 22 voet tusschen de deurposten, de diepte op 6½ voet in de drempels der deuren, en de lengte van elke sluis op ten minste 60 ellen bepaald.

In het jaar 1800 werd de bouw voleindigd, en den 14 Aug. ging het eerste schip heen en weer. De korte geschiedenis der voltooijing van 1794 tot 1800, na tweehonderdjarige vruchtelooze bemoeijingen, werd in eene rots aan het kanaal, op bevel des Konings, gegraveerd. De kanaallinie is niet geheel regt. — Door overeenkomst met de stad *Gotheborg* werd ook de sluis van *Lilla Edet* aan de compagnieschap overgelaten.

De aanzienlijkste inkomsten trekt de compagnieschap uit het vervoer van ijzer uit *Wermeland* naar *Götheborg*; sedert dat eenige deelen van het *Götha*-kanaal voltooid zijn, hebben de inkomsten van het *Trolhätta*-kanaal zich reeds vermeerderd, en zullen door de geheele voleinding nog beduidend stijgen. Het was een maatregel van billijkheid, dat, in het jaar 1810, de *Trolhättacompagnie* aan die van het *Götha*-kanaal, van den dag der opening van het laatste af aan, 25 jaren lang, 85 procent van de inkomsten

ten der *Trollhätta*-sluizen, en 70 procent voor de volgende 50 jaren verzekerde, van zulke schepen, en waren namelijk, die ook het *Gotha*-kanaal passeren zouden: een tiende gedeelte dezer bewilliging werd, krachtens koninklijk bevel, ten behoeve der kas bestemd, uit welke de uitdieping van de *Götha-Elf* tot op 10 voeten zal bewerkstelligd worden.

Het *Trolhätta*-kanaal is meer dan ¼ mijl lang en heeft met zijne 8 sluizen en 5 halve sluizen nog niet geheel 400000 Rijksd. gekost: het is in graniet gehouwen en een levendig bewijs van noordsche stoutheid en kracht, hoewel bij eenige deelen van het *Götha*-kanaal grootere zwarigheden te overwinnen waren. Had men het *Trolhätta*-kanaal omtrent 10 voeten breeder en 6 voeten dieper gemaakt en dan aan de sluisdeuren ook eene grootere breedte gegeven, zoo zouden ook groote schepen uit het *Wener*meer, beladen, in de Noordzee, en uit de Noordzee in het meer hebben kunnen komen, waardoor, wel is waar, de handel van *Götheborg* geleden, maar de veel talrijker bewoners eener groote landstreek in het binnenste des Rijks nog veel meer zouden gewonnen hebben. Sommigen hebben de mogelijkheid dezer verwijding, ten minste in de voorhandene omstandigheden, willen betwijfelen.

Ten zuiden der stad *Wenersborg* vormt de *Wener* den boezem *Wasbotten*, die omtrent ¾ mijl van de stad eindigt. Uit dezen boezem ontvangt de bovengemelde *Karelsgracht*, door welke de *Ranumval* vermeden wordt, haar water. De *Karelsgracht* begint omtrent ½ mijl van de stad, loopt om den *Brinken*-

kenbergsheuvel heen en niet ver van denzelven in de *Götha-Elf*. Beneden de sluizen is het stille water in de gracht 19 voeten lager dan de *Wener*. De verdere stroomingen tot *Trolhätta* zijn door opstuwingen verminderd geworden.

Eene halve mijl van de *Karelsgracht* beginnen de watervallen van *Trolhätta*, wier verval 111 voeten bedraagt. Hier moet ik mijn vroeger bezoek van *Trolhätta* en mijne vaart door het kanaal inlasschen. Het was op eenen schoonen September-morgen van het jaar 1813, dat ik in het tamelijk groote dorp aankwam. Ik liet eenen leidsman roepen, huurde eene boot, welke mijne pakkaadje op het nieuwe kanaal tot *Akervattn* voeren en ons zelve eene wijl opnemen zoude, en ging dan met den leidsman naar de watervallen. Er zijn zes: de laatste drie kleinere, *Helvetesfal* of *helvallen* geheeten, (wegens het vreesselijk geweld, met hetwelk zich, in een eng bed, tusschen hooge rotsen, de stroom breekt,) zijn ontoegankelijk. Het verhevenste is de tweede val, *Toppöfal* genoemd, wegens zijne diepte en massa van water. Juist deze massa van water — want het groote landmeer *Wener* stort zich door dit rotsbed — en de verhevene omstreken maken de vallen van *Trolhätta* zoo grootsch en majestueusch. Tot de eerste drie kwamen wij over rotsplaten, die midden tusschen het oude of *Polhems*-kanaal en het nieuwe liggen, en van welke men een schoon gezigt op den eersten, den *breeden val* geheeten, heeft; echter ziet men den laatsten van de brug nog beter. Van de plaats, waar hij begint, tot daar, waar hij op-

houdt, zijn 28 voeten. Schuimend breekt zich de geweldige waterkolom tegen de rotsen van het, met bosch begroeide, eiland *Gullo*, en doet de droppen hoog in de lucht stuiven, terwijl, aan de andere zijde van het eiland, een tweede arm van den vloed stiller daar heen vloeit. Rondom heen stijgen hooge, met pijn- en kreupelhout, of struiken versierde, hier en daar met huisjes bedekte, rotsen om hoog. Op kleinen afstand van den eersten of breeden val is de tweede, meer schoone en verhevene, de *Toppo*-val: van eene hoogte van 44 voeten stort zich de stroom met eene zeer aanmerkelijke breedte aan beide zijden van een rotseiland, *Toppo*, af, en wordt aan den eenen kant met groot geweld uit de diepte teruggeworpen. Door dit rotseiland heeft de val veel gelijkheid met den *Rijn*val bij *Schaffhausen*, alwaar de stroom evenwel het eiland doorbreekt, terwijl hij hier slechts om hetzelve heen vloeit. Rondom komen ook hier geweldige, begroeide rotswanden te voorschijn. Daar, waar men het schoonste gezigt over den tweeden val heeft, is eene zitplaats met staketsels, koningssopha genoemd, vervaardigd. Het zelfde heeft plaats bij den derden, *Stampestromfal*, die omtrent 20 voeten hoog is, en eigenlijk alleen uit het zamenstooten der beide vallen om het *Tippo*-eiland ontstaat. Op het zelfde standpunt, van waar men desen val ziet, ziet men ook, op kleinen afstand, de *helvallen*: in de nabijheid is eene kleine rotsgrot, in welke de eerste letters van de namen der koninklijke personen, die de vallen bezochten, gegraveerd zijn. Geweldig bruischt het ook in de beide voltooi-

de

de sluizen van het oude kanaal. Juist vloeiden in eene derzelve blokken, die ras met vreesselijk rumoer in de diepte stortten en voor het oog verdwenen; in de donkere *Polhems*-sluis stort, van eene hoogte van meer dan 50 voeten, het water loodregt neder, terwijl de zon in het westen eenen afwisselenden regenboog vormt, door de nevelen, die onophoudelijk van den nabijgelegenen val opstijgen.

Het oude kanaal is het naast bij den vloed, en iets verder het nieuwe, zoodat zich het oude tusschen het nieuwe en den vloed bevindt. Kort voor de eerste sluis verliest zich deze in een schoon meer, dat echter ook uitgediept is geworden. Nu beginnen de sluizen, te zamen 120 voeten hoog, de gezamenlijke hoogte der watervallen: de eerste zijn geheel in rotsen gesprongen, de andere gedeeltelijk opgemuurd. Met snelle vaart stroomt het water in en uit. Nadat ik een groot gedeelte van het kanaal, in de boot, bevaren had, had ik het genoegen een schip, wel niet tegen den stroom op, maar naar beneden te zien dansen, want de noordelijke wind belettede het opvaren van de schepen. Ik besteeg een schip, dat, met planken beladen, van *Wenersborg* naar *Gotheborg* bestemd was, en voer op hetzelve door twee sluizen bij *Trolhätta*, en door eene derde op eenen kleinen afstand van daar, bij *Akerström*, alwaar nogmaals kleine watervallen zijn, die door deze sluis vermeden worden. Het is eene zonderlinge gewaarwording, zich op het schip, in de geslotene sluis, als in eene gevangenis te bevinden: langzaam wast, door kleine openingen in de deuren, het water, en

het schip vloeit naar beneden of naar boven, gelijk men wil, door de nu geopende sluisdeuren naar *buiten*. De deuren zijn zoo ingerigt, dat men, wanneer zij gesloten zijn, op de randen van dezelve, van den eenen oever van den vloed tot den anderen gaan kan. Achter de sluizen zijn kleine waterkommen, waar de op- en nederwaarts varende schepen elkander kunnen voorbij komen; ook zijn er tolplaatsen aangelegd. Naast de eerste *Trolhätta*-sluizen loopt een klein rotspad, hetwelk aan de eene zijde door dezelve en aan de andere door de rotsen ingesloten wordt; de laatste vormen gedeeltelijk een gewelf over het zelve.

Nadat de sluizen voorbijgevaren waren, zette ik mijne reis met het schip tot *Lilla-Edet*, omtrent 2½ mijl voort, alwaar insgelijks, wegens kleine maar sterk bruisende watervallen, eene sluis aangelegd is. Het is eene heerlijke vaart: de oevers van den breeden vloed bieden de afwisselendste gezigten aan; nu bestaan deze oevers uit naakte rotswanden; dan beschaduwt op menigerlei wijze gespletene rots het donker groen der granen; dan weder wijken de rotsen terug, en liefelijke grasheuvels, met blatende kudden bedekt, komen te voorschijn; weldra vertoont zich, naast weiden en kleine akkers, een visschershuisje of de eenvoudige hut van eenen landbouwer, ras weder een dorp, of een fraai landhuis, vervolgens *Tyslanda*, met zijne boschjes en zijne, van olmen omringde, weide-vlakte aan den linker oever; daartegen over *Sallum* met zijne kleine slotruïne, en *Wastrup*, bijna tegen over *Lilla Edet*, met vrolijke waranden

en

en een prachtig slot. Ook het groote dorp *Lilla Edet* heeft eene vrolijke ligging: boschrijke heuvelketens vormen doorgaans den achtergrond, terwijl van voren meer of min naakte rotsen den gezigteinder beperken, naarmate de vloed in grootere of geringere krommingen daar heen vloeit; en daarbij nu de schoone landstreek, op eenen zachten herfstdag, met de blaauwende bergen en de, van de ondergaande zon vergulde vensters der nabijgelegene huizen, zich spiegelende in de stille wateren: — voorwaar eene heerlijke vaart, gelijk aan die op *Rijn*, *Weser* en *Donau*. Na eenen der genoegelijkste dagen landde ik in de avondschemering te *Lilla Edet*, van waar ik met een' wagen de reis naar *Gotheborg* voortzette.

Door de voltooijing van het *Trolhätta*-kanaal was dan voor de provinciën, die het meer begrenzen, *Wermeland*, benevens *Dalsland* en *West-Gothland*, een gemakkelijker vervoer hunner voortbrengselen bereid geworden. Maar de oostelijke provinciën konden er geen nut van trekken, en voor deze was eene verlenging der kanaalvaart zeer wenschelijk. De verlenging scheen door de vele, gedeeltelijk niet onaanzienlijke landmeren dier provincien zeer verligt te worden, ja, men konde hopen, op deze wijze eene nadere doorvaart van de Oost- naar de Noordzee te winnen, waardoor aan het Rijk in de menigvuldigste betrekkingen onberekenbare voordeelen konden verschaft worden. Lang had men deze voordeelen ingezien en de doorvaart gewenscht: reeds ten tijde van GUSTAAF I, ontwierp Bisschop HANS BRASK van *Linköping* het plan tot een kanaal, waardoor men langs

zimerhand aan de volvoering van dit oogmerk nader hoopte te komen, en voltooide ook in *Oost-Gothland* een klein gedeelte van hetzelve, dat nog zijnen naam dragt. In later tijd werd het oude plan dikwijls in overweging genomen, ook op den Rijksdag van het jaar 1772 goedgekeurd: maar tot de uitvoering kwam het niet. In het jaar 1806 bragt de toenmalige Overste, Baron PLATEN, in eene verhandeling over kanalen door Zweden, de zaak op nieuw ter baan. Zijn geschrift vond bijval; aan den Baron werd opgedragen om den geprojecteerden kanaalweg naauwkeurig door deskundigen te laten onderzoeken. Dit geschiedde in het jaar 1808, door Engelands eersten kanaalbouwer, TELFORD: deze verklaarde de onderneming niet alleen voor mogelijk maar ook door de natuur grootelijks begunstigd. Reeds het volgende jaar sloegen de Standen den Koning de uitvoering, naar PLATENS en TELFORDS plan, voor: de Koning bewilligde dezelve en droeg ze, door middel van *actiën*, aan eene Compagnieschap op, aan welke hij in 1810 een privilegie op den bouw en het eeuwig bezit van het kanaal toestond. Tevens ontving de Compagnieschap het regt om eene provinciale bank (*Götha-Canal-Discont*) op te rigten, die echter, daar zij zich wegens voorgekomene ongunstige omstandigheden niet staande konde houden, in het jaar 1818 op den Rijksdag te *Stockholm*, door de Standen, opgeheven en met baten en lasten met de rijksbank vereenigd werd.

Voor de Compagnieschap zelve werden, den 11 April 1810, door den Koning statuten gegeven. Het be-

toeheer over het geheel wordt door eene algemeene directie gevoerd; aan haar hoofd staat een president. Hiertoe werd in het jaar 1810 de Graaf PLATEN gekozen, en, toen hij, in het jaar 1815, dezen post nederleide, werd hij door aandrang der deelnemers bewogen, denzelven nogmaals te aanvaarden, waarin de Koning hem dan ook dadelijk bevestigde. Elke directeur heeft over eene bijzondere streek het opzigt. De algemeene directie komt gewoonlijk alle jaar eens, in December, bijeen. Buiten dezelve bestaan er provinciale directies, voor de *Oost-Gothische* en *West-Gothische* kanaallinie, welke ten minste tweemaal in het jaar, gedurende den werktijd, bijéén komen. Alle twee jaren wordt eene vergadering der deelnemers gehouden, in welke de algemeene directie een berigt over het, in dien tusschentijd bewerkstelligde inlevert. Jaarlijks wordt ook door revisoren, van de deelnemers gekozen, waarbij de Bank ook éénen voegt, revisie gehouden. — De diepte van het kanaal werd op 10, de breedte der sluizen in de opening der deuren op ten minste 24, die der drie laatste benedenste sluizen op 50, de lengte derzelve binnen de deuren op ten minste 120 voeten bepaald. Waar het kanaal door rotsen geleid wordt, moet zijne breedte aan die der sluizen gelijk zijn, en waar het gegraven wordt, 48 voeten bedragen. De glooijing der kanaalzijden wordt, naar dat de gesteldheid der doorgesnedene aardsoorten is, ingerigt, maar mag nergens meer dan eenen hoek van 30 graden tegen de horizontaallijn vormen. De troepen, door de kroon tot den arbeid bewilligd, betaalt de compa-

 gnie-

gnieschap maandelijks op dagloon of op aanbesteding; bovendien mag zij arbeiders aannemen, die zij, in de nabijheid van het kanaal, op door haar ontgonnene gronden laat wonen, en die mede de vrijdommen van belastingen aan de kroon, door de wet bepaald, genieten. Den grond, tot den kanaalbouw benoodigd, staat de kroon, wanneer het haar eigendom *is*, zonder betaling af; behoort hij aan bijzondere personen, zoo vergoedt zij denzelven met landerijen of met gereed geld naar billijke berekeningen; desgelijks geeft zij het noodige land voor de woonplaatsen der beambten, ook de noodige bosschen, kalkgroeven en buskruid. — Zoodra enkele deelen gereed zijn, mogen zij bevaren worden; de schepen en waren betalen eenen tol, welke aan dien, die op het *Trolhätta*-kanaal gevorderd wordt, geevenredigd is, en alle tien jaren naar den prijs der rogge in *Oost-* en *West-Gothland*, tien jaren dooréén gerekend, vernieuwd wordt. Kroonschepen en waren zijn van den tol vrij gesteld. Van den tijd af, dat het geheele kanaal geöpend wordt, zullen de twee, aan den uitloop van het *Trolhätta-* en *Götha*-kanaal gelegene steden, *Götheborg* en *Söderköping*, het vrije regt van *entrepôt* van buitenlandsche waren genieten, ingeval de vaartuigen, op welke zij aangebragt worden, geregtigd zijn, in eene Zweedsche haven binnen te loopen.

De kanaallinie werd van 9 tot 29 Aug. 1808 door den bovengemelden TELFORD afgebakend. Hij zond uit Engeland werktuigen, ook kundige mannen voor dit vak, en is bovendien bij den arbeid door zijnen

goe-

gaeden raad zeer nuttig geweest. De meeste aangestelde beambten zijn Zweden. Het werk nam in het jaar 1810 zijn aanvang; den 14 Oct. 1813 werd bij *Forswick* de eerste sluis geopend.

De gezamenlijke linie van het landkanaal bedraagt van het *Wener*meer tot de Oostzee 8 Zweedsche mijlen en 1724 ellen; bovendien nemen de meren eene lengte van 120,167 ellen in, waarbij echter de drie mijlen over het *Wetter*meer bij *Motala* niet gerekend zijn. De *Trolhätta*-kanaalweg is, van *Götheborg* tot *Wenersborg*, 7 mijlen 11,250 ellen lang; de meerweg, over het *Wener*meer tot het begin van het *Gotha*-kanaal bij *Sjotörp*, bedraagt 10 mijlen 12000 ellen. De waterstraat van *Götheborg* naar *Söderköping*, of het kanaal van vereeniging tusschen de Noordzee en de Oostzee, is dus 56 mijlen 1141 ellen lang.

De vereeniging van het *Wener*meer met de Oostzee wordt daargesteld door middel van een groot meer, het *Wetter*meer, en vijf kleinere, *Wiken*-, *Botten*- *Boren*- *Roxen* en *Asplange*-meer, die voor de tusschenkanalen het noodige water leveren: intusschen vormen het meer *Wiken* en het, voor de kanaalstraat niet gebruikte, meer *Unden*, welke op de grootste hoogte der linie liggen, en wier water met even veel gemak naar het Oosten als naar Westen geleid kan worden, de rijkste vergaderplaatsen. Ook het overige terrein is gunstig: over gemelde hoogte, den *West-Gothischen* landrug, waar in de beide genoemde meren ingezonken liggen, leidt, in bijna gelijke hoogte met de oppervlakte van het *Wiken*meer, wa-

telijk, een dal naar eene opene vlakte heen, die aan den oostelijken oever van den *Wener* zacht nederdaalt; oostelijk van het *Wiken*meer loopt tot aan het *Wetter*meer en van hier tot aan de Oostzee een onafgebroken dal met meren en met een land, dat tot den kanaalbouw zeer geschikt is. Gunstig is verder de omstandigheid, dat de kusten van den *Wener* en *Wetter* eene buitengewone menigte kalk aanbieden, en dat ook overal, waar sluizen noodig zijn, graniet en vaste kalksteen, die voor den buitenmuur des kanaals gevorderd wordt, in de nabijheid is, nadien steenen, uit lossere bestanddeelen zamengesteld, wegens het ruw klimaat en den heftigen ijsgang, niet te gebruiken zijn. Desniettegenstaande was het werk met groote zwarigheden verbonden, ja, op eene aanmerkelijke lengte in *West-Gothland*, moest de kanaalstraat door rotsen geleid worden, en, van hoe veel waarde de landmeren waren, zoo hadden zij toch op verscheidene plaatsen de noodige diepte niet, en het kanaal moest zelfs in de meren kunstmatig voortgeleid worden. De diepte bedraagt 10 voeten; de breedte is, met weinige uitzonderingen, 48 voeten; de randen van het kanaal steken 1½ voet boven den hoogsten waterstand uit.

De kanaallinie wordt in de *West-* en de *Oost-Gothische* verdeeld; beide scheidt het *Wetter*meer. Elke linie wordt weder in werkstations verdeeld. Dezen naam dragen de plaatsen, van welke de werkzaamheden, eene streek ver, begonnen worden, waar de opzieners en andere beambten wonen, en de troepen kaserneren; hier vindt men ook de magazijnen,

bak-

bakkerijen, enz. Tot stations heeft men gedeeltelijk dorpen gekozen, alwaar men derhalve een geringer getal van huizen noodig had; gedeeltelijk heeft men ze geheel nieuw opgerigt. Naarmate de werkzaamheden voortgezet worden, worden de stations veranderd of houden geheel op, welk laatste geval op de *West-Gothische* kanaallinie plaats heeft. De opening dezer linie geschiedde, met gepaste plegtigheden, door Z. M. den Koning den 23 Sept. 1822: de Koning voer door 19 sluizen en gaf, om de gedachtenis der edelmoedigheid, met welke de Standen de noodige sommen bewilligd hadden, tot op het nageslacht voort te planten, aan de eerste sluis den naam van *Constitutie*, aan de vier volgende den naam der vier Rijksstanden. Op den avond van dezen dag werd ordenskapittel gehouden, in hetwelk de Koning den Graaf PLATEN tot ridder der *Seraphijnen*orde, de voornaamste in *Zweden*, benoemde. (*)

Al-

(*) Hier laat VON SCH. eene beschrijving van de werkstations langs de geheele kanaallinie volgen, zoo als hij die in Aug. 1820 zag. Zij is zeer naauwkeurig, en bevat de opnoeming van de lengte tusschen de eene station en de volgende, der sluizen, havens, dokken, bassins, bruggen, enz. Daar zij echter tevens zeer vervelend is, laten wij ze weg en melden, bij wijze van uittreksel, alleen het volgende. Op sommige plaatsen zijn waterleidingen: groote gewelven *onder* het kanaal, door welke eene beek loopt, die van het kanaal moet afgehouden worden. Heeft het gewelf slechts eene of twee openingen, in evenredigheid van het water, dat afgeleid moet worden, zoo heet het *culvert*. Door zulke afloopen onder het kanaal leidt men het water af, welks loop over de kanaallinie niet kan noch mag gestuit worden: ander water, dat zich den weg naar het kanaal banen en den randen nadeel zou kunnen toebrengen, wordt door nevengrachten aan beide zijden afgehouden. — Voorts, op verschillende plaatsen, *grondafloopen* (*bottenaflopp*), gemuur-

Alleen aan de *Oost-Gothische* kanaallinie liggen steden, *Linköping* en *Söderköping*: de laatste kan, wanneer het kanaal voltooid is, daar zij aan zee ligt, zeer beduidend worden. Over het algemeen is het groote nut van het kanaal niet te ontkennen, en des te meer, daar zijn loop in het midden des Rijks en in de nabijheid van vele meren en vloeden het mogelijk maakt, nog andere, in het vervolg aan te leggen kanalen met hetzelve te verbinden. Door het gebruik van het vereenigde *Trolhätta*- en *Gotha*-kanaal vermijden schepen, die niet te groot zijn, den langen omweg door de *Belten* en de *Sond*, zoodat men ook vermeerdering der Zweedsche tolinkomsten hopen mag. Ware het kanaal in 1808 gereed geweest, het zou den ganschen Oostzeehandel over Zweden getrokken

muurde gewelven, door welke onder het kanaal, door middel van eene opening, die met een staaf ijzer gesloten wordt, het *kanaalwater* kan afgeleid worden; *randafloopen* (*bräddaflopp*) die het, bijzonder in herfst en lente, boven den rand des kanaals stijgende water in eene gracht afleiden. Draaibruggen op ijzeren raderen worden door *één* mensch zonder bezwaar op het land getrokken, wanneer een schip moet doorvaren. Niet ver van het *Wetter*meer, bij *Motala*, ligt de bronplaats *Medevi*, eene der oudste in Zweden, wier water bijna evenveel ijzergehalt heeft als dat van *Pyrmont* en *Spa*. Zij wordt sterk bezocht en geneest onderscheidene kwalen. Er is een Lazareth voor de armen, die de bron bezoeken, en de tegenwoordige Koning stichtte in 1818 er een hospitaal voor 40 arme kranken. Aan goede logementen is geen gebrek, en gezellige vrolijkheid heerscht er onder alle standen. De omtrek der plaats is allerbekoorlijkst. — Op beide linien zijn deels voltooid, deels nog noodig: 59 sluizen, 8 havens, 15 bassins, (om het voor het kanaal noodige water te bewaren;) 35 bruggen, 2 waterleidingen, 4 dokken, 24 afloopsgewelven, 9 grondafloopen, 118 paar zoo ijzeren als houten sluis- dok- en *stem*deuren (de laatste zijn zulke sluisdeuren die tot afleiding van het water bij reparatiën dienen). In 1816 werkte 6225 man, in 1817 5156, in 1818 2802, in 1819 1550, in 1820 2259 en in 1821 2000.

ken en de uitgaven reeds meer dan bestreden hebben. Sedert de veréëniging van Noorwegen met Zweden, ontstaan door het kanaal nieuwe voordeelen, die te voren niet in berekening konden gebragt worden: eene gemakkelijker en spoediger watergemeenschap tusschen de Oostzee-kusten van Zweden en de Zuid- en Westkusten van Noorwegen; en zou éénmaal het ontwerp van een kanaal uit het binnenste van Noorwegen, door de meren van *Wermeland*, naar den *Wener* tot stand komen, dan zou eene volledige gemeenschap tusschen het binnenland van beide Rijken, ja tusschen *Christiania* en *Stockholm* daargesteld zijn. Zweden, hetwelk zich onder eene wijze Regering op menigvuldige wijze binnenslands vergroot, zal door dit kanaal eene nieuwe bron van welvaart, zekerheid en kracht erlangen.

Wel is waar, de tegenstanders van het werk meenen, dat de, wel kortere, kanaalweg, wegens de sluizen, langer tijd vordert dan de langere zeeweg, en dat de onkosten der vaart den tol aan de *Sond* ver overtreffen. Konde deze meening bewezen worden, zoo zoude wel het bijzonder nut voor den handel gedeeltelijk verdwijnen; maar het voordeel voor de provinciën, die aan het kanaal gelegen zijn, en het algemeene voordeel voor den Staat in tijd van vrede, en nog meer in oorlogstijden, zou echter blijven bestaan: voordeelen, die voornamelijk door het afgedeelde leger, dat den meesten arbeid gedaan heeft, zouden verkregen zijn.

Dit gebruik der afgedeelde troepen in tijd van vrede tot groote openlijke werken, waarbij de noodzake-

kelijke krijgsoefeningen nogthans plaats hebben, is eene, voor het algemeen welzijn bij uitstek voordeelige, eigenaardige inrigting van het Zweedsche leger. Men rekent, dat in de jaren 1815 tot en met 1821, door de regimenten der nationale armée, bij de werken aan kanalen, bij stroomreinigingen, bij het aanleggen van nieuwe wegen, bij den bouw der vesting *Wanäs* (*), bij den kaaibouw in *Stockholm* enz. niet minder dan 3 mill. 510,314 dagdiensten geleverd zijn.

Langs de *West-Gothische* kanaallinie heeft men den voorslag tot het aanleggen van nieuwe steden gedaan, en wel: 1) dáár, waar het kanaal aan den oostelijken oever van den *Wener* begint; 2) bij *Wassbacken*; 3) bij *Rodesund*, 4) bij *Motala*, werwaarts de, slechts 2 mijlen verwijderde, kleine stad *Skenninge*, die nevens *Motala* moeijelijk zou kunnen bestaan, ligt konde verlegd worden. Tot hiertoe was *Askersund* de éénige stad met eene zekere haven aan den *Wetter*. In het berigt der directie van 1821 werd het aanleggen eener stad en haven bij *Motala* herhaald aanbevolen, en het maken eener haven aan den *Wetter* bij *Jönkoping* in *Smaland* voorgeslagen. (**)

TWAALF-

(*) Eene nieuwe vesting aan de *West Gothische* kanaallinie, op eene landtong, die den in- en uitgang van het *Wettermeer* bestrijkt.

(**) Volgens de *Staatscourant* van 11 Nov. 1823, heeft de Rijksdag, den 16 Oct., de groote vraag, welke omtrent dit kanaal ontstaan was, beslist. Het kwam er op aan, om de reeds zoo ver gevorderde werken geheel te staken, of nieuwe fondsen aan te wijzen, om dezelve in weerwil van de schaarschheid van geld, welke de Staat tegenwoordig ondervindt, voort te zetten. Het gevoel van nationale eer heeft gezegevierd, en de Rijksdag heeft, bij wijze van leening, voor de voortzetting dier

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Nörrkoping. — *Kerken, scholen, armeninrigtingen en werkhuizen.* — *Synagoge.* — *Handel.* *Archiater* WESTRING. — Aby. — *Het gebergte* Karmärden. — *Inkomst in* Sodermannland. — Nyköping, *handel der stad, het oude en nieuwe slot.* — Nyköpings-Län. — *Stad* Söder Telje. — *Het* Söder-Telje-*kanaal.* — Fittja.

Reeds na een oponthoud van slechts 24 uren in *Linköping*, dat mij door de goedheid van den Bisschop VON ROSENSTEIN en den Graaf PLATEN zeer veraangenaamd werd, zette ik de reize, wier oogmerk haast vorderde, den 29sten Mei, voort. Men is nu op de sterk bezochte groote straat van *Stockholm*

dien werken, eene som van 1,650,000 kroonen op de bank toegestaan, welke dezelve, in bepaalde termijnen, gedurende vier jaren zal voorschieten, zoo dat dit kanaal tegen het einde van 1828 geheel voltooid zal zijn, om in 1829 volkomen bevaarbaar te wezen. Het plan der nieuwe stad *Motala*, (tot hiertoe een kerkdorp aan de *Oostgothische* linie nabij het *Wettermeer*,) welke zeer breede straten, voetpaden, dreven, pleinen, ruime markten, eene haven en eene zeer gemakkelijke kaai zal hebben, is reeds voltooid. Indien men de, aan de ingezetenen toegestane, voorregten en vrijdommen, en het niet bestaan der gilden er bijvoegt, als mede de bevoegdheid, die een ieder hebben zal, om er van de opbrengsten van zijn' arbeid te leven, zonder de vervolgingen der gilden te vreezen te hebben, is er geen twijfel aan, of die stad zal, van hare stichting af, eene voordeelige toevlugtsplaats voor alle nijvere lieden van alle klassen en van alle landen worden.

holm, gelijk de ruime en deftige logementen en de dikke dagboeken, maar ook de met lompen bekleede *skjuts*knapen, (want volwassenen treft men op deze straat zelden bij de paarden aan) en de stuursche onvriendelijke gezigten der menschen toonen. Afzetterij vindt men nu dikwijls; dieverij echter zeldzaam. Niets kan men hier in de logementen en op de straat door vriendelijke toespraak, maar alles moet men door ernst en strengheid verkrijgen, en zelfs uit den mond van achtjarige kinderen hoort men gruwelijke vloeken. Zoo is het tot *Stockholm* toe: het zedenbederf is groot, zelfs in de hoofdstad schijnt het minder groot te zijn. Zijdwaarts van den weg af zijn de menschen vriendelijker en minder bedorven.

De straat van *Kumla* naar *Brink* wordt door het *Götha*kanaal doorsneden: de boschrijke landtongen van het meer *Roxen*, de bosschen en weiden langs de oevers van de *Motala* en aangenaam gelegene landhuizen maken haar schoon. Niet ver van *Brink* komt men voorbij de Kerk *Kimsta*, of gelijk de menschen haar noemen, *Kämpesta*, van twee kampers, (*) die op de tinne van het dak in ijzer afgebeeld staan, en hier hunne strijdplaats zouden gehad hebben.

Schilderachtig is de weg van *Brink* naar *Norrköping* langs het schoone *Pipersche* slot *Löfsta*. In *Norrköping* wisselde ik slechts mijne paarden: op mijnen terugweg in den winter bleef ik langer, en wil nu hier te zamenbrengen, wat ik beide malen zag en vernam.

De-

(*) Twee ERIKS, die, na den dood van koning STENKIL, in 1066, naar den Zweedschen troon stonden.

Deze zeer regelmatig gebouwde zee- en stapelstad, (in het jaar 1815 met 9931 inw.) in rang de derde, in bevolking de vierde stad van het Rijk; heeft vier markten, breede straten, aangename huizen van steen en hout, naast, vóór en achter welke dikwijls fraaije tuinen liggen, en bijna $\frac{3}{4}$ mijl in den omtrek. Haar schoon uiterlijk erlangde zij sedert den grooten brand, die, in het jaar 1719, door de Russen veroorzaakt werd en slechts ééne hut verschoonde. (*) Hier en daar zijn hoogten binnen den omtrek der stad getrokken, zoo dat men van verscheidene straten zeer fraaije uitzigten in de vrije natuur heeft. Zij wordt door de *Motala*, die midden in de stad molens drijft en watervallen vormt, doorstroomd, en zelfs groote schepen kunnen voor de huizen ankeren.

Onder de drie kerken der stad is de St. *Olofs*- of stadskerk, die door eene groote vrije plaats omringd wordt, de grootste maar ook de donkerste. Haar orgel, met 33 registers, is een der voortreffelijkste in Zweden; het uitmuntende altaarblad van HÖRBERG verbeeldt *de instelling van het H. Avondmaal*: hooge kracht en innigheid in de gelaatstrekken en meesterlijke perspectieven verraden den maker. Het schoonste altaarblad bezit de Duitsche kerk, ook van HÖRBERG: CHRISTUS, *zoo als hij zich aan* THOMAS *openbaart en zijne wonden toont*: 19½ voeten hoog en 16 breed, maakt het nog op verren afstand

(*) Den 12 Junij 1822 leide een brand bijna het derde gedeelte der stad in de asch, ook de landkerk en den toren der stadskerk; 3318 menschen verloren hunne huisvesting. Echter is den ongelukkigen dadelijke hulp verschaft.

eenen grooten indruk. Het voorval heeft bij nacht plaats: CHRISTUS is te midden eener talrijke vergadering; van de zijden werpen twee brandende kaarsen een sterk en helder licht op hem, terwijl over de anderen zich slechts een zwak licht verbreidt; THOMAS ziet, vol berouw en geloof, tot den goddelijken meester op: — doch wat waag ik te beschrijven, wat men zelf moet gezien hebben, om al de grootheid en heerlijkheid te bevatten! Een tweede groot en heerlijk beeld van dezelfde hand: DAVID *onder de zangers*, ziet men aan het orgel, dat 44 registers heeft en door eenen koopman, den Heer EBERSTEIN, aan de kerk geschonken is. De zitplaatsen, in den vorm van een amphitheater, sedert den Rijksdag, in 1800 alhier gehouden, belemmeren het vrije overzigt der kerk. Zij is van eene opene plaats omringd. Overigens wordt in deze Duitsche kerk alleen in het Zweedsch gepredikt, want de Duitsche gemeente, in 1613 gesticht, is voor eenige jaren afgeschaft, nadat reeds, sedert 1776, een Duitsch en een Zweedsch predikant te zamen aangesteld waren.

Norrköping bezit eene Triviale *school* met vijf klassen en omtrent 100 leerlingen, voor welke eenige stipendiën voorhanden zijn: in de 5de klasse wordt, krachtens eene stichting van een' koopman HYSTRÖM, in *Stockholm*, in het jaar 1793, onderrigt in de nieuwere talen, natuurlijke geschiedenis, teekenen, muzijk, enz. gegeven. Het schoone, in 1799 gebouwde, schoolhuis van steen bevat ook de woningen van eenige leermeesters. De kamer der grootste of 4de klasse dient tevens tot zaal voor de plegtigheden:

hier

hier is, in glazen kasten, de bibliotheek der school van omtrent 2000 banden geplaatst; ook de gebronsde gipsbuste van KAREL JAN. (*)

De tweede der voortreffelijke schoolinrigtingen te *Norrkoping* is de, door den gestorvenen fabrijkant PETER SCHWARTZ, in 1772, opgerigte en naar hem genoemde vrijschool. Het is dezelfde SCHWARTZ, die het eerst in Zweden de snuiftabaksbewerking in het groot ter harte nam, en den tabak met voortreffelijke sauzen bereidde: nog tegenwoordig worden zijne groote fabrijken, onder de firma van den overledenen, door zijne familie voortgezet. In de school ontvangen 50 arme kinderen, des voor- en namiddags, onderwijs in het lezen, in den Godsdienst, in de Bijbelsche geschiedenis, in rekenen en schrijven, ook in het ontwerpen van kleine opstellen en brieven; boeken en schrijfbehoeften worden hun kosteloos geleverd; ook ontvangen zij voor het aanschaffen van kleeding, en tot andere noodwendigheden, ondersteuning. De kinderen wonen bij hunne ouders en werken meestal in fabrijken. Des zondags werd door den geordenden eersten leermeester, in eene, met het

 school-

(*) Zij heeft het opschrift: *est in ore est in votis ubique Caesar, erit per omne aevum nec fama senescet.* SCHULZ VON ASCHERADEN. *In mond en hart is overal de heerscher, hij zal het in alle eeuwen blijven en zijn roem zal niet verouden.* Deze SCH. V. ASCH. wiens woorden door het opschrift gebruikt worden, is een *Pommeraan*: Baron KAREL GUSTAAF SCH. V. ASCH, die reeds voorlang als Kon. Zweedsch gezant te *Berlijn* stierf: zijn oudere broeder, HENDRIK, viel in den *Finnischen* veldtogt van 1788 door denzelfden kogel, welke den kommanderenden Admiraal, Hertog KAREL *van Sodermannland* (later KAREL XIII) wondde, en die in het slot van *Stockholm* bewaard wordt.

schoolhuis verbondene vrolijke kerk (beide werden door den brand in 1822 vernield), voor de *kinderen* gepredikt; echter waren ook volwassenen tegenwoordig. De thans aangestelde leermeester, pastoor SUNDELIN heeft eene reeks van jaren achteréén bijbelsche voorlezingen, en andere dergelijke oefeningen, voor ouderen en jongeren in het bijzónder, gehouden; in de bijbelverspreiding is hij zoo werkzaam geweest, dat er in het jaar 1821 reeds 4900 exemplaren der H. S. door hem waren uitgedeeld.

Het *Gustaviaansche* weeshuis werd in het jaar 1772, bij de viering der krooning van GUSTAAF III, door de inwoners met vrijwillige bijdragen *gesticht.* Hier wordt een klein getal van jongens tusschen 7 en 14 jaren opgevoed en dan bij handwerkslieden in de leer gedaan. De thans regerende Koning heeft deze inrigting, bij het bezoeken van *Norrköping*, meermalen met aanzienlijke gaven ondersteund. Het *Mobergsche* weeshuis, voor ruim 10 jaren, door een' koopman van dien naam gesticht, bestaat door een fonds van 14000 rijksd. Hier heeft een aantal arme meisjes voedsel, kleeding en onderrigt in lezen, schrijven, rekenen, spinnen, breijen en naaijen, en wordt vervolgens in goede huisgezinnen gebragt. Bovendien zijn er nog twee andere armenscholen.

In eene, door den gestorvenen koopman EBERSTEIN gestichte, zeemansschool ontvangen jonge lieden onderwijs in de stuurmanskunst. Dezelfde weldadige man heeft, in zijn testament van Febr. 1817, de inkomsten van drie landgoederen, wier waarde op eene halve millioen bankdaalders geschat wordt, tot op-

oprigting eener zondagsschool voor meer dan 200 kinderen nagelaten; voor het bouwen van het schoolhuis eene som van 40000 bankdaalders aangewezen, en zijn prachtig woonhuis, het schoonste der stad, tot eene woning voor de leermeesters bestemd: het onderwijs moet zich tot lezen, schrijven, rekenen, boekhouden en Godsdienst bepalen.

Een Overste-luitenant, REUTERSCHÖLD, heeft voor korten tijd 11748 daald. banko tot stichting van een vondelinghuis vermaakt, en 25000 voor de armeninrigtingen der stad bestemd. Ook is er, behalve een freulessticht, een armenhuis voor arme weduwen; desgelijks een zeemanshuis, hetwelk aan zeelieden, derzelver weduwen en weezen, pensioenen uitdeelt. Over het algemeen zijn de armen-inrigtingen voortreffelijk; de stad is in distrikten verdeeld, waarvan elk eenen opziener heeft, die maandelijks de armen verzamelt en naar hunne betrekkingen onderzoek doet. In de kommissie in de hoofdpastoor der stad voorzitter. Het getal der bedeelden wordt op 400 aangeslagen. Jammer, dat *alleen* geld uitgedeeld wordt.

Even voortreffelijk zijn de vrijwillige en de gedwongene werkhuizen. De vrijwillige werkinrigting, in den duren tijd van 1786 gesticht, verschaft den armen werk in hun huis. Tot de tweede soort kan men het verbeterhuis brengen, hetwelk de fabrijkanten voor hunne arbeiders opgerigt hebben: doch vooral behoort hiertoe het spinhuis voor de stad. Dit spinhuis is voorbeeldig ingerigt en eene ware inrigting tot verbetering van menschen, die daarvan werkelijk proeyen-

gegeven heeft. Geen vreemdeling leert de misdaad der tuchtelingen kennen, en geen der laatsten weet, waarom zijn makker opgesloten is. Elk heeft zijne taak, en wat hij daarenboven werkt, wordt hem betaald; waardoor sommigen zich reeds kleine kapitalen verworven hebben. Hoewel allen bijna op gelijken voet behandeld worden, zoo hebben echter de meest vertrouwden verlof, om zonder geleide in de stad te gaan om kommissiën te doen. In het voorjaar moeten zij tuinwerk verrigten, onder opzigt van eenen medegevangenen. Geen sterke drank mag aan hen verkocht worden. Het huis is een schoon, in 1790 voltooid, gebouw van steen, met drie werkzalen, waarin tuchtelingen en zulken, die alleen tot verbetering opgesloten zijn, bijéén zijn: de meeste waren vrouwen, echter vond ik ook eenige jongens en mannen. De tuchtelingen zitten hier voor korter of langer tijd, ja sommigen voor hun leven lang; doch in 1798 werd de verordening ingevoerd, dat misdadigers, die voor verscheidene jaren tot het spinhuis veroordeeld zijn, zich den tijd hunner straf kunnen verkorten, wanneer zij de, hun voor den ganschen tijd van gevangenis opgegevene, arbeidstaak voltooijen, waardoor zij dadelijk op vrije voeten komen. De tijd van het verblijf derzulken, die tot verbetering opgesloten worden, is onbepaald, naar dat hun gedrag is: het zijn zuipers, vagebonden, slechte vrouwspersonen, en in het algemeen personen, die werken kunnen, maar niet willen of zich geen' dienst kunnen verschaffen. Op zulke wijs is het huis sedert eenige jaren ook een verbeterhuis geworden. Beide soorten van

men-

menschen, elkander, gelijk boven gemeld is, onbekend, zijn door wederzijdsche gezellige deelneming verbonden: zoo vond ik, b. v., boven de bedden van sommigen, gelukwenschen aangeslagen, die hun hunne makkers op hunnen geboortedag geschonken hadden. In het huis woont een rentmeester en wachtmeester tot opzigt. In het spinhuis is eene vrolijke kerk gebouwd, waarin op elken zondag voormiddag gepredikt wordt; de prediker heeft behalve dit de gevangenen in den Godsdienst te onderwijzen. Elken morgen en elken avond wordt bidstond gehouden. — Aan inrigtingen voor kranken bezit de stad een lazaret en een geneeshuis voor venerischen.

Tot de schoonste gebouwen der stad behoort het raadhuis. De vertrekken zijn gedeeltelijk op het prachtigste ingerigt en met de beeldtenissen der Koningen en van groote mannen versierd; onder die der Koningen munt het beeld van GUSTAAF II ADOLPH, in levensgrootte uit, hetwelk zeer gelijkend zijn moet.

Norrköping, eene der steden, in welke Joden wonen mogen, bezit eene Synagoge, die daardoor merkwaardig is, dat het huis door eenen Christen, den Generaal LÖWEN, geschonken werd, in de hoop, *dat de Joden tot het Christendom zouden overgaan.* Tot dat oogmerk liet hij in het huis eene plaat van geel koper plaatsen, op welke de plaatsen uit het oude testament, die op CHRISTUS betrekking hebben, gemeld zijn. Deze plaat bevindt zich echter niet in de Synagoge, maar in eene kamer van het huis der Synagoge, hetwelk door eenen Jood bewoond wordt.

Norrköping, aan de uitvloeijing der *Motala* in eenen zeeboezem, den *Bräwiken*, gelegen, *drijft* eenen aanzienlijken handel, deels met eigene fabrijkgoederen, deels met de voortbrengselen der 24 ijzerhutten en ijzerwerken en der kanongieterijen van *Oost-Gothland*, onder welke laatste die van *Finnspäng* de voornaamste is: ook koper, meel en houtwaren worden uitgevoerd. Het grootste gedeelte van den uitvoer gaat naar *Stockholm*, het kleinste buiten's-lands. (*) De lakenfabrijken, omtrent 20 in getal, zijn deels in- deels buiten de stad: onder de laatste moet vooral *Gryt* en *Marienlund* genoemd worden, die van zulk eenen beduidenden omvang zijn, dat zij naar kleine vlekken gelijken; te *Gryt* vindt men ook eene papiermolen. Het Zweedsche laken overtreft het buitenlandsche in vastheid en duurzaamheid, maar moet voor hetzelve in fraaiheid wijken, en kan ook niet denzelfden prijs met het vreemde houden, daar de wol grootstendeels moet ingevoerd worden. De invoer van vreemde lakenen is verboden. Het bedrag der lakenfabrijken werd in het jaar 1816 op 600,000 rijksd. gerekend. Behalve de papierfabrijk te *Gryt*, zijn nog twee andere in de stad, en eene te *Fiskeby*. Het Zweedsche papier is minder zuiver, maar vaster en gladder dan het Duitsche, zoodat men er beter op schrijven kan: ook zijn de machines voor het drukken doelmatiger ingerigt. Eene marmerslijperij is

(*) In 1820 bedroeg de uitvoer naar buiten aan staafijzer 2200 schippond, aan bewerkt ijzer 520 schipp. aan koper 800 schipp.; daarentegen naar binnen, aan het eerste meer dan 8000, aan het tweede 3300 en aan het laatste 191 schippond.

2½ mijl noordwaarts van *Norrköping* aangelegd: hier wordt het schoone groen gespikkelde marmer van *Käl-märden* bewerkt. Onder de overige fabrijken zijn de beide snuiftabaksfabrijken bijzonder merkwaardig: haar bedrag was in 1817 125590 rijksd.; behalve deze zijn er twee voor rooktabak, eenige suiker- zeep- en stijfselfabrijken; olieslagerijen, kousen- sterkwater-lak- kaartenfabrijken; eene Engelsche looijerij; horologiefabrijken, die echter zoo beduidend niet meer zijn als in vroeger tijd, toen met de hier vervaardigde uurwerken een groote handel gedreven werd; ijzer- en staalfabrijken; katoendrukkerijen, verwerijen, boomwol- en linnenfabrijken, eene groote geelkoper-smelterij, koperslagerijen, enz. De stad heeft drie scheepstimmerwerven. De brouwerij is een beduidend bedrijf: de brouwers houden ook logement.

Norrköping heeft een, door middel van actiën gebouwd, tooneelgebouw, waar somtijds een der weinige *ambulante* tooneelgezelschappen speelt: alleen in *Stockholm* zijn vaste gezelschappen. Op het raadhuis, waar ook de beurs is, worden ballen gegeven, en de stadstuin, tot het raadhuis behoorende, dient tot openlijke wandelplaats.

Te *Norrköping* leeft de bekende geleerde, Archiater WESTRING, die zich eenen eervollen naam verworven heeft. SMITH heeft naar hem eene Zuidzee-plant *Westringia rosmariniformis* genoemd. Hij bezit ook een muntkabinet.

De, in het jaar 1814, gestorvene directeur der Oostindische Compagnie OLOF LINDAHL en de koopman NILS LINDAHL lieten eene, bijzonder voor de

 ge-

geschiedenis en oudheden, rijke bibliotheek na, waarvan het voornaamste door den Russischen Gezant te *Stockholm*, Graaf VAN SUCHTELEN, aangekocht is.

Van *Norrköping* reed ik door een zeer vruchtbaar oord naar het ruime logement *Aby*. Het was nog vroeg, als ik hier aankwam; om echter het schoone uitzigt van de hoogte van den *Kälmärden*, dien men op de eerste station overtrekt, te genieten, stelde ik de bergreis tot den volgenden dag uit. *Aby* ligt reeds op eenen heuvel van dit gebergte, dat eenen grooten, met bosch begroeiden, halven kring vormt. Eerst te 9½ uur begon het donker te worden, en naauwelijks was het geheel donker, of er vertoonden zich weder heldere wolken aan den gezigteinder. Ik at in dezelfde zaal, waar de Kroonprins KAREL AUGUST, in het jaar 1810, de pastij genoot, in welke velen de oorzaak van zijnen dood meenen gevonden te hebben. De nog levende waardin verhaalde, dat van deze pastij, die gebakken in *Aby* aangekomen was, veel was overgebleven, hetgeen zij met hare huisgenooten gebruikt had, zonder eenige gevolgen te bespeuren. Maar merkwaardig is het — hetgeen mij desgelijks hier verhaald werd — dat de Kroonprins op den trap, die langs eenen smallen gang naar de zaal leidt, en zeer uitgesleten is, tweemalen, beneden en boven, struikelde en viel, en terstond daarna, als hij in de zaal trad, ten hemel zag.

Terstond achter *Aby* rijdt men bergop, langs een

aangenaam dal, waar eene beek eene molen drijft, in het gezigt van graauwe rotswanden; naar mate men hooger stijgt, geniet men de schoonste uitzigten over den zeeboezem *Bräwiken*, zijne landtongen, en zijne, met heerlijk liggende hoeven en landgoederen bedekte, oevers; over een groot gedeelte der groote landstreek *Wikbolandet*, die door den zeeboezem *Brawiken* en *Slätbaken* (bij *Soderköping*) ingesloten wordt; en over de wijde vlakte, waarin *Norrköping* ligt. Alle deze uitzigten heeft men naar het zuiden en oosten, ook een weinig naar het zuidwesten; naar het westen, bijzonder naar het noordwesten, en naar het noorden wordt de blik door den *Kälmärden* beperkt; zoodat het uitzigt wel tot de schoone, maar op verre na niet tot de schoonste en wijduitgestrektste in Zweden, gelijk door verscheidene reizigers geschied is, mag gerekend worden: de schoonste en wijduitgestrektste bezit Zweden in de noordelijke provinciën.

Men reist nu tot *Krotek* over den *Kälmärden*, die zich, met eenen breeden rug, regts aan de zee en links door het noordelijk gedeelte van *Oost-Gothland* en door *Södermannland*, tot over de grenzen van *Nerike* en tot aan *West-Gothland* uitstrekt, alwaar hij aan de *West-Gothische* bosch- en bergstreek *Tiweden* stoot. Op zijnen rug wisselen hoogten en dalen en bergmeren af, maar het bosch blijft onafgebroken voortduren. Ter zijde van den weg liggen de marmergroeven. *Krotek*, alwaar ook eene kerk is, is het laatste logement of posthuis in *Oost-Gothland*: kort daarop begint *Södermannland* of *Nyköpings-*

pings-Län. De inwoners van *Södermannland* zijn doorgaans van hooge gestalte en sterken ligchaamsbouw, en hebben een vol gelaat: de mannen dragen dikwijls, even als de *Dalekarliërs*, schootsvellen.

Het oord blijft nu meer of min bergachtig tot *Stockholm* toe. *Södermannland* heeft verscheidene kanongieterijen, b. v. te *Näfveqvarn* aan de zee, waar ook eene kopermijn is, en geel koper en metaalwerk bereid worden. Het logement *Wreta* ligt in een schoon dal. Hier gaf de tegenwoordige Koning, op zijne doorreize in het jaar 1816, aan elke vrouw en meisje onder het verzamelde volk, die met inlandsche stoffen gekleed waren, eene dukaat, tot aanmoediging om de buitenlandsche kleedingsstoffen af te schaffen, de weelde, die zich in dit oord zeer verbreid heeft, te verminderen, en tot de oude eenvoudigheid en matigheid terug te keeren.

Eene schoonere ligging dan eenige andere plaats aan dezen weg heeft *Nyköping*, eene tamelijk regelmatig gebouwde, hier en daar met fraaije huizen doorsnedene stad. Hoewel zij, in het jaar 1815, slechts 2453 inwoners had, vormt zij echter, met landdistrikten, twee aanzienlijke pastorijen. Zij is de hoofdstad van *Södermannland* en de zetel van den Landshoofdman over *Nykopings Län*, hetwelk uit het grootste gedeelte van *Södermannland* bestaat en 58 V. M., in 1819 met 102,935 zielen, bevat; desgelijks is er een Landhuishoudkundig genootschap voor het *Län*, (*) hij

(*) In *Södermannland* bevorderen bijzonder de fatsoenlijke lieden den landbouw door hun voorbeeld, zelfs door premiën, zoo ook de landelijke nijverheid. In geene Zweedsche provincie wordt zoo veel tarw geteeld.

bij welks jaarlijksche vergadering elk lid eenen landbouwer mede brengen mag. *Nykoping* is eene zeestad en heeft eene werf, doch weinig zeehandel: er loopt, wel is waar, een zeeboezem tot aan de stad, en de opene zee is slechts 4½ mijl verwijderd; maar de haven is tot 8 en 9 voeten verzand, en de verdere verzanding wordt, op kosten des Konings en der stad, door eene modderpraam voorgekomen. Aan fabrijken vindt men er bijzonder laken- kousen- papier- naalden- rook- en snuiftabaksfabrijken: ook is er een instituut, waarin onderscheidene vrouwelijke kweekelingen tot het bereiden van vlas en linnen worden opgeleid. De meestbeduidende artikelen van uitvoer zijn kanonnen en kogels van *Stafsjö* enz.; onderscheidene smederijen van ijzeren staven liggen in de nabijheid, doch deze waren gaan meest naar *Stockholm* en *Norrkoping*. Tot de merkwaardigheden der stad behoort het, in 1808 gestichte, Gouvernements-verbeterhuis en het oude slot, nevens eene school voor kinderen en eene bijzondere armeninrigting. Ook is hier het Gouvernements-lazaret en het prachtige Gouvernements-hospitaal; met het laatste is het hospitaal van *Strengnäs* vereenigd: het dient tot huisvesting van krankzinnigen, doch er worden ook uit de inkomsten omtrent honderd kinderen, tot het 14de jaar van hunnen ouderdom, ondersteund: een geestelijke, een geneesheer en rentmeester zijn er bij aangesteld. De Gouvernementsgevangenis bevindt zich in het nieuwere gedeelte van het oude slot, hetwelk eens de zetel der Hertogen van *Södermannland* was, en waar Koning BIRGER zijne beide broe-

broeders, na vriendschappelijken ontvangst, *in het* jaar 1318, plotseling in de gevangenis slepen en ter dood hongeren liet, waarvoor hij echter zelf spoedig ten val gebragt werd. — De stad heeft eene hooge, gezonde ligging, weshalve zij, terwijl rondom de pest heerschte, verschoond bleef, en het Hof hier eene veilige schuilplaats vond. In en om de stad moet, zelfs door de boeren, het zuiverste Zweedsch gesproken worden. Zij heeft eene triviaalschool. Het raadhuis ligt aan de schoone marktplaats, en is tegelijk logement.

De weg van *Nyköping* tot *Stockholm* is meestal aangenaam: vooral zijn de laatste 7 mijlen, van de station *Stora-Aby* af, hoogst schilderachtig: alleen in *Helsingland* en *Angermannland* heb ik op eene zoo lange streek zulke verrukkelijke gezigten weder gezien. Vrolijke meren, welige weiden en velden, wier vruchtbare zwarte grond van de rots gewonnen is, met bosch bezette rotsen, berken- en dennenwoud, vele kerken en fraai gelegene landgoederen vormen de heerlijke landsdouw. ½ mijl van *Stora-Aby* ligt, aan de zee, het stadje *Trosa*, dat in het jaar 1815, 456 inwoners had, en een van de kleinste steden des Rijks is: de haven is verzand; de inwoners leven van landbouw en haringvangst. Tusschen *Stora-Aby* en *Pilkrog* ziet men in de verte het schoone slot *Hörningsholm*, eens de zetel der beroemde en hoogst verdienstelijke geslachten van STURE en BANER, waar ook de groote veldheer van

GUS-

GUSTAAF ADOLPH, JOHANN BANÉR, geboren werd. *Pilkrog* is een groot en aangenaam logement, het eerste in *Stockholms-Län*, hetwelk uit deelen van *Södermannland* en *Upland* zamengesteld is.

Soder Telje is een open steedje met meest houtene huizen en, in 1815, 976 inwoners, die van den akkerbouw leven: er zijn echter ook eenige fabrijken. De markt is groot en schoon. Het statige posthuis, hetwelk eene schoone ligging op eene hoogte heeft, veréénigt in zich het hospitaal en het lazaret van *Stockholms-Län* met eene afgezonderde geneeszaal voor venerischen. Ook is er een armenhuis.

Terwijl ik op paarden wachten moest, bezag ik de kerk en het, sedert dien tijd voltooide kanaal, hetwelk door de stad loopt. Dit kanaal verbindt het, (12 mijlen lange, 5 tot 6 mijlen breede, en met meer dan duizend eilanden bezaaide) landmeer *Mälar*, waaraan de drie groote en vruchtbare provinciën, *Södermannland*, *Upland* en *Westermannland* met de oudste steden des Rijks, liggen, met de Oostzee. Met den *Mälar* hangt weder het, 6 mijlen lange en 2 mijlen breede, *Hjelmar*-meer zamen, en wel door Zwedens oudste kanaal, het *Arboga*-kanaal, dat eene mijl lang is, alsmede door de 8 *Hjelmar*sluizen en den vloed *Arboga*; ook loopt in den *Mälar* het, 9 mijlen lange, *Strömsholms*-kanaal, dat, van de beide meren *Barken* in zuidelijk *Dalekarlië* af aan (door middel van 25 sluizen, van den vloed *Kalbäck*, en ten laatste van een klein meer, dat in den *Mälar* vloeit,) aan *Dalekarliës* en *Westmannlands* berg-

werks-

werksdistrikten eenen meer gemakkelijken uitvoer hunner voortbrengselen verschaft, (hoewel slechts op booten, vier voeten diep gaande, en met een' last van ten hoogste 50 schipponden beladen,) sedert het, in 1795, op kosten van den Staat en door middel van actiën voltooid werd. Op zulke wijze staat de *Mälar* met een groot gedeelte van het binnenste van Zweden in verbindtenis. Daar hij zich echter bij *Stockholm* met de zee veréénigt, zoo was voorzeker het *Söder-Telje*-kanaal niet noodig, om eene vaart uit het binnenste des lands naar de Oostzee te bewerken. Het moest slechts de lange en moeijelijke vaart van *Stockholm* naar de opene zee verkorten en gemakkelijk maken. De, door het kanaal aan de hoofdstad bereide, verkorting van den weg bedraagt $5\frac{1}{2}$ mijl; langs de zuidelijke kusten wint men eene, omtrent 15 tot 20 mijlen kortere en minder gevaarlijke vaart.

Het kanaal bereikt, na eenen loop van 4550 ellen, of iets meer dan eene vierde mijl, in den boezem *Egelstavik* de Oostzee; van deze lengte neemt echter het, 20 vademen diepe, van weiden en dennenbosch omringde, kleine landmeer *Maren* 1500 ellen in; dus bedraagt de doorgegravene landstreek slechts 3050 ellen: meer dan het vierde gedeelte moest door eene hoogte van 100 voeten gegraven worden; ja, men heeft beweerd, dat geen ander kanaal in Europa door zulk eene hoogte heen in zulk eene lengte gegraven is. Het kanaal is op de watervlakte 60 voeten breed, en zoo diep, dat 12 voet diep gaande vaartuigen het gebruiken kunnen. Op de hooge kanaalranden loopen, met boomen beplante, voetpaden,

den, die gedeeltelijk op bruggen over beken voortgezet worden. Het trekken der schepen wordt door menschen verrigt. Slechts ééne sluis is aangelegd, die echter des te meer arbeid kostte: vier dampmachines, die met de kracht van 70 paarden werkten, konden het water niet van de ruimte der sluis afhouden; er moest dus een, 200 voeten lange en 60 voeten breede, waterdigte praam gebouwd worden, binnen welke de sluis werd opgemuurd. Over deze sluis loopt in *Soder Telje* met eene sierlijke draaibrug de groote weg naar *Stockholm.*

Reeds in het jaar 1435 werd aan het kanaal van *Soder Telje* door den beroemden veldheer ENGELBRECHT gearbeid; het kwam echter tot geene voltooijing: ten minste de bewering, dat reeds vroeg een verbindingskanaal tusschen den *Mälar* en de zee bij *Soder Telje* bestaan heeft, maar bij afnemend weter weder toegegroeid is, is niet zeker. Koning GUSTAAF I vernieuwde den voorslag; later, bijzonder sedert 1680, werd hetzelfde gedaan; in 1756 werd de onderneming besloten, doch eerst in 1780 door eene actiën-maatschappij begonnen, en zij rustte sedert 1783. Den 15 maart 1806 werd de kanaalbouw aan eene nieuwe maatschappij opgedragen, en nam nu in den zomer van 1807 zijn' aanvang. Eerst werkten Zweedsche troepen, daar na Fransche en in 1808 Russische krijgsgevangenen. In de jaren 1809 en 10 werd het werk gestaakt, vervolgens door Zweedsche troepen voortgezet en in het jaar 1819 voltooid. Den 7 Oct. 1819, den geboortedag van den gestorvenen Koning KAREL XIII, werd het kanaal door

den regerenden Koning en den Kroonprins OSCAR het eerst bevaren en dus geopend. Aan de sluis leest men, in steen gehouwen, het volgende opschrift: *In het tweede regeringsjaar van KAREL XIV JOHANN werd deze weg naar de zee geopend. Reeds in vroegere tijden werd hij gezocht, maar wegens den tegenstand der Natuur opgegeven; nu echter, een twaalfjarig werk, door bijzondere medeburgers voleindigd.*

De bouw is onder de leiding van den voortreffelijken werktuigkundigen, Majoor NORDWALL geschied, en heeft omtrent 600000 bankdaalders gekost, die deels door staatsondersteuning, deels door actiën zijn opgebragt.

De tollen worden van alle voorbijvarende schepen betaald, uitgezonderd van de gewapende kroonschepen. Voor groote schepen zijn zij zoo zwaar, dat vele schippers daardoor van het gebruik des kanaals afgehouden worden. Van hier, dat het eerste jaarlijksche berigt voor 1820 geenszins gunstig luidt: de inkomsten bedroegen slechts een vierde gedeelte der jaarlijksche uitgaven; niet meer dan 499 vaartuigen en booten hadden het kanaal gebruikt, en hieronder geen éénig schip. Men heeft nu de tollen verminderd, en hoopt voor het toekomende gunstige resultaten, ten minste, zoodra het gelukt zal zijn, de hindernissen bij het lossen der waren in *Stockholm* op de *Mälarzijde* en bij de zeilvaart op den *Mälar* over het algemeen weg te nemen.

De gansche weg naar *Stockholm* is verrukkend: *de Mälar* vertoont zich met schoone boschrijke oevers

en

en eilanden; aangename dalen, berkenboschjes, meer of min naakte rotsen wisselen met nette landhuizen, hoeven en statige kerken af. Voor het groote logement *Fittja* komt men voorbij eene reeks van stallen voor de stationspaarden. Hier trof ik eenen ouden, bescheidenen postknecht, want de onbeleefde en winzuchtige mensch, die door de drinkgelden, van de reizigers afgeperst, zich een beduidend vermogen moet verworven hebben, was niet meer in zijnen post. Men kan zich voorstellen, hoe groot het getal der paarden is, die dagelijks van de, het naast bij de hoofdstad gelegene, posthuizen vertrekken; naauwelijks zijn de talrijke stationspaarden aangekomen, als zij weder op alle wegen verspreid zijn. Wel is onlangs de verordening gemaakt, dat, na vertrek der stationspaarden, tegen eene bestemde hoogere betaling, paarden zullen te bekomen zijn; maar ook tot deze is dikwijls geen toegang, en bij het groot aantal reizigers is vooruitbestelling vaak niet mogelijk. Men begrijpt nu, hoe voordeelig aan zulke posthuizen de bediening van postknecht zijn moet; want zulk een weet, schoon niet altijd, toch zeer dikwijls uit beleefdheid raad te verschaffen, door overreding van boeren, die op dat oogenblik niet *Skjuts*pligtig zijn, enz.; en het is natuurlijk, dat men zulke beleefdheid liever duur koopt, dan dat men halve dagen op paarden wacht.

Terstond achter *Fittja* rijdt men met eene prachtige steenen brug over een met den *Mälar* zamenhangend meer, en bereikt men spoedig het logement *Snickarekrogen*: hier welt aan eenen, met granen

bewassenen zandheuvel, de bron *Wärby*, wier bijna ijskoud water veel over den *Mälar* naar *Stockholm* verzonden wordt. Eene halve mijl van de stad beginnen de schoone landhuizen, waarvan men echter aan deze zijde slechts een, in evenredigheid van de andere zijden, kleiner getal aantreft. Om 10 uren reed ik *Stockholm* in: het was nog helder, want eerst tusschen 10 en 11 uren wordt het thans hier donker en tegen 1 uur schemert het reeds weder: de langste dagen om St. Jansdag hebben zelfs 18½ uren.

DER-

DERTIENDE HOOFDSTUK.

Stockholm *en zijne merkwaardigheden.*

Slechts twee volle dagen bleef ik ditmaal te *Stockholm:* mijn tweede verblijf, in het laatst van den herfst, duurde eenige weken, en in den herfst van 1820 had ik, op mijne reis naar *Finnland*, nogmaals gelegenheid de, in merkwaardigheden van natuur en kunst, zoo rijke Zweedsche hoofdstad te bezoeken.

Stockholm heeft van alle groote steden, die ik ooit zag, de schoonste ligging: zelfs *Dresden*, met zijne brug over de *Elve* en zijne schoone oevers aan deze rivier, moet voor Zwedens hoofdstad wijken; en reizigers, die alle landen van Europa bezochten, verzekeren, dat alleen *Konstantinopel* in schoone natuur met haar gelijk staat. Voor vreemdelingen heeft *Stockholms* behoorlijke ligging daardoor nog meer belang, dat het zulke beleefde en gastvrije menschen tot inwoners heeft. Ook in kunstschatten is het niet arm, hoewel het zich hierin met *Dresden* niet kan meten.

Stockholm ligt op eilanden, deels in het *Mälar*meer, deels dáár, waar dit meer in de zee valt, deels in de zee zelve, die hier echter door eene menigte,

voor de stad liggende, grootere en kleinere eilanden en klippen bezet wordt, zoodat men eerst na eene vaart van 18 zeemijlen in de opene zee komt. Tusschen de tollen of hoofdingangen heeft het 2 mijlen in omvang; de lengte bedraagt van het N. naar het Z. ruim ½ Zw. mijl. In 1819 had het 70,646 (in 1772 72,000 en in 1798 80,000) inwoners. De *eigenlijke stad*, het middelpunt, maar ook het kleinste gedeelte, ontstond het eerst: tot dezelve leide, nadat vroeger visschers hunne hutten hier misschien reeds opgeslagen hadden, Koning KNUT ERIKSSON, tegen het einde der 12de eeuw, als *Sigtuna*, in 1188, door zeeroovende volken verwoest geworden was, den grond, om, door bevestiging van den inloop des *Mälars*, zich tegen dergelijke overvallen te beschutten. BIRGER JARL, die in plaats van zijnen minderjarigen zoon WALDEMAR regeerde, verwijdde den aanleg, gaf aan de nieuwe stad, in 1253, privilegiën, en bouwde, in 1262, op dezelfde hoogte, waar thans het koninklijk staat, eene vesting. Hier werden nieuwe gebouwen bijgevoegd; de ligging in het middelpunt des Rijks en de bekoorlijke omtrek bevielen; spoedig werden ook de nabijgelegene eilanden bebouwd en door paalwerk en dammen vergroot, zoodat thans nog vele huizen op palen rusten. Deze eilanden, gedeeltelijk grooter dan de eilanden der stad, vormden langzamerhand de beide groote voorsteden van *Stockholm*, den *Norrmalm* en den *Södermalm*, en de overige deelen der stad. Op zulk eene wijze worden de onderscheidene deelen door bogten van den *Mälar* en van de zee gescheiden,

maar

maar hangen door middel van houten en steenen bruggen zamen. Men kan dus te land en te water de stad doorkruisen, en midden in de stad loopen groote schepen in. Vele huizen zijn door tuinen begrensd, die zich gedeeltelijk tot aan het water uitstrekken, gelijk dan over het algemeen in *Stockholm* veel liefde voor tuinen en bloemen heerscht. Verscheidene eilanden hebben aanzienlijke hoogten: graauwe rotsen steken boven de huizen uit, ja vormen op *Södermalm* den achtermuur der huizen. In de nabijheid der stad wisselen rotsen, nu kaal, dan van het helder groen der eiken, olmen en berken beschaduwd, dan met sombere dennen bekleed, weelderige weiden, vruchtbare akkers, ruischende beken; vrolijke tuinen, de *Mälar* en zijne liefelijke eilanden; kasteelen en eenvoudige landhuizen met elkander af; en groote en breede, dikwijls op harden rotsgrond voortloopende, landstraten slingeren zich door het bekoorlijke landschap henen. Zulk eene ligging bereidt de menigvuldigste land- en watergezigten, die men zelfs uit de huizen der stad geniet. Jammer, dat de meeste markten (er zijn er omtrent 20) klein en onregelmatig, en weinige straten breed en regt zijn: het laatste een natuurlijk gevolg der langzaam toenemende vergrooting der stad, binnen welke men nergens woeste plaatsen of velden vindt. De *eigenlijke stad* heeft de engste en kromste straten; de breedste en regtste straten, en tevens de grootste en schoonste huizen, heeft de *Norrmalm:* de lange *Drottninggata* telt zelfs vele paleizen. Schoon men, bij den aanleg en de vergrooting der stad, vele steile heuvels

geeffend heeft, zoo zijn er toch ook nog vele *straten*, alwaar het sterk berg op gaat; ja, op *Ladugärdsland* vond ik straten, die in geen jaargetijde bereden, en zelfs des winters door den voetganger slechts met gevaar beklommen of afgegleden kunnen worden. De meeste huizen zijn van steen. Voetpaden (*trottoirs*) vindt men niet.

De *Mälar* en de zee, de voor de stad liggende eilanden, die tegen de hevigheid der winden eenigermate bescherming verleenen, de frissche en rijke bronnen, die men in de meeste deelen der stad aantreft, maken de ligging van *Stockholm* zeer gezond. Echter is de sterfte iets grooter dan in andere *hoofdsteden* (*), hetwelk, daar in eenige *gemeenten deze* slotsom jaarlijks wederkeert, waarschijnlijk door plaatselijke omstandigheden veroorzaakt wordt, die bij uitsluiting in deze gemeenten voor handen zijn. Als eene hoofdoorzaak dezer sterfte heeft men de stinkende dampen genoemd, welke uit verscheidene, door ingeworpene vuiligheid, zich meer en meer in *moerassen* veranderende, wateren, opstijgen en *de lucht* verpesten; weshalve het uitdroogen of uitbaggeren derzelve, nog in het jaar 1815, op den Rijksdag ter spraak gebragt is. De oorzaken, welke in groote steden de offers des doods vermeerderen, hebben ook in *Stockholm* plaats. De menigte lazarets, welke ook uit de provinciën aangevuld worden, vermeerderen insgelijks het getal van de dooden der hoofdstad.

Men kan in *Stockholm* drie hoofddeelen onderschei-

(*) In het jaar 1818 was het getal der geborenen 2344, der gestorvenen 2880, waaronder 11 zelfmoordenaars.

scheiden: de eigenlijke stad, de zuider- en de noorder-voorstad. Met de eigenlijke stad, die eens eene landtong van den *Mälar* was, maar reeds vroeg door middel van doorgraving tot een eiland gemaakt werd, hangen door bruggen de eilanden *Riddarholm* en *Helgeandsholm* (*Ridder-* en *Heilgegeest-eiland*) zamen. De zuidervoorstad vormt een groot geheel, doch met uitzondering der kleine eilanden *Längholmen* en *Räckningsholmen* aan het westelijk eind van *Södermalm*. *Norrmalm* hangt niet alleen door eene prachtige steenen brug met de eigenlijke stad, maar ook met verscheidene geheele en halve eilanden zamen, wier middelpunt *Norrmalm* vormt. Midden door de eigenlijke stad loopt de grens der provinciën *Södermannland* en *Upland*, zoodat deze aan beide provinciën, doch *Södermalm* geheel tot de eerste en *Norrmalm* geheel tot de laatste behoort. Doch het bestuur der geheele hoofdstad is aan den Opperstadhouder der Residentie toevertrouwd, die thans ook Landshoofdman over *Stockholms-Län* is. (*)

In de eigenlijke stad ligt het Koninklijk residentieslot. Reeds zeer oud sedert zijnen oorsprong, heeft het in den loop der tijden menigvuldige veranderingen ondergaan. In het begin had het muren en torens, en het bleef vesting tot in de 16de eeuw; eenige honderd kanonnen, aan welke Zweden van ouds, wegens het veelvuldige koper, rijk was, verdedigden het; ook

 was

(*) *Stockholms-Län* bestaat uit een gedeelte van *Södermanland* en het oostelijk gedeelte van *Upland*, ook de kustenstreek dezer provincie, *Roslagen* genaamd: het bevat 67 V. M. en had, in 1819, 98,624 inwoners.

was het een depôt van ammunitie en wapenen, *gelijk* alle koninklijke sloten in het Rijk. Dit alles is verdwenen, en van het oude slot is geen steen meer overig. Het heerlijk gebouw, dat de oudere TESSIN, onder KAREL XI, stichtte, ging reeds in 1697 door eenen brand onder. Het nieuw gebouw werd, in oorlogstijden, slechts langzaam voortgezet; wat TESSIN de vader nog begon, zette de zoon en de Baron HARLEMAN voort, en zoo werd het prachtige gebouw, waartoe ook de Standen eene belasting bewilligd hadden, in het jaar 1753 voltooid. Het vormt een vierkant met twee vleugelen en eenen ruimen binnenhof, over welken een weg naar *Norrmalm* loopt. Het is in eenen grooten krachtigen stijl *gebouwd* en van binnen prachtig versierd en gemeubileerd, zoodat het onder de sloten der Regenten weinig zijns gelijken vinden zou. Behalve de woningen der koninklijke familie, bevat het de slotkapel, de Rijkszaal, de koninklijke bibliotheek, woningen voor hofbeambten, de zalen van den Staatsraad en der kanselarij, de hoofdwacht, enz. De slotkapel vormt eene, 125 voeten lange en 42 voeten breede, door twee verdiepingen heengaande zaal aan de zuidzijde, met zuilen en eenen prachtig vergulden predikstoel, wiens voetstuk de vier Evangelisten zijn. Het altaar wordt door een schoone schilderij versierd: CHRISTUS in *Gethsemané*, begonnen van BOUCHARDON, voortgezet van L'ARCHEVESQUE, voltooid van SERGEL. Hier wordt des zondags Godsdienst gehouden; ook worden hier de kerkelijke handelingen der koninklijke familie verrigt. Een bijzondere feestdag is de 20 Dec., wanneer,

neer, tot gedachtenis van den grooten GUSTAAF II ADOLPH, die, in den strijd voor de godsdienstige vrijheid zijner geloofsgenooten, goed en bloed waagde, alle jaren, sedert de stichting der Zweedsche Akademie, eene altaarrede gehouden wordt. Ook de plegtige ridderslag der Seraphijnen-orde pleegt in de kapel gegeven te worden. Ook in de koninklijke vertrekken wordt elken zondag gepredikt. — Tegen over de slotkapel ligt de Rijkszaal, die van gelijke grootte en met koren voorzien is. Hier opent de Koning, met eene redevoering van den troon, den Rijksdag, zoo dikwijls die in *Stockholm* gehouden wordt.

In den noordelijken vleugel is de koninklijke bibliotheek. Reeds ten tijde van GUSTAAF II ADOLPH was zij zeer aanzienlijk, doch de Koning schonk haar aan de, door hem vernieuwde, universiteit *Upsala*. Spoedig werd eene nieuwe bijééngebragt, maar de groote brand van 1697 liet slechts 6000 deelen over. Thans rekent men haar op 40000 deelen, doch het jaarlijksche fonds is niet beduidend. Men vindt hier de uitgave der *Vulgata*, welke LUTHER eens gebruikte en met randglossen en een lang naschrift voorzag. (*) Er zijn talrijke oude en nieuwe manuscripten. — Tegen over de bibliotheek in het koninklijk museum. Twee groote zalen zijn met de aanzienlijke en kostbare verzameling van schilderijen versierd: naast stukken

(*) Onder andere spreuken leest men deze:

Ich lebe und weisz wohl, wie lang;
Ich sterbe und weisz wohl, wann;
Ich fahre und weisz wohl, wohin;
Mich wundert, dasz ich nicht immerdar fröhlich bin.

ken van oude beroemde meesters uit de verschillende scholen vindt men ook voortreffelijke stukken van vaderlandsche kunstenaars; doch veel is wegens gebrek van ruimte ingepakt. De schoonste stukken hangen in de vertrekken des Konings; heerlijke Noorweegsche landschappen, van de hand van inlandsche kunstenaars, vindt men in die van Prins OSCAR. — Tot het museum behoort verder de, naar de scholen geordende, *Tessinsche* verzameling van oorspronkelijke handteekeningen van eenen RAPHAËL, CORREGGIO, en andere beroemde meesters: zij bevat meer dan 3000 bladen, en wordt tegenwoordig met koninklijk verlof uitgegeven. In de onderste verdieping bevat eene zaal de, door GUSTAAF III, gedurende zijn verblijf in Italië, in 1784, aangekochte *Piranesische* verzameling van Grieksche en Romeinsche statuën, benevens busten, inscriptiën, huisraad van allerlei soort enz. Onder deze antieken zijn ook de negen muzen, die in zulk eene volledigheid nog alleen te *Rome* moeten gevonden worden. Bij de verzameling is veel uit den nieuweren tijd bijgekomen, b. v. SERGEL's meesterlijke groep: *Amor* en *Psyche* en zijn *Faun*: welke eenvoudigheid en diepte en tevens welke grootheid en kracht in deze heerlijke werken van den eersten beeldhouwer zijns tijds! (Hij stierf in 1814.) Eene nevenkamer is met porselein bezet, dat door *Raphaël* moet geteekend zijn. Eene andere bevat niet tot uitvoering gebragte modellen van SERGEL in aarde en gips. Nog een paar nevenkamers bevatten antieken en schilderijen. De kleine ruimte schijnt overal de tentoonstelling zeer benadeeld te hebben. —

Het

Het muntkabinet en de verzameling van meest noordsche oudheden zijn met eene kunstbibliotheek aan de koninklijke Akademie der schoone Wetenschappen, der Geschiedenis en der Oudheden, van welke beneden zal gesproken worden, overgegeven geworden, doch worden in het slot, als een gedeelte van het museum, bewaard. De muntverzameling is beduidend, (meer dan 20000,) en zeer leerzaam naar tijdorde geregeld. Een groot gedeelte der munten is, even zoo als in het muntkabinet bij de Bank, Zweedsch: het beroemde kabinet van *Drottningholm*, hetwelk KAREL GUSTAAF TESSIN, de zoon, bijeenbragt, LOUISA ULRIKA bezat, en de kroon eindelijk kocht, is met deze verzameling vereenigd; een ander gedeelte behoorde eens aan het *Archief van Oudheden.* Na het midden der XVII[de] eeuw grondde, namelijk, de Rijkskanselier MAGNUS GABRIËL DE LA GARDIE een oudheidkundig kollegie, eerst in *Upsala*, later in *Stockholm*; in 1692 werd het in een archief voor Oudheden veranderd: bewaring en bekendmaking van Zweedsche Oudheden was het doel. Spoedig gingen de *IJslandsche* geschriften, de oude oorkonden en de gedrukte boeken, tot de kon. bibliotheek over; later werd ook het overige verdeeld, zoodat de schatten van dit archief, sedert 1786, in de kon. bibliotheek, in het museum, in de verzamelingen van de Akademie der schoone Wetenschappen en in het Rijksarchief, (*) te zoeken zijn. In de gemelde verza-

(*) Onder GUSTAAF III door oorkonden uit de, sedert 1527 opgehevene, kloosters gesticht, en thans oude en nieuwe dokumenten, afschriften van alle kon. brieven, kabinetsprotokollen, diplomatische correspondentiën, enz. bevattende.

zameling van oudheden op het slot treft men eene menigte van *Laplandsche* oudheden, b. v. toovertrommelen en nog gebruikelijke huisraden dezes volks, eene menigte *runen*-almanakken op staven en bordjes, en dergelijke Vaderlandsche dingen aan; ook Egyptische afgodsbeelden.

Op den slotheuvel, alwaar, tegen over het slot, het schoone huis van den Opperstadhouder ligt, staat de obelisk, die GUSTAAF III ter eere der getrouwe *Stockholmer* burgerij, die gedurende den *Finnischen* oorlog in de wachten der hoofdstad voorzag, liet oprigten, maar eerst na den dood des Konings voltooid werd. Onder aan den slotheuvel ziet men de beeldzuil van dien Vorst, wier oprigting, na het eindigen van den Russischen veldtogt, nog bij het leven des Konings, door de *Stockholmer* burgerij besloten werd, maar ook eerst na zijnen dood voltooid werd. Zij staat juist op de plaats, alwaar GUSTAAF, na geslotenen vrede, met de *scheren*vloot landde. Het voetstuk is van porfier. De Koning is staande afgebeeld, in zijnen koninklijken mantel, met de linkerhand op het stuurroer eener galei leunend, in de regter eenen olijftak houdende. Het opschrift luidt in het Zweedsch: *Aan Koning* GUSTAAF *III, den Wetgever, den Overwinnaar, den Hersteller des Vredes, van de Stockholmer burgerij.* 1790. Het model werd door SERGEL vervaardigd. — Hier is de eigenlijke haven der stad, waarin de grootste schepen inloopen en waar zij volkomen zeker liggen; eene, bijna 1000 ellen lange, schipbrug loopt, tegen over den *Norrmalm*, van het slot naar de sluis, achter welke *Söder-*

dermalm begint. Aan de schipbrug hebben vele aanzienlijke kooplieden hunne woonhuizen; hier is ook het pakhuis voor de uit vreemde landen komende waren.

De oudste markt van *Stockholm* is *Stortorget* (de groote markt) een schoon vierkant, omtrent 100 ellen lang en 60 ellen breed. Hier is de bron, wier helder versterkend water heinde en verre zijns gelijken niet moet hebben, ja, gelijk ELERS in zijne beschrijving van *Stockholm* zegt, in geene stad van Europa beter gevonden wordt. Aan deze markt liggen de groote of *Nikolaas*-kerk en de beurs.

De groote of hoofdkerk is de oudste der stad. Zij is omtrent zoo oud als het slot en door BIRGER JARL gesticht. GUSTAAF I maakte haar aan de oostelijke zijde kleiner, daar hij een gedeelte tot verwijding van den weg naar het slot liet afbreken, zoodat het fondament van het hooge koor thans onder de straat ligt, doch gaf haar aan breedte terug, wat hij haar in lengte ontnam. Onderscheidene Zweedsche hervormers waren hier als pastoren aangesteld, b. v. Meester OLOF *in den korf*, (dewijl hij tegen de toenmalige gewoonte van eenen predikstoel predikte, dien de Katholijken met eenen korf vergeleken.)

De pastoor dezer kerk is hoofdpastoor der stad, heeft, als zoodanig, wanneer de Aartsbisschop niet aanwezig is, de voorzitting van het stads-konsistorie, en wordt, even als de Bisschoppen, door den Koning tot de Rijksdagen geroepen. Zoo dikwijls te *Stockholm* Rijksdag gehouden wordt, heeft de plegtige godsdienstoefening bij het begin en het einde in deze kerk

kerk plaats; ook heeft hier de geestelijke Stand *zijne* zittingen, alsmede het stads-konsistorie. *De kerk* heeft, gelijk de meeste kerken der stad, prachtige koninklijke gestoelten; een orgel van 66 registers, het grootste in Zweden; een altaar, te *Augsburg* vervaardigd, op hetwelk de geboorte, het lijden en de opstanding van CHRISTUS in goud, zilver en ivoor voorgesteld zijn; eenen prachtig verguldem *predik*stoel; eenen grooten zilveren armblaker, 78 ponden zwaar, en vele andere merkwaardigheden uit ouden en nieuwen tijd, b. v. het schild en de sporen van Koning OLOF den *heiligen*, den heiligen JORIS te paard, met eenen draak strijdend, een geschenk van den ouderen STEN STURE, en dergelijke meer. Het merkwaardigste zijn de beide groote schilderijen van den beroemden schilder EHRENSTRAHL, die ook hier begraven ligt: het jongste geregt en de kruisiging van CHRISTUS; het eerste is 18 ellen hoog en 12½ breed, het laatste 12½ ellen hoog en 5 ellen breed; zij hangen ter zijde van het altaar: vol waarheid en kracht van voorstelling, laten zij in de ziel van den beschouwer eenen diepen indruk. De kruisiging is een groote groep: de Verlosser hangt aan het kruis, op het oogenblik, dat hij voor de laatste maal zijn hoofd opheft en zegt: *Vader, in uwe handen beveel ik mijnen geest;* naast hem hangen de twee moordenaars; onder aan het kruis, regts, staat de moeder des Heeren: tranen vloeijen uit hare oogen, en vol smart wendt zij den blik van het jammertooneel af; naast haar JOANNES, die met een vast doch betraand oog den Heer aanziet; links eenige vrouwen knielende

en

en weenende; den voorgrond vormen de soldaten, onder welke eenigen het lot over de kleederen werpen: den winner kent men aan de gelaatstrekken; op den achtergrond de hoofdman met eenige geleiders te paard, met verwondering het tooneel aanschouwende. Ter linker zijde ziet men de verduisterde zon; regts stroomen stralen van heerlijkheid op den Verlosser neder; scharen van Engelen en Cherubim zweven uit de heldere hoogte naar beneden, om den gekruisigden te dienen: een van deze houdt eene opgevouwde rol met het opschrift: *sic Deus dilexit mundum* (*alzoo lief heeft God de wereld gehad*); een ander wijst, vol beteekenis, op de rol en op den Verlosser; een derde houdt eene tweede rol, op welke men leest: *peccata mundi* (*de zonden der wereld*); een vierde giet over dezelve, als over het *handschrift*, *hetwelk tegen ons getuigt* (Kol. II. vs. 13, 14) eenen met het bloed van CHRISTUS gevulden kelk uit; andere weenen, aanbidden, en naderen het kruis.

In eenen nog grooteren stijl is het tweede tafereel ontworpen, geheel naar Bijbelsche voorstelling, hoewel in vele beelden en groepen slechts kopij: CHRISTUS, als regter der wereld, op eene hooge heldere wolk, als op eenen troon gezeten, spreekt het oordeel uit; uit eene wolk naast hem schiet eene vuurstraal (Openb. XX: 9.) en dringt in de diepte der aarde, om de hel te openen; rook en vlammen stijgen uit den afgrond op (Openb. XIV: 11); de groote draak met zijne zeven hoofden en tien hoornen verschijnt (Openb. XVII: 3, 4); op hem zit

de groote hoer met haren beker vol gruwel en onreinheid, maar de Engel slingert draak en hoer en haren aanvoerder in de hel neder, terwijl de hoofden van den draak arm en borst der hoer grijpen en haar de beker uit de handen zinkt; andere verdoemden slepen huns gelijken met zich; een booze Engel stort MAHOMET, wien een turban kenteekent, in den vuurpoel, terwijl ook de draak hem nederploft (Openb. XX: 8, 9, 10); andere booze geesten grijpen andere verdoemden, mannen en vrouwen, aan: om sommigen slingert zich tevens eene slang, en wondt hunne linkerborst, om de pijnigingen van het geweten af te beelden. Eenen vreesselijken indruk maken de verdoemden zelve: vol wanhoop huilen zij, wringen zij de handen, verscheuren zij het aangezigt; vruchteloos zoeken eenigen toevlugt in de kloven en op de toppen der bergen, maar de bergen wijken en het vuur grijpt hen aan; de aarde zinkt onder hen weg en de afgrond verslindt hen. In de lucht zweven heilige Engelen, schoon van gestalte, maar vol ijver en toorn, en met vuurvlammen in de handen, als werktuigen van Gods wraak; andere blazen op bazuinen tot voltrekking van het oordeel. — De zaligen zijn niet meer op aarde; men ziet hen op de wolken, mannen en vrouwen, grijsaards, jongelingen, jonge dochters en teedere zuigelingen, alle vol ootmoed, vreugde en zaligheid op het gelaat, door verheerlijkte Engelen ten hemel geleid; onder deze zaligen ziet men hier eene vrouw, die op elken arm een kind houdt, met een gelaat, als wilde zij de

woor-

woorden van JESAJAS uiten: *zie, Heer, hier ben ik en de kinderen, die gij mij gegeven hebt;* ginds een paar echtgenooten, die hand aan hand ten hemel wandelen; hier een beeld der vriendschap, die voor den hemel bereidt en nimmer sterft; eene groep van mannen en vrouwen, die, naauw aan elkander vast, door Engelen in de hemelsche woningen worden ingeleid; daar eene groep van kinderen, die elkander omarmen en kussen, en door Engelen in kinderlijke gestalte geleid worden; terwijl een andere Engel voor hen heen gaat, om hen met het wit gewaad der onschuld te versieren. Om den Verlosser, op eene wolk, van licht en glans en heilige Engelen omgeven, vormen andere aanbiddende Engelen eenen kring; andere zweven in de hoogte met kroonen in de handen; onder den Heiland, op eene andere wolk, ziet men de Apostelen, naast PETRUS de moeder des Heeren, tegen haar over ADAM en EVA, om aan te duiden dat door hen de zonde in de wereld gekomen is, welke door Hem, die uit een maagd geboren was, weder verdelgd is; ook ziet men Patriarchen en Profeten, Heiligen en Martelaars, lofzingend en aanbiddend. — Deze EHRENSTRAHL, van wien zich in de koninklijke sloten voortreffelijke schilderijen van zeer verschillenden aard bevinden, leefde in de 17de eeuw. Hij was een geboren *Hamburger*, genaamd DAVID KLÖCKER, maar kwam vroeg naar Zweden, alwaar hij zich, nadat hij de vredesonderhandeling te *Munster* en *Osnabrück* bijgewoond had, tot schilder vormde, van waar hij ook naar Italie reisde, om zich in de kunst te vol-

 ma-

maken. Hij werd hofschilder, onder den naam KLÖCKER VON EHRENSTRAHL in den adelstand verheven, en hofintendant: zijn adellijk geslacht stierf met zijnen dood in 1698 uit. — De krooning, welke thans gewoonlijk in *Stockholm* plaats heeft, geschiedt ook in de groote kerk: in vroegere tijden geschiedde zij in den Dom van *Upsala*, nog in 1719, ten tijde van ULRIKA ELEONORA, die het daarvoor hield, dat zij slechts dan gelukkig zijn konde. Op zijn graf is op kon. kosten een gedenkteeken opgerigt.

Aan de groote markt (*Stortorg*) ligt verder, op de plaats, alwaar tot 1767 het oude raadhuis stond, (uit hetwelk de gruwzame CHRISTIERN het, door hem in 1520, aangerigte bloedbad aanzag) de *beurs*, in 1776 voltooid. Het is een prachtig gebouw, met groote zalen in de benedenste en bovenste verdieping. Op de tweede verdieping is de groote festiviteitszaal, waar ballen, concerten, enz. gegeven worden, de verzamelingszaal van den Burgerstand op den rijksdag, der vijftig oudsten der *Stockholmer* burgerij, enz.

In de eigenlijke stad liggen voorts de *Finnische* en *Duitsche* kerk. De Finnische gemeente heeft sedert 1725 een eigen gebouw, waarin, sedert 1742, ook in het Zweedsch gepredikt wordt, want een groot gedeelte der leden bestaat uit Zweden. Veel grooter is de *Duitsche* kerk, die van een bestraat, met boomen beplant kerkhof omringd wordt. Zij is de eenige kerk der stad, wier kerkhof niet tot begraafplaats dient: zij heeft onderaardsche gewelven, die, verscheiden duizend voeten diep, onder de straten voortloopen, waarin de dooden in vele lagen op el-

kan-

kander geplaatst worden. In het jaar 1619 vergrootte de Duitsche gemeente deze Geertruidskapel, nadat zij te voren nu deze dan eene andere stadskerk gebruikt had: thans is zij echter te groot voor de, sedert eene eeuw, meer en meer afnemende gemeente, tot welke ook geborene Zweden behooren: echter wordt er alleen in het Duitsch gepredikt. Zij heeft een goed orgel en eenen schoon bewerkten predikstoel van ebbenhout en wit marmer, doch is niet helder genoeg. In den toren hangt een klokkenspel, uit 28 grootere en kleinere klokken bestaande, het eenigste in geheel Zweden. Er is thans slechts één pastoor bij dezelve aangesteld, die uit algemeene middelen der gemeente onderhouden wordt. In de nabijheid ligt het groote schoolhuis, dat echter ook niet meer zoo sterk bezocht wordt als te voren. De school, in vier klassen verdeeld en met vier leermeesters bezet, heeft omtrent 80 leerlingen, voor het grootste gedeelte kinderen van Zweedsche ouders, die de Duitsche taal leeren. — De Joden hebben in de nabijheid eene synagoge; doch hun getal is in *Stockholm* niet groot.

De *kleine IJzermarkt* wordt door de groote en statige gebouwen der rijksbank versierd. Zij werd tot stuiting van den woeker en tot bevordering van den handel, in het jaar 1668, opgerigt. Op het einde van het jaar 1814 was het gezamenlijk bedrag der in omloop zijnde briefjes op 20 mill. 987,300 rijksd. opgegeven, doch de vorderingen der bank waren veel grooter dan deze schuld. — Nevens de rijksbank bestaat er nog een rijksschuldenkantoor (op *Riddarholm*),

holm), dat, even als die, door gevolmagtigden der Rijksstanden beheerd en alle drie jaren gerevideerd wordt. Het ontstond gedurende den oorlog met Rusland in het jaar 1789. Aan het einde van het jaar 1814 bedroeg de som der omloopende schuldbriefjes, door het kantoor uitgegeven, 5 mill. 738000 rijksd. Na afbetaling (?) der buitenlandsche staatsschuld bedroeg de binnenlandsche, aan het einde van het jaar 1821, 6 mill. 163462 rijksd.

Niet ver van het slot, aan de *Muntmarkt*, ligt het koninklijke munt, welke door de kroon beheerd wordt. In het ruim gebouw houden de geestelijke *expeditie* en het bergkollegie hunne zittingen. Het laatste heeft over het berg- en huttenwezen *des Rijks* het opzigt; ook wordt bij hetzelve geappelleerd van de, voor elk bergwerksdistrikt verordende, berggerigten, die op de wijze der burgerlijke distriktsgerigten ingerigt zijn, en in welke een *bergmeester* de voorzitting heeft. Het bezit een kabinet van mineralen, eene scheikundige werkplaats, een *essayeerkamer*. Het kollegie heeft ook stipendiën uit te deelen, en het geeft voor vlijt, lange trouwe diensten enz. eeremedailles, die aan de beloonden in de kerken hunner gemeente worden uitgereikt.

De *Ridderhuismarkt*, die een groot evenzijdig vierkant vormt, heeft haren naam van het, aan dezelve gelegene, prachtige ridderhuis. Hier houdt de Adel- of Ridderstand, gedurende den Rijksdag, zijne zittingen, ook de ridderschappelijke staatskollegiën. In de zaal hangen de wapenen der riddergeslachten: sterft er een geslacht uit, dat wordt het wapen met

veel

veel plegtigheid verbroken. Het huis bezit een aanzienlijk vermogen. — Op de markt verheft zich het standbeeld van GUSTAAF WASA op een voetstuk van groen Zweedsch marmer, door de Ridderschap in het jaar 1773 opgerigt. Het beeld, uit veroverde kanonnen gegoten, 11 voeten hoog, stelt den held in koninklijke kleeding voor, met het gelaat van het ridderhuis naar het slot gewend, om aan te duiden, dat hij uit ridderlijk geslacht op den troon geplaatst werd. Binnen eenen krans leest men het volgende, in metaal gegoten opschrift:

Gustavo Erici, Patriae, Libertatis, Religionis Vindici, Nobili Civi, Opt. Regi, post bina Saecula Pos. Ordo Equestris MDCCLXXIII, d. i. *Aan GUSTAAF ERIKSZOON, den verdediger van Vaderland, Vrijheid, Godsdienst, den edelen burger, den besten Koning, — na twee eeuwen de Ridderschap.* — Aan deze markt ligt ook het nieuwe raadhuis.

Het *Riddereiland* (*Riddarholmen*) is van matiger omvang, maar met groote en prachtige gebouwen versierd: het hangt naar de zijde der ridderhuismarkt, door middel van eene steenen brug, met de eigenlijke stad zamen. Hoe de naam ontstaan is, weet men niet: eersijds heette het het *Franciskanen* eiland, naar een klooster en eene kerk van die orde, door MAGNUS LADULAS, in 1286 gesticht. Het klooster is verdwenen, maar de kerk staat nog en is, naast de *storkyrka*, de oudste der hoofdstad. De stichter zelf, verscheidene andere oude Koningen en Hertogen, en de gezamenlijke Koningen se-

lert en met KAREL IX, benevens hunne gemalinnen n kinderen, liggen hier begraven, ook beroemde eldheeren en hooge staatsbeamten; voorts worden ier de Ridders der *Seraphynen*-orde, doch buiten osten der familie, op het plegtigst ter aarde beteld: boven het graf wordt het wapen der Ridders n hun devies bewaard. Sedert kort is de kerk vernieuwd, en zijn boven de graven der helden *omtrent* 5000 standaarden, vaandels en vlaggen, die vroeger in het paviljoen van den koningstuin in *Norrmalm* plaats hadden, met smaak gerangschikt. Godsdienst wordt in dezelve slechts bij zekere gelegenheden gehouden. — Op de plaats, of in de nabijheid waar ens monniken huisden, heeft de kathedraalschool, velke in 1821 in een gymnasium veranderd werd, aar lokaal. — Op hetzelfde eiland is ook het *oude lot*, dat, na den brand van 1697, tot de voltooijing van het nieuwe, de koninklijke residentie was, thans de etel van het Zweedsche hofgerigt en andere kollegiën.

Verder naar het noordwesten vindt men het groo-e vrijmetselaarshuis met eene prachtige inwendige ersiering en verre uitzigten op de bovenste verdieing: een paar kamers zijn voor koninklijke personen igerigt, waar zij zich eerst begeven, wanneer zij de *ge* bezoeken. Van de weldadige werkzaamheid der ijmetselaars getuigt het, door hen in 1753 gestichte oote vrijmetselaars-weeshuis op *Norrmalm*. De eezen worden meest spoedig na de geboorte opgeno-en en deels in deels buiten het huis onderhouden. t gebouw der *loge* met geene schulden belast zijn-, zoo besteedt zij haar geheel jaarlijksch inkomen

tot

tot deze weezenverzorging, die bovendien eenige ondersteuning uit openbare middelen, erfmakingen en kollekten heeft. Voor vrijmetselaars van den hoogsten graad stichtte KAREL XIII, in het jaar 1811, *de orde van* KAREL XIII. (*)

Links van het slot ligt het kleine *Heiligegeest-eiland* (*helgeandsholm*), alwaar de koninklijke stal is. Op dit eiland had in het jaar 1282, de eerste Rijksdag te *Stockholm* plaats, op welken de grond tot de bezittingen der koon gelegd werd, daar men bergwerken, meren, stroomen, bosschen en gemeene landen, tot daartoe aan elk behoorende, *voor eigendom der kroon* verklaarde.

Het grootste der eilanden, die de hoofdstad vormen, is de bergachtige *Zuidervoorstad* (*Södermalm*): behalve breede, regte straten en groote huizen, vindt men hier de meeste steegjes en de kleinste hut-

(*) De schrijver deelt de *oorkonde der stichting* en de *statuten* van de orde mede: wij achten het niet belangrijk genoeg, beide in haar geheel te vertolken. Elke Zweedsche Koning is Grootmeester der orde, en onder zijn opzigt voert de troonsopvolger het bestuur. Het getal der Ridders mag niet meer dan 27 uit den wereldlijken en 3 uit der geestelijken stand bedragen, buiten den Kroonprins en de koninklijke Prinsen. Elk ridder, de laatstgenoemden uitgezonderd, moet zijn 36ste jaar hebben afgelegd. De orde heeft slechts eenen graad, en alle leden zijn gelijk. De leden mogen, zonder verlof des Konings, geene vreemde ordes aannemen. Alleen op den naamdag van den stichter (28 Jan.) worden de Ridders benoemd. De riddersla̱g geschiedt in des Konings eigen vertrek, in tegenwoordigheid der leden. De riddereed betreft de verdediging van het zuiver Evangelisch geloof, de trouw aan Koning en Rijk, het tegenstaan van onregt, het voorstaan van vrede en regt, de hulpvaardigheid omtrent noodlijdenden, en de bevordering van eendragt en gehoorzaamheid aan de wet. Het ordesteeken is een kruis van robijnen, zinnebeeldig versierd, enz. Het wordt om den hals aan een zijden lint van vuurrode kleur gedragen.

hutten, gedeeltelijk met stroo en zoden gedekt, doch ook vele tuinen. — De *Adolph-Frederiksmarkt* is groot, zeer regelmatig aangelegd en de schoonste in *Stockholm*. De *Maria-Magdalena*-kerk is een groot steenen gebouw met een schoon altaarbeeld. Even gelijk zij, is de *Katharina*-kerk, aan den anderen kant van *Södermalm*, door een, met dreven en grafteekenen versierd kerkhof omgeven. Het inwendige dezer kerk wordt door twee voortreffelijke schilderijen, een goed orgel en eenen prachtig vergulden predikstoel verfraaid. De plaats, waar zij staat, herinnert den gruweltijd van het Noorden: want hier liet CHRISTIERN, de tiran, de lijken der in het bloedbad van 1520 vermoorde Zweden verbranden; onder hen ook den vader van GUSTAAF I, ERIK JOHANSSON, en den Rijksvoorstander STEN STURE. De laatste was wel aan zijne, in den slag van *Bogesund*, bekomene wonden gestorven, en reeds begraven; maar CHRISTIERN liet hem en zijnen jongen zoon weder opgraven, op dat ook zij door het vuur verteerd wierden. (*) Tot eer van zijne gedachtenis liet JOHAN III, in 1576, hier eene kapel bouwen; en in 1656 werd in hare plaats de *Katharina-kerk* gesticht.

(*) Deze CHRISTIERN II was de laatste der Deensche koningen, die te gelijk de kroon van Zweden bezeten heeft. Hij huwde ISABELLA, de zuster van KAREL V, waardoor vele Nederlanders zich in Denemarken vestigden, daaronder ook *Waterlanders*, wier nakomelingen nog het eiland *Amak* over *Koppenhagen* bewonen. Zijn leven is eene aaneenschakeling van gruwelen. Voor het schenden van de trouw der traktaten nam hij door het slagten van de voornaamste Zweedsche burgers de schrikkelijkste wraak: deze gebeurtenis is onder den naam van het *Stockholmer bloedbad* bekend.

V.

sticht. Zij vormt een groot rondeel met vier vleugels.

Eene der grootste letterkundige merkwaardigheden van *Stockholm* is de bibliotheek van Z. Ex. den Minister van buitenlandsche zaken, Graaf LARS VON ENGESTRÖM, tot welke aan het publiek de vrijste toegang vergund is. Zij is niet alleen talrijk, maar ook met zeldzame kostbare werken uit alle vakken der in- en buitenlandsche Letterkunde, doch voornamelijk der Geschiedenis, der Statistiek en der Staatswetenschap, alsmede met gewigtige oude en nieuwe handschriften, wel voorzien. Zij bevat meer dan 18000 banden, waarvan omtrent twee derde aan de bibliotheek van des Graven oom van moederszijde, den Staatssecretaris MATTHIAS BENZELSTJERNA, toebehoorde; ook het huis, waarin de bibliotheek geplaatst is, werd door den Staatssecretaris tot dit oogmerk geschonken. Gedurende zijn veelvuldig en langdurig verblijf buiten 's lands heeft de Graaf de bibliotheek wezenlijk vermeerderd, en men vindt, vooral in eenige vakken van Geschiedenis en Statistiek, bijzonder van den nieuweren tijd, zeer volledige vervolgwerken, zoo als men ze anders in Zweedsche bibliotheken te vergeefs zoekt en ook buiten 's lands zelden ziet; over het algemeen heeft de Graaf pogingen gedaan, om zijn vaderland aan verscheidene nuttige inrigtingen, die hij elders leerde kennen, deel te doen nemen: met dit oogmerk heeft hij gewigtige opstellen en berigten aan het kon. Vaderlandsch genootschap ingezonden; ook heeft hij de verzameling van mineralen bij het kon. bergkol-

le-

legie met aanzienlijke bezendingen van buiten 's lands vermeerderd. Bovendien heeft hij, op zijne reizen, zeer belangrijke aanmerkingen, met betrekking tot Wetenschap en Kunst in het algemeen, en de Geschiedenis van den tijd en Staatswetenschap in het bijzonder, verzameld, die, daar hij altijd zoo na bij de bronnen was, vol merkwaardige, weinig of geheel niet bekende, ophelderingen over gewigtige gebeurtenissen zijn: mogt het den Graaf behagen, dezelve door den druk bekend te maken! Onder de handschriften onderscheiden zich de nalatenschappen van gestorvene verdienstelijke staatslieden, die den Graaf door erfenis toevielen, alsmede de verzamelingen van den overledenen broeder des Graven, den Kanselarijraad en Ridder JACOB VON ENGESTRÖM, die bijzonder voor Zweedsche geschiedenis en vooral voor de oudheden en de plaatsbeschrijving van *Schonen* gewigtig zijn. Tot deze nalatenschap behooren ook de verzamelingen van de nieuwe Zweedsche kerkelijke Geschiedenis, welke de grootvader van moeders zijde, Aartsbisschop JACOB BENZELIUS, bijéénbragt. Ook bevindt zich hier de bijbeloverzetting van den vader des Graven, den Bisschop JACOB VON ENGESTRÖM, met uitlegkundige verklaringen. — Met de bibliotheek is voorts verbonden eene muntverzameling, die echter door diefstal van eenen opziener vele schoone stukken verloren heeft; eene verzameling prenten van Italiaansche, Fransche, Nederlandsche, Duitsche, Zweedsche, Engelsche en Poolsche meesters; ook van zeldzame landkaarten, plannen, enz., alle met naauwkeurigheid ge-

gerangschikt en gedeeltelijk historische vervolgen, die voor zekere tijdperken der algemeene en bijzondere Geschiedenis van gewigt zijn. — Belangrijk zijn de aardene vazen, omtrent 150 in getal, van Baron EHRENSVÄRD, onder GUSTAAF III, Minister bij de Italiaansche hoven. — Eindelijk bevindt er zich eene marmeren plaat, die uit de meeste Zweedsche marmersoorten is zamengesteld: deze vatten een stuk van den steen in van de plaats bij *Friedrichshall*, waar KAREL XII viel. Het kruis, dat op deze plaats stond, was door de bezoekende Zweden zoo verkleind geworden, dat men thans eenen steen heeft moeten plaatsen, van welken echter ook reeds menig stuk afgeslagen is.

In het groot en prachtig stadhuis houden de Katholijken en Grieken hunnen godsdienst; buitendien dient het tot allerlei openbare inrigtingen.

Danviken, terstond buiten den zuidertol, in een schoon oord, op eene landengte tusschen het *Hammarbij*-meer en eene zeebogt, die aan de andere zijde de oevers der diergaarde bespoelt, is tegenwoordig een armen- en gekkenhuis te gelijk. De armen zijn oude lieden, die er zich in gekocht hebben en zich zelve onderhouden, of voor eene kleine gift bij de intrede door het huis onderhouden worden: de eerste hebben bijzondere kamers; deze wonen bijéén in vier groote zalen. De zalen zien met vensters in de steenen hospitaalskerk, zoodat ook de kranken en zwakken aan den godsdienst kunnen deel nemen, die van den hospitaalprediker elken zondag gehouden wordt. Merkwaardig is het, dat zich onder deze kerk,

kerk, alsmede onder het militaire hospitaal, *het Hammarbij*-meer met de zee vereenigt. — Op eenen kleinen afstand van het hospitaal ligt op eenen heuvel het gekkenhuis, in het jaar 1785 aangekocht: die betalen, hebben bijzondere kamers. De krankzinnigen worden op eene doelmatige wijs aan werkzaamheid gehouden; des zondags wordt in eene bijzondere zaal eene leerrede voorgelezen; ook houdt men morgen- en avondgebeden, en men verzekerde mij, dat de krankzinnigen daarbij veel stilte en ernst toonden. Des daags houdt men deze ongelukkigen in eene zaal bijeen; ketenen gebruikt men zelfs bij de ergste waanzinnigen niet, doch wel den zoogenoemden *Engelschen rok* met lange mouwen, waarin hun de armen aan het lijf vastgebonden worden. Er is ook eene badplaats en eene schommel voor de krankzinnigen aangelegd, en de kagchels zijn met traliewerk omringd. De geneesheer woont in het huis. Zij, die alleen zwakke vermogens hebben, ontvangen eenig onderrigt. In November 1817 was het getal 56. — Sedert 1816 bestaat in de vorige ambtswoning van den pastoor eene stichting voor weduwen en bejaarde dochters van arme burgerlijke beambten. — Tot opneming van 50 invalieden van het *Stockholmer* garnizoen werd, den 28 Jan. 1818, een nieuw gebouw van steen, onder den naam van *Koninklijk Karolinisch hospitaal* op *Danviken* ingewijd: twee onderofficieren hebben er het opzigt.

Aan het westelijk einde van *Södermalm*, op het, met hetzelve door eene brug verbondene eiland *Langholmen*, vindt men, van elkander afgezonderd, het

het verbeter- en het spin- of dwangarbeidshuis. Het eerste, voor eenige jaren gesticht en niet uitsluitend voor de hoofdstad bestemd, bevat vagebonden van beiderlei geslacht, bijzonder liederlijke vrouwspersonen, die men door arbeid, streng opzigt en godsdienstige toespraak zoekt te verbeteren, waartoe des zondags ook in eene bijzondere kerk gepredikt wordt. Het spinhuis, in 1724 opgerigt, mede niet alleen voor *Stockholm* bestemd, bevat geregtelijk vooroordeelde boosdoeners. De werkzalen vond ik rein en wel gelucht; ook zijn bijzondere werkplaatsen voor schrijnwerkers, smeden, schoenmakers, kleermakers, kousen- en lakenwevers aangelegd. Voorts bestaat op *Södermalm* een vrijwillig werkhuis, hetwelk, tegen onderpand, ook stoffen tot bewerking uitlevert. Het verschaft jaarlijks aan 8 tot 900 personen binnen en buiten het huis arbeid, en is de oudste inrigting van dien aard in *Stockholm*.

Ook de *Schuldtoren* ligt in dit gedeelte der stad. De gevangenen ontvangen dagelijks, even als de gevangenen der kroon, 2 banksch. en 1½ pond weekbrood van hunne schuldeischers, die hen laten zetten, in geval zij zelve voor hunne behoeften niet kunnen zorgen. Op ligtzinnig of moedwillig bankroet maken staat namelijk eene gevangenisstraf van 6 maanden tot 2 jaren, en in de gevangenis worden de schuldenaars met passend werk voorzien. Aan bedriegelijke bankbreukigen wordt geene rust in het rijk vergund: hun naam wordt aan den paal der bedriegers aangeslagen, en het oordeel openlijk bekend gemaakt. Is het bankroet buiten toedoen,

door

door ongelukkige omstandigheden, veroorzaakt, en wordt het dadelijk, zonder dat te voren het bedrijf voortgezet wordt, bekend gemaakt, dan behoudt de schuldenaar zijne persoonlijke vrijheid, maar mag, tot dat de zaak uitgemaakt is, niet uitgaan, dan naar de kerk. De bankbreukige heeft alle burgerlijk vertrouwen verloren. Voor de gevangenen van den schuldtoren wordt in eene bijzondere zaal des zondags gepredikt, en deze godsdienstoefening wordt ook door inwoners bezocht.

Op *Södermalm* ligt de groote ijzerwaag, waar al het ijzer, tot uitvoer over *Stockholm* bestemd, gewogen, en tot aan de inscheping in bewaring gehouden wordt.

Het schoonste gedeelte der stad bevat de *Noordervoorstad* of *Norrmalm*, alwaar ook de meeste vreemde gezanten wonen. Naar deze voorstad voert, tegen over het slot, de groote schoone Noorderbrug. Op de *Gustaaf-Adolphs-markt*, de schoonste maar niet de grootste markt van *Norrmalm*, verheft zich het beeld van dien grooten Koning, te paard, uit brons: het voetstuk, van vaderlandsch marmer, versieren de, door SERGEL gevormde, medaljons van TORSTENSSON, WRANGEL, BANÈR en KONINGSMARK; (*) voor het standbeeld, dat in 1796 opgerigt werd, ziet men het beeld van AXEL OXENSTJERNA. — Links aan de markt ligt het paleis der *Prinses* SOPHIE ALBERTINA, eens het eigendom van TORSTENSSON, doch se-

(*) GUSTAAFS legerhoofden gedurende den dertigjarigen oorlog, die, na den dood des Konings in den slag bij *Lutzen*, de Zweden aanvoerden.

V.

sedert zeer vergroot; regts het door GUSTAAF III ingerigte *operahuis*. Dit is 210 voeten lang; 150 breed en 57 hoog; het tooneel is gemakkelijk en doelmatig aangelegd. Het huis bevat verscheidene schoone zalen en koninklijke vertrekken, en wordt ook bij concerten en andere vermakelijkheden, sedert kort ook weder tot openlijke maskeraden, die sedert den dood van GUSTAAF III in Zweden verboden waren, gebruikt. Gedurende den Rijksdag geeft de Landmaarschalk in hetzelve gastmalen. — Een weinig ter zijde van de markt, aan den *Koningstuin*, (eene 450 ellen lange en 280 ellen breede, met dreven doorsnedene openbare wandelplaats,) ligt het *dramatische theater*, een oud gebouw met vier torens, eens eigendom van de familie DE LA GARDIE, later een arsenaal. Hier en in het operahuis wordt bij afwisseling gespeeld, doch alleen in de wintermaanden. Versieringen en muzijk zijn uitstekend schoon; de *garderobe* is van zeldzamen rijkdom. Het tooneel bestaat door ondersteuning des Konings, door bijzondere en openlijke fondsen. Des zomers speelt een der drie of vier rondreizende gezelschappen, die in Zweden bestaan, in eene houtene loots in de diergaarde, welke aan hetzelve toebehoort. Ook zijn er in *Stockholm* een paar liefhebberijgezelschappen, die men zelfs hier en daar in de provinciën vindt, b. v. te *Gefle*.

Tusschen het dramatische theater en den Koningstuin gaat men over de nieuwe paradeplaats, die, door het afbreken van dat oude onregelmatige gebouw, eene der schoonste vrije plaatsen der hoofdstad zou

kunnen worden. Hier moet een standbeeld van KAREL XII opgerigt worden. In den Koningstuin staat het, te *Parijs* gegotene standbeeld van KAREL XIII, hetwelk den 5 Nov. 1821 plegtig ontbloot werd. In den achtergrond van den tuin, die reeds in de 15de eeuw bestond, maar later door een gedeelte van het naburige *Jakobs*-kerkhof vergroot werd, ziet men een lang en vrolijk paviljoen, versierd met het opschrift: *Zweden! levert aan uwe zonen de voorbeelden over, die gij hier van uwe vaderen ontvangt.* Tot voor korten tijd, namelijk, bevatte dit paviljoen vanen en andere zegeteekenen, benevens wapenen en rustingen. De eerste worden thans, gelijk boven gemeld is, in de *Ridderholms*-kerk, de laatste in den artillerie-hof en op het koninklijk slot bewaard.

Aan den Koningstuin heeft het *Hernnhutsche* genootschap zijne vergaderzaal, alwaar echter geen godsdienst mag gehouden worden, terwijl dit bij de Evangelisch-Luthersche gemeente geschiedt. Dezelve heeft hier dus des zondags avonds te zes uren, en op twee dagen in de week plaats. De weekdienst is voor bijzondere klassen van het genootschap bestemd: weduwen, weduwnaars, gehuwden, meisjes, jongelingen. De zondagdienst wordt ook door andere Christenen, ten minste des winters, zoo druk bezocht, dat de ruime zaal reeds een en een half uur voor den tijd geopend wordt. Ik woonde eene zondagsvergadering bij: diepe stilte heerschte reeds voor den aanvang van den godsdienst bij de menigte, wier voorbereiding voor denzelven men door een her-

herhaald zacht orgelspel zoekt te verlevendigen. Eindelijk vong de dienst zelf met een zacht, hartroerend gezang aan; vervolgens werd over den tekst van den dag gepredikt, nogmaals gezongen, waarop men, na het bidden van het *Onze Vader* en het uitspreken van den zegen door den leeraar, uit één ging. De *Hernnhutters* nemen aan het H. Avondmaal in de Luthersche kerk deel; hun leeraar mag geene kerkelijke handelingen verrigten; doch zij handhaven in den schoot van hun genootschap, dat uit omtrent 200 personen bestaan zal, strenge kerkelijke tucht.

Sedert 1687 was in *Stockholm* eene *Fransch-Luthersche* en sedert 1741 eene *Fransch-Hervormde* gemeente, beide met eene kerk. Het getal der leden nam zoo af, dat de eerste in 1790, de tweede later opgeheven werd; echter werd de laatste, bij welke de, door zijne statistieke en geschiedkundige geschriften over het *Skandinavische* Noorden, beroemd gewordene CATTEAU DE CALEVILLE, als leeraar stond, voor korten tijd weder hersteld. Voorts is er eene *Hollandsch-* en *Duitsch-Gereformeerde* gemeente, bij welke thans een zeer gezocht redenaar, de pastoor DUNKEL, aangesteld is: zij heeft haar lokaal op *Södermalm*. De Hervormden genieten, even als Katholijken en Grieken, vrije godsdienstoefening, ook meestal kerkelijke regten.

De grootere parochiekerken op *Nortmalm* zijn de schoone steenen *Clara-* *Jacobs-* en *Adolph Frederiks*-kerken. — De eerste, op de puinhoopen van het *Clara*-klooster, in 1572 gebouwd, en na den brand van 1751, die haar geheel vernielde, weder

opgebouwd, is eene der schoonste in *Stockholm.* Licht en helder is zij van binnen; waardige zinnebeeldige voorstellingen versieren het altaar; tegen over hetzelve een orgel van 40 registers; om de kerk heen een ruim kerkhof, met schaduwrijke dreven doorsneden. Aan de zijde van het altaar verheffen zich op marmeren platen Korinthische zuilen van marmer, waarvan de eene de kenteekenen van het oude Testament: arke des verbonds, tafelen der wet en rookvat, de andere die van het Nieuwe: een gesloten en geopend boek, benevens kelk en brood, aren en druiven, draagt; op den achtergrond verschijnt een kruis, de dwarsbalk met een lijkdoek bewonden; boven het kruis de schijnende zon, van wolken en Cherubim omgeven: in het middelpunt der zon leest men den naam JEHOVAH met Hebreeuwsche letteren. De naam op doorschijnend glas wordt door het licht van het venster daar achter verhelderd, hetgeen eene schoone werking voortbrengt: men vindt deze inrigting in meer *Stockholmer* kerken. Van het kruis wordt juist het lijk van JEZUS afgenomen; JOSEF *van Arimathea* ondersteunt hem; JOHANNES omvat de voeten, en op eenigen afstand knielt de weenende MARIA MAGDALENE. Onder aan de zuilen ziet men twee Engelen, die in ootmoed aanbidden. — Ook de *Jacobs*-kerk is oud: hare stichting dagteekent zich omtrent eene eeuw na den oorsprong der stad. GUSTAAF I liet haar afbreken, opdat zij den vijanden niet tot verdediging zou dienen; JOHAN III begon haar weder te herstellen, doch eerst onder CHRISTINA, in 1643, werd

werd zij voltooid. Het kerkhof is klein, doch de kerk is des te schooner, bijzonder na de jongst geledene vernieuwing: het altaar versiert een schoon blad van den talentvollen HASSELGREN, de opstanding van CHRISTUS. In den buitenmuur ziet men den eenvoudigen grafsteen van KELLGREN, die in de nabijheid begraven ligt. — De *Adolph-Frederiks-kerk*, in het noordelijkste gedeelte van *Norrmalm*, behoort tot de nieuwere kerken der hoofdstad; want Koning ADOLPH FREDERIK leide tot dezelve, in 1768, den grond, en in 1774 werd de nieuwe kerk ingewijd. Het is eene massieve kruiskerk, met eene koepel van koper en eenen omgang om den toren. Het binnenste der kerk versieren twee werken van SERGEL, een altaarblad en een grafmonument. Het eerste, in gips, stelt de opstanding van JEZUS voor; de grafsteen is door twee Engelen afgewenteld, terwijl de beide soldaten slapen en de Verlosser in goddelijke kracht en heerlijkheid opstaat. Geen gevoelig mensch kan het verhevene stuk aanschouwen, zonder van ootmoed en dankbaarheid te worden doordrongen, in het stof te zinken en den eeniggeboren Zoon Gods te aanbidden. Het grafmonument liet GUSTAAF III, nog als Kroonprins, voor DESCARTES oprigten, die kort na zijne aankomst in *Stockholm*, in het jaar 1653, gestorven was, en wiens ligchaam op het kerkhof van *St. Olofs* kapel (op deze plaats werd de *Adolph-Frederiks*-kerk gebouwd) rustte, tot dat het spoedig naar *Parijs* gebragt werd. Een gevleugelde *genius* neemt met de eene hand een deksel van den aardbol af, en verlicht denzelven met

de andere; onder het hoofd van den Wijsgeer leest men op marmer de woorden;

GUSTAVUS PR. HAERED. R. S.
RENATO CARTESIO
Nat. in Gallia 1596
Denat. in Suecia 1653
monum. erexit
MDCCLXX.

Ten Oosten der laatstgenoemde kerk ligt de, nog onder de *Jacobs*-kerk behoorende, kleine houtene *Johannes*-kapel. Zij is zeer vervallen, maar met fraaije beelden versierd. Oorspronkelijk was zij begrafeniskapel, en de kerk is de eenige in *Stockholm*, die geen orgel bezit. Het met dreven doorsneden kerkhof is waarschijnlijk het grootste in geheel *Stockholm*. In deszelfs nabijheid siet men een groot prachtig armenhuis; ook behooren hiertoe eene goede armenschool voor meer dan 100 kinderen, die tegelijk industrieschool is, en eene handwerksschool.

De Noorder-voorstad bezit ook eene *zuurbron*, die reeds in de 17de eeuw bekend was, en thans nog in vele ziekten met nut gebruikt wordt. Iets verder, ten noordwesten, ligt de gezondheidsbron *Sabbatsberg*, alwaar voor brongasten alles regt gemakkelijk en net ingerigt is. Reeds voor dat de gezondheidsbron bekend werd, was hier een groot armenhuis voor de hoofdstad aangelegd, waarin eenige honderd armen onderhouden worden, en ook eene kerk ingerigt is, alwaar des zondags gepredikt wordt. Voor de armen bestaat er, door milde bijdragen en de rente der daaruit bijeengebragte kapitalen, een, in de

laat-

laatste jaren, zeer verbeterd en vergroot bronlazaret. De eenvoudige bronzaal, die bij slecht weder eene aangename wandeling aanbiedt, staat op eene hoogte; tegen over dezelve, op eene rots, heeft de gestorvene rijke brouwer WESZMAN, wiens *Öl*, of sterkbier, zeer beroemd was, een eenvoudig landhuis laten bouwen, uit hetwelk men een schoon en ver gezigt, bijzonder over de stad en den *Mälar*, geniet. Bij *Sabbatsberg* zijn ook kunstige zeebaden aangelegd. Niet ver van hier is ook de porseleinfabrijk *Rörstrand*. Zij ligt zeer schoon aan eenen boezem van den *Mälar*, en bekomt de aarde uit de nabijheid van *Upsala*, van waar dezelve te water wordt aangevoerd. Zij hield in 1819 1 werkmeester, 24 gezellen, 22 leerlingen en 43 knechten aan het werk, en de waarde der gemaakte porseleingoederen bedroeg 88,180 bankd. De derde gezondheidsbron der hoofdstad ligt in de diergaarde.

Aan het noordelijk einde van *Drottninggata*, aan de groote straat naar *Upsala*, verheft zich op eene rots, wier voet eene welige *vegetatie* bekleedt, het observatorium van de Akademie der Wetenschappen. Het werd in 1748 begonnen en in 1752 voltooid. Het is een hooggelegen, groot en statig gebouw, met talrijke instrumenten en eene bibliotheek voorzien, en op het doelmatigst ingerigt. Het uitzigt op hetzelve is ver en schoon, het beperkste naar *Södermalm* en de zijde der stad, die door het slot bedekt wordt. Busten en beelden van de stichters en van beroemde starrekundigen, ook van verscheidene SHELDONS, die 160 jaren lang de volmaking van den

scheepsbouw in Zweden bevorderden, versieren het inwendige: ook twee steenen tafelen met opschriften in de Zweedsche taal, die den tijd van de stichting des gebouws en de dankbare vermelding van de namen der ontwerpers en uitvoerders bevatten. Boven zijn signalen opgerigt, door middel van welke elken zaturdag de ware middag bekend gemaakt wordt, om er de kerkklokken naar te regelen. Verder naar buiten ligt de kruidtuin der Akademie, naar den stichter, professor BERGIUS, de *Bergiaansche* genoemd.

Op *Norrmalm* bestaat de *gymnastische* leerinrigting van den Heer LING, die het eerst in Zweden de *Gymnastiek*, wetenschappelijk en praktisch tevens, behandelde. Hij is door verscheidene poëtische voortbrengselen, in welke van de Noordsche Mythologie voortreffelijk gebruik gemaakt is, bekend. Het instituut wordt door den Koning ondersteund. De oefeningen gaan trapsgewijze voort, en de werktuigen zijn zeer eenvoudig.

Behalve het boven beschreven vrijmetselaars- wees- of vondelinghuis, vindt men op *Norrmalm* het groote *stads-weeshuis*, eene veelomvattende inrigting, die haren oorsprong aan inschrijvingen van bijzondere personen te danken heeft, later ook aanzienlijke legaten ontving, en gedeeltelijk door kroonmiddelen, waaronder $\frac{1}{40}$ van de koorntienden der kroon, bestaat. De kinderen worden deels in, deels buiten het huis onderhouden, worden reeds als zuigelingen opgenomen en kunnen tot hun 14de jaar blijven; voor 66⅔ rijksd. banko kan men er ook een kind inkoopen. Overal bemerkte ik eene uitmuntende or-

orde en reinheid, bijzonder in de slaapzalen, wier grond niet met zand bestrooid, maar in het midden met loopers bekleed is, en die dikwijls geschuurd wordt: de houten bedsteden zijn zoo gemaakt, dat zij in een geslagen kunnen worden en door ijzeren beslag tegen de wandluizen verzekerd. Des zomers wordt in de kerk, des winters in de schoolkamers godsdienst gehouden; morgen- en avondgebeden hebben dagelijks plaats. In het huis bevonden zich, toen ik het bezocht, 68 kinderen beneden het jaar, 99 kinderen boven het jaar, en 52 minnen; de met venusziekte besmette kinderen zijn van de gezonde geheel afgescheiden; buiten het huis werden in de stad 2015, op het land 1086 kinderen onderhouden voor vaste prijzen, naar den ouderdom berekend.

Het derde weeshuis op *Norrmalm* is het weeshuis *pro Patria*, door het genootschap van dien naam gesticht, en voor een gedeelte nog door hetzelve onderhouden. Dit genootschap heeft ook de zorg overgenomen voor het huis voor kraamvrouwen, door Dr RAMSTRÖM, in 1775, op eigene kosten gesticht, hetwelk nu ook den naam van hetzelve voert: een gedeelte van de kinderen, die hier geboren worden, wordt in het weeshuis opgenomen. Vrouwen, welke in het huis willen bevallen, moeten een verzegeld briefje overgeven, waarin naam, ouderdom, stand en plaats van oponthoud gemeld zijn: dit briefje wordt, ingeval zij komen te sterven, geopend, en anders ongeopend, na hare herstelling, teruggegeven; voor moeders van beteren stand zijn bijzondere kamers. Aan mannen is de toegang verboden, ten zij

dat hunne betrekking hen derwaarts voert, of *dat zij vaders* der in het huis geborene kinderen *zijn*. In het jaar 1817 hielden hier 190 vrouwen haar kraambed, waaronder 54 in de bijzondere vertrekken; slechts 5 moeders stierven. In het jaar 1818 was het getal 173, waaronder 18 echte moeders.

Nog eene tweede inrigting voor kraamvrouwen ligt op *Norrmalm*. Het werd, in 1775, uit openlijke middelen gesticht, en wordt door dergelijke middelen en giften onderhouden. Tot de oprigting droeg de eerwaardige SCHULZENHEIM, tot hiertoe voorzitter van het gezondheidskollegie in *Stockholm*, veel bij, ruimde er in het begin zijn eigen huis voor in, en nam tot in 1798, zonder belooning, de directie waar. De naam der vrouwen, in dit huis opgenomen, wordt op dezelfde wijze, als in het huis van het genootschap *pro Patria* geheim gehouden. In het instituut wordt ook onderwijs in de verloskunde gegeven; de vrouwelijke leerlingen moeten het negen maanden bijwonen, voor zij tot het examen toegelaten en aangesteld worden. — Een vrijwillig werkhuis werd op *Norrmalm* door den tegenwoordigen Bisschop van *Westeräs*, Dr MURRAY, toenmaals pastoor der gemeenten van *St. Jacob* en *St. Johannes* opgerigt: het houdt doorgaans 300 tot 500 menschen aan het werk en bestaat door bijzondere fondsen.

Ten westen van *Norrmalm* ligt het eiland *Kungsholm* of Koningseiland. Wat de bevolking betreft, is het het kleinste van de eilanden der hoofdstad, als bevattende iets meer dan 2000 inwoners. In het begin was het bijzonder voor fabrijken bestemd; *ook*

te-

tegenwoordig bevinden er zich aanzienlijke inrigtingen van dien aard, b. v. de gieterij van den Engelschman OWEN, wier mechanische werken in ijzer en metaal, in het jaar 1817, op 108000 bankd. aan waarde geschat werden. Hier vestigde, op eene rots in den *Mälar*, in 1807, de reeds gestorvene Baron EDELCRANTS, een der voortreffelijkste staatshuishoud- en werktuigkundigen van den jongsten tijd, ook dichter, zijnen, zoo bekend gewordenen, door waterdampen gedrevenen vuurmolen: de dampmachine stond gelijk met eene kracht van 100 paarden of 800 menschen; de snelheid van den molen is steeds gelijk, en daardoor wordt het meel altijd even goed, hetgeen noch bij wind- noch bij watermolens het geval is. EDELCRANTS was de eerste, die het gebruik der dampmachines in Zweden invoerde. De eerste stoomboot bouwde de reeds genoemde werktuigkundige OWEN; zij wordt op den *Mälar* gebruikt: sedert zijn door denzelfden meer andere stoomschepen gebouwd, die ook reeds op de zee gebruikt worden. — De kerk op *Kungsholm*, een schoon steenen gebouw op eene hoogte, werd in de 16de eeuw gesticht; zij is inwendig met voortreffelijke bijbelsche schilderijen versierd. — Op dit eiland, het afgelegen gedeelte der stad, vindt men ook de groote lazarets: dat van de *Seraphijnen-orde*, van het garnizoen en het stedelijk krankenhuis. In de nabijheid heeft de Koning thans een groot gebouw aangekocht, hetwelk bibliotheekkamers, scheikundige werkplaats, leerzalen en woningen voor de leeraars en kweekelingen van het opte-rigten instituut tot vorming van artsen bevatten zal.

Op

Op hetzelfde eiland is voorts het huis van het Zweedsche Bijbelgenootschap met de bijbeldrukkerij, de woningen voor de werklieden en de bijbelmagazijnen. — Buiten het bebouwde gedeelte van het eiland ligt de koninklijke geschutgieterij *Marieberg*. Reeds in 1430 was er eene geschutgieterij in *Stockholm*; zij bleef tot 1799 op *Norrmalm*, en werd toen naar het door de kroon aangekochte *Marieberg* verlegd. Hier staat nu de belegerings-artillerie, en men vindt er eene artilleriewerkplaats, kazernen en stallen. Ook is voor korten tijd eene artillerieschool tot verdere theoretische en praktische vorming van reeds aangestelde officieren, waarvan er tot 25 opgenomen worden, ingerigt geworden.

Ten Oosten grenst aan *Norrmalm Ladugårdsland*. Het ontstond in de 17de eeuw, toen de *Norrmalm* zijne bewoners niet meer bevatten kon, als eene nieuwe voorstad. De *Hedwig-Eleonora*-kerk is eene schoone steenen kruiskerk met eene koepel, en het inwendige is waardiglijk versierd. De pastorij *is*, met betrekking tot de inkomsten, eene der kleinste in de hoofdstad. Het kerkhof is tamelijk klein, doch wordt, even als de grootere kerkhoven van *Stockholm*, door schaduwrijke dreven doorsneden. (*) In vroegere tijden was de genoemde kerk admiraliteitskerk, doch sedert *Carlscrona* de statieplaats der groote vloot werd, ging dezelve aan deze voorstad over, en werd nu spoedig uit eene houtene in eene steenen kerk veranderd. Eene tweede kerk is de artil-

til-

(*) Thans heeft *Stockholm* een kerkhof buiten de stad, noordelijk, op den weg naar *Haga*.

tillerieekerk van hout, in wier nabijheid eene school voor artilleristenjongens, alsmede de artilleriehof met tuighuis en werkplaatsen is. Het slot *Frederikshof*, eens de winterresidentie van LOUISA ULRIKA, dient thans tot kaserne. Een schoone openbare tuin op *Ladugärdsland* is de koninklijke hoptuin, door GUSTAAF ADOLPH *den grooten* aangelegd. Men heeft denzelven in een aangenaam Engelsch park veranderd, dat door hoogten met fraaije uitzigten doorsneden wordt. Elk welgekleed persoon heeft vrijen toegang. In het midden ligt een paviljoen, waarin, gedurende den zomer, ververschingen kunnen bekomen worden, en aan het einde is eene herberg.

Blasieholm vormt een, met *Norrmalm* ten zuidwesten zamenhangend, schiereiland. Het heeft eenen kleineren omvang dan *Ladugärdsland*, maar vele groote en schoone huizen, waaronder de ambtswoning van den Minister van buitenlandsche zaken. Eene korte, weinig zigtbare brug scheidt het van het eilandje *Kyrkholm*: hier is de kleine kerk der *Scheeren*vloot (*) — Eene houtene brug verbindt het laatste weder met het grootere eiland *Scheepsholm* (*Skeppsholm*). Hier had eens de groote vloot, en thans de kleine, *scheeren-* of eigenlijk *armeevloot* genaamd, hare ligging. De kleine vloot bestaat uit kanonneerbooten en andere kleine vaartuigen, welke geschikt zijn, om de armee op de kustenmarschen te ondersteunen,

daar

(*) Deze kerk werd met een groot deel van *Blasieholm* door den brand van 12 Junij 1822, den grootsten, die sedert menschengeheugen over *Stockholm* losbrak, in de asch gelegd.

daar hare vaart ook door de rotsspitsen en klipeilanden der kusten, die de groote vloot den ingang beletten, niet gehinderd wordt, en dus ook, om het inloopen tot deze klippenkusten (*skärgård*), zoo als een groot gedeelte der Zweedsche, ook Noorweegsche en Finnische kusten is, te verdedigen. De vaartuigen zijn vooral bestemd, om landtroepen aan boord te nemen, zeer beweegbaar, voorzien met riemen en zeilen, en ook op rivieren en landmeren bruikbaar. De inrigting der armeevloot is men (1747) aan den Veldmaarschalk Graaf AUGUST EHRENSVÄRD, den bouwheer van *Sveaborg* verschuldigd. Overigens ligt bij *Skeppsholm* niet de gansche Zweedsche armeevloot, maar alleen het *Stockholmer* eskader. Ook is hier eene school voor scheepsjongens. Het eiland vormde eene bijzondere gemeente, die zich van de kerk op *Kyrkholm* bediende: de pastoor van dezelve is tevens eerste geestelijke van het hier gestationeerde eskader der *scheeren*vloot.

Uit de voorgaande beschrijving der bijzondere deelen van *Stockholm* blijkt, hoe de ligging van ten minste de meeste van dien aard is, dat men zelfs midden in de stad de schoone natuur genieten kan. Doch nog veel aangenamer zijn de nabij en verderafliggende omstreken zelve, en men kan met regt zeggen: het is een groote schoone tuin, die *Stockholm* omringt; een tuin, waarin moeder Natuur haast alles gedaan, en de Kunst niet zoo zeer verfraaid als meer het genot met grooter gemak, door velerlei

woon-

woon- lust- en ververschingsplaatsen toebereid heeft. Vraagt men, welke zijde de schoonste zij, dan is het moeijelijk deze vraag voldoende te beantwoorden, want elke zijde heeft hare eigenaardige schoonheden, en juist deze groote menigvuldigheid vormt het schoone geheel. Hier verheffen zich, stout en majestueusch, hooge graauwe rotswanden, van donkere dennen of vrolijke beuken en berken beschaduwd; daar opent zich een aangenaam dal; elders brengt een aangename warande of groenende heuvel in verrukking; nu is het uitzigt wijd en onbeperkt, dan minder uitgestrekt, maar toch altijd schoon; aan de vrolijkste partijen vindt men rustplaatsen, landelijke woningen, ook herbergen. En dit stille, kalme landleven, deze afzondering vol genot is zoo digt bij de stad zelve. Zonder groote voorbereidingen of bezwaren kan in den schoot der Natuur rust en verkwikking zoeken en vinden, wie zich door het woelige stadsleven afgemat voelt. De *Stockholmers* weten echter ook uit de rijke bron van vreugde te scheppen, die de Natuur zoo mild voor hen opende. Wie zulks kan, die woont in den zomer op het land en komt slechts, zoo dikwijls het noodig is, in de stad, of begeeft zich ten minste, zoo dikwijls het hem vergund wordt, voor eenige uren in de vrije Natuur. De meest bezochte plaats van uitspanning is de *Diergaarde*.

De uitgebreide diergaarde, waarin damherten onderhouden worden, grenst aan *Stockholm* ten oosten; het benedenste gedeelte draagt den naam van *Waldemarseiland*. Men gaat derwaarts over *Skeppsholm*,

holm, van waar eene regelmatige overvaart over eenen smallen zeeboezem naar de benedenste diergaarde plaats heeft, of over *Ladugärdsland*. De gezamenlijke diergaarde wordt ten oosten en zuiden van zeeboezems omringd. In dezelve wisselen loof- en dennenbosch, rotsen en lagchende dalen, met weiden versierd, elkander af; overal slingeren er zich aangename voetpaden door henen, en naar onderscheidene kanten loopen breede rijwegen. Het schoonste is het *Waldemärseiland*: aan den zuidwestelijken oever vormen huizen, die ook in den winter bewoond worden, herbergen en zomerverblijven, verscheidene aanzienlijke straten; verder ten oosten en noorden vindt men eenzamer gelegene, heerlijke landhuizen, onder de laatste het schoone *Rosendal*, thans *Johansdal*, bijzonder eigendom des Konings, die er dikwijls spijst. Bij *Johansdal* behoort een Engelsch park, waarin elk wandelen mag. De groote, prachtige gebouwen, welke voor eenige jaren afbrandden, hebben voor twee eenvoudige landelijke woningen, waarvan eene in den vorm eener tent gebouwd is, plaats gemaakt; dezelve worden door bloemenperken en bloemenheuvels met rustplaatsen, van welke men heerlijke uitzigten geniet, omringd; van een dezer heuvels ziet men over eenen zeeboezem op de naburige vlakte *Ladugärdsgardet*, waarop jaarlijks eenige regimenten zich tot een exercitieleger verzamelen, en waar zich, op eene hoogte, een nieuw aangelegd koninklijk slot, met nevengebouwen en stallen verheft. De weg naar *Johansdal* gaat links van de groote straat, die door de diergaarde leidt, af, dáár, waar

regts

regts *Biskopsudde*, een schoon voorgebergte met vrolijke dreven, stille dalen, hooge rotsen en fraaije landhuizen begint. Wie over *Skeppsholm* komt, landt niet ver van de bovengemelde digte rijen huizen, die voor in de diergaarde kwartieren vormen; gaat men van daar hooger op langs het strand, dan komt men eerst aan de werf, alwaar, midden onder de gebouwen der werf en woningen van allerlei soort, het houten kerkgebouw staat, waarin de geestelijkheid van *Ladugärdsländ* godsdienst houdt: in dit kerkgebouw woont ook de scheepsbouwmeester. Er is ook eene school voor de bewoners der diergaarde. Van de werf komt men op *Beckholmen*, een niet zeer bekoorlijk, hoog gelegen, klein rotseiland met boomen en huizen vlak aan den oever, en heeft dan nog eene streek wegs naar *Biskopsudde*. Vervolgt men nu zijnen weg in zuidoostelijke rigting, dan komt men voorbij verscheidene groote en schoone landhuizen en herbergen, tot men aan het vrolijk gelegene tolhuis, waar alle naar het meer komende schepen moeten aanleggen, de zuidoostelijkste spits der diergaarde, *Blockhusudden*, bereikt. — Links of noordwaarts leiden zijwegen, onder andere naar de gezondheidsbron, aan het begin van het bovenste gedeelte der diergaarde. Het oord is stil en vrolijk; gelijk men zulks bij gezondheidsbronnen bemint; bekoorlijke wandelingen zijn aangelegd, maar het meeste is Natuur; de kunst deed weinig. De bron wordt door een statig houten gebouw, waarin ook de bronzaal is, ingesloten; naast de bron hangen vele, door de genezenen achtergelatene, krukken. Er tegen over

 ligt

ligt het armenhuis. De arme kranken genieten vrije woning; wat zij bovendien behoeven, wordt door verzamelingen onder de brongasten bestreden. Ook is er een badhuis. — Het bovenste of noordwestelijke gedeelte der diergaarde, dat het *Waldemarseiland* in omvang ver overtreft, heeft minder kunstmatigen aanleg, maar meer bevalligheid, stilte en landelijke eenvoudigheid, dan het onderste gedeelte, werwaarts de groote *diergaarde-lustvaart* gerigt is, die door het Hof, den 1 Mei, pleegt geopend te worden. Het kleine tooneelgebouw ligt aan het begin van het *Waldemarseiland*.

Daar, waar de bovenste diergaarde, naar welke ook westelijk van de stad wegen leiden, bij *Alkistan* in het noordwesten eindigt, komt men links bij de vrolijke landhuizen *Tivoli* en *Bergshammar*, bij het koninklijk slot *Ulriksdal*, en niet ver van hier op de groote landstraat naar *Upsala*. Om het slot vindt men onderscheidene landelijke verblijven van bijzondere personen. Het koninklijk slot werd, den 28 Jan. 1822, tot een invaliedenhuis ingewijd, dat met 80 invalieden werd begonnen; doch het getal moet tot op 800 vermeerderd worden.

Regts van de voormelde groote straat, omtrent een klein half uur achter den *noordertol*, treft men eerst *Alt-Haga* aan, eene eenvoudige, landelijke woning, alwaar GUSTAAF III in het begin, ook des winters, woonde, en dan *Neu-Haga*, een eenvoudig, vrolijk slot, door hem later gebouwd. In de nabijheid van hetzelve werd, in 1786, de grondslag van een grooter en prachtiger slot gelegd, doch het bleef onvoltooid;

en

en reeds groeit er bosch binnen de halfopgetrokkene muren. De omtrek der beide *Haga's* is stil en aangenaam: vrolijke boschachtige dalen wisselen af met zeeboezems, rotsen, dreven, boschjes en partijen van allerlei soort. Dit alles vormt een groot heerlijk park: tot de schoonste partijen van hetzelve behoort, nabij het slot, een open lusthuis op eene hoogte, aan de zijden met traliewerk en een heerlijke echo in de zaal. Bij *Neu-Haga* is een fraai badhuis.

Aan het westeinde van *Norrmalm*, langs den *Mälarboezem Rörstrandssjö*, komt men bij het, *Kungsholm* tegenovergelegen, koninklijk lustslot *Carlberg*, het welk onder de voogdij van KAREL XIII, in het jaar 1792, in eene krijgsakademie voor land- en zeekadetten, die er bij den gouverneur en de leermeesters wonen, veranderd werd, nadat het kadetteninstituut tot daartoe te *Carlscrona* bestaan had. Een gedeelte der kweekelingen wordt op kosten van den Staat onderhouden. Het, sedert die veranderde bestemming vergrootte, slot ligt in een klein dal, hetwelk door bevallige hoogten omringd wordt, en een schoon park loopt er om henen. In het park vindt men eenige fraaije partijen, maar er heerscht veel eenvoudigheid; ook is er een *gymnastische* toestel opgerigt: des winters hebben de oefeningen in eene zaal van het slot plaats; ook het wetenschappelijk onderwijs wordt des zomers somtijds in het park gegeven. In hetzelve hebben de kadetten hunnen leermeester, den dapperen Majoor VON DÖBELN, die in den slag der volken bij *Leipzig* viel, een gedenkteeken opgerigt. In de rijkszaal van het slot worden des winters, alle veertien dagen,

ballen gegeven, die door de groote wereld der hoofdstad gaarne bezocht worden: men danst echter slechts kort, en op het langst is het bal te 9 uren geeindigd.

Uit de zuidervoorstad loopen drie wegen, op welke men schoone gezigten geniet en bekoorlijke landstreken aantreft; maar de schoonste is die over *Siklaön* naar *Wermdön:* beide eilanden bevatten eene menigte vrolijke landhuizen, ten minste *Wermdön.* — Over *Kungsholm* voert de nieuwe weg naar het koninklijk lustslot *Drottningholm*, op het eiland *Lofö*, ¾ mijl ver. *Drottningholm* gelijkt, door de vele huizen buiten het slot, (ook zomerwoningen der *Stockholmers* zijn hier en in de nabijheid) naar eene kleine stad. Het slot werd, onder Koningin HEDWIG ELEONORA, in de laatste helft der 17de eeuw, door Graaf NIKODEMUS TESSIN, den vader, gebouwd. Het is een groot, van buiten en binnen prachtig gebouw, met eene slotkapel en rijkszaal, ook eene marmerkamer, rijk en met smaak versierd; de schoone schilderijen zijn meest van EHRENSTRAHL. Verrukkend zijn de omstreken, die het karakter der bekoorlijkheid en der stille afzondering dragen. De koninklijke tuin rust, wegens den moerassigen grond, op gewelven van steen; de oranjerietuin wordt door het lustslot *China* en eene rij van landelijke gebouwen en lusthuizen, op Chineesche wijs gebouwd, versierd; het park of de Engelsche tuin door eenen Gothischen toren met een ver uitzigt, en door een aantal kleine, gele gebouwen, *Canton* geheeten, van waar eene dreef naar de kerk *Lofö* en eene andere straat naar het

het vervallen slot *Svartö* leidt. De groote verzamelingen voor natuurlijke Geschiedenis en Kunst, welke men tot voor korten tijd te *Drottningholm* vond, doen thans te *Stockholm* en *Upsala* meer onmiddellijk nut aan de Wetenschappen. Te *Drottningholm* is ook een operahuis gebouwd geworden. — Des zomers vertrekt, eenige malen in de week, regelmatig eene stoomboot van *Stockholm* naar *Drottningholm*; ook vertrekt over den *Mälar* eene naar *Strengnäs*, *Westeräs* en *Arboga*. De stoombooten worden sterk gebruikt, want het reizen met dezelve is aangenaam en goedkoop. Men is ook reeds begonnen, om zich van stoombooten op de zee te bedienen.

Als Residentie is *Stockholm* tevens de zetel der hoogste Rijkskollegiën.

De *Staatsraad*, in welken de Koning over regeringszaken besluiten neemt, bestaat uit de beide Zweedsche Staatsministers, dien der Justitie en der buitenlandsche zaken, en zes Staatsraden; de Noorweegsche zaken worden beslist in de afdeeling van den Noorweegschen Staatsraad, die zich te *Stockholm* bevindt, en uit den Noorweegschen Staatsminister en twee Noorweegsche Staatsraden bestaat; over ministeriele aangelegenheden besluit de Koning onmiddellijk, na den Staatsminister voor de buitenlandsche zaken gehoord te hebben, even zoo over kommandozaken, die voor den Koning, als hoogsten bevelhebber te land en te water, gebragt worden, na het advies der daartoe verordende krijgsbeambten geraadpleegd te heb-

 ben.

ben. De voordragt en, zoo dikwijls zij de voordragt doen, zitting en stem in den Staatsraad hebben de vier Staatssekretarissen, voor Oorlog, voor Staatshuishouding, voor Handel en Finantien, voor Kerk- en Onderrigtswezen: die de voordragt doen, *contrasigneren*, en worden daardoor verantwoordelijk. Houdt iemand, die voordragten doet, een besluit voor strijdig met de *constitutie*, zoo doet hij daaromtrent voorstellingen in den Staatsraad: blijft de Koning bij zijn besluit, dan weigert hij de onderteekening en legt nu, met behoud van zijne bezoldiging, zijn ambt neder tot den laatsten Rijksdag, die de beslissing doet. Wil de Koning oorlog beginnen of buiten 's lands reizen, dan wordt de Staatsraad door bijvoeging der vier Staatssekretarissen versterkt: over oorlog en vrede beslist de Koning, nadat hij den raad van denzelven heeft aangehoord. Ook burgerlijke benoemingen geschieden door den Koning in den Staatsraad.

De bereiding der zaken, die voorgedragen moeten worden, geschiedt door bijzondere kommissiën, namelijk, voor oorlogszaken door de krijgskommissie, welke uit drie Staatsraden, den bevelhebbenden Generaal Adjudant en den Krijgs-Staatssekretaris bestaat, maar voor andere zaken, door de Staatsraads-kommissie, welke uit de medeleden van den Staatsraad en den voordragenden Staatssekretaris bestaat, en door het Hof van *instructie* voor algemeene aangelegenheden van het Rijk (*Rikets allmänna ärenders beredning*), hetwelk vier adellijke en vier burgerlijke medeleden telt, en bijzonder de zaken van be-

belasting behandelt, waarop eerst de voordragt van den Staatssekretaris in den Staatsraad volgt. Zaken van bevordering en gratie draagt de Staatssekretaris onmiddellijk, zonder voorafgegane voorbereiding, voor. Het genoemde Hof van *instructie* werd, even gelijk het hoogste gerigt des Konings, door GUSTAAF III, in 1789, na de afschaffing van den Rijksraad, opgerigt.

Dit *hoogste Gerigt des Konings* is het hoogste Regtskollegie van het Rijk. Onder voorzitting van den Staatsminister voor de Justitie, bestaat het uit 6 adellijke (de Minister medegerekend) en 6 burgerlijke leden. Is de Koning tegenwoordig, dan heeft hij twee stemmen. De voordragten en de *instructiën* voor hetzelve geschieden door de *lagere justitiële revisie des Konings.* Het regt van gratie oefent de Koning in den Staatsraad, na het hoogste Gerigt gehoord te hebben. (*)

Het *Kon. Kanselarij-bestuur* (*Kongl. Kansli-Styrelse*) bestaat, onder voorzitting van den Staatsminister voor buitenlandsche zaken, uit den Hofkanselier, de vier Staatssekretarissen en Kanselarijraden, gelijk dan ook de Opper-Postdirecteur, de Ka-

(*) Zie voorts Hoofdst. V bl. 85. Het thans geldende Zweedsche wetboek is van het jaar 1734; het ontstond uit oude *provinciale* wetten. Door eene daartoe aangestelde kommissie wordt sedert verscheidene jaren aan een nieuw burgerlijk en lijfstraffelijk wetboek gearbeid. In het jaar 1821 was de arbeid aan het eerste voltooid en gedeeltelijk reeds gedrukt; men ging nu tot het laatste en tot de manier van *procederen* over. Tot verbetering der administratie werd in het jaar 1812 eene kommissie verordend, daar men begreep, dat het regterlijke en administratieve niet behoorlijk gescheiden was.

binetssekretaris en de Sekretaris bij het Rijksarchief zitting en stem hebben. De veelomvattende kring van werkzaamheid is in de volgende Departementen verdeeld: *expeditie* van het kanselarijbestuur, de voormalige buitenlandsche Staats*expeditie*, koloniaal departement, krijgs*expeditie*, handel- en finantie-*expeditie*, geestelijke *expeditie*, (aan het hoofd der vier laatste staan de vier Staatssekretarissen), het kabinet voor buitenlandsche briefwisseling, en de *expeditie* van den Hofkanselier. Daar men dit bestuur als kommissie voor de gezamenlijke binnen- en buitenlandsche administrative zaken, in zoo ver zij tot voordragten aan den Koning geschikt zijn, beschouwen kan, zoo zijn aan hetzelve de kerk- en school-zaken van *Lapland*, welke een bijzonder beheer hebben, het *konvooi*-kommissariaat, welks oogmerk het, jaarlijks meer dan 200,000 bankdaalders kostende, behoud des vredes met de *Barbaresken* is, het Rijksarchief en de kon. bibliotheek in het bijzonder ondergeschikt. De Staatssekretarissen geven bij het slot van het jaar eene lijst der niet voorgedragene zaken, met opgaaf der redenen.

Het kon. *Krijgskollegie*, in 1630, door GUSTAAF II ADOLPH opgerigt, heeft het bestuur over alle zaken, die tot de land-armée behooren, en deels gemeenschappelijk, deels in vijf afdeelingen of departementen behandeld worden.

Het kon. *Kamerkollegie* heeft aan Koning KAREL XI zijne vernieuwde inrigting te danken. Het heeft het bestuur over de huishouding des Rijks, de bezittingen der kroon, hare regten en inkomsten; in ze-

ke-

kere gevallen is het ook het Hof voor appèl van de besluiten der Landshoofdlieden. Het heeft ook het opzigt over de kon. munt, het landmeters kantoor en het zegelpapier. Het Landmeterskantoor werd onder KAREL IX ingevoerd en onder KAREL XI volkomen ingerigt: onder den Opperdirecteur staan de landmeters-kantoren in de provinciën; elk Gouvernement heeft zijne eigene landmeters. Door de groote kaartenverzamelingen van dit kantoor te *Stockholm* is het voortreffelijke kaartenwerk van HERMELIN (zie Hoofdst. I) eerst mogelijk geworden. Ook door vorming van landmeters heeft het kantoor zich verdiensten verworven. Elk lid van het Kamerkollegie heeft zijn bijzonder departement.

Het kon. *Handelkollegie*, in 1652 opgerigt en in 1723 vernieuwd, verdeelt zich in twee afdeelingen, de afdeeling van handel en manufakturen en de afdeeling van justitie; deszelfs werkkring bevat het staathuishoudkundige en geregtelijke, voor zoo ver het handelzaken betreft, dus ook de wetgeving voor koophandel. Jaarlijks levert het den Koning een berigt omtrent den toestand der fabrijken. Van het kon. *Bergkollegie* is reeds boven (bladz. 246) melding gemaakt.

Het *Bestuur van Marine* bestaat uit eenen Admiraal als Chef, en vier militaire en twee burgerlijke personen, als medeleden. Deszelfs werkzaamheden bepalen zich tot de groote en tot de armeevloot. (*)

 Aan

(*) De groote vloot berekent HAGELSTAM op 30 vaartuigen met 1248 kanonnen, 200 officieren en 11,293 manschappen; de armeevloot op 216 vaar-

Aan hetzelve is het konstruktiekantoor voor het bouwwezen der vloot en het lootsenkantoor voor het lootswezen en de inrigting der vuurbaken ondergeschikt: de lootsen zijn zeer gering bezoldigd, ja, waar de zeevaart beduidend is, dienen zij zonder loon. Hun getal bedraagt 721; grootere baken en lichtende vuren zijn er 28.

Het kon. *Staatskantoor* int de staatsinkomsten, welke niet voor bestemde oogmerken aangeslagen zijn, en doet de betalingen aan aannemers en tot algemeene behoeften, zorgt ook voor de bewaring van het algemeen krediet en voor de noodige vermeerdering van het staatsinkomen. Bij elken Rijksdag levert het een *budget* der staatsbehoeften in. De bewilliging der Standen wordt onder negen hoofdartikels verdeeld: 1) hof- en slotwezen; 2) burgerlijke en landsdienst (*etat*); 3) krijgs- en verdedigingswezen te water en te lande; 4) geestelijkheid en onderwijs; 5) vrije kunsten; 6) liefderijke stichtingen; 7) pensioenen; 8) algemeene en buitengewone uitgaven; 9) landbouw, handel en bedrijven. Volgens deze titels rigt het kantoor zijne boeken in, welke de Standen alle twee jaren laten revideren. Het inkomende geld wordt aan de bank overgegeven. In elk Gouvernement bestaat eene landontvangst, welke de inkomsten der kroon int, om uit dezelve weder betaald of naar *Stockholm* overgezonden te worden. — Het kon. *Kamergerigt* revideert de rekeningen omtrent kroon-in-

vaartuigen met 1436 kanonnen, 186 officieren en 11684 manschappen. De kosten bedragen, volgens *Granberg*, *Svensk Statistik* 2 d. bl. 127 jaarlijks, buiten het koren, 325,000 daald.

komsten en beslist in alle twisten, die omtrent het opnemen en afleggen van rekeningen ontstaan.

De Opper-postdirecteur heeft te *Stockholm* zijn zetel; even zoo de Opper-Hofjagermeester, die het opzigt over alle kroonbosschen heeft en onder wien de 7 opperjagermeesters en jagermeesters in de provinciën staan. Voor openlijk bouwwezen en onderzoek der ingezondene plannen, opschriften enz. der kerken en andere openbare gebouwen, bestaat te *Stockholm* het *Opper-intendant-ambt.* (*)

In het kerkelijke behoort *Stockholm* tot het Stift *Upsala*; doch het heeft een eigen stads-konsistorie, waarin de Aartsbisschop, en bij zijne afwezigheid de pastoor der hoofdkerk, voorzit en de gezamenlijke stadspastoren leden zijn. De hofgemeenten en de militaire gemeenten staan onder een bijzonder hofkonsistorie, waarin de kon. opperhofprediker de voorzitting heeft. Onder het opzigt der konsistoriën staan

(*) Men heeft in den laatsten tijd over het groot getal der onbezoldigde beambten bij de *Stockholmer* kollegiën, gelijk der kollegiën in het algemeen, geklaagd: dit zijn de buitengewone, die in *Stockholm* op een getal van meer dan 300 berekend worden, en geen loon, behalve het geringe zoogenoemde *lichtgeld* trekken; men kan er ook vele gewone beambten toe rekenen, die als *adjuncten* van ambtenaren, die geenen dienst meer doen kunnen, slechts een klein gedeelte der bezoldiging genieten. De laatste zijn noodzakelijk: ten minste de Staat zou door pensioenen minder voldoende voor verdienstelijke *emeriti* zorgen; maar de aanstelling der eersten, die bij geringen arbeid van de ouders leven, daar zij toch in andere betrekkingen voor den Staat nuttiger zouden kunnen worden, komt noch als noodzakelijk noch als billijk, maar veeleer als verderfelijk in menig opzigt voor. Overigens moeten de bezoldigde ambtenaren het eerste halve jaar, na de aanvaarding van hun ambt, om niet dienen, opdat het daardoor bespaarde na hun afsterven aan hunne overblijvenden te goed kome. Het getal der bezoldigde ambtenaren in geheel Zweden rekende men in 1817 op 17740.

staan de scholen der stad. De hoofdschool *is het* nieuwe gymnasium op *Riddarholm*; de overige scholen zijn: twee insgelijks nieuw opgerigte trivialscholen in *St. Clara* en *St. Maria* met 4, de hoogere kerkelijke scholen van *St. Jacob* en *St. Katharina* met 3, de lagere kerkelijke scholen bij *Adolph Frederik*, op *Kungsholm* en *Ladugärdsland met* 2 leermeesters, de Duitsche school met 3, de *Johannesschool* met eenen leermeester, eene inrigting tot onderwijs in het kerkelijk gezang, scholen der militaire gemeenten, eene school voor de zeevaart, armen- en zondags-scholen. Tot de armen-scholen kan men drie rekenen, in welke de manier van LANKASTER gevolgd wordt; de zondagsscholen *zijn deels* die der vereeniging *pro Fide et Christianismo* voor de leden der lagere standen, wier Godsdienst verwaarloosd is, deels de, door bijzondere fondsen bestaande, 5 handwerksscholen, in welke onderwijs in Godsdienst, lezen, rekenen, schrijven en het noodzakelijkste uit vaderlandsche Geschiedenis en Geographie gegeven wordt. Openbare dochterscholen vindt men thans in alle, ten minste de grootste gemeenten. Ook zijn er scholen voor weeshuizen en weezen. Aan bijzondere stichtingen voor arme kinderen is *Stockholm* rijk. De bijzondere scholen en kostscholen voor jongens en bijzonder voor meisjes zijn zeer talrijk, doch meer berispelijk dan lofwaardig. De leermeesters aan het gymnasium en de kerkelijke scholen hebben een groot gedeelte van hun inkomen uit de kroontienden. Het openbare, sterk bezochte instituut voor de *Gymnastiek* van den Heer LING,

die

die eene manier van eigene uitvinding volgt, is boven reeds gedacht. In hetzelve wordt ook in vechten en zwemmen onderwijs gegeven.

De hoogste ambtenaar voor de administratie en politie der hoofdstad is, gelijk boven aangemerkt is, de kon. *Opperstadhouder*, aan wiens zijde een Onderstadhouder staat. De eerste is voorzitter van den Magistraat, die uit vier burgemeesters (alle burgemeesters worden door den Koning benoemd) en 20 raadsheeren bestaat. De bijzondere werkzaamheden worden door vier kollegien behartigd. Aan het hoofd van het kollegie voor politie is een directeur voor dezelve. Zij is zeer doelmatig ingerigt, zonder tegen menschelijke en burgerlijke vrijheid vijandelijk over te staan: in dit opzigt kan *Stockholm* aan groote steden als voorbeeld dienen. Voor de nachtelijke veiligheid zorgt eene bijzondere stadswacht; ook gaat eene brandwacht rond, die door eene belasting der burgers bezoldigd wordt. Ontstaat er brand, dan wordt door een zeker aantal kanonschoten van het fort op *Castelholm* (*) en door vlaggen met of zonder lantaarnen op den *Brunkebergstorg* der noordervoorstad aangekondigd, in welk gedeelte der stad zulks plaats heeft; ook wordt het gevaar door klokkengelui bekend gemaakt. Een brandverzekeringskantoor voor de hoofdstad werd reeds in het jaar 1745 opgerigt; daarenboven bestaat er eene algemeene brandkas voor het gansche Rijk. De inteekeningssom der *Stockholmer*-kas is echter beduidender dan die der algemeene, want in de provinciën bestaan er vele klei-

(*) Een klein, maar bevallig rotseilandje naast *Skeppsholm*.

kleinere brandkassen voor bijzondere steden, distrikten, ja voor bijzondere pastorijen: zulke vereenigingen, tot wederzijdsche ondersteuning bij vuurschade, plegen geregtelijk getroffen en bevestigd te worden. Alle kroon- skatte- en *frälse*-hoeven zijn volgens de wet verpligt, brandbelasting te geven; is echter de brand door eigene roekeloosheid ontstaan, zoo volgt, ten minste op sommige plaatsen, geene vergoeding. — Bij afwezigheid van het garnizoen, dat te zamen uit 3 tot 4000 man bestaat, betrekt de burgerij de wacht, die in eskadrons en kompagniën verdeeld is en eigene officieren heeft. Tot de kon. lijf- en huistroepen behoort het kon. lijftrawanten-korps, hetwelk binnen in het slot de wacht heeft.

De handel in *Stockholm* is zeer beduidend: een zeer groot gedeelte van Zwedens buitenlandschen handel wordt uit *Stockholm* gedreven. In het jaar 1818 bezat *Stockholm* 248 schepen van 21,556 zware lasten: *Götheborg* daarentegen slechts 136 schepen van 10,448 lasten (in het jaar 1815, 222 schepen) *Gefle* 77, *Calmar* 64, *Carlscrona* 40, *Malmö* 36 schepen, waarvan echter slechts omtrent de helft buiten 's lands vaart. Onder de *Stockholmer* kooplieden (*) heerscht veel welvaart, ja rijkdom, mitsgaders veel neiging voor algemeen nuttige en weldadige inrigtingen, gelijk zulks de vele, van *Stockholmer* kooplieden afkomstige, stichtingen van dezen aard getuigen. De, het Kamer- en Handelkollegie ondergeschikte, oppertoldirectie, het zeetolgerigt, het konvooikommissariaat, eene, in 1739 opgerigte, zeeassurantie-com-

(*) In het gansche Rijk telde men in het jaar 1818 3130 kooplieden.

compagnie met een assurantiegerigt, hebben in *Stockholm* hunnen zetel: de Oostindische Compagnie ging in 1806 te niet. Eene bijzondere kommissie beslist over fabrijktwisten, zorgt ook voor het godsdienstig onderwijs der in fabrijken en werkplaatsen bezige jeugd. De fabrijken zijn van verschillende soort: tot de beduidendste behooren de rook- en snuiftabaksfabrijken met eene jaarlijksche waarde aan fabrijkstoffen van 400,000 bankdaalders, de lakenfabrijken, de suikerfabrijken, enz. In de fabrijken worden vele machines gebruikt, en dus, bij dezelfde uitgebreidheid als voor 20 jaren, slechts half zoo veel werklieden bezig gehouden, als toenmaals. De aanzienlijke *Stockholmer* zijdefabrijken zijn de eenige in het Rijk. (*) Omtrent het derde gedeelte van de fabrijken des Rijks vindt men ten platten lande, alwaar men $\frac{9}{10}$ der gezamenlijke inwoners van Zweden rekent. (†)

Naar de, door het Handelkollegie bekend gemaakte lijsten, telde Zweden, in 1819, 1150 fabrijken: deze hielden bezig 7139 werklieden, en de waarde der bewerkte stoffen bedroeg 6 mill. 836,463 rijksd. 10 schill, 7 rundst. banko (in het jaar 1818 slechts 6819 arbeiders). (**)

De

(*) In het jaar 1813 betaalden 664,000 vrouwen de belasting voor het dragen van zijden stoffen.

(†) Van de 2 mill. 465,066 inw. in het jaar 1815, rekende men 9681 adel; leeraarsstand 14,673; andere personen van stand 66,117; burgers 64,102; boeren 1 mill. 781,977; Lappen 3906; overige inwoners 524,610.

(**) Onder deze 1150 fabrijken waren: 134 laken- wollen- en stof-

fen-

De gemakkelijke en rijkelijke toevoer van levensmiddelen uit de naburige vruchtbare provinciën maakt het leven in *Stockholm* betrekkelijk goedkooper dan in andere groote hoofdsteden. Veel, bijzonder hout en kolen, kwam tot hiertoe uit *Finnland*; doch sedert den afstand van dit land heeft men inrigtingen gemaakt, om in het vervolg al het benoodigde hout te erlangen uit de westelijke en noordwestelijke provinciën, die *Stockholm*, na de noodige bevaarbaarmaking der vloeden met schepen of vlotten, welke begonnen is, overvloedig voorzien kunnen: voor de jaren 1822 en 23 werden zelfs op de invoering van

lakenfabrijken met 450 stoelen en 2032 arbeiders; 43 *boomwollen en linnen*fabrijken met 327 stoelen en 766 arb.; 45 zijden en halfzijden fabr. met 339 stoelen en 533 arb.; 54 kousenfabrijken met 174 stoelen en 227 arb.; 10 lintfabrijken met 113 stoelen en 145 arb.; 8 zeil- en tentdoekfabrijken met 74 stoelen en 131 arb.; 6 hoepelmakerijen met 24 arb.; 8 olieslagerijen met 9 arb.; 92 rook- en snuiftabaksfabr. met 747 arb.; 36 papiermolens met 332 arb.; 55 lederfabr. met 190 arb.; 7 saffiaanlederfabr. met 17 arb.; 29 suikerfabr. met 207 arb.; 7 ijzergieterijen en mechanische faktorijën met 135 arb.; 19 ijzer- en staalfab. met 37 arb.; 28 metaalfabrijken met 93 arb.; een kobol veredelingsbergwerk; 68 horologiefabr. met 129 arb.; 2 naaldenfabr. met 30 arb.; 14 kaardfabr. met 41 arb.; 8 glashutten met 187 arb.; 1 porselein fabrijk met 90 arb.; 1 tegel-verglazingswerk met 19 arb.; 7 pijpenfabr. met 18 arb.; 20 zeepziederijen met 79 arb.; 70 verwerijen met 216 arb.; 15 katoendrukkerijen met 88 arb.; 10 azijnbrouwerijen met 15 arb.; 6 wasdoekfabr. met 6 arb.; 6 sterk-waterfabr. met 4 arb.; 17 lakfabr. met 9 arb.; 5 poeder en stijfselfabr. met 18 arb.; 3 waslichtfabr. met 8 arb.; 24 spiegelfabr. met 52 arb.; 9 kaartenfabr. met 31 arb.; 11 galanteriefabrijken met 13 arb.; 255 verscheidene kleinere fabr. met 430 arbeiders.

De waarde der bewerkte stoffen was het hoogste in de lakenfabrijken (1576,052 rijksd. banko; in de suikerfabrijken (1,278,233); in de tabaksfabrijken (963,748); in de lederfabrijken (409,085); in de boomwollen- en linnenfabrijken (355,017) in de katoendrukkerijen (224,598); in de papierfabrijken (176,118 rijksd.)

van brandhout uit de noordwaarts van *Sundswall* gelegene streken, premiën gesteld. In het jaar 1816, gebruikte *Stockholm* 87000 vademen brandhout, waarvan ¾ uit *Finnland* kwamen; de waarde van den jaarlijkschen toevoer uit *Finnland* schattede men op 2½ mill. rijksd., want ook vleesch, boter, kaas, spek, meel, huiden, pek, teer, glas, enz. werden uit *Finnland* ingevoerd.

Over het algemeen bestaat de invoer van buiten 's lands in koren, (*) zout, (†) vlas, hennep, boomwol, rijst, zoolleder, tabak, wijn, suiker, koffij en vele andere artikelen, bijzonder van weelde. De uitvoer bestaat in ijzer, koper, planken en houtwaren van alle soort, pek, teer, enz. Naar de verordening van 22 Dec. 1818, mag alles uitgevoerd worden, door welks uitvoer geen gebrek aan ruwe stoffen, of anders schade voor den Staat voortkomt: deze uitzondering betreft slechts weinige artikelen. En naar het, bij den Rijksdag, in 1823 gemaakte toltarif, hetwelk met 1 Jan. 1825 ingevoerd wordt, mogen alle waren tegen betaling van zekere procenten der waarde ingevoerd worden, ten zij de Regering gegronde reden heeft, om den invoer van het eene of andere artikel te verbieden. Het sluiken wordt

(*) Volgens officiele opgaven werden, sedert 1748, zelden minder dan 200,000 tonnen, in het jaar 1813 zelfs meer dan 800,000 ingevoerd, in het jaar 1808 slechts 58,050 tonnen. Naar de tabellen bedroeg in het jaar 1815 de bebouwbare akker 74 V. M., het zaadkoren 1,323,358 tonnen, en de weiden 86 V. M.

(†) Jaarlijks in geheel Zweden meer dan 200,000 tonnen. Zweden bezit geen zoutwerk.

streng gestraft en de sluiker verliest, wanneer de som niet geheel gering is, het regt van deelneming aan verkiezingen, die op het openlijk vertrouwen gegrond zijn. De tolinkomsten bedroegen in het jaar 1818 1 mill. 850,000 bankd.

Eenen zeer aanzienlijken tak van handel voor de hoofdstad en het geheele Rijk vormt het berg- en huttenwezen. Bijna in alle provinciën bevindt zich ijzer; ⅞ van den ganschen uitvoer des Rijks is ijzer; jaarlijks worden omtrent 400,000 schipponden ijzer gewonnen, en daarbij omtrent 26000 menschen aan het werk gehouden; het getal der herghutten en hamerwerken bedroeg 560 in 1815. Tot bevordering van dit beduidend middel van bestaan werd, in *1787*, door bijdragen der grondbezitters zelve, het *ijzerkantoor* in *Stockholm* opgerigt. Om voor te komen, dat het ijzer, door de eigenaars, uit gebrek aan koopers, geheel niet of te gering verkocht worde, koopt het kantoor zelf ijzer, en helpt bezitters van groeven met voorschotten en beleeningen. Men geeft voorts prijsvragen op, ondersteunt nuttige inrigtingen, laat, tot volmaking der kunst, reizen in vreemde landen ondernemen, enz. Alle drie jaren vergaderen de bezitters van borgwerken en hutten, om over het bestuur van het kantoor te beraadslagen.

Het is niet te ontkennen, dat in den laatsten tijd niet zelden eene ongunstige betrekking tusschen den in- en uitvoer in Zweden plaats gehad en op den koers van het papieren geld gewerkt heeft. Noodzakelijk was deze betrekking in geenen deele, want zij werd minder door koorngebrek, dan wel door de groote be-

hoef-

hoefte der artikelen van weelde veroorzaakt. Bij de, in de laatste tien jaren ongeloofijk gestegene en nog steeds stijgende inwendige kultuur van het land, zal het in het vervolg den invoer van koren slechts in jaren van misgewas noodig hebben; en hoe meer de onlangs gemaakte wijze verordeningen, tot vermindering der weelde, die slechts van buiten 's lands kan bevredigd worden, op de natie invloed hebben, des te beduidender overwigt zal de uitvoer bekomen, des te meer zal de koers rijzen en de bloei van het Rijk toenemen. De tol op buitenlandsche artikelen van weelde is verhoogd, en, bij den Rijksdag van 1818, is op wijn- en koffijdrinken, op tabakrooken, op het kaartspelen, op het gebruik van zijdene kleedingstukken, van zijdene doeken, linten, hoofdsieraden, enz., op kamers met zijdene behangsels, op zijdene overtreksels, en dergelijke meer, op vergulde meubelen, meubelen van mahonijhout en andere buitenlandsche houtsoorten eene belasting gelegd. (*) Overigens vormen de belastingen op de weelde, reeds sedert 1800, een gedeelte van de algemeene bewilliging der Standen, die een beduidend gedeelte der staatsinkomsten uitmaken. De overige grond- en persoonlijke belastingen bedragen tot hiertoe door elkander 5¾ rijksd. voor elk hoofd; de zwaarste lasten schijnen op de zoogenoemde *Frälse*-boeren (Verg. H. VI) te liggen.

Stockholm is het middelpunt van de geneeskundige inrigtingen des Rijks, want het *Seraphijnen-ordes-*

 gild,

(*) Deze belasting is echter in 1823, niet zonder tegenwerking van den boerenstand, afgeschaft.

gild, het *Gezondheids-kollegie* en, onder de leiding van het laatste, een *Instituut tot vorming van artsen*, hebben hier hunnen zetel. Het Gezondheids-kollegie is het hoogste geneeskundige kollegie des Rijks; doch het oppertoezigt over de lazarets is van hetzelve afgescheiden, en, met het bestuur der hospitalen en weeshuizen, aan het ordesgild der *Seraphijnen-ridders* opgedragen. Ook de geneeskundige aangelegenheden van het krijgsvolk worden door het Gezondheids-kollegie behartigd, betwelk tot dat einde in eene burgerlijke en militaire afdeeling verdeeld is. Het *Carolinische medico-chirurgische* Instituut vormt artsen en heelmeesters in het algemeen, en voor het leger en de vloot in het bijzonder. De hoogleeraren houden voorlezingen met praktische oefeningen in twee jaarlijksche termijnen; doch de graden zelve worden op de universiteiten uitgedeeld, uitgezonderd de graad van *magister* in de Chirurgie. Velen voltooijen hunne studiën bij het Instituut, zonder de universiteit te bezoeken; echter kunnen niet gepromoveerden slechts bataillons-artsen worden: tot den post van regiments- provinciale en andere praktische artsen is de promotie noodig; overigens worden tot regimentsartsen slechts zulken bevorderd, welke drie jaren als bataillonsartsen gediend hebben. Alle geneeskundige bevorderingen (uitgezonderd de akademische) gaan van het Gezondheidskollegie uit. Elk Gouvernement heeft eene of twee provinciale geneesheeren (in het geheele Rijk 41); vele steden hebben eenen bijzonderen stads-*medicus* en meestendeels ook eenen stads-*chirurgus*; bij de meestbe-

zocht-

zochte bronnen zijn bronartsen aangesteld, die ook tevens intendanten der bronnen zijn. Het kollegie heeft op *Norrmalm* zijn verzamelingshuis, alwaar zich ook het archief, eene geneeskundige bibliotheek en andere verzamelingen bevinden. De vergaderzaal is versierd met het beeld van KAREL XIII in levensgrootte; ook zijn er de busten van drie waardige mannen geplaatst: van den Staatssekretaris, thans Staatsraad, Graaf MATTHIAS ROSENBLAD, van den Staatssekretaris en Landshoofdman NILS VON ROSENSTEIN, welke beide, zonen van beroemde artsen, zich groote verdiensten verworven hebben omtrent de verbetering der geneeskundige inrigtingen van hun vaderland, alsmede van den Voorzitter van het kollegie, Archiater DAVID SCHULZ VON SCHULZENHEIM, den vader der verloskunde en der inenting in Zweden. (*) — Voorts bestaat in *Stockholm* een genootschap van artsen, hetwelk een medisch tijdschrift uitgeeft, prijsvragen opstelt, en eene rijke bibliotheek, zoo wel als verzamelingen voor Anatomie en Natuurlijke Geschiedenis en heelkundige instrumenten, bezit. — De bijzondere geneeskundige inrigtingen voor de hoofdstad zijn talrijk en voortreffelijk; inzonderheid is veel voor de armen geschied, deels door de aanstelling van bijzondere armenartsen, deels door de begunstiging der armen in de openlijke inrigtingen, deels door afzonderlijke instellingen ten hunnen behoeve: weinig zou in dit opzigt te wenschen overig zijn. In 1821 werd eene veeartsenijkundige school op *Ladugårdsland* opgerigt: hier wordt dagelijks be-

 spie-

(*) Hij is in 1823 te *Stockholm* overleden.

spiegelend en beoefenend onderrigt in de veeartsenijkunde medegedeeld.

De armen- en weldadigheidsinrigtingen van *Stockholm* waren voorheen even zoo talrijk als goed begiftigd, en men zoude met deze middelen veel hebben kunnen verrigten. Maar de algemeene beheering was niet zelden gebrekkig. Reeds omtrent het midden der vorige eeuw bekwam elke gemeente een armenhuis, waarin een, dikwijls niet onbeduidend, getal van armen woning en onderhoud vond; doch dit was ongenoegzaam. In het jaar 1808 werden de verschillende armen-directies der hoofdstad in een algemeen armenbestuur vereenigd, hetgeen echter zoo weinig tot het doel leidde, dat het zelfs aanzienlijke schulden maakte, wier afbetaling thans door ⅖ gedeelten van de armenbelastingen plaats heeft. In 1812 bekwam elke gemeente haar bijzonder armbestuur, en zij werd te gelijk verpligt, hare armen zelve te onderhouden. De noodige gelden worden door belastingen gevonden, die op de huizen gelegd zijn. Daar echter eene gemeente ligt meer armen hebben kan, dan zij in staat is te onderhouden, zoo heeft men ook eene algemeene kas opgerigt, uit welke de bijzondere gemeenten, naar behoefte, ondersteund worden: elk inwoner geeft tot deze belasting eene jaarlijksche som, (in het jaar 1817 6 sch. van elken daalder, die voor de belastingen der kroon betaald werd). Daarenboven worden de bijzondere inrigtingen van weldadigheid geheel volgens den wil der stichters bestuurd. Door deze nieuwe verordening en door de aanzienlijke geschenken, die KAREL XIV JOHANN, reeds als

Kroon-

Kroonprins, uit zijne bijzondere kas, van tijd tot tijd, gedeeltelijk aan de armenkassen der gemeenten, gedeeltelijk aan de bijzondere inrigtingen van weldadigheid schonk, en die in Dec. 1817 reeds op 160,000 bankd. geschat werden, is het armenwezen der hoofdstad doelmatig georganiseerd en de bedelarij geheel uitgeroeid. De stad zelve had sedert 1812 jaarlijks 25000 rijksd. armengeld opgebragt. (*)

(*) Uit het officieel berigt omtrent de verzorging der armen, sedert 1812, deelt de schrijver een breedvoerig uittreksel mede: wij geven alleen het volgende. Er zijn acht bijzondere armenbesturen der gemeenten; de algemeene armenkas wordt door eene directie van drie leden beheerd, welke door kiezers uit de gezamenlijke gemeenten aangesteld worden. Gedeputeerden uit alle gemeenten stellen jaarlijks de armenbelastingen vast. Elke gemeente heeft haren arts en hare scholen voor de armen. Het getal der bedeelden beliep meer dan 2000, buiten hen, die in den winter met hout en aardappelen verzorgd of in werkhuizen bezig gehouden worden. Elk armendistrikt bezit ten minste één armenhuis, waar armen wonen; de overigen worden in nieuw gestichte of provisionele armenhuizen of in hunne eigene woning verzorgd. Behalve vele scholen voor kinderen, en zondagsscholen voor handwerkslieden en leerlingen, zijn in zeven gemeenten scholen van het genootschap *pro Fide et Christianismo*, in welke verwaarloosde bejaarde personen van den dienstbaren stand in het lezen en in den Godsdienst onderrigt ontvangen. Buitengemeen talrijk zijn de bijzondere schikkingen van weldadigheid voor armen en kranken. Reeds in het jaar 1807 overtroffen de *ad pios usus* uitgezette kapitalen en aangeslagene jaarlijksche inkomsten een mill. bankd.; thans zijn deze fondsen nog grootelijks vermeerderd, want nog altijd ontstaan nieuwe stichtingen. Weinige groote steden bezitten zoo veel van dien aard. Onder de menigte, welke de schrijver opnoemt, bevindt zich eene krankeninrigting voor personen van stand, een krankenhuis voor tolbeambten; een fonds tot ondersteuning van zeelieden, die door ziekte of armoede buiten 's lands gehouden worden; eene stichting voor kranke gevangenen; eene voor ouderlooze meisjes, die men vooral tot goede dienstmaagden en handwerksvrouwen zoekt op te leiden; eene tot verzorging der arme arbeidende klasse in duren tijd, door het leve-

Het instituut voor *doofstommen en blinden* ontstond in 1807, als eene bijzondere onderneming van den Protokolsekretaris PEHR BORG, en werd in 1808 door de Standen overgenomen. In 1817 stichtte BORG een tweede op eigene kosten en door aktiën, doch spoedig werden beide onder zijne leiding vereenigd. Dit instituut, het eenige in Zweden, bevindt zich te *Manhem*, een vrolijk landhuis in de benedenste diergaarde: gebouwen en inwendige inrigting zijn het werk der doofstommen, die altijd het

ren van de noodzakelijkste levensmiddelen voor lage prijzen; eene vrouwelijke maatschappij van weldadigheid; eene onder den naam van *vrienden der noodlijdenden*; eene spaarbank; behalve een aantal bijzondere hospitalen, oude mannen- vrouwen- en weduwenhuizen-, armenkassen, pensioen- en weduwenfondsen. Het matrozenhuis zorgt niet alleen voor de verhuring der zeevarenden, maar ondersteunt ook schippers en matrozen, die niet meer dienen kunnen, benevens hunne weduwen en kinderen. De boven (Hoofdst. 5) reeds genoemde algemeene magazijn direktie kan mede als eene inrigting tot voorkoming van armoede beschouwd worden. Het koorn om te zaaijen en om te eten, hetwelk zij uitdeelt, kan als leening ontvangen worden, of wordt in sommige gevallen om niet gegeven. Zij zou nog nuttiger zijn, indien met meerdere strengheid gelet wierd, of de behoefte door misgewas of door overdreven stoken van brandewijn ontstaan was. Deze directie beheert ook het koorn der kroon en heeft het opzigt over de bakkerijen der kroon, de veld-proviandmagazijnen en branderijen der kroon. —

Dienen deze veelvuldige inrigtingen om de armoede voor te komen of te verminderen, zoo kan men, helaas, de kon. nummerloterij te *Stockholm*, die hare kantoren over het geheele Rijk heeft, als een middel tot bevordering der armoede aanmerken. In het jaar 1821 was de winst der lottokas 145,992 daalders: de helft van den inleg komt genoegzaam uit de hoofdstad; en dat dit spel niet slechts door de bemiddelden gespeeld wordt, bewijzen de banken van leening, die kort voor de trekkingen buitengewoon bezocht worden. Intusschen is, in 1823, op den Rijksdag, het voorstel gedaan om deze loterij, welke den Staat jaarlijks omtrent 60000 bankd. opbrengt, af te schaffen.

het grootste gedeelte der kweekelingen uitmaakten. Het hoofdoogmerk is om dezelve, ten minste de doofstommen, tot handwerkslieden op te leiden. Er zijn zestien werkplaatsen, voor schrijnwerkers, draaijers, smeden, metaalgieters, blikslagers, schilders, glazenmakers, schoenmakers, eene kaartenfabrijk, enz. Het werktuigkundige leidt de Luitenant MODÉR, het wetenschappelijke de Heer BORG, die naar eene, door hem zelf uitgevondene leerwijze (over welke hij nog meer ervaring bijeenverzamelen wil, eer hij ze bekend maakt) onderrigt geeft; ook de doofstommen geven onderwijs. Het onderrigt, zelfs in den Godsdienst, is zinnelijk, aanschouwelijk: door zinnelijke middelen toont BORG het ontstaan der wereld, en voert zoo tot het denkbeeld van God op. Het spreken wordt door afbeelding der vormen van den mond en het voordoen des meesters geleerd; doch de minste kweekelingen brengen het tot een verstaanbaar spreken, maar bedienen zich van de teekenspraak; ook bekomen de doofstommen zelden hun gehoor weder, weshalve het des te noodzakelijker is, de vorming van handwerkers vooral te bedoelen. De verdere ontwikkeling van denkbeelden geschiedt door geteekende beelden. Ook bij het onderwijs der blinden gaat de Heer BORG naar eene eigene leerwijze te werk: naar verhevene, uit lak gemaakte letters leeren zij lezen, door middel van eene linealmachine schrijven, muzijk naar verhevene noten, enz. Van 1810–1817 had het instituut 54,550 daald. aan giften en legaten ontvangen; overigens wordt het op openbare kosten onderhouden. Jaarlijks heeft een openbaar examen plaats.

 Voor

Voor Wetenschap en Kunst bezit *Stockholm* onderscheidene Akademiën en kleinere veréénigingen.

De kon. *Akademie der Wetenschappen* werd reeds door KAREL XII ontworpen, maar eerst in 1739 opgerigt. Onder hare stichters bevond zich een KAREL LINNAEUS (geadeld: VON LINNÉ) die ook haar eerste president was. Zij heeft zich bijzonder omtrent de Natuurwetenschappen groote verdiensten verworven, alsmede geleerde reizen doen ondernemen; niet minder behoort de beschaving der Zweedsche taal tot hare hoofdbedoelingen. Zij is thans in 9 klassen verdeeld: 1) voor zuivere Mathesis; 2) voor toegepaste Mathesis; 3) voor praktische Werktuigkunde; 4) voor Natuurkunde; 5) voor Schei- en Mineraalkunde; 6) voor natuurlijke Geschiedenis en Kruidkunde; 7) voor Genees- en Heelkunde; 8) voor huishoudkundige Wetenschappen; 9) voor Geleerdheid in het algemeen. Zij heeft eene reeks van jaargangen in de Zweedsche taal uitgegeven; thans verschijnen jaarlijks twee deelen. Na de eerste 40 deelen begonnen de nieuwe handelingen; beide, de oude en nieuwe, bevatten vele voor de Wetenschappen gewigtige opstellen, ook redevoeringen ter gedachtenis van medeleden, over sommigen van welke de Akademie gedenkmunten heeft doen slaan. Weêrkundige opmerkingen deelt zij in de nieuwstijdingen mede; ook over wetenschappelijke vorderingen in en buiten Zweden wordt jaarlijks berigt gegeven. Ten gevolge van een kon. privilegie geeft zij, sedert 1747, de gezamenlijke almanakken uit, hetwelk haar zeer beduidende inkomsten aanbrengt. De beroemde, in

1818

1818 gestorvene, kruidkundige OLOF SVARTZ (*) was bestendige sekretaris. De sekretaris heeft zijne ambtswoning in het huis der Akademie. Hier worden ook het grootste gedeelte der bibliotheek (omtrent 6000 deelen) en de overige verzamelingen bewaard. In de eerste neemt het geschenk van ROSENADLER van bijna alle in Zweden gedrukte boeken eene voorname plaats in; de overige verzamelingen bevatten deels oudheden, wapenen, huisraden, kleedingen van vreemde volken, naar werelddeelen en volken leerzaam geordend, deels behooren zij tot de natuurlijke Geschiedenis. Het meeste is uit de kon. verzameling te *Drottningholm*; onlangs kwam er het groote kabinet van PAYKULL, uit binnen- en buitenlandsche vogelen en insekten bestaande, bij: de Koning kocht het kabinet voor eene *dotatie*, ten behoeve der weduwe en dochter van dezen beroemden natuuronderzoeker, Hofmaarschalk GUSTAAF VON PAYKULL. Ook is er eene, door den Koning, in Rusland, aangekochte rijke verzameling van mineralen geplaatst; en men vindt er mede eene Egyptische mumie met een welbewaard deksel van *sykomorus*, op hetwelk eene menschelijke figuur is afgebeeld. Er worden voorlezingen gehouden. In het observatorium woont de *astronomus* der Akademie. Ook is er een kruidtuin, eene optische en mathematische werkplaats, en er is een graveur en een teekenmeester aangesteld. De Akademie heeft binnen- en buitenlandsche leden.

De

(*) Vrienden en leerlingen rigtten hem een eenvoudig gedenkteeken op het kerkhof van *Solna*, in de nabijheid van *Stockholm*, uit bruin Zweedsch marmer, versierd met zijn in ijzer gegoten en gebronsd borstbeeld.

De kon. *Akademie van schoone Wetenschappen, Geschiedenis en Oudheden* werd in 1753 door ULRIKA ELEONORA gesticht, en door GUSTAAF III, in 1786, vernieuwd. Zij vergadert op het slot, waar ook hare verzamelingen staan; zij heeft *honoraire*, werkende en buitenlandsche leden en correspondenten, en schrijft prijsvragen uit. Hare verhandelingen, die in oude en nieuwe verdeeld zijn, komen in het Zweedsch uit.

De *Zweedsche Akademie* werd, in 1786, door GUSTAAF III gesticht, tot uitbreiding der Zweedsche taal: zij omvat derhalve vaderlandsche Dichtkunde en Welsprekendheid. Zij geeft drie prijzen uit, twee in goud en een in zilver; de jaarlijksche prijsvragen zijn: eene lofrede op eenen verdienstelijken Vaderlander, eene proef in den historischen stijl, eene voorstelling van een zedekundig onderwerp in den stijl der echte welsprekendheid, ook proeven van Dichtkunst, welke ook in poetische overzettingen van klassieke schrijvers bestaan kunnen. Het getal der leden is op 18 bepaald: zij schrijven zich: *één van de achttien der Zweedsche Akademie*, en hebben den rang van overste, alsmede het voorregt, om onmiddellijk onder het regtsgebied van het *Svea*-Hofgerigt te staan. Spoedig na hare stichting bekroonde de Akademie een prijsschrift van GUSTAAF III over LEONHARD TORSTENSSON, zonder den maker te gissen: de Koning ontving uit handen der Akademie de, den onbekenden maker toegewezene, groote goudene medaille. De bekroonde prijsschriften worden in de Handelingen der Akademie gedrukt. De jaardag is op den 20 December:

ber: dan wordt in de slotkapel des voormiddags Godsdienst gehouden; des namiddags is de jaarlijksche vergadering, die door den voorzitter met eene redevoering wordt geopend; daarna worden de prijzen toegewezen, de bekroonde verhandelingen geheel of ten deele voorgelezen en de prijsvragen voor het volgende jaar bekend gemaakt. De gewone zittingen houdt de Akademie des dingsdags namiddags te 4½ uur: wie op den bestemden tijd komt, ontvangt een *jetton* van zilver; wie afwezig is, of 10 minuten later komt, verliest hetzelve, en de overblijvende worden onder de leden verdeeld, die op den regten tijd gekomen zijn. Bovendien wordt jaarlijks aan de achttien leden en anderen eene gedenkmunt uitgedeeld, die de beeldtenis van eenen verdienstelijken Zweed draagt. Elk nieuw verkozen lid houdt bij zijne opneming eene redevoering, en over gestorvenen wordt eene gedachtenisrede uitgesproken. Tot vermeerdering van de inkomsten der Akademie is haar het *privilegie* toegestaan, om de officiële nieuwstijding (*Post-och Inrikes-Tidnung*) uit te geven.

De *Akademie der Krijgswetenschap*, in 1796 gesticht, nam, sedert in 1805 haar werkkring uitgebreid werd, dezen naam aan. Haren jaardag viert zij den 22 December, door voorlezing van gedachtenisredevoeringen over gestorvene krijgslieden en andere geleerden, enz. De werkende leden zijn in 3 klassen verdeeld; ook heeft zij *honoraire*, corresponderende en buitenlandsche leden, en geeft prijsvragen op.

De *Akademie der vrije Kunsten* is de oudste in *Stockholm*: zij werd, in 1735, onder den naam van Schil-

Schilder- en Beeldhouw-akademie, door den Rijks-raad, Graaf TESSIN gesticht, doch ontving eerst in 1773, door GUSTAAF III, hare statuten. Zij bezit een eigen huis op *Norrmalm*, in hetwelk men vele kunstverzamelingen, bijzonder voorwerpen in gips, vindt. Op den 24 Jan., den verjaardag, werden grootere en kleinere medailles verdeeld, bijzonder voor schilderkunst, voor beeldhouwkunst, voor de hoogere en lagere architectuurschool, voor teekeningen, enz. Zij werkt zoo wel door lager als hooger onderwijs, en op hare kosten reizen jonge lieden van talenten buiten 's lands. De prijzen komen uit koninklijke en bijzondere fondsen. De intendant van het kon. Museum is bestendige voorzitter. — Ook de *Muzijk-akademie* werd, in 1771, door GUSTAAF III gesticht, om de Muzijk bespiegelend en beoefenend te bevorderen: tot het laatste oogmerk is eene zangschool opgerigt en worden er concerten gegeven; tot het eerste worden leerboeken vervaardigd, schriften over de theorie der Muzijk onderzocht, enz.

Over de *Akademie van den Landbouw* te *Stockholm* is te voren (bl. 88) reeds gesproken. Ik merk hier nog aan, dat zij een eigen schoon lokaal heeft, dat op haren verjaardag, den 28 Jan. 1822, plegtig werd ingewijd, dat zij in hare mechanische school kweekelingen onderhoudt, en aan de uitstekendste, op haren verjaardag, prijzen uitdeelt, wanneer ook eene openbare ten toon stelling van Zweedsche natuur- en kunst-produkten plaats heeft. — Het *Vaderlandsche Genootschap* werd in 1772 tot bevordering van landbouw, van industrie en burgerlijke deug-

deugden in het algemeen opgerigt en geeft prijsvragen, als mede een tijdschrift uit; thans beloont het bijzonder vlijt en trouw van dienstboden, fabrijkarbeiders, enz. door plegtig, in de kerk der plaats, na geeindigden Godsdienst, uitgereikte geschenken, die in zilveren lepels, zilveren kettingen met medailles, enz. bestaan. Des middags plegen de beloonden door hunne meesters feestelijk onthaald te worden. — Het Genootschap *pro Patria* deelt insgelijks zilveren medailles voor langen trouwen dienst aan schoolleeraars ten platten lande, handwerkers, landbouwers, dienstboden, uit, ook voor landelijke industrie, huisselijke en kinderlijke deugden. Over het huis voor weezen en kraamvrouwen van dit genootschap is boven gesproken.

Voor de uitgaaf van gewigtige, tot hiertoe ongedrukte bijdragen voor de Noordsche Geschiedenis bestaat eene vereeniging van geleerden, die reeds eene reeks van deelen uitgegeven heeft. Over het algemeen komt te *Stockholm* de grootere helft der in Zweden gedrukte boeken uit; onlangs is intusschen het getal der te *Upsala* uitkomende boeken zeer vermeerderd. In het jaar 1818 verschenen in Zweden 362 schriften, waar van 271 oorspronkelijke en 87 vertaalde werken, (in 1816 slechts 90 oorspronkelijke en 87 vertaalde.) De meeste worden op kosten der schrijvers of andere vrienden der Letterkunde, bij inteekening, in sommige gevallen op kosten van Koning of Staat, gedrukt: slechts weinige boekwinkels hebben beduidenden aftrek, en deze weinige vindt men in *Stockholm*: den voornaamsten aftrek hebben de overzettin-

tingen, die doorgaans met 2 bankd. voor het blad betaald worden. Ook wordt het letterkundig verkeer door het gebrek van rijke, overal verkrijgbare katalogen en door het gemis van vracht-postwagens zeer verzwaard. Echter vindt men in verscheidene boekwinkels te *Stockholm* en *Upsala* de nieuwste Duitsche misprodukten. De Duitsche Letterkunde wordt overal gewaardeerd: in alle stedelijke scholen wordt de Duitsche taal geleerd, en de geleerden, gelijk over het algemeen de meeste lieden van aanzien, *verstaan* en velen *spreken* deze taal. Eene uitgaaf der Duitsche klassieke schrijvers is te *Upsala* begonnen, waarvan reeds meer dan 60 deelen verschenen zijn. — Er is te *Stockholm* een leesmuseum, waar men de voornaamste buitenlandsche tijdschriften en nieuwspapieren vindt: eene dergelijke inrigting was reeds vroeger te *Upsala*. Het getal der in en buiten *Stockholm* uitkomende tijdschriften, nieuwspapieren, weekbladen, enz. is niet gering. Ik noem, onder de weschappelijke, het *Letterkundig Tijdschrift* van *Upsala*; de *Svea*, een voortreffelijk tijdschrift voor Wetenschap en Kunst; de *Iduna*, meest van oudheidkundigen inhoud; de *Narigten over den voortgang des Evangelies in alle werelddeelen*; de *Penelopé*, een geneeskundig tijdschrift; het *Journal voor dierlijk Magnetismus*; *Hermes*, enz. Het talrijkst zijn de politieke tijdschriften, waarvan er gedeeltelijk ook letterkundig zijn. Nog gewigtiger zijn de verhandelingen der Akademiën en andere geleerde gezelschappen. Van de overige voortbrengselen der drukpers behoort een groot gedeelte tot de *Skandi-*

di-

dinavische Mythologie en Geschiedenis. Drukkerijen vond men, in 1819, door het geheele Rijk 45, waarvan 16 in *Stockholm:* hier vindt men ook eene bijbel- eene noten- en steendrukkerij.

Aan uitstekende geleerden, dichters en kunstenaars heeft *Stockholm* geen gebrek; maar beduidende bijzondere boek- en kunstverzamelingen zijn niet talrijk; omdat hare oprigting met grootere zwarigheden verbonden is, dan in de groote hoofdsteden van Duitschland. Geene bibliotheek evenaart in rijkdom en omvang die van den Russischen Gezant, den Generaal, Graaf VAN SUCHTELEN, vroeger professor te *Leyden*, van waar KATHARINA II hem als ingenieur beriep. Nadat de Graaf ook het, in het begin, te *Petersburg* teruggebleven gedeelte naar *Stockholm* heeft laten komen, telt de bibliotheek 40000 deelen, meest prachtig ingebonden en gedeeltelijk in pracht-uitgaven; ook bevat zij gewigtige, meest oostersche handschriften. De naamrol is, meest wetenschappelijk, door den Graaf en zijnen thans gestorvenen broeder in orde gebragt. Hij bezit ook eene kostbare kunst- en schilderij-verzameling. De *liberaliteit*, met welke alle deze schatten voor kenners en vrienden van Wetenschap en Kunst toegankelijk zijn, verdient bijzonder geprezen te worden. Veel, dat belangrijk en zeldzaam is, heeft betrekking op *Scandinavië*, en is in Zweden gekocht geworden.

Uit *Stockholm* ging eens het licht der wetenschappen over Zweden op, want hier stichtten, in 1482 of 1483, de Rijksvoorstander STEN STURE, de oudere, en de Aartsbisschop JACOB ULFSSON de eerste

 boek-

boekdrukkerij. (*) De tweede werd, in 1490, te *Wad stena* opgerigt. Voor de uitvinding der kunst had de Dom te *Upsala* de grootste verzameling van handschriften bezeten.

Men vindt thans nog in de Zweedsche hoofdstad veel genegenheid voor Wetenschap en Kunst: daarvan getuigen de veelvuldige wetenschappelijke en kunstvereenigingen, het welingerigte kon. tooneel, de muzijkale gezelschappen, ja, de menigvuldige gezellige bijeenkomsten, in welke het kaartspel geheel geen of slechts een ondergeschikt gedeelte van het onderhoud uitmaakt. Onderscheidene aanzienlijke huizen hebben vaste dagen in de week bepaald, op wier avond heeren en dames, ook zonder statelijke uitnoodiging, eens voor altijd welkom zijn; vreemden worden door eenen hunner bekenden ingeleid. Men drinkt thee en onderhoudt zich; in eenige huizen blijft men tot eenen eenvoudigen avondmaaltijd bijeen; de meeste dezer gezelschappen zijn kunstvereenigingen. Zulk een' cirkel woonde ik op eenen zaturdag avond aan het huis van den professor CARL FRIEDRICH VON (VAN) BREDA bij; een uitstekend gezelschap vrienden en vriendinnen der kunst verzamelde zich in de heerlijke galerij van dezen beroemden schilder, alwaar het aan geene stof tot onderhoud ontbrak. Eenige honderd schilderijen in olieverw van de

(*) Het eerste boek, een fabelboek, verscheen in de Latijnsche taal, onder den titel: *Dyalogus creaturarum optime moralizatus omni materie morali jucundo et edificativo modo applicabilis, incipit feliciter* 1483 *Decbr.*, in 4to; het eerste in de Zweedsche taal was eene overzetting van JOHAN GERSONS verhandeling *de tentationibus diaboli. Stockh.* 1496, in 4to.

de grootste meesters vormden hier, met eene groote verzameling portretten van BREDA's hand en platen in portefeuilles, een schoon geheel. De familie BREDA kwam voor eenige geslachten uit Holland naar Zweden; bijna allen waren schilders of ten minste vrienden der kunst, en zoo konde eene zoo talrijke verzameling, ook bij geringere middelen, langzamerhand bijééngebragt worden. BREDA's zoon heeft reeds vele proeven van zijn talent gegeven en schijnt eens in de voetstappen van zijnen vader te willen treden; de dochter speelt voortreffelijk op piano en harp; de zuster leverde overzettingen uit verschillende vreemde talen in het Zweedsch: het is eene familie vol talenten. Sedert ik *Stockholm* verliet, is BREDA, de vader, de eerste Zweedsche historie- en portretschilder, den 30 Nov. 1818, (geb. 1761) gestorven, gelijk over het algemeen *Stockholm* sedert dien tijd verscheidene der uitstekendste mannen door den dood verloren heeft, en daaronder den talentrijken dichter, Graaf JOHAN GABRIËL OXENSTJERNA, uitgever der werken van GUSTAAF III, den Vrijheer GUDMUND GORAN ADLERBETH, auteur van onderscheidene Zweedsche treurspelen, vertaler van VIRGILIUS, en, naast REGNÊR, vader der poëtische vertaalkunst in Zweden, den groote kruidkundige OLOF SVARTZ, den voortreffelijken operateur BJERKEN, den beroemden natuuronderzoeker en reiziger SPARRMAN. (*) BREDA liet de zeer gelijkende portretten

V 2 van

(*) ANDERS SPARRMAN, een leerling van LINNAEUS, geb. den 16 Febr. 1748, te *Tensta* in *Upland*, gest. te *Stockholm*, den 9 Aug. 1820,

van de sprekers der Standen, op den Rijksdag te *Orebro* in 1810, op welken KAREL JOHANN als Kroonprins gekozen werd, in levensgrootte, voltooid achter: de Koning betaalde voor dezelve aan de familie 8000 bankd. — De beroemde beeldhouwer BYSTRÖM was juist in Italië; zijn meesterstuk: *Juno, Herkules zogende*, een heerlijk beeld, geheel den leerling van CANOVA waardig, is in het bezit van den Rijksgraaf BRAHE, wiens schoone woning ook vele voortreffelijke schilderijen versieren. Een ander deugdelijk

1820, was intendant van het naturaliënkabinet der Akademie der Wetenschappen, professor der natuurlijke Geschiedenis en Artsenijmengkunde, met stem en zitting in het *Collegium medicum* te *Stockholm*, welke posten hij echter weder nederleide, en lid van onderscheidene in- en buitenlandsche genootschappen. Zijne eerste reis maakte hij in 1765 als scheepsarts naar *China*, zijne tweede naar de *Kaap*, en van daar met FORSTER en COOK naar den Zuid-pool, van waar hij naar de Kaap terugkeerde, waarop hij acht maanden lang het land der Hottentotten en Kaffers bereisde: in 1776 keerde hij naar Zweden terug. In 1787 ging hij met de Zweden P. G. WADSTRÖM en C. A. ARRHENIUS, en den Franschman CHAUVEL, uit *Havre de Grace*, door onderscheidene huisgezinnen vergezeld, naar den *Senegal*: men wilde hier eene onafhankelijke kolonie stichten, waartoe GUSTAAF III aan 40 huisgezinnen verlof gegeven had; de onderneming mislukte wel door de ijverzucht der *Senegal-compagnie*, maar werd de eerste aanleiding tot de latere stichting der kolonie *Sierra Leona* door de Engelschen: SPARRMAN keerde in 1788 naar Zweden terug. LINNAEUS, de zoon, heeft naar hem de *Sparrmannia* genoemd. Onder zijne schriften onderscheiden zich: zijne Reis naar de *Kaap*, naar den Zuidpool, rondom de wereld en in het land der Hottentotten en Kaffers, in de jaren 1772 tot 1786. *Stockholm* 1783, 1800 en 1818; het zeldzame, nooit in den boekhandel gekomene prachtwerk: *Museum Carlssonianum Fasc.* 1—4 *Stockh.* 1786—89, met gekl. platen; zijne Zweedsche *Ornithologie*, *Stockh.* 1806—1817, 10 st., met gekl. pl.; zijne proeven van Genees- Artsenijmeng- en Scheikunde, 1797 en 1802, 2 d. In de werken van onderscheidene geleerde genootschappen zijn 25 kleinere verhandelingen van hem afgedrukt.

lijk beeldhouwer is FOGELBERG, die verscheidene oude *Skandinavische* godheden in marmer heeft afgebeeld. Aan uitstekende schilders bezit *Stockholm* eenen KAREL JOHAN FAHLCRANTZ, een' der eerste van de thans levende landschapsschilders in Europa, wiens beelden hooge kracht, levendigheid en bevalligheid, diepte en volheid ademen: hij was juist bezig, *Stockholm* van het Engelsche huis in de diergaarde op te nemen. Men vindt bij hem ook groote verzamelingen, en zijne stukken gaan ver buiten 's lands. Voorts eenen SANDBERG en eenen JOHAN WESTIN, voortreffelijke historieschilders; den dekoratieschilder LIMNELL; den uitstekenden historie- en portretschilder KRAFFT, wien juist een groot stuk: de bestorming van *Leipzig* door de Zweden, in 1813, waarin de aanvoerders portretten zijn, bezig hield; den historieschilder HASSELGRÉN: alle deze kunstenaars zijn bij de Akademie der vrije kunsten aangesteld en hunne werkplaatsen verdienen de opmerkzaamheid der vreemdelingen. De jonge schilder, Graaf HJALMAR MÖRNER, wiens meesterlijk stuk: het *Karnaval* te *Rome*, algemeene goedkeuring gevonden heeft, leeft thans te *Rome*, alwaar zich meer andere kunstenaars uit het Noorden ophouden. De uitstekende graveur FORSSEL, die 25 jaren buiten 's lands leefde, is onlangs door den Koning, die een gedeelte van zijne bezoldiging uit zijne bijzondere kas bestrijdt, aan het vaderland teruggegeven geworden.

In den winter is in *Stockholm* veel gezelligheid; het meest zijn de bijzondere gezelschappen bemind.

De gastvrijheid omtrent vreemden is er zeer groot. De middaggezelschappen verzamelen zich te 2 of 3 uren, en duren slechts kort; ook des avonds eet men met elkander; de danspartijen eindigen om middernacht met een souper, waar bij slechts de dames plegen te zitten; theegezelschappen zijn niet zeer gewoon. Ook aan meer of minder openlijke vermakelijkheden, aan welke men als lid van eene gezellige orde, of anders door abonnement en entrée deel neemt, is geen gebrek: deze vermakelijkheden bestaan gewoonlijk in ballen en concerten. *Stockholms* concerten zijn beroemd, en doorgaans voortreffelijker dan tooneelvertooningen en ballen; dikwijls hebben ook bijzondere concerten plaats, en het *gezang is* er de hoofdzaak. In den zomer van 1821 gaf men aan de gezondheidsbron gekostumeerde ballen, op welke elk deelnemer in een bepaald kostuum, doch zonder masker, verscheen. Ook houden des zomers eenige ordes, b. v. van het *Zwaard*, lustvaarten op den *Mälar*. Het vrolijkste is het in *Stockholm* op kersmis, na de feestdagen; des avonds voor het feest wordt de beroemde kersmismarkt met zijne ontelbare lichten op *Stortorget* gehouden. Sledevaarten naar nabij en verder afliggende landhuizen zijn, den ganschen winter door, zeer gewoon. — Ook zijn er geslotene gezelschappen van mannen, in welke men, voor *entrée*geld, des middags spijst, en ook vreemden op deze wijze toegang vinden: men heeft hier zes tot zeven geregten, gewoonlijk voor eenen bankdaalder dagelijks; des avonds wordt hier, gelijk in de meeste logementen ook des middags, volgens de

kaart

kaart gespijsd; en in eenige van deze klubs heeft men, voor het *entrée* en spijsgeld, ook lektuur. In deze klubs wordt men door mannen bediend; aan de overige publieke tafels heeft men vrouwelijke bediening.

Doch niet alleen heerscht er veel gezellig leven in *Stockholm*, ook de neiging voor kerkelijk en zedelijk leven is niet verdwenen. De kerken worden druk bezocht, ja, ik vond op gewone zondagen, niet slechts eene, maar verscheidene, en zelfs de grootste kerken zoo vol, dat zelfs voor de deuren en aan lage vensters vele menschen met aandacht de leerrede aanhoorden. In en buiten de kerk heerschte de diepste stilte en opmerkzaamheid, en alles duidde aan, dat men gekomen was, het woord Gods te hooren. Talrijk en met groote aandacht wordt het Avondmaal gevierd; met tranen der innigste ontroering zag ik de kommunikanten het altaar naderen. Ook in de huisgezinnen vindt men nog veel godsdienstige gezindheid; in eenige zijn, ten minste des zaturdags, huisselijke oefeningen gewoon, en dischgebeden zijn bijna algemeen.

Zoo heerscht in het algemeen liefde voor godsdienst en zedelijkheid, hoewel het verminderde getal der huwelijken en het vermeerderde getal van onechte kinderen toont, dat het ook in *Stockholm* in dit opzigt slechter geworden is. Omtrent het derde of vierde kind is onecht; meer dan de helft der onechte kinderen sterft in het eerste levensjaar (in de provinciën niet geheel de helft (*)) en, wanneer zij op-

(*) In het jaar 1814 bedroeg het aantal der geborenen in het gansche Rijk

opgroeijen, hoe dikwijls worden zij een geesel van den Staat en der burgerlijke maatschappij! In *Stockholm* leeren vele onechte kinderen, ik spreek niet van de weezen, noch hunnen vader noch hunne moeder kennen, want, volgens eene verordening van GUSTAAF III, moet bij onechte kinderen noch naar den vader noch naar de moeder gevraagd worden: sedert deze verordening verscheen, heeft zich het getal der onechte kinderen verdubbeld. Zelfmoorden hebben niet dikwijls plaats; kindermoorden zijn ook zeer zeldzaam; bordeelen zijn er niet: wien de wellust boeit, dien wordt de bevrediging niet gemakkelijk gemaakt. Het getal van herbergen, gaarkeukens en kroegen heeft zich in de laatste tientallen jaren zeer vermeerderd: in het jaar 1817 werd door het opperstadhouderschap verordend, dat herbergen voor gezellen en soldaten slechts twee uren voormiddags, en even zoo lang des middags en des avonds, gasten innemen, en slechts in geval er tegelijk spijs gegeven werd, brandewijn mogten schenken; in den tusschentijd mag alleen bier, en ook dit slechts door een aan de straat uitkomend venster, uitgereikt worden; het kaartspel wordt in de kroegen op geen' tijd van den dag geduld. Over de heiliging van den rustdag waakt de politie, zoo veel zij kan, met groote strengheid: zoo werd, b. v. in het jaar 1816 vastgesteld, dat schaatsenrijden des zondags slechts van 12 tot 2 en na 5½ uur, dus in de uren, dat geen godsdienst gehou-

Rijk 75,837, waaronder 4728 onechte kinderen. Van de laatste stierven 1765 in het eerste levensjaar. Het getal der gestorvenen was 60,659. Huwelijken werden er gesloten 11,282.

houden wordt, mag plaats hebben. Over het algemeen heerscht, met opzigt tot de viering van den zondag, veel goede gezindheid onder de inwoners.

Tot bevordering van echt christelijke godsdienstigheid hebben de vereeniging voor *Geloof en Christendom* (*pro Fide et Christianismo*), het *Evangelische Genootschap*, en het onlangs gestichte *Zweedsche Bijbelgenootschap* gezegend gewerkt. De vereeniging *pro Fide et Christianismo*, die door binnen- en buitenlandsche leden gevormd wordt, ontstond in 1771; zij heeft grootere en kleinere christelijke schriften, ook schoolboeken, uitgegeven en uitgedeeld; zij heeft over den toestand van het beoefenend Christendom in bijzondere streken, alsmede over gewigtige en nuttige geschriften, den godsdienst betreffende, berigten ingewonnen, en is thans bijzonder door de zeven katechetenscholen werkzaam, die zij in de gemeenten der hoofdstad onderhoudt, en in welke volwassene, in de jeugd verwaarloosde personen van beiderlei geslacht uit de dienstbare klasse, des zondags namiddags van 4 tot 7 uren, in lezen en Christendom onderwezen worden. Het *Evangelische Genootschap* werd, in 1808, tot verbreiding van de heilige Schrift en van kleine stichtelijke boekjes, die, overeenkomstig den Bijbel, over de grondwaarheden des Christendoms handelen, gesticht, en is reeds op menigvuldige wijze werkzaam geweest. De bijbelverbreiding heeft het, sedert het ontstaan van een bijzonder Bijbelgenootschap, laten varen. Dit Genootschap ontstond onder den naam van het *Zweedsche Bijbelgenootschap*, in 1815, nadat reeds vroeger en-

kelde provinciale Bijbelgenootschappen gesticht waren, die sedert zeer vermeerderd zijn, zoo dat thans geen bisschoppelijk Stift zonder Bijbelgenootschap is. Behalve deze zijn er eene menigte kleine Bijbelvereenigingen in stads- en landgemeenten. De provinciale genootschappen worden in hunne werkzaamheden door het Zweedsche Hoofd-bijbelgenootschap, van hetwelk zij overigens geenszins afhankelijk zijn, ondersteund; ook bezorgt het Genootschap in *Stockholm* het drukken van den Bijbel, en het bezit eene eigene bijbeldrukkerij, uit welke reeds verscheidene uitgaven der H. S. zijn voortgekomen. De voorzitter zoo wel van het Bijbel- als van het Evangelische Genootschap is de, niet slechts als Staatsman, maar ook door zijnen ijver voor christelijke inrigtingen van allerlei soort, roemvol bekende Staatsraad, Graaf MATTHIAS ROSENBLAD. Beide Genootschappen hebben uit Engeland aanzienlijke ondersteuningen ontvangen en ontvangen dezelve nog; de Koning heeft aan beide vrijdom van port bewilligd, en bijna overal in het Rijk heeft men zich, tot werkzaamheid voor hunne bedoelingen, door bijdragen vereenigd. De bekende Schotsche geestelijke, Dr. HENDERSON, die als gevolmagtigde van het Britsche en buitenlandsche Bijbelgenootschap, te *Londen*, zich verscheidene jaren in het Noorden ophield, roemde omtrent Zweden, dat hij in Europa geen land gevonden had, waar de deelneming in de zaak des Bijbels in eenen hoogeren graad de werking van levendige overtuiging was. En nogthans is het gebrek aan Bijbels in Zweden nog zoo groot, als in verscheidene andere landen, want men

re-

rekent dat er onder 81 of 82 personen slechts een eenen Bijbel bezit.

Zoo veel over *Stockholm* en zijne merkwaardigheden. De herinnering van deze schoone stad is door hare lieve, waardige bewoners, en door de menigvuldige bewijzen van goedheid, welwillendheid en vriendschap, die ik ontving, aan mijn hart dierbaar geworden.

VEER-

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

Lustslot Rosersberg. — *Het oude* Sigtuna. — *Slot* Skokloster. — *De oefeningen der tot den krijgsdienst verpligte studerenden.*

De weg naar *Rotebro*, 2 mijlen van *Stockholm*, behoort tot de schoonste om de hoofdstad. Van hier reed ik, na een lang wachten op de postpaarden, met eenen omweg van eene halve mijl, door *Rosersberg* naar *Mästra*. De weg leidt in het begin door pijnbosch, dan door korenvelden; links komt uit waranden het schoone landgoed der familie DE GEER, *Wesby*, regts *Thorsaker* te voorschijn; men rijdt een, door den, thans gestorvenen, Heer VON LÖWENSTRÖM, op *Thorsaker* gesticht, lazaret voorbij, boven welks ingang men het opschrift leest: *De stichter dezer woning zocht niet eene gedachtenis van zijnen naam; hij zocht de tevredenheid in vervulden pligt, het loon in het verzachte lijden der ellendigen.* Het gebouw heeft twee verdiepingen: onder zijn twee ziekenkamers, eene voor het mannelijke, en eene voor het vrouwelijke geslacht. In geval van nood kunnen ook kranken in de bovenste kamers opgenomen worden, alwaar de opziener en de bestuurder wonen. De inrigting is voor kranken uit het geheele Gouvernement (*Län*) van *Stockholm*

be-

bestemd. Alles was gemakkelijk en zindelijk ingerigt. Tegen over is een steenen gebouw met het opschrift: *Lazarets magazijn.* 1810.

Links van den grooten weg naar *Upsala* komt men aan het kon. lustslot *Rosersberg* (eerst een bijzonder eigendom van KAREL XIII, na diens dood van de Koningin weduwe, en thans van den tegenwoordigen Koning). Het slot heeft het aanzien van een eenvoudig landhuis. Eer men het slot bereikt, komt men voorbij het statige logement en de kaserne, alwaar arbeiders wonen. De zijden van het slot begrenzen een klein komediehuis, de woning van den wachtmeester en andere nevengebouwen. De zalen en kamers van het slot zijn niet talrijk, maar prachtig versierd, meest met behangsels van zijde, deuren van mahonijhout, enz.; eenige bevatten afbeeldingen, in betrekking tot den Finnischen oorlog, in welken KAREL XIII als Grootadmiraal het bevel voerde; ook is er nog eene andere kleine schilderijengalerij. De kamers der Koningin zijn zoo aangelegd, dat de deuren tegen elkander over staan, en men zoo de geheele rij der kamers op eenmaal overziet. Bijna uit alle kamers heeft men fraaije uitzigten. Den katalogus der bibliotheek heeft KAREL XIII met eigene hand geschreven: de zaal, in welke zij geplaatst is, gaat door twee verdiepingen heen, en bevat 1679 boeken, meest in de Fransche taal, uit het vak der Geschiedenis en der schoone Wetenschappen. Het slot bevat ook eene raadskamer, alwaar de Koning in den Staatsraad voorzit; de ordeskamer heeft wanden van marmer en gipsafdrukken der Admiralen, die onder

KA-

KAREL dienden. Aan eene kerk in het slot werd sedert zeven jaren gearbeid. — Een groote, met smaak aangelegde tuin en een park omringen het slot. In den tuin is een theater ingerigt, hetwelk onder GUSTAAF III gebruikt werd; onlangs is een buitenlandsche vruchttuin aangelegd geworden. In het park, hetwelk zich eene halve mijl in de lengte uitstrekt, vindt men eenvoudige vrolijke partijen, eenen, met boomschors bedekten tempel van hout, eene grot, en een paviljoen aan het meer *Skarven*, hetwelk men hier ver overziet: vooraan vindt men een klein rotseiland, alwaar berken eenen kunstigen bouwval beschaduwen. Nog uitgebreider is het uitzigt op den berg boven het lusthuis; maar de weg aan het meer tot de grot en van daar tot het lusthuis is heerlijk. (*) Het meer *Skarven* is een gedeelte van den *Mälar*.

De groote weg naar *Sigtuna* heeft weinig belangrijks. De stad zelve ligt op eene landspits, die in eenen boezem van den *Mälar* uitloopt, en tot welke men, van deze zijde, over eenen anderen boezem van het meer, op eene breede, platte boot, in 5 minuten overvaart. Aan den anderen oever heeft men nog eene achtste mijl wegs tot aan de stad, die met hare nette en zindelijke huizen van hout en ha-

re

(*) In het jaar 1819 liet Koning KAREL XIV JOHANN in *Rosersberg* eene proeve met het bouwen van koffijwikken (*Astragalus Boeticus*) in het groot maken. De proeven met dit, ook in Noorwegen ingevoerd, *surrogaat* van koffij vielen goed uit; de oogst werd onder eene menigte landbouwers verdeeld, ook een gedeelte aan de Akademie van Landbouw overgelaten, die daarvan aan de gezamenlijke landhuishoudkundige Genootschappen des Rijks toezond, om de kultuur overal te bevorderen.

re tuinen zich regt vrolijk aan het meer uitstrekt. Zij heeft eene fraaije markt, aan welke het eenvoudige raadhuis en het sierlijke logement liggen. Doch het merkwaardigste is de kerk, die uit oud en nieuw zamengesteld is, en de nabij liggende puinhoopen van het oude *Sigtuna*, die echter niet meer zoo talrijk en uitgestrekt zijn, als DAHLBERG in zijne *Suecia antiqua et hodièrna* heeft afgebeeld: slechts op twee plaatsen, in de nabijheid der pastorijhoeve en op het kerkhof, is muurwerk overgebleven, hetwelk voor eenige jaren door bliksem nog meer vernield is. *Sigtuna* noemt de oudste Geschiedenis als den zetel van ODIN, want ODIN heet ook SIGGE; het was eene groote en magtige stad, ja hoofdstad, toen, in het jaar 1188, Finnische en Esthlandsche zeeroovers haar verwoesteden. Thans is zij eene kleine en arme landstad, in het jaar 1813 met 373 inw., welke zich van visscherij in den *Mälar*, van landbouw en handwerken generen. Haast schijnt het, als of *Sigtuna* het oude *Birka* is, alwaar in het Zweedsche Rijk, uit Duitschland, het eerst het Evangelie verkondigd is, en dan zoude, daar in *Birka* reeds vroeg eene kerk gebouwd werd, *Sigtuna's* kerk, schoon niet in hare tegenwoordige gestalte, de oudste van Zweden zijn.

Digt bij *Alsike* ziet men het slot *Skokloster*, aan de grafelijke familie van BRAHE behoorende. Het oude klooster is, op eenige puinhoopen na, verdwenen. Ditmaal veroorloofde mijn tijd niet, hetzelve te zien; doch een andermaal, in den herfst van 1820, reisde ik van *Alsike* naar hetzelve over. Bosch bedekt

dekt hier de aangename oevers van den *Mälar*; hier stijgt eene hooge, met bosch bekranste rots naar omhoog; daar vertoont zich een stil en vrolijk met weiden versierd dal; kerken en adellijke hoeven vertoonen zich in nabijheid en in de verte; in vrolijke ligging bekoort het slot *Krusenberg*, aan de grafelijke familie UGGLAS behoorende: spoedig kwam ik te *Skokloster*. De, in latere tijden vernieuwde kerk van steen, op eene platte rots aan het meer gesticht, bevat onderscheidene merkwaardigheden, b. v. eenen schoon bewerkten predikstoel, en een niet minder schoon altaar uit het klooster *Oliva* bij *Dantzig*, enz. hetgeen ik echter, wegens de vertraagde komst van den ver af wonenden koster, die de sleutels bewaarde, niet zag. Des te meer zag ik in het slot rond, in hetwelk mij een oude wachtmeester, de eenige bewoner, rondleidde. De Graaf komt zelden op *Skokloster*, daar hij den zomer op zijne goederen in *Schonen* pleegt door te brengen. Het slot is een groot massief gebouw met vier hoektorens; binnen in is eene opene plaats; rondom heen loopt bosch, en de in ouden smaak aangelegde tuin. Onbeschrijflijk bekoorlijk zijn de uitzigten op de bovenste verdieping over den *Mälar* en deszelfs oevers, alsmede over het schoone oord tot *Upsala*. De inwendige gangen van het slot zijn met beeldtenissen der veldheeren en staatslieden, ten tijde van den grooten GUSTAAF ADOLPH, met eenige bijbelsche en andere min beduidende schilderijen versierd; onder de laatste vond ik ook de afbeelding van het groote wilde zwijn, hetwelk de stichter van het slot, de Rijks-

veld-

veldmaarschalk en Gouverneur Generaal, Graaf WRANGEL, in het jaar 1664, in het akademische bosch bij *Eldena*, niet ver van *Greifswald*, schoot. Beduidender zijn de portretten van koninklijke en vorstelijke personen, veldheeren, enz., onder welke verscheidene wel getroffen moeten zijn. In eene der weinige gemeubileerde kamers worden allerlei kostbare dingen van elpenbeen bewaard; hier vindt men voorts den beker van GABRIEL OXENSTJERNA, een met den voet (te *Neurenberg* in 1635) geschreven gebedenboek, en dergelijke meer; de wanden zijn met landschappen en andere schilderijen versierd. De bibliotheek, met naamrollen der boeken voorzien, bestaat uit 22000 banden, en is in zeven kamers verdeeld. Tot de zeldzaamheden behoort een volledig exemplaar van het werk van den beroemden arts en oudheidkundigen, OLOF RUDBECK (gest. 1702), *Atlantica*, in 4 deelen, *Ups.* 1679 enz., waarvan slechts 3 of 4 exemplaren bestaan moeten (*); de *Revelationes Sanctae Brigittae* (†) met pl. *Lubeck* 1492, enz. Het rijkste is de bibliotheek in het vak der Geschiedenis, vooral in de oudere Zweedsche Geschiedenis, voor welke men hier veel gewigtigs en zeldzaams vindt. Ook de verzameling van handschriften betreft meestal de Zweedsche Geschiedenis: brieven uit de jaren 1600 tot 1750 vormen derzelver grootste gedeelte; echter vindt men ook eenen Koran op parkement, een stuk

(*) De beide eerste deelen komen meermalen voor; het vierde deel is onvoltooid.

(†) Slechts nog een tweede exemplaar is op de universiteitsbibliotheek te *Upsala*.

van den Malabaarschen Katechismus op palmbladen, enz. De bibliotheek is thans de talrijkste van bijzondere personen in Zweden, uitgezonderd die van den Graaf VAN SUCHTELEN, te *Stockholm*. In dezelve zijn de drie Gratiën uit albast geplaatst.

In de torens staat de verzameling van mathematische en astronomische instrumenten, met vele koperen platen, welke de leden der familie afbeelden; hier vond ik ook eene schoone schilderij in olieverw, welke den geestrijken, krachtigen TYCHO DE BRAHE met veel waarheid voorstelt. De wapenkamer, in zes kamers der derde verdieping, bevat oude wapenen van het geslacht WRANGEL en BRAHE: het zijn meest geweren van allerlei soort; doch men toont ook de (zeer nieuw voorkomende) lederen schoenen der oude Koningin DISA, van voren met zilver gestikt, en de schoenen der Koningin CHRISTINA; belangrijker zijn de modellen van het slot *Skokloster* (geheel als het slot van *Asschaffenburg*, met het welk het ook in de bouworde, naar het uiterlijke, werkelijk de onmiskenbaarste gelijkheid heeft), van het eertijds aan het geslacht WRANGEL behoorende slot *Gripenberg* in *Smaland*, enz.

Tusschen *Alsike* en *Upsala* is over eenen smallen boezem van den *Mälar* eene overvaart. Met den gindschen oever begint *Upsala-Län*: men heeft nu nog omtrent ¾ mijlen tot *Upsala*, werwaarts door een pijnbosch eene regelregte straat voert. Links aan den weg, onmiddellijk aan den ingang der stad, verheft zich op eene hoogte het prachtige slot van *Upsala*, hetwelk door GUSTAAF I gebouwd, maar sedert

dert zeer vergroot is: hier is de zetel van den Landshoofdman. Reeds eene wijl te voren zag ik witte tenten; hier hadden juist jonge dienstpligtigen hunne oefeningen. Werkelijk zag ik daarna in de stad vele studerenden, met bandelieren en patroontasschen, voorlezingen en examina bijwonen, want het exerceren der studerenden, die in de universiteitssteden eigene korpsen vormen, heeft slechts in de morgenstonden tot 8 en des namiddags na 4 uren plaats, en zulks jaarlijks 14 dagen lang, omtrent den tegenwoordigen tijd van het jaar.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

Upsala *als universiteitsstad.* — *De Dom, de oude landkerk, de Odins-haag, het kerkhof, de universiteitsgebouwen, inrigtingen en verzamelingen.* THUNBERG, ADAM AFZELIUS, *inkomsten der leermeesters, stipendiën, stiftskonsistorie.* — *Het genootschap der Wetenschappen.* — *De scholen, het invalieden- werk- en verbeterhuis.* — *Boekhandel.* — *Wetenschappelijk en gezellig leven.* — *De Distingsmarkt.* — *Het* Län Upsala. — *Oud* Upsala. — *Het* Disating, *de* MORA*steenen, de kerk* Danmark.

Door omvang en vrolijke ligging is *Upsāla* (de tweede lettergreep wordt lang uitgesproken) geheel geschikt voor eene universiteitsstad. Den 4496 inw. (in het jaar 1815) verschaft de vruchtbare korenvlakte, rondom haar, wel eene niet karige bron van bestaan; maar moeijelijk zouden zij zonder de Universiteit kunnen welvaren. Deze is derhalve het middelpunt, op hetwelk alles betrekking heeft. De universiteitsleeraars, in het begin van den wintertermijn $18\frac{20}{21}$, 60 in getal, hunne huisgezinnen en de overigen, die tot de Akademie behooren, kan men op omtrent 1800 personen schatten, welke onder het bovengede-

noemde getal mede begrepen zijn. De aanwezige studerenden, welke niet medegeteld zijn, bedragen jaarlijks omtrent 800. In den herfst van 1819 was het geheele getal der studerenden 1386, waaronder 832 aanwezigen (*): velen, namelijk, breken hunne studiën af, door het aannemen van eene plaats als huisleeraar, ten einde zich tot voortzetting hunner studiën en tot de promotie de noodige middelen te verwerven: wie op zulk eene wijze niet meer dan twee jaren afwezig was, wordt nog als student beschouwd. De nabijheid der hoofdstad maakt spoedig met de staatsgebeurtenissen bekend, maakt de belangstelling aan het groote en algemeene vast, en trekt derhalve van de kleinigheidszucht af, zonder in zedelijk opzigt de schadelijke werkingen te hebben, die gemakkelijk van eene hoofdstad uitgaan; ofschoon ook niet ontkend kan worden, dat de geringe afstand van *Stockholm* tot menige nuttelooze reizen aanleiding geeft. Tot de goedkoope steden behoort *Upsala* niet; te *Lund* leeft men veel goedkooper; intusschen zijn de woningen niet duur, en de professoren genieten een groot gedeelte van hunne bezoldiging in natuurlijke produkten, ten minste koren en hout; ambtswoningen heeft slechts een zeer klein getal van professoren. De oorzaak der duurte is deels de nabijheid

 der

(*) Men heeft niet zonder grond aangemerkt, dat het getal der studerenden op Zweedsche universiteiten, in betrekking tot de volksmenigte, grooter is dan in andere landen, want slechts een zeer gering getal behoort tot de buitenlanders. *Eene* oorzaak ligt ten minste daarin, dat het leger niet zoo vele lieden uit de eerste standen in zich opneemt, en boyendien niet weinige jonge officieren studeren. Een vierde gedeelte der studerenden zijn zonen van geestelijken.

der hoofdstad, in welke de meeste produkten van den omtrek verkocht worden, deels de omstandigheid, dat te *Upsala* des winters veel welvarende landadel woont.

Upsala, eertijds *Öster-Aros* genoemd, wordt door den kleinen vloed *Fyrisa*, over welken steenen bruggen en overvaarten voeren, doorsneden; op een eiland (*) van den vloed is eene groote watermolen, aan de Akademie behoorende, aangelegd. De huizen der stad zijn deels van steen, deels van hout, de straten breed en regt, bijzonder diegene, welke van de groote en schoone marktplaats uitloopen. Vele huizen hebben tuinen en verre uitzigten; het schoonste is de ligging van het huis des Aartsbisschops, in welks nabijheid zich eene inrigting voor de gijmnastische oefeningen der studerenden bevindt. Den 18 en 19 Junij 1809 werd door eenen grooten brand meer dan een derde gedeelte der gezamenlijke huizen in de asch gelegd. Het vuur greep spoedig zoo rondom zich heen, dat, ofschoon er 2000 man troepen, die juist in en om *Upsala* lagen, en de studenten dadelijk ter hulp snelden, het nogthans eerst na 16 uren konde gebluscht worden. De brand in het jaar 1702 vernielde drie vierde deelen der stad.

De Dom is de grootste en schoonste kerk van Zweden, ja van het geheele Evangelische Noorden, geheel van Gothische bouworde. Niet ver van denzelven ligt de residentie van den Aartsbisschop. Beide wer-

(*) Op dit eiland, *Studentsholmen* genoemd, leide de Aartsbisschop JACOB ULFSSON, in 1477, den eersten grond tot de universiteitsgebouwen.

werden in de 13de eeuw, van *Oud-Upsala*, waarvan ik beneden spreken zal, herwaarts verlegd. Nu werd in het jaar 1258 de bouw van den majestueusen Dom begonnen: hij is 180 ellen lang, 76 ellen breed en 57½ ellen hoog, en met koper gedekt. Eerst na twee eeuwen stond het groote werk voltooid daar, werd in 1435 onder ERIK VAN POMMEREN ingewijd, en is sedert dikwijls, het laatste onder den, in 1803 gestorvenen, Aartsbisschop UNO VAN TROIL, vernieuwd geworden. Eene vrije plaats omringt de kerk. Vier, naast elkander voortloopende, gangen van zuilen dragen het binnengewelf, tusschen welke het orgel geplaatst is; het middelpunt der kerk vormt eene groote vrije plaats; hier doorsnijden zich de onderscheidene gangen, en hier was het, waar de Zweedsche Koningen gekroond werden. Voorstellingen in kolossalen en verhevenen stijl van ALBRECHT BRECHT, in het begin der 17de eeuw, versieren het altaar: beneden de instelling van het H. Avondmaal, in hout gesneden; omhoog, in eene nis, de Heiland aan het kruis, boven Hem stralen der majesteit en de zwevende duif, ter zijde de vrouwen, een paar symbolische figuren met het kruis, en een Koning, die, diep nedergebogen, het van het kruis afhangende gewaad kust. In grooten stijl is ook de kanzel bearbeid, met tafereelen uit de geschiedenis van JESUS, *en bas reliëf*, sterk verguld, met eene (gelijk gewoonlijk in de Zweedsche kerken) van het inwendige deksel afhangende vergulde duif, en boven met eene voorstelling van JESUS hemelvaart. Aan den ingang der kerk ziet men het beeld van den Heiligen OLOF, op een monster, het

zinnebeeld van het Heidendom, tredende. (*) Het inwendige der kerk is door eene menigte min of meer prachtige gedenkteekenen van Koningen, Hervormers, Aartsbisschoppen en andere verdienstelijke mannen versierd. Naast het altaar rust het gebeente van OLAUS PETRI, den Zweedschen LUTHER. Aan de zijden ziet men het Gustaviaansche grafkoor, met de grafteekenen van GUSTAAF I en zijne drie gemalinnen in albaster, versierd met het wapen des Rijks en der bijzondere provinciën; op de grafsteenen zijn GUSTAAF en twee zijner vrouwen, in levensgrootte, in albaster uitgehouwen; voorts het monument van JOHAN III, alwaar de Koning naast zijne beide gemalinnen begraven ligt (†); de zilveren zerk van ERIK IX met ijzeren hekken rondom; de prachtige marmeren sarkophaag van den Baron KAREL DE GEER op *Löfsta*, den natuuronderzoeker, vervaardiger van het bekende werk over de insekten, nevens DE GEERS borstbeeld van SERGEL, in *Carrarisch* marmer; het monument van den, in 1645 gestorvenen Rijksraad, Baron JOHANN SKYTTE, die het *Skyttésche* professoraat stichte; het grafteeken van den Aartsbisschop MENNANDER, die in 1786 stierf, door ANGELINI, het prachtigste van alle. De Heer VON FREDENHEIM, MENNAN-

(*) OLOF, Koning van Noorwegen, bleef in den strijd tegen de Heidenen bij *Sticklestad*, in het jaar 1039.

(†) Het monument uit marmer liet JOHANNS zoon, SIGISMUND, in Italie vervaardigen; een schip zoude het van *Livorno* naar Zweden overbrengen, doch het strandde en het gedenkteeken kwam te *Dantzig*, van waar GUSTAAF III eerst het reclameerde. In 1785 kwam het te *Upsala* aan, doch werd eerst in de jaren 1817 en 1818 geplaatst. Pronkend is het Latijnsche opschrift.

NANDER'S zoon (onder dien naam was de familie tot den adelstand verheven) liet hetzelve in Italie, alwaar hij zich lang ophield, vervaardigen: het is voortreffelijk in wit *Carrarisch* marmer bewerkt, hoewel de overlading met zinnebeëldige figuren de werking van het geheel verzwakt; de voorstelling van het aartsbisschoppelijk gewaad schijnt het best gelukt te zijn. Zeer eenvoudig is het gedenkteeken van LINNAEUS, hetwelk vereerders van den grooten man in 1798 lieten oprigten: eene piramide van bruin porfier uit *Elfdalen*; het medaljon van brons is van SERGEL. Behalve deze bevat de Dom nog vele andere gedenkteekenen van beroemde mannen en geslachten, die hier niet alle genoemd kunnen worden.

Merkwaardig zijn voorts de sakristijen van den Dom. In de eene vindt men in groot aantal alle bestaande in koper gegraveerde portretten van Zweedsche geestelijken; in eene andere de kleederen, welke de, in den Dom begravene, ongelukkige NILS STURE droeg, toen Koning ERIK XIV hem met eigene hand op het slot te *Upsala* vermoordde; de aartsbisschoppelijke versierselen, de muts en den mantel, sterk met goud bezoomd, geschenken van GUSTAAF III, en den uit *Rome* afstammenden ouden herdersstaf; voorts oude aartsbisschoppelijke gewaden uit de Katholijke tijden; ook de prachtige nieuwe misgewaden, welke bij den altaardienst gebruikt worden. Eene derde kamer bevat den, twee ellen langen, slijpsteen, dien de Zweedsche Koning ALBRECHT VAN MECKLENBURG aan Koningin MARGARETHA van Denemarken tot geschenk zond, *om daarmede hare naainaalden te slijpen*, hetwelk

haar beter pastte, dan oorlog voeren, en de vaan, uit de lappen van haar hembd, hetwelk zij hem als een tegengeschenk toezond; een oud houten beeld, hetwelk THOR voorstelt; den goudenen kelk, dien KONINGSMARK te *Praag* buit maakte, en ¾ el hoog en in edele gesteenten gevat is; voorts andere kleinooden, als: een hoog, zilveren, verguld kruis met een stuk van het kruis van CHRISTUS, hetwelk Paus ALEXANDER vereerde; massieve zilveren kandelaars; eenen tweeden zilveren kelk met edelgesteenten; eene blaauw geëmailleerde aflaatkas van koper, in den vorm van de arke Noachs, boven met eene opening, om het geld in te steken, beneden, om den aflaatsbrief uit te trekken, bezaaid met figuren van heiligen. — De Dom heeft de grootste klok in Zweden: *zij weegt 36 schippondon*, doch wordt slechts bij groote kerkfeesten en bij akademische plegtigheden gebruikt. In den Dom hebben ook de akademische promotiën plaats. Eene der merkwaardigste plegtigheden, die in het oude eerwaardige gebouw gevierd werden, was de lijkdienst van KAREL XII, den 30 Nov. 1818. Des avonds om 6½ uur, in hetzelfde oogenblik, dat hij, juist voor honderd jaren, bij *Friedrichshall* viel, begon de optogt van 700 studenten met fakkels; een troep zangers hief KAREL's marsch bij *Narva* aan; toen de optogt bij den Dom gekomen was, werden de fakkels uitgebluscht; het altaar was van boven tot beneden verlicht; op het koor was een redenaarsgestoelte opgerigt; het lied van GUSTAAF ADOLPH bij *Lützen: förfäres ej du lilla hop* (*erschrecke nicht du Häuflein klein*) werd gezongen; daarna werd eene rede-

voe-

voering gehouden, waarop het lied: *een vaste burg is onze God* (van LUTHER), onder orgelspel, pauken en trompetten, het kerkelijk feest eindigde, men naar de markt toog, en hier, tot slot van het geheel, het volksgezang weergalmde. Ook op andere plaatsen is dit, het karakter des Zweedschen volks vereerende, feest gevierd geworden.

Behalve den Dom bezit *Upsala* nog eene tweede kerk, de Drievuldigheids- of Landkerk, tot welke een klein gedeelte der stad en een gedeelte van den omtrek behoort. Zij ligt niet ver van den Dom, tegen over het aartsbisschoppelijk huis, is van matigen omvang, maar een schoon massief gebouw, en inwendig fraai versierd. Voor dezelve strekt zich eene schoone dreef uit, *Odinslund* of *Odinsgaard* geheeten. De kerk was tot de voltooijing van den Dom, en het verleggen van den aartsbisschoppelijken zetel van *Oud-* naar *Nieuw-Upsala*, Domkerk, en is dus eene der oudste Zweedsche kerken. Het groote kerkhof buiten de stad is een werk van den reeds dikwijls genoemden Aartsbisschop UNO VON TROIL; schoone wandelingen doorsnijden en fraaije gedenkteekenen versieren hetzelve; ook is er een huisje gebouwd, in het welk, bij slecht weder, de kerkelijke begrafenis-plegtigheden worden voltrokken.

De akademische gebouwen omringen den Dom. In de *Karolinische Akademie* (*) of het *Consistorium Academicum*, houden de kleinere en grootere akademische Senaat, als mede het geestelijke Stiftskonsis-

(*) Dit gebouw, in 1420 en 1431 voor het Domkapittel gesticht, werd door KAREL IX tot een gedeelte der Universiteit geschonken.

sistorie of Domkapittel hunne zittingen. De *vijf* kamers zijn met de afbeeldingen der Koningen, der professoren en der stichters van stipendiën versierd; in eene zijn de gruweltooneelen onder den laatsten Koning, onder welken Zweden met *Denemarken* vereenigd was, CHRISTIAAN II, afgebeeld. Hier vindt men ook een aanzienlijk muntkabinet, met eene bijna volledige verzameling der Zweedsche munten, van de oude heidensche tijden af, en vele Arabische munten uit de 9de eeuw, die op *Gottland* en in andere Zweedsche provinciën gevonden worden.

De *Gustaviaansche Akademie*, door GUSTAAF ADOLPH *den grooten*, in 1622, gebouwd en door KAREL XI vergroot, bevat twee gehoorzalen en de universiteitsbibliotheek, in vier *grootere en twee kleinere* zalen. De bibliotheek heeft omtrent 80,000 deelen: eenen katalogus, die tot aan het jaar 1796 reikt, heeft de werkzame eerste bibliothekaris, professor AURIVILLIUS, 1805–1814, in drie 4to deelen uitgegeven. Zijne orde is voortreffelijk, en de geheele inrigting der bibliotheek meesterlijk. Er zijn bij dezelve aangesteld een eerste en tweede bibliothekaris, twee gewone handlangers, alle met bezoldiging, en vier buitengewone zonder loon. Er is een verwarmbaar museum voor handen, alwaar de beambten der bibliotheek des voormiddags arbeiden en de bibliothekaris zijne voorlezingen houdt: dagelijks, van 3 tot 4 uren namiddags, is de verzameling open. Zij is het rijkste in het vak van Historie.

Den eersten grond tot de bibliotheek leide, op aandrijven van JOHANN SKYTTE, in 1621, GUSTAAF II A-

ADOLPH, door gift der kon. bibliotheek te *Stockholm* en der, door hem in de veldtogten van Lijfland, Polen en Duitschland buit gemaakte kostbare bibliotheken; later kwam er ook de, door KONINGSMARK, in *Praag* buit gemaakte bibliotheek en de helft van die, welke TORSTENSSON te *Olmutz* in handen gevallen was, bij. Onder KAREL GUSTAAF werden er andere veroverde bibliotheken bijgevoegd. Grooter vermeerdering ontstond onder KAREL XI, die ook de nieuwe zalen der *Gustaviaansche* Akademie liet optrekken, want tot daartoe was de bibliotheek in het *consistorium academicum* geplaatst geweest. Ook verscheidene bibliotheken van bijzondere personen werden, door verkoop of gift, met de akademische bibliotheek vereenigd. De merkwaardigste onder dezelve is die van SPARFVENFELD, welke uit zeldzame Slavisch-Russische, Boheemsche, Engelsche, Italiaansche, Spaansche, Hongaarsche, Poolsche, Moldavisch-Slavonische, Illijrische, enz. boeken en vele manuscripten bestaat. De bezitter, JOH. GABRIËL SPARFVENFELD, (gest. 1727) had dezelve op zijne, van 1688—1694, in Europa en Afrika ondernomene reizen verzameld. Onder de handschriften zijn de Oostersche bijzonder talrijk; ook vindt men oude drukken. — Tot de merkwaardigheden der universiteitsbibliotheek behooren verder de verzamelingen van PALMSKÖLD, die door den, in 1719 gestorvenen kon. Sekretaris bij het Rijksarchief, ELIAS PALMSKÖLD, den jongeren, ontstonden: zij bevatten afschriften van oude dokumenten, berigten, teekeningen, enz. ongemeen gewigtig voor vaderlandsche Geschiedenis en Geographie, in het bijzon-

zonder ten tijde van GUSTAAF I; gedeeltelijk helderen zij op en maken zij volledig de *Suecia antiqua et hodierna* van Graaf ERIK DAHLBERG, 3 d. in kl. fol. 1716, met 354 koperen platen, welke steden, kasteelen, adellijke hoven, oudheden, enz. afbeelden. — Van alle in Zweden gedrukte boeken wordt een exemplaar aan de bibliotheken van *Upsala* en *Lund*, alsmede der Gymnasiën geleverd. Het fonds, dat jaarlijks meer dan 700 bankd. bedraagt, wordt dus voor buitenlandsche werken besteed. Eene zeer aanmerkelijke vermeerdering heeft de bibliotheek aan den kon. Raad en Rijksdrost, ook Kanselier der Universiteit *Upsala*, Graaf MAGNUS DE LA GARDIE (gest. 1686) te danken: het gewigtigste geschenk van den Graaf is de *Moeso-Gothische* overzetting der vier Evangeliën van ULPHILAS, den beroemden Bisschop der Gothen in de 4de eeuw. Zij is in kwarto, op roodachtig, hier en daar beschadigd parkement, met goudene en zilveren aanvangsletters, zonder interpunctie, geschreven; echter is de aanvang van elk nieuwe afdeeling door groote letters aangeduid; de afdeelingen zijn meest die der *Canones* van EUSEBIUS. Lang was deze *Codex* in een klooster te *Keulen* verborgen; van daar kwam hij naar *Praag*, alwaar KONINGSMARK hem vond; deze zond hem aan de Koningin CHRISTINA, die hem haren bibliothekaris, ISAAC VOSSIUS, schonk; deze nam hem naar Holland, alwaar FRANCISCUS JUNIUS (Dordr. 1665) hem het eerst uitgaf; uit de bibliotheek van ISAAC VOSSIUS bekwam hem de Graaf DE LA GARDIE, die hem met eenen zilveren band vol fraaije zinnebeelden liet voorzien, en hem,

in

in 1669, met het opschrift: *Ulphilas redivivus et patriae restitûtus cura* M. G. DE LA GARDIE *R. S. Cancell.* 1669, aan *Upsala* schonk, alwaar hij nu, onder den naam van *Codex argenteus*, dien hij reeds in de 16de eeuw, om zijne zilveren aanvangsletteren, droeg, bewaard wordt. In 1671 gaf hem STJERNHJELM te *Stockholm* uit, in 1750 ERIK BENZELIUS te *Oxford*, en laatstelijk, de leeraar ZAHN, te *Weissenfels* en *Leipzig*. (*)

Een ander zeer merkwaardig handschrift der verzameling van DE LA GARDIE is de *Edda* en *Skalda* van SNURRE STURLESON. Het exemplaar is op roodachtig, sterk doorrookt parkement geschreven.

De zoogenoemde *Zweedsche Bibliotheek*, of de door GUSTAAF III geschonkene *Cronstedsche* verzame-

(*) Onlangs heeft de bibliothekaris ANGELO MAI, te *Milaan*, ook de *Moeso-Gothische* overzetting van ULPHILAS der 13 brieven van PAULUS, benevens 20 bladen, welke brokken der Evangeliën, desgelijks in het *Moeso-Gothische* van ULPHILAS, bevatten, gevonden: de laatste ontbreken in den verminkten *Codex argenteus*. MAI vond ook gedeelten van eene tot hiertoe onbekende overzetting des O. T. van ULPHILAS, namelijk deelen van het boek ESRA en NEHEMIA. Eene proeve van het nieuw ontdekte is bereids in druk verschenen. (*Mediolani* 1819. XXIV. 36 bladz. gr. 4. met 2 pl. en 1 vign.) KNITTEL had reeds vroeger eenige stukken van den brief aan de Romeinen, op de bibliotheek te *Wolfenbuttel* gevonden, welke IHRE, in 1763; met aanmerkingen uitgaf. IHRE heeft ook, in 1752 en 53, in twee verhandelingen de leeswijzen van den *Codex argenteus* bepaald en den laatsten verklaard. Overigens is het bekend, dat de *Gothen* eens uit *Skandinavië* naar *Pommeren*, *Pruissen* en *Polen* trokken en zich langzamerhand tot aan de *Zwarte Zee* uitstrekten; maar, in de 4de eeuw, door de *Hunnen* gedrongen, zich gedeeltelijk naar de landen van Keizer VALENS, naar *Moësie* begaven. Deze *Gothen* heetten nu *Moeso-Gothen*, en hun Bisschop was ULPHILAS. Of van deze *Gothen* later eenigen naar *Skandinavie* terugkeerden, is onzeker.

meling bestaat uit 3017 Zweedsche en Latijnsche geschriften, wier makers geborene Zweden waren: men vindt hier het eerste in Zweden (1483) gedrukte, boven reeds genoemde boek: *Dialogus Creaturarum etc.* en vele andere oude Zweedsche drukken; ook een van de weinige volledige exemplaren van RUDBECKS *Atlantica*, 4 deelen met tabellen. Ook de buitenlandsche oude drukken zijn zeer talrijk. De zalen zijn met portretten van beroemde geleerden versierd.

Onder de vaderlandsche handschriften onderscheidt zich de verzameling van den, in het jaar 1812, gestorvenen Bisschop van *Hernösand*, Dr NORDIN, welke de Koning met het overige gedeelte zijner bibliotheek voor de universiteitsbibliotheek heeft aangekocht; het meeste in deze verzameling is oud, gewigtig en zeldzaam. Dit wordt thans door eene van hooger hand verordende kommissie, onder den titel: *Scriptores rerum Suecicarum medii aevi* (*Tom. I.* 1818) in druk uitgegeven. Eenige dingen zijn onbeduidend. — In de kamer der handschriften vindt men eene grootere en kleinere kist, welke GUSTAAF III onder deze voorwaarde plaatsen liet, dat zij eerst 50 jaren na zijnen dood mogten geopend worden; zij zijn dus met kettingen en zegels voorzien. Twee andere kisten liet de, in *Norrkoping* gestorvene, Hoofdst. XI reeds genoemde, professor LIDÉN hier nederzetten, de eene met brieven en gedrukte stukken, de andere van onbekenden inhoud: beide moeten in het jaar 1830 geopend worden. In het jaar 1805 schonk de, in 1817 gestorvene, werkzame professor der Geschiedenis, Dr FANT eene kist met onuit-

uitgegevene, tot de Zweedsche Geschiedenis behoorende schriften, die desgelijks eerst na verloop van eene bepaalde reeks van jaren moet geopend worden. De jongst gestorvene Aartsbisschop, Dr LINDBLOM, zette in 1806 een kapitaal van 1200 rijksd. uit, voor wier intrest een student in de Geschiedenis en fraaije Letteren bouwstoffen voor eenen toekomstigen geschiedschrijver van het *Gustaviaansche* tijdperk verzamelen en in de bibliotheek plaatsen moest, hetgeen ook wezenlijk met gedrukte en geschrevene bijdragen geschied is.

De, in het jaar 1811 gestorvene, Kommercieraad, Graaf KAREL DAVID GYLLENBORG, heeft de bibliotheek met eene uitgelezene en talrijke verzameling Zweedsche en vreemde landkaarten, koperen platen en plannen begiftigd. Het geschenk berustte slechts op eene mondelijke belofte van den overledenen, welke de erfgenamen nogthans volkomen lieten gelden. De verzameling is naar provinciën ingerigt; in het deel, hetwelk *Oost-Gothland* bevat, vindt men ook koperen platen van HÖRBERG; alle platen der *Suecia antiqua et hodierna* zijn uitgesneden en verdeeld; ook is eene menigte van Zweedsche landschapsstukken voor handen. Deze verzameling is dus even aantrekkelijk voor inboorlingen als voor vreemdelingen, en voor de laatsten kan het doorzien eene voortreffelijke aanleiding tot naauwkeuriger kennis van Zweden worden.

Ofschoon bij de plaatsing der bibliotheek, zoo veel mogelijk, op het sparen van ruimte gelet wordt, zoo kan nogthans het lokaal het steeds aangroeijend ge-

tal der deelen niet meer bevatten. Men heeft dus de oprigting van een nieuw bibliotheekgebouw van drie verdiepingen besloten, tot hetwelk de Koning zelf den grond leide, terwijl hij tevens tot het bouwen 30,000 bankd. schonk.

Een anatomisch theater bevindt zich in het tegenwoordige bibliotheekgebouw, als mede in het *Consistorium academium*; ook zijn in de leerzaal van het *Nosocomium* of der *klinische* inrigting anatomische praeparaten geplaatst. — Het observatorium heeft eenen tamelijk goeden gezigteinder, en bezit eene niet onbeduidende astronomische bibliotheek en eenige, doch niet genoegzaam toereikende, instrumenten, door giften en legaten bijeengebragt. De hoogleeraar, die met het opzigt belast is, woont in het gebouw, dat oorspronkelijk een bijzonder huis was, doch, nadat het door den professor der Astronomie, ANDERS CELSIUS (gest. 1744) geschonken was, met eenen toren voorzien werd. In hetzelve bevindt zich ook de gehoorzaal, die met de afbeeldingen van beroemde Zweedsche sterrekundigen versierd is, en in welke de professoren der Astronomie en der Mathesis hunne voorlezingen houden. — Het eigenlijke universiteits-*laboratorium chemicum*, in welks plaats thans eene daartoe ingerigte bijzondere kamer gebruikt wordt, is eng en ongezond: hier heeft de professor der Scheikunde zijne ambtswoning; ook is hier het, uit omtrent 18000 stukken bestaande, kabinet van mineralen geplaatst. De verzameling, eens door LOUISA ULRIKA aangelegd, vormt een groot gedeelte van hetzelve; ook zijn hier eenige natuurkundige instru-

stru-

menten. — De oude kruidtuin wordt sedert eenige jaren niet meer gebruikt. De nieuwe is niet ver van het slot, op een daartoe door GUSTAAF III geschonken terrein. Een prachtig gebouw, hetwelk in het jaar 1805 voltooid werd, bevat de verzamelingen voor de natuurlijke Geschiedenis en de woning van den professor der Kruidkunde met gehoorzalen. In de gehoorzaal voor de Kruidkunde, alsmede in het kabinet van mineralen, is de buste van LINNAEUS geplaatst. (*) De tuin wordt door eenen muur en hooge boomen beschermd: des zondags namiddags wandelt hier de fatsoenlijke wereld. — De, sedert 1744, meest door geschenken, bijeengebragte verzamelingen voor de natuurlijke Geschiedenis vullen verscheidene zalen der onderste en bovenste verdieping. Sedert verscheidene jaren was het kabinet van *Drottningholm* met de akademische verzamelingen vereenigd geworden; later kwam er de groote verzameling van slakken van den Bankdirekteur EKMAN bij; welke KAREL XIII voor 8000 rijksd. kocht; onlangs drie aanzienlijke verzamelingen van Braziliaansche vogelen, planten, enz., die de kon. Consul-generaal te *Rio Janeiro*, Ridder WESTIN, schonk; onder de vogelen bevinden zich onderscheidene nieuwe soorten. Het botanische gedeelte der Braziliaansche verzameling heeft THUNBERG beginnen te beschrijven. Het beduidendste van alle geschenken is van dezen beroemden man, den opziener van het Museum, afkomstig: het bestaat uit 20,000 planten, eene menig-

(*) De studenten van *Upsala* laten thans door den beroemden beeldhouwer BYSTRÖM eene buste van LINNAEUS vervaardigen.

sistorie of Domkapittel hunne zittingen. De vijf kamers zijn met de afbeeldingen der Koningen, der professoren en der stichters van stipendiën versierd; in eene zijn de gruweltooneelen onder den laatsten Koning, onder welken Zweden met Denemarken vereenigd was, CHRISTIAAN II, afgebeeld. Hier vindt men ook een aanzienlijk muntkabinet, met eene bijna volledige verzameling der Zweedsche munten, van de oude heidensche tijden af, en vele Arabische munten uit de 9de eeuw, die op *Gottland* en in andere Zweedsche provinciën gevonden worden.

De *Gustaviaansche Akademie*, door GUSTAAF ADOLPH *den grooten*, in 1622, gebouwd en door KAREL XI vergroot, bevat twee gehoorzalen en de universiteitsbibliotheek, in vier grootere en twee kleinere zalen. De bibliotheek heeft omtrent 80,000 deelen: eenen katalogus, die tot aan het jaar 1796 reikt, heeft de werkzame eerste bibliothekaris, professor AURIVILLIUS, 1805—1814, in drie 4to deelen uitgegeven. Zijne orde is voortreffelijk, en de geheele inrigting der bibliotheek meesterlijk. Er zijn bij dezelve aangesteld een eerste en tweede bibliothekaris, twee gewone handlangers, alle met bezoldiging, en vier buitengewone zonder loon. Er is een verwarmbaar museum voor handen, alwaar de beambten der bibliotheek des voormiddags arbeiden en de bibliothekaris zijne voorlezingen houdt: dagelijks, van 3 tot 4 uren namiddags, is de verzameling open. Zij is het rijkste in het vak van Historie.

Den eersten grond tot de bibliotheek leide, op aandrijven van JOHANN SKYTTE, in 1621, GUSTAAF II A-

ADOLPH, door gift der kon. bibliotheek te *Stockholm* en der, door hem in de veldtogten van Lijfland, Polen en Duitschland buit gemaakte kostbare bibliotheken; later kwam er ook de, door KONINGSMARK, in *Praag* buit gemaakte bibliotheek en de helft van die, welke TORSTENSSON te *Olmutz* in handen gevallen was, bij. Onder KAREL GUSTAAF werden er andere veroverde bibliotheken bijgevoegd. Grooter vermeerdering ontstond onder KAREL XI, die ook de nieuwe zalen der *Gustaviaansche* Akademie liet optrekken, want tot daartoe was de bibliotheek in het *consistorium academicum* geplaatst geweest. Ook verscheidene bibliotheken van bijzondere personen werden, door verkoop of gift, met de akademische bibliotheek vereenigd. De merkwaardigste onder dezelve is die van SPARFVENFELD, welke uit zeldzame Slavisch-Russische, Boheemsche, Engelsche, Italiaansche, Spaansche, Hongaarsche, Poolsche, Moldavisch-Slavonische, Illijrische, enz. boeken en vele manuscripten bestaat. De bezitter, JOH. GABRIËL SPARFVENFELD, (gest. 1727) had dezelve op zijne, van 1688—1694, in Europa en Afrika ondernomene reizen verzameld. Onder de handschriften zijn de Oostersche bijzonder talrijk; ook vindt men oude drukken. — Tot de merkwaardigheden der universiteitsbibliotheek behooren verder de verzamelingen van PALMSKÖLD, die door den, in 1719 gestorvenen kon. Sekretaris bij het Rijksarchief, ELIAS PALMSKÖLD, den jongeren, ontstonden: zij bevatten afschriften van oude dokumenten, berigten, teekeningen, enz. ongemeen gewigtig voor vaderlandsche Geschiedenis en Geographie, in het bij-

zon-

SCHRODERUS, maar werd onder den naam SKYTTE geadeld) met een zeer aanzienlijk inkomen en eene ambtswoning gesticht geworden is, waarvoor de bezitter slechts de verpligting heeft, om, tegen betaling, twee adellijke studenten in huis en aan tafel te nemen, hetgeen echter zelden verlangd wordt. Het gewone inkomen der professoren is tot hiertoe 215 tonnen koren (elke heeft vier schepels); de professor *Skyttianus* heeft 300 tonnen; de besoldiging der adjuncten bedraagt 64 tonnen. Stipendiën voor studenten telt men over 200, deels door Koningen, deels door bijzondere personen gesticht. De Universiteit zelve bestaat door kroontienden en liggende gronden, die grootstendeels GUSTAAF II ADOLPH schonk: van daar, dat deze groote Koning en KAREL GUSTAAF, welke in 1656 de statuten gaf, als de ware stichters der Universiteit, ofschoon dezelve bijna een paar eeuwen vroeger bestaan had, beschouwd worden.

In de jongste tijden is bij de menigvuldige inrigtingen nog een predikants-seminarium gevoegd. Daarenboven bezit *Upsala* nog een paar andere merkwaardige geleerde instituten: een Genootschap der Wetenschappen en eene kathedraalschool. — Het eerste (*Societas literaria et scientiarum*) werd in het jaar 1712, door den toenmaligen bibliothekaris, later Aartsbisschop ERIK BERZELIUS, den jongeren, in vereeniging met een klein getal geleerden, opgerigt; echter hinderden de oorlogszuchtige tijden deszelfs bloei, tot dat het, in 1719, door den genoemden BERZELIUS en OLOF RUDBECK, den jongeren, professor der Ontleed- en Kruidkunde, zoon van den schrijver der *At-*

Atlantica, vernieuwd werd. In 1720 verschenen de eerste verhandelingen. Sedert, in 1766, KAREL XIII het voorzitterschap overnam, begonnen de *nieuwe* Handelingen, waarvan het 8ste deel in 1821 verscheen: de oude zoo wel als de nieuwe zijn in de Latijnsche taal vervaardigd. Het Genootschap, welks voorzitter thans de Kroonprins is, heeft *honoraire*, en inlandsche en buitenlandsche gewone leden, ook eenen adjunct, onder wiens opzigt zich de beduidende verzamelingen bevinden. Deze worden in het huis van het Genootschap bewaard: zij omvatten alle de rijken der Natuur; in de groote verzameling van mineralen nemen de versteeningen, in 130 schuifladen, alleen eene geheele kamer in; zeer belangrijk is ook de verzameling van barnsteen; de helft der mineralen is Zweedsch. In een bijzonder gebouw is de bibliotheek, die eenige duizend deelen groot is, en vooral de natuurkundige Wetenschappen betreft.

De Kathedraalschool is eene geleerde school van den tweeden rang, die tusschen de gymnasiën en de triviaal-scholen staat: zij heeft zes klassen met zes leermeesters. Tot bewaring der noodige orde wordt, gelijk ook in andere scholen, voor elke week een *custos* onder de scholieren gekozen. Deze spreekt ook de gewone morgen- en avondgebeden uit. Een avondgebed woonde ik bij: de scholieren van alle klassen hadden zich in eene groote kamer, onder opzigt van eenen leermeester, verzameld; er werd gezongen; de *custos* las een avondgebed voor, en sprak het *onze Vader* en den zegen uit, terwijl al de overigen knielden; dan werd een gedeelte uit de

Psalmen gelezen en met een gezang besloten, waarop men na een stil gebed uitéénging. Alles geschiedt hier van de leerlingen, en de meesters hebben geen onmiddellijk aandeel aan deze oefeningen, welke in de schoolordening voor alle Zweedsche scholen voorgeschreven zijn. — Eene zondagsschool wordt in eene der sakristijen van den Dom gehouden: hier worden verwaarloosde jonge lieden van beiderlei geslacht in christendom, rekenen, enz. onderwezen. Ook is er eene armenschool.

Behalve eene vrijwillige werkinrigting, die aan armen stoffen tot bewerking uitdeelt en het vervaardigde werk voor eenen hoogeren prijs aanneemt, dan het verkocht kan worden, is er eene bijzondere inrigting voor arme, bijzonder vrouwelijke personen van stand, oorspronkelijk uit eene gift ontstaan, die ter beschikking van den Bisschop in *Norrland*, Dr ALMQUIST, en professor Dr HULTÉN te *Upsala* gesteld werd, waarop eene directie zamen kwam. Jaarlijks wordt omtrent het bestuur berigt gegeven, doch zonder dat de ondersteunden genoemd worden. Slechts armen, die eenen goeden levenswandel leiden, worden bedeeld, en elk ontvangt jaarlijks eene bestemde som, zoolang zijne omstandigheden niet veranderen.

Eene andere, zoo wel in burgerlijk als zedelijk opzigt, merkwaardige inrigting is het *Invaliden- Werk- en Verbeterhuis* voor het *Län Upsala*, digt bij de stad. De stichting van het zelve stelde de Landshoofdman, President, Baron FOCK, aan de, tot viering van den *Kielschen* vrede, den 27 Febr. 1814, te *Upsala* verzamelde bewoners van het *Län* voor: met deel-

deelneming werd de voorslag aangenomen, voor geld en koorn ingeschreven, een huis aangekocht, en eene directie benoemd; de inwoners der stad en onderscheidene landkerspelen bewilligden eene jaarlijksche toelage; even zoo de stad *Enköping*; ook de Koning ondersteunde de inrigting. Zij vereenigt de oogmerken, om invalide krijgslieden van het Stadhouderschap optenemen en te verzorgen, en om bedelaars en vagebonden van beiderlei geslacht met werk te voorzien en te verbeteren. De kamers der invaliden zijn van die der anderen gescheiden; ook eten de eerste alleen: deze moeten, zoo ver hunne krachten zulks toelaten, voor het huis werken; kennen zij een handwerk, zoo mogen zij bij meesters in de stad werk nemen, en hebben slechts een achtste gedeelte van hunne verdiensten aftegeven, hetgeen hun echter ook kan worden geschonken. In de biduren komen zij met de andere bewoners zamen. De veroordeeling tot het werk- en verbeterhuis geschiedt door den Landshoofdman, op voordragt van de plaatselijke besturen en gemeenten: echter wordt in hetzelve niemand opgenomen, die herhaalde diefstallen of andere groote misdaden gepleegd heeft. Voor de eerstemaal blijft een, die er tot verbetering geplaatst is, een vol jaar; misbruikt hij zijne vrijheid, zoo wordt hij op nieuw opgesloten, en blijft ten hoogste twee jaren. Zonder voorkennis van den Landshoofdman wordt niemand op vrije voeten gesteld; de vrijlating geschiedt vroeger, in geval verbetering daar is, en de opgeslotene zich arbeid en oponthoud verschaffen kan. De geslachten zijn ook bij den arbeid, die naar de

kundigheden en krachten van elk bepaald wordt, gescheiden. Op zon- en feestdagen moet elk, die niet krank is, den godsdienst bijwonen; zekere uren mag hij zich in de vrije lucht vermaken; de overige moet hij aan het lezen van stichtelijke boeken, welke uitgereikt worden, toewijden. Elk heeft zijne dagelijksche taak, die hij voor het huis afwerken moet; doch deze is zoo bestemd, dat hij bij vlijt en ijver nog meer vervaardigen kan, waarvan de verdienste hem zelf te goed komt, die hem maandelijks berekend, doch bij het verlaten van het huis eerst toegedeeld wordt. De opgeslotenen mogen niet om aalmoezen vragen, van de misdrijven hunner makkers niet spreken, zich zelven noch anderen brandewijn verschaffen, enz. Vergrijpen zij zich in het huis, dan ontvangen zij, in tegenwoordigheid der makkers van hun geslacht, bestraffing; helpt dit niet, dan worden zij getuchtigd, en, wanneer ook dit zonder vrucht blijft, met gevangenis gestraft, zonder dat hun bekend gemaakt wordt, hoe lang deze duren zal: minderjarigen zijn hiervan bevrijd. Een geestelijke te *Upsala* heeft zich met de zielzorg belast, predikt of houdt bidstonden elken zondag, ook verhoor, en bezoekt bovendien, ten minste elke week eenmaal, de inrigting. Dagelijksche morgen- en avond-gebeden worden, met gezang, in de bidzaal gehouden, die, eenvoudig, maar net, met kansel en altaar versierd is. Onder voorzitting van den Landshoofdman, is de directie aan 3 adellijken, 1 professor, 2 geestelijken, 3 burgers, 2 boeren, 1 rentmeester en 1 secretaris opgedragen. Deze directie maakt jaarlijks een berigt

bekend, nadat de rekeningen door eene kommissie, uit leden der 4 standen, in het *Län* woonachtig, gerevideerd is. De vrijstelling der tuchtelingen gaat met vermaningen van de zijde der directie gepaard. Van de, te *Upsala* wonende leden moet elk, bij maandelijksche wisseling, ten minste driemaal in de week, onaangemeld en op verschillende tijden, het huis bezoeken; elk bezoek teekent hij, met datgene wat verrigt is, in een boek aan, hetwelk bij de gewone vergaderingen wordt overgelegd. In het huis woont een opziener, die eene naauwkeurige lijst over de tuchtelingen houdt; een wachtmeester zorgt voor de bewaking. Voor de invaliden is een bijzondere wachtmeester aangesteld, die tevens de kinderen onderrigt. — Het huis is een groot massief gebouw met bezitting van land; het bevat 16 kamers; de tuin is door hooge houtene schuttingen ingesloten. Toen ik in Nov. 1817 deze inrigting bezocht, vond ik 1 invalide en 20 tuchtelingen; echter kan een veel grooter getal daarin plaats vinden. In kamers en gangen heerschte de grootste zindelijkheid. De mannen waren aan hun handwerk bezig en de vrouwen, meest liederlijke personen, sponnen. Onderscheidene werkplaatsen waren aangelegd. De vervaardigde waren worden verkocht. De spijsordening bepaalt naauwkeurig, wat elk in de week ontvangen moet. Alles was in den besten toestand: alleen over dit ééne punt heb ik geene inlichting bekomen, op welke wijze de *vrijgestelden*, door geestelijke of overheidspersonen, onder opzigt gehouden worden, een punt, hetwelk voor het doel van een verbeterhuis

van

van zeer veel gewigt is. Ook is er eene kleine boekverzameling, welke bijzonder bijbels en stichtelijke geschriften bevat. — Baron FOCK, de stichter, heeft ook persoonlijk groote opofferingen voor het huis gedaan. In het boek der giften, hetwelk in de vergader-kamer open ligt, had de gestorvene Koningin eigenhandig haren naam geteekend.

Upsala bezit twee boekwinkels en eene drukkerij. Niet weinige werken worden hier uitgegeven, doch het wetenschappelijke verschijnt meest in verhandelingen. Des zomers verkrijgt men zeer regelmatig de nieuwste Duitsche misprodukten, ja er is altijd, ook zonder ze vooraf te bestellen, in de boekwinkels een groot getal nieuwe Duitsche werken in voorraad. Er wordt eene letterkundig tijdschrift en een weekblad van gemengden inhoud uitgegeven. Eene leeskluh, waar men Zweedsche, Deensche, Duitsche, Engelsche en Fransche, geleerde en staatkundige nieuwstijdingen en wetenschappelijke tijdschriften van allerlei soort, de beide eerste zeer volledig, vindt, is in de zoogenoemde *Gille* opgerigt en dagelijks, doch des zondags eerst te 4 uren, namiddags, geopend.

Upsala is eene zeer gezellige en gastvrije stad. In de gezelschappen vindt men veel fijne beschaving en meer ongedwongenheid, dan misschien op andere Zweedsche plaatsen. De geest der Universiteit is overal blijkbaar. De vele adellijken, die des winters hier wonen, hebben met de leeraars der Universiteit verkeering, en geen spoor van afgezonderde cirkels is zigtbaar. Echter hebben de professoren onder zich een zaturdags-gezelschap opgerigt, in hetwelk slechts

man-

mannen tegenwoordig zijn mogen, zoodat het hier geheel om aanrakingspunten in de wetenschap en in het onderrigtswezen te doen schijnt. Tot alle gemengde gezelschappen hebben studenten, die bezoeken afleggen, toegang: eene omstandigheid, die zeer voordeelig werkt; daarenboven heerscht veel vlijt en ernstige studie, maar ook veel liefde tot gezang; duellen en het zoogenaamde studenten- (*burschen*) leven zijn geheel onbekend. — De bovengenoemde *Gille* is eene soort van gezelschap tot uitspanning, hetwelk zijn eigen huis heeft, en niet meer dan 100 gewone, en 25 studenten, als buitengewone leden, telt. Hier worden ballen gegeven, maaltijden gehouden en op het biljard gespeeld. De buitengewone leden moeten, voor dat zij op voordragt van een gewoon lid opgenomen worden, de vergunning hunner ouders of voogden bekomen hebben; zij mogen er noch tabak rooken noch met de kaart spelen, en hebben slechts van zes uren des avonds toegang, met uitzondering van den zondag, wanneer zij in alle uren, dat het huis geopend is, en van den woensdag en zaturdag, wanneer zij van des middags 12 uren verschijnen mogen. — Danspartijen moeten ten 11 uren gesloten zijn, en hazardspelen worden nooit geduld. Ouders mogen hunne dochters, wanneer zij meer dan 12 en hunne zonen, wanneer zij meer dan 14 jaren oud zijn, mede brengen. Vreemdelingen worden op voorstel van een gewoon lid, en met goedkeuring van eenen bestuurder, doorgaans voor eene maand, toegelaten. De Aartsbisschop, de Landshoofdman en de Rector der Universiteit zijn zonder stemming leden der *Gille*.

Het

Het levendigst is *Upsala* ten tijde der *distings-markt*, eene der drie jaarmarkten der stad. Deze wordt in Februarij gehouden en uit verre Zweedsche provinciën bezocht. Zij is overoud, want reeds de Heidensche Zweden hielden omtrent dezen tijd, dat kort te voren hun nieuwjaar inviel, te *Upsala* eene groote gerigts- en volksvergadering, weshalve het begin der markt jaarlijks nog astronomisch berekend wordt, namelijk naar de volle maan, die op de tweede nieuwe maan na den winter-zonnestilstand volgt.

Upsala bezit voorts een landhuishoudkundig Genootschap voor het *Län*. Het werd in het jaar 1814 gesticht, en is, onder het bestuur van den Landshoofdman, reeds op allerlei wijs werkzaam geweest, en heeft, onder anderen, tot 1817, drie deelen zijner handelingen in druk uitgegeven: in dezelve vindt men verhandelingen van THUNBERG, b. v. eene aanwijzing tot het planten en zaaijen van boomen, tot het voorttelen der, in landhuishoudkundig opzigt, voornaamste grassoorten, enz. THUNBERG schonk ook eene verzameling van planten, wier kennis voor den landman noodzakelijk is. Dadelijk na de stichting van het Genootschap vong men aan, in een, op het slot ingeruimd lokaal, eene landhuishoudkundige modelkamer aan te leggen, welke de Akademie van landbouw te *Stockholm* dadelijk door geschenken vermeerderde. Tot bevordering van de ontginningen en voor de salpeter-bereiding, voor welke laatste te *Stockholm* eene bijzondere kon. kommissie bestaat, leende de Staat aanzienlijke sommen. Het Genootschap deelt ook buitenlandsche zaden uit, en laat

over

over het weder en deszelfs invloed op het gewas, over den uitslag van den oogst, het wisselen der prijzen, enz. berigten bekend maken. Reeds is veel goeds in het werk gesteld; maar nog altijd is er gelegenheid tot ontginningen voorhanden, schoon *Upland* de meest bebouwde, of eene van de meest bebouwde provinciën des Rijks is. Het hoofdmiddel van bestaan is akkerbouw, en deze is in de laatste 20 jaren zeer voortgegaan, hoewel bij de boeren het slecht behartigen der weiden gebrek van mest veroorzaakt, en dus ook den voortgaanden bloei van akkerbouw belemmert. In het noordelijk gedeelte van dit Gouvernement worden vele kolen gebrand, is berg- en huttenbouw, ook eenige visscherij; de smelthutten vorderen wel veel hout, waaraan het Gouvernement veel gebrek lijdt, maar verschaffen ook vele voordeelen. Onlangs heeft men, bijzonder om *Upsala*, het bouwen van huizen van leem aangevangen, hetgeen voor het, in hout arme *Upland* van het hoogste belang is. *Upland* bevat slechts twee steden, *Upsala* en *Enköping*: verre weg het grootste gedeelte der inwoners (in 1819. 81,597 op bijna 47 V. M.) woont op het land. Men klaagt, helaas, ook hier over toenemende weelde, wier toeneming men met regt aan de rondzwervende *West-Gothen* toeschrijft, die op alle wijzen hunne buitenlandsche artikelen van weelde uitventen, en zelfs op krediet geven.

Het Gouvernement bezit 1 lazaret te *Upsala*, 2 hospitalen (te *Upsala* en *Weckholm*) 1 kroonmagazijn, en eene menigte van armen- en leen-koornmagazijnen in de kerspelen; ook werden, in het jaar

1813,

1815, in de meeste gemeenten fondsen voor de weduwen en weezen der in den oorlog geblevene landweermannen opgerigt. — Zeekusten bevat *Upsala-Län* weinig: want *Roslagen*, of *Uplands* kustdistrikt behoort tot *Stockholms-Län*. Hier loopt de poststraat over de *Alands*-eilanden naar *Finnland*; hier wonen de beste zeelieden van Zweden; hier vindt men, in de kleine steden *Öregrund* en *Östhammar*, nog overblijfselen der *Zigeuner*, of Heidens, die zich door eene donker-gele kleur van gelaat onderscheiden, zich overigens geheel naar de algemeene staatswetten regelen, doch in stilte nog menige eigenaardige inrigtingen, eene soort van inwendig bestuur onder eene zoogenoemde Koningin, zouden hebben: zoo verhaalde men in *Upland*; doch iets zekers konde ik daaromtrent niet te weten komen, daar ik niet in deze steden kwam. Zij trekken als uitventers van kleine waren het land rond. Ook het stedeke *Norr Telje* met eene geweerfabrijk ligt in *Roslagen*.

Gewigtig voor de geschiedenis van het Zweedsche volk is de omtrek van *Upsala*, bijzonder *Gamla Upsala* en de *Mora*-steenen. Den naam van *Gamla* (oud) *Upsala* draagt eene oude kerk met een dorp, eene halve mijl van de stad. Hier was hoogst waarschijnlijk eens de hoofdzetel van den Noordschen afgodendienst, sedert hij van *Sigtuna* derwaarts verlegd was; hier stond de prachtige tempel met het nu verdwenen heilige bosch; hier huisvestte de Opperpriester, die tevens Opperkoning was. In de muren van de tegenwoordige kerk moet nog een gedeelte van dien afgodentempel voorhanden zijn. De kerk werd

in

in de 12de eeuw door ERIK IX en SVERKER III gebouwd en later door GUSTAAF I vergroot. Sedert de Zweden het Christendom aannamen, en nu, in het jaar 1080, de Odinstempel in puinhoopen zonk, sloeg de Bisschop, daarna Aartsbisschop van *Upsala* naast de nieuwe Christelijke kerk zijnen zetel op, en de kerk werd Domkerk, tot dat, in 1273, de aartsbisschoppelijke zetel naar *Nieuw Upsala* verlegd werd.

Om de tegenwoordige kerk *Gamla-* en naar *Nieuw Upsala* heen liggen de beroemde *Upsala-Högar* (hoogten), de grafplaatsen der voorvaderen: drie dezer hoogten zijn zeer steil en cilindervormig; eene andere, met eenen breeden, platten rug, heet *Tingshög* (gerigtshoogte): hier werd, in Heidensche en Christelijke tijden, zoolang de Koningen nog in *Oud-Upsala* resideerden, het gerigt der DISA gehouden; ja, zelfs GUSTAAF I hield op deze hoogte nog gerigt met de Uplanders. Het jaarlijksche *Disating* (*) besliste, hetgeen het provinciaalgerigt niet had kunnen uitwijzen; ook maakte het openbare zaken af, want het was het Rijksgerigt. De Koning zat op den troon; tegen over hem de *Lagman* over *Upland* en de voornamen; achter hem stond het volk, in eenen kring, gewapend; dikwijls waren ook vreemde gezanten tegenwoordig. Aan de uitspraak van het *Disating* moest de Koning zich onderwerpen. De offers gingen de zitting vooraf. Ook maaltijden en eene markt, welke eene gansche week duur-

(*) *Disating.* DISA was de Godin der geregtigheid.

de, en van welke de tegenwoordige *Distingsmärkt* afstamt, gingen met het gerigt gepaard.

De *Mora*-steenen behooren tot eenen lateren tijd. Zij liggen op de groote *Mora*-weide in het kerspel *Lagga*, eene mijl zuidoostelijk van *Upsala*. Reeds in Heidensche tijden werden de Koningen door het volk onder den vrijen hemel verkozen: zulks had, b. v. met de *Schonensche* (Deensche) Koningen, op *Sliparehögen* bij *Lund* plaats. De keus des Konings op de *Mora*-weide geschiedde intusschen eerst in lateren tijd, toen het Christendom reeds was ingevoerd; vroeger althans wordt van keuzen, die daar zouden gedaan zijn, geene melding gemaakt. Sedert dat, na den dood van Koning STENKIL, na het midden der 11de eeuw, Zweden volkomen een kiesbaar Rijk werd, geschiedde de keus en de huldiging der Zweedsche Koningen op *Mora*, welke plaats men voor bijzonder gelukkig hield; sedert de *Calmarsche Unie*, in 1397, slechts de huldiging; later had ook deze hier geene plaats meer. Door een opgerigt kruis, gelijk in Heidensche tijden door *Thors* hamer, werd het volk verzameld; de provinciale rigters (*Lagmän*) met 12 bijzitters uit het gerigtsdistrikt leidden de verkiezing; op de steenen zaten de *Lagmän*. De *Lagman* van *Upland* opende de vergadering door eene redevoering, en bragt, nadat een gebed gedaan was, het eerst zijne stem uit: was de keus gedaan, zoo werd de gekozene als *Koning der Zweden en Gothen* (*) uitgeroepen en van de aanzien-

(*) Tot op OLOF SCHATKONING, den eersten Christelijken Koning, heetten

zienlijkste mannen der natie op den grooten of Koningssteen gebeurd, waarop hij den eed afleide. Op dezen steen ziet men thans eenen Koning afgebeeld, die in de regter hand eenen wereldkloot of den zoogenoemden rijksappel, in de linker een schild houdt, eene voorstelling, die, gelijk het schijnt, tot latere eeuwen behoort. Met zekerheid kan men ERIK IX, of den *heiligen*, als den eersten Koning noemen, die op de *Mora*-weide verkozen werd: hij bleef, in 1160, in den krijg tegen de Deenen en ligt in den Dom begraven. Van den buit, dien men, nadat hij gevallen was, onder aanvoering van den *Lagman* van *Upland*, FAHLE BURE, op de overwonnene Deenen maakte, zou de kerk *Danmark* bij *Upsala* gebouwd geworden zijn. — De plaats der keus sluit, sedert 1770, een klein gebouw van steen in. Ook de Rijksvoorstander STEN STURE, de jongere, werd, in 1512, te *Mora* gekozen.

Zoo heb ik dan het schoone *Upsala* en zijnen omtrek beschreven, gelijk ik het, gedurende mijn eerste en tweede verblijf, in Junij en Nov. 1817, heb leeren kennen. Dit ééne heb ik nog te berigten, dat ik ook akademische disputatiën en examina's der van de Akademie vertrekkenden bijgewoond en ook hier de beschaving en het frissche, krachtvolle, echt wetenschappelijke leven heb gevonden, hetwelk de akademische handelingen en leermeesters te *Upsala* zoo voordeelig onderscheidt: een vrome en vrolijke ge-

 zind-

ten de Zweedsche Koningen *Koningen van Upsala;* OLOF noemde zich *Svea-Koning;* MAGNUS LADULAS voegde er *Koning der Gothen* en GUSTAAF I *Koning der Wenden* bij.

zindheid bestuurt leeraars en leerlingen, en men gevoelt zich door een dubbeld belang aan eene inrigting verbonden, welke, in het algemeen en in het bijzonder, de hoogste kleinooden der menschheid, *Godsdienst* en Wetenschap, harmonisch bevordert.

Slechts twee dagen bleef ik ditmaal te *Upsala*, want ik wilde op St. Jansdag het nog meer dan 100 mijlen verwijderde *Torneä* bereiken, om aldaar de middernachtszon te zien. Reeds in *Upsala* waren de dagen zoo lang, dat men nog te middernacht lezen konde. Al korter wordt nu de nacht, hoe hooger men naar het Noorden komt, tot dat hij geheel verdwijnt.

ZES-

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Österbij. *IJzergroeven* Dannemora. Löfstad. Elfkarlebij. *Watervallen der* Dalelf. *De zalmvangst. De laatste eiken naar het Noorden. Intrede in* Norrland. *Stad* Gefle: *kerk*, *haven*, *handel*, *raadhuis*, *scholen*. *Vloed* Gefle. *Het Gouvernement* Gefleborg.

Den 6 Junij verliet ik de stad *Upsala*, en kwam spoedig, langs verscheidene oude grafheuvels, die over het algemeen in *Upland* talrijk zijn, bij de kerk *Gamla-Upsala*. De kerk is eenvoudig en vrolijk; zij heeft een orgel en in het koor eenen *runen*steen met een kruis; een tweede *runen*steen, die echter zeer beschadigd is, met eene figuur, aan een schip gelijkende in het midden, ligt naast de binnenste kerkdeur. Een houten beeld van THOR wordt getoond, maar het is bezwaarlijk van heidenschen oorsprong. Een ijzeren stijdbijl, stukken van zwaarden, urnen, enz. die sedert kort, bij het bouwen van het armenhuis, gevonden werden, getuigen van hooge oudheid. Hetgeen anders oud-*Upsala* uit den grijzen voortijd bezat, is reeds voor langen tijd naar nieuw-*Upsala* overgebragt: ook het gebeente van Koning ERIK *den heiligen* rustte hier. In den toren, die, gelijk boven ge-

gemeld is, eens een gedeelte van den toren van ODIN geweest moet zijn, bevinden zich oude openingen, waarvan sommige thans als vensters gebruikt worden. Tegen over de kerk ligt het vrolijke pastorijhuis, voor het welk eene kleine weide met bosch eenen aangenamen voorgrond vormt: hier moet zich eens het heilige bosch van ODIN hebben verheven. In de nabijheid der kerk vindt men voorts het gemeente- en het schoolhuis. In het eerste wordt kerspelsstand gehouden; een gedeelte dient tot woning der gebrekkigste en meest verlatene armen, die echter met moeite hadden kunnen bewogen worden, om hunne nieuwe woning te betrekken, omdat dezelve van nabij aan de hoogte grenst, op welke eens het heidensche *Disating* gehouden werd. Ik besteeg de gerigtshoogte, welke een schoon uitzigt over Oud- en Nieuw-*Upsala* en den omtrek verschaft. De voet der hoogte heeft, door afsteken tot verbetering van den weg, verloren, tot dat GUSTAAF III de oude wet tegen verstoring van oudheden vernieuwde. Tegen over de gerigtshoogten stijgen de *koningshoogten*, cilindervormige grafhoogten, met verre uitzigten, omhoog.

Langs lage rotsen, door een vruchtbaar maar boomloos oord, voorbij boeren- en soldatenhoeven, bereikte ik *Uggelsta*, en vervolgens het groote ijzerhutwerk *Wattholma*, aan de grafelijke familie BRAHE toebehoorende. Dreven doorsnijden het dorp, en weiden breiden zich voor de huizen uit. Achter *Wattholma* wordt het oord boschrijker en schooner. Het was reeds avond, toen ik te *Österbij* aankwam, alwaar mij de bezitter der ijzersmelterij, de Heer THAM,

met

met veel hartelijkheid ontving. Over het algemeen woont in dit gedeelte van *Upland* een goed slag van menschen, gelijk men reeds aan de hartelijke wijze van groeten ontwaart. Na het avondeten werd de groote oven, wiens vuur heerlijk in de schemering lichtte, in oogenschijn genomen. Nadat de erts in stukken geslagen is, wordt hij in den grooten oven gesmolten. De uitgebrande erts (slakken), dien men te voren wegwierp, wordt thans tot ijzersteenen bereid, die tot goede muursteenen dienen: men bereidt de ijzersteenen, terwijl men den gloeijenden erts in eenen schoonen vuurstroom uit den oven in vormen laat vloeijen. *Österbij* smeedt jaarlijks omtrent 3000 schipponden staafijzer en staal, en houdt 300 huisgezinnen aan het werk. Slechts een gedeelte der arbeiders woont op de plaats. Den volgenden morgen bezag ik de geheele inrigting. Zij ligt zeer vrolijk tusschen weiden, meren, bosch en korenvelden, wordt door dreven doorsneden, en heeft geheel het aanzien van eene kleine stad. Zij heeft eene eigene kerk en school. Aan de woningen ziet men de welvaart der bewoners; elk arbeider heeft, behalve een daggeld van 5 sch. *riksgäld*, een klein akkerstuk, weide voor 2 koeijen en 5 tot 7 schapen, koren en haringen, bovendien een zeker gedeelte koren voor de vrouw en voor elk kind onder de vijftien jaren. — Het schoone, voor omtrent 50 jaren, nieuwgebouwde slot, hetwelk de heer THAM bewoont, wordt van voren door weiden, door welke zich wegen slingeren, en van achteren door een park omringd. Aan het park grenst een meer; in het meer ligt een eiland, op

hetwelk, in het bosch, fraaije wandelingen zijn aangelegd, die weder door bruggen met het park verbonden zijn. In het slot is eene groote verzameling van schilderijen en koperen platen. De Heer THAM, een nadenkende landhuishoudkundige, heeft vele nieuwe nuttige inrigtingen in de landhuishoudkunde gemaakt.

Van *Österby* deed ik, vergezeld door den Heer THAM en den landmeter RIDDARBJELKE, eenen uitstap naar de, slechts ½ mijl afgelegene groeven van *Dannemora*. De weg loopt door bosch, maar het bosch wordt, wegens de veelvuldige ijzerhutten in dit gedeelte van *Upland*, hoe langer zoo kleiner, zoodat de hutten met moeite nog lang zullen kunnen voortduren, wanneer geene aanzienlijke nieuwe beplantingen ontstaan. De onuitputtelijke ijzergroeven van *Dannemora* zijn, uitgezonderd de gedeeltelijk nog rijkere in *Lapland*, de rijkste van Zweden, want haar gehalt is 15 tot 70 procent. Dit voortreffelijke ijzer laat zich gemakkelijker dan ander Zweedsch ijzer bearbeiden. De groeven loopen gedeeltelijk onder het *Dannemora*-meer voort, hetgeen, door het aandringend water, het werk moeijelijker en kostbaarder, ja eenige groeven geheel onbruikbaar maakt. Slechts eene der thans bewerkt wordende groeven is zoo donker, dat men bij het schijnsel der lamp arbeidt; in de overige valt het daglicht in, weshalve zij ook niet vochtig, en noch de arbeiders noch vreemden zich van den gewonen groeven-kiel bedienen. Men daalt in tonnen of, in 10 minuten, langs ladders naar beneden. Men overziet de groeven ook zeer goed van

bo-

boven, doch haar aanblik is niet schoon. Vlak aan den rand der eene groeve is een klein meer. In de diepte der groeven ligt ijs, hetwelk tot hiertoe niet smolt, ofschoon er water bijstroomt; echter hoopte men het, door versterkte waterstrooming, tot smelten te brengen. Het gewonnen ijzer wordt te *Österby*, *Löfstad*, *Söderfors* en in vele andere hutten in en buiten *Upland* bewerkt; in *Dannemora* zelf is geene smelthut. De groeven behooren aan eene compagnieschap. — De plaats *Dannemora* is kleiner en onregelmatiger gebouwd dan *Österby*, en heeft ook geen logement, weshalve de vreemdelingen in het wel ingerigte logement te *Österby* overnachten.

Van *Dannemora* reed ik naar *Österby* terug, zeide mijnen lieven gastheer een dankbaar vaarwel, en zette vervolgens mijne reis langs den kortsten weg over *Löfstad* en *Elfkarleby* naar *Gefle* voort. Een tweede, maar verdere weg voert over het bekoorlijke *Söderfors*, sedert 1748 eigendom der familie GRILL, betwelk zijnen oorsprong aan de ankersmederij verschuldigd is, welke, in 1675, de Bergmeester in *Upland* en *Norrland*, CLÄS DEPKEN, die onder den naam ANKARSTRÖM in den adelstand verheven werd, aanleide, nadat tot daartoe de ankers meestal van buiten 'slands bekomen waren. Het is op een eiland der *Dalelf* gelegen en heeft een schoon park en een museum voor de natuurlijke Geschiedenis. Het laatste bragt, sedert 1785, de bezitter van *Söderfors*, ADOLPH GRILL, bijeen. Het museum, hetwelk, na den dood van gemelden bezitter en zijne echtgenoote, juist zou verkocht worden, is bijzonder

rijk in vogelen, ten minste Zweedsche, die men bijna volledig vindt, en slakken; ook is eene kostbare bibliotheek in dit vak met het museum verbonden.

Van *Österby* tot *Bro* heeft men bosch en weiden, en rijdt men langs vrolijke woningen der arbeiders heen. Slagboomen vindt men hier overal in menigte, want *Upland*, deze voortreffelijk bebouwde provincie, is, gelijk *Angermanland*, het regte land der slagboomen. Elk huisje, elk stukje akkerland, elk gedeelte bosch heeft zijne twee hekken, die zoo ingerigt zijn, dat zij zich van zelf, door middel van groote hefboomen, sluiten. In *Bro* voegde zich een *Helsinglander* bij mij, dien de Heer THAM had laten komen, om het zaaijen van het vlas en het weven, op Norrlandsche manier, in *Österby* te onderwijzen. Dit was de eerste *Helsinglander*, dien ik zag: in zijn gelaat drukte zich geheel en al de ingenomenheid met vrijheid en eigendom, en de warme liefde voor zijn land, die zelfs het goede onder vreemden weinig acht, uit, mitsgaders de, den Zweden over het algemeen eigene, vertrouwde bekendheid met de Heilige Schrift en verkleefdheid aan Koning, vaderland en wet, hetwelk ik spoedig als het karakter der bewoners van *Helsingland* zou leeren kennen. Van *Bro* ging het naar het groote, aan de familie DE GEER toebehoorende, ijzerhutwerk *Löfstad*. *Löfstad* heeft, gelijk *Österby*, het aanzien eener kleine stad, met regelmatige straten, door hooge boomen beschaduwd, maar eene minder schoone ligging. De ijzersmelterij heeft, gelijk ook *Österby*, hare eigene kerk en begraafplaats, als mede ee-

nen

nen bijzonderen geneesheer, en zij houdt omtrent 2000 menschen bezig. Het eenvoudige, massieve woonhuis van den eigenaar wordt door aanzienlijke nevengebouwen, ook eene rijbaan, een klein park, en eenen wel niet grooten, maar schoonen tuin omgeven; in den laatsten wordt de wijngaard in trekkasten, tegen muren en op latten onder vensters, aangekweekt. Uit de kamers, welke schilderijen versieren, overziet men den bekoorlijken omtrek. Nevengebouwen bevatten eene bibliotheek van omtrent 6000 deelen uit alle wetenschappen, vele koperen platen, eene mineraalverzameling, in welke mij vooral het geheel volledige afdruksel van eenen kleinen visch op leisteen belang inboezemde, eenen natuurkundigen toestel, en eene geweer- en antiquiteitskamer.

De poststraat van *Skärplinge* naar *Elfkarleby* bedraagt 3 mijlen; mijn *skiuts*-boer koos echter, bij het visschersdorp *Loiten*, eenen regteren weg, die omtrent eene halve mijl korter was. Dikwijls vertoonen zich de boschrijke oevers der Oostzee. Na omtrent eene mijl bereikt men de groote, aan de familie DE GEER behoorende, ijzersmelterij *Carlsholm*, die eene regt fraaije ligging heeft tusschen weiden en bosch. Maar nu verheft zich in de verte een dof gedruisch; men komt nader, en meent donderslagen te vernemen, die door de rotsen teruggeworpen worden; het bosch opent zich plotseling; de majestueuse *Dalelf* met hare watervallen wordt zigtbaar; men rijdt aan den oever af en over eene lange brug, die midden over de vreesselijke watervallen voert. Zij is

van

van hout en rust op twee steenen pilaren. De bouw begon in het jaar 1814, en werd in 1816, door *Dalekarliërs*, uit wier land de *Dalelf* afkomt, voltooid; tevens werd het bed van den vloed, hier aan zijnen uitloop in de Oostzee, gereinigd. Reeds was het 10 uren des avonds, toen ik aankwam; tot na 11 uren stond ik, bewonderend, voor het groote natuurtafereel, want het was helder genoeg, om al de bijzonderheden naauwkeurig te onderscheiden. De watervallen zijn ontelbaar, maar er zijn drie groote. Nadat de zeer breede stroom tot hiertoe zacht tusschen boschachtige oevers gevloeid heeft, stort hij plotseling in eene diepte van omtrent 20 ellen af. Dan deelt hij zich in drie armen, welke twee met bosch begroeide eilanden insluiten. Elk dezer armen vormt eenen val; den schoonsten vormt de eerste arm, niet ver van eenen watermolen, naast welken het beste standpunt is, om alles te overzien. Als wolkenzuilen stijgt de in stof opgeloste watermassa ten hemel, en even zoo de watermassa van den bijna even grooten val des tweeden arms. De kleinste val is die van den derden arm. Dan vereenigen zich de drie armen, en vloeijen, eenige honderd ellen ver, naar de brug heen, terwijl zij tot achter de brug onafgebroken kleine watervallen vormen. De watermassa is grooter dan die van den Rijnval bij *Schafhausen* en die der watervallen bij *Trolhätta*, maar de laatste zijn hooger. Spoedig achter den eersten grooten val vindt men de eerste zalmvisscherij, waarop daarna meerdere volgen. De zalm van *Elfkarleby* is beroemd, en hij wordt versch en gerookt

ver-

verkocht. Een vierde uur achter de brug bereikt men het fraaije postlogement, alwaar ik mij gebraden zalm en geitenkaas wel deed smaken en regt goed overnachtte. De geitenkaas is zeer vet en wordt uit zuivere geitenmelk bereid. Ook schapen houdt men in deze streken, maar zij zijn, gelijk alle Zweedsche schapen, klein en worden niet gemolken. Na eenen schoonen dag werd het thans plotseling en heftig koud. Donker wordt het in dit jaargetijde op deze hoogte niet meer; het schemert slechts, en het is altijd nog zoo helder, dat men schrijven kan.

Van *Elfkarleby* tot *Gefle* rijdt men veel door bosch; echter vertoonen zich hier en daar de schoone oevers der *Dalelf* en enkelde meren; bij de ijzersmelterij *Harnäs* ziet men de opene zee. Hier staan, volgens de geographische handboeken, de laatste eiken tegen het Noorden; maar hoewel *Forsbacka*, westelijk van *Gefle*, een schoon goed van den voormaligen Landshoofdman van *Dalekarlie*, Baron NORDIN, en eene verlustigingsplaats der inwoners van *Gefle*, alwaar ook eiken voortkomen, bijna op gelijke hoogte als *Harnäs* ligt, zoo tieren de eiken toch nog op de eilanden van den vloed *Testebo*, die boven *Gefle* loopt en zich bij deze stad in zee stort. In *Harnäs* scheidt een vloed *Upland* van *Gestrikland*. *Gefleborgs-Län*, hetwelk *Gestrikland* en *Helsingland* bevat, (172½ V. M., in 1819 met 91,010 zielen) begint, en met hetzelve het heerlijke *Norrland*, het paradijs van Zweden, dat de schoonste streken en de krachtigste en welvarendste inwoners des Rijks bezit. Eene sterke, hooge gestalte,

zie-

zielenkracht, onwankelbare liefde voor *Godsdienst* en vaderland, zindelijkheid, deugdelijkheid en duurzaamheid in woningen en in arbeid, zijn het eigenaardige dezer menschen.

Norrland bevat de provinciën *Gestrikland*, *Helsingland*, *Medelpad*, *Angermanland*, *Westerbotten* en *Norrbotten*, in het oosten en noorden, en *Dalekarliën*, *Herjeadalen* en *Jemteland* in het westen. Het minste schoon zijn *Gestrikland* en *Herjeadalen*, benevens eenige gedeelten van *Wester-* en *Norrbotten*; in de overige provinciën reist men als in eenen grooten tuin. De vruchtbaarheid is in de meeste daar, waar zij bebouwd zijn, groot, doch in de noordelijkste komt dikwijls het koren niet tot rijpheid. De veeteelt is in *Norrland* aanzienlijk, en wordt gelijk in Zwitserland gedreven. Aan de kusten is de visscherij niet onbeduidend.

Het was zondag, toen ik te *Gefle* aankwam. Een paar uren na mijne komst begon de namiddagsgodsdienst, dien ik bijwoonde. De vergadering was niet zeer talrijk, want vele burgerhuisgezinnen waren op de zalmvangst, die hen, des zomers, verscheidene weken achteréén, aan de noordelijke kusten van den *Bothnischen* zeeboezem bezig houdt, alwaar zij dan in hutten wonen, en des zondags hunnen gemeenschappelijken godsdienst houden. De zalmvangst is een hoofdtak van bestaan voor alle steden aan de kusten van oostelijk Zweden, ten minste in *Norrland*, en niet minder van vele landbewoners. — In de kerk heerschte groote stilte en aandacht. De, door den leeraar uitgesprokene, gebeden en bijbelsche woor-

woorden werden, gelijk in alle Zweedsche kerken in gebruik is, zacht herhaald. Hier vond ik het eerst de, nog slechts op weinige plaatsen bestaande, gewoonte, dat twee kerkwachters met lange staven in de kerk rondgingen, om verstoringen der orde in stilte voor te komen, de slapenden of sprekenden zachtelijk te regt te wijzen, enz.: ik bemerkte echter niet, dat er iets voorviel, om hun hunnen post te doen waarnemen. De kerk is ruim en schoon, en heeft sedert kort een nieuw groot orgel bekomen, gedeeltelijk door vrijwillige giften der inwoners. Het altaar is sierlijk verguld en heeft een altaarblad van hout, *en bas relief*, met drie boven elkander staande afbeeldingen, die de instelling van het H. Avondmaal, de kruisiging en de hemelvaart van CHRISTUS voorstellen. Om de kerk is eene fraaije opene plaats, doch de begrafenisplaats ligt buiten de stad. Behalve deze stadskerk heeft *Gefle* nog eene kleine hospitaalskerk.

Het overige gedeelte van den dag ging met bezoek en bezigtiging om: bij de laatste vergezelde mij D. LUNDSTRÖM, pastoor der stad. Op eene schoone, met boomen beplante weide, die een eiland vormt, gelegen in den vloed *Gefle*, die de stad doorstroomt, en aan de pastorij behoorende, zag ik de zalmvangst aan. De zalm wordt ingesloten, met eenen haak uitgerukt en met slagen voor den kop gedood. Men bereidt te *Gefle* den zalm reeds geheel op *Norrlandsche* manier, d. i. deels, gelijk ook op andere plaatsen, sterk gezouten, gekookt, gebraden, gerookt, deels en het meest, deze manier is *Norrland* bijzonder eigen (hoewel zij ook in Schotland in ge-

bruik

bruik zijn moet) als *graflax*. Om *graflax* te bereiden, snijdt men verschen rooden zalm in stukken, bestrooit deze met een weinig zout, ook wel met eenige suiker, en laat ze zoo eenen korteren of langeren tijd, het beste twee of drie dagen, bedekt liggen. Zoo houdt de zalm zich tamelijk lang, het langste, wanneer hij, gelijk op sommige plaatsen geschiedt, tweemalen gezouten wordt. Met olie en azijn, of met suiker gegeten, is de *graflax* eene welsmakende spijs, welsmakender dan gekookte of gerookte zalm. Maar het is eene noodzakelijke voorwaarde, dat de bereiding zoo spoedig mogelijk na de vangst geschiedt. Reeds een kwartier uurs na de bereiding is de *graflax* bruikbaar, doch hij smaakt beter, wanneer hij eenige uren of eenen dag in het zout gelegen heeft. Van dezen *graflax* is de, op gewone wijze, *sterk gezoutene* zalm zeer onderscheiden. Deze houdt zich verscheidene jaren, terwijl de gerookte ras hard en onbruikbaar wordt; weshalve het zalmrooken slechts op weinige plaatsen van *Norrland*, alwaar de zalmvangst zulk eenen beduidenden tak van bestaan uitmaakt, in gebruik is. Men kookt ook den zalm met meel en grutten tot eenen brij.

Gefle drijft na *Stockholm* en *Götheborg* den meesten uitlandschen handel in geheel Zweden. In het jaar 1815 telde het 83 eigene schepen. Over het algemeen is de handel hier beduidender dan te *Norrköping*, en des te voordeeliger, daar de uitvoer, die, voor het grootste gedeelte, in ijzer, teer, balken en planken bestaat, den invoer aanmerkelijk overtreft, want deels heeft het spaarzaam bebouwde *Norrland*, bij de

su-

sobere levenswijze van deszelfs bewoners, weinig noodig, deels wordt veel over *Stockholm* ingevoerd. De *Finnen* komen in vrij groot getal naar *Gefle.* Er zijn omtrent 80 grootere en kleinere kooplieden, waarvan de meesten buitenlandschen handel drijven. Tot verdieping der haven, wier inloop door eene schans op een klein eiland beschermd wordt, wordt eene, door paarden getrokkene, *Polhemsche* baggermachine gebruikt. *Gefle* heeft voorts beroemde tabaksfabrijken, die, met betrekking tot den rooktabak, datgene zijn, wat, met betrekking tot den snuiftabak, de fabrijken van *Norrköping* zijn; ook bestaat er eene suiker- en eene zeildoekfabrijk. In het jaar 1815 had de stad 6595 inwoners.

Gefle is voorts de residentie van den Landshoofdman over *Gefleborgs-Län*, die op het hoog en bekoorlijk gelegen slot in den vloed *Gefle* woont. Hier hield GUSTAAF III, in het begin van het jaar 1792, eenen Rijksdag. Op het slot geniet men schoone en verre zee- en landgezigten. Tegen over hetzelve liggen de gebouwen voor de kanselarij en het kantoor (*renterey*) des Landhoofdmans. Gelijk doorgaans in de residentie van Landshoofdlieden, zoo vindt men ook te *Gefle* eene boekdrukkerij, in welke een weekblad uitkomt. Sedert kort is er ook een boekwinkel opgerigt, en er bestaat eene leesbibliotheek.

Het raadhuis aan de groote markt is een der schoonste in het Rijk. In eenige vertrekken van hetzelve houdt de orde: *Idka dygden* (*beoefen de deugd*), die uit mannen en vrouwen bestaat, en, voor weldadigheid en gezellige vermaken, door den

vorigen Landshoofdman, Graaf CRONSTEDT, gesticht is, des winters danspartijen. De orde heeft verscheidene graden en telt reeds omtrent 600 leden. Een liefhebberijtooneel is ook onlangs opgerigt. — De stad heeft meestal breede en regelmatige straten, wier huizen echter grootstendeels van hout zijn. Eene schoone wandelplaats, *Brobänkar* geheeten, is langs de haven aangelegd: zij vormt thans eene groote weide met eene driedubbelde rij boomen, bij welke nog eene vierde komen zoude: daarnaast liggen driemasters en kleinere schepen, en verder de vele materiaallootsen.

Gefle bezit onderscheidene scholen. Het gymnasium en de triviaal-school zijn in een nieuw gebouw van steen vereenigd. Het eerste is in de bovenste, het laatste in de benedenste verdieping; het eerste heeft 4 klassen en 40 leerlingen, het laatste 5 klassen en 180 leerlingen. Het gymnasium bezit eenen natuurkundigen toestel, verzamelingen van voorwerpen uit de natuurlijke Geschiedenis, van globen en kaarten, alsmede eene aanmerkelijke bibliotheek, die reeds 2907 deelen groot was, toen de Kanselarijraad SCHÖNBERG dezelve onlangs nog met eenige duizenden deelen uit alle wetenschappen vermeerderde. Het gymnasium heeft ook eene fraaije zaal voor schoolplegtigheden, alwaar ook openlijke concerten gehouden worden.

De *elementaire* school der stad is eene hoogere burgerschool, welke de Kommercieraad PEHR BRANDSTRÖM, in het jaar 1795, door een kapitaal van 10000 rijksd. stichtte, en voor welke de stichter eene bij-

zon-

zondere schoolverordening voorsloeg, die de Koning, in 1796, bekrachtigde. Het bestuur is bij eene directie, die uit den stichter, (sedert 1803 deszelfs schoonzoon, den Heer ENNES) den Landshoofdman, den pastoor, den burgemeester, eenen raadsheer, eenen koopman en eenen handwerker bestaat, door welke ook de opziener en de leermeesters der school benoemd worden. De leermeesters zijn letterkundige mannen, die in rang met de zogenaamde *kollegen* bij de triviaal-scholen gelijk staan, en het regt hebben, om, bij het aanzoek om eene pastorij, hunne dienstjaren dubbeld te rekenen en, na een zeker getal van zulke dienstjaren, zich om zulk eene pastoorsplaats onmiddellijk tot den Koning te wenden. De voorwerpen van onderwijs zijn godsdienst, schrijven, rekenen, Italiaansch boekhouden, briefschrijven, nieuwere talen, staats- en bijzondere huishoudkunde, vaderlandsche Geschiedenis, Geschiedenis van den handel en Geographie. Het getal der scholieren is op 24 bepaald, waarvan 12 een matig schoolgeld betalen. Wie bij het begin van eenen nieuwen termijn, zonder voldoende redenen, langer dan vijf dagen de school verzuimt, wordt voor dezen termijn van de school uitgesloten. Het schoolhuis, een groot massief gebouw, werd door den stichter geschonken; het bevat ook woningen voor leermeesters en eenige scholieren. De school, die ook eene kleine bibliotheek bezit, heeft sedert hare opening, in 1797, onderscheidene legaten ontvangen, door welke de bezoldiging der leermeesters van tijd tot tijd konde verhoogd worden. De Heer ENNES, een welgezeten koopman, heeft zich,

gedurende zijne deelneming aan de directie, groote verdiensten omtrent de inrigting verworven; hij offert veel voor dezelve op, gelijk hij over het algemeen van zijn groot vermogen op eene edele en weldadige wijze gebruik maakt: ook bij andere openlijke inrigtingen is hij werkzaam. Bij deze *elementaire* school komt thans, door middel der uitgezette kapitalen, eene armenschool. — Daarenboven is er nog eene andere armenschool, eene industrieschool voor arme meisjes en eene school voor weezen. In alle armenscholen bekomen de kinderen ook middagseten. Eene voormalige kazerne dient tot een armenhuis; buitendien bestaat er een vrijwillig werkhuis. Voor behoeftige militairpligtigen der stad werd voor korten tijd een bijzonder fonds gesticht; arme en gebrekkige zeelieden ondersteunt het zeemanshuis; voor *de pauvres honteux* zorgen de liefhebbers der muzijk en de weduweninrigting. Behalve dat deelt het openbaar armbestuur aan de armen der stad maandelijksche giften en ondersteuning in geval van nood, rumfordsche soep en kleeding uit, voorziet de kranken met geneesmiddelen, en helpt bij de begrafenis. Met het hospitaal voor krankzinnigen en oude lieden is het lazaret van het *Län* verbonden.

Gefle is de oudste stad in *Norrland.* Hare poolshoogte is 59° 43' 30". De breede en snelle *Gefle*-stroom deelt haar in twee helften en vormt midden in de stad kleine watervallen. Aan de oevers zijn tuinen aangelegd, gelijk over het algemeen de menigvuldige tuinen en weiden aan de stad een zeer vrolijk aanzien geven. In den lof, dien vreemdelingen dikwijls

wijle aan de aardigheid en gastvrijheid der inwoners geven, moet ook ik van ganscher harte instemmen: bijzonder heb ik de goedheid te roemen, door welke mij de Landshoofdman, Graaf SPARRE, en diens beminnenswaardige echtgenoote zoo zeer verpligtten.

Sedert kort had zich ook voor *Gefleborgs-Län* een landhuishoudkundig Genootschap gevormd, welks statuten juist den Koning ter bevestiging waren voorgelegd. In Noord-*Helsingland* was reeds in 1811 een zoogenoemd *landmans-gezelschap* opgerigt, hetwelk viermaal in het jaar te zamenkomt, ook geschriften uitgeeft, en zich de bevordering van landelijke welvaart en van burgerlijke deugden in het algemeen, als doel voorgesteld heeft. De landbouw is in *Gefleborgs-Län* voor groote verbeteringen vatbaar, want tot hiertoe werd weinig koren gebouwd; en echter konde er veel meer gebouwd worden. Op verscheidene plaatsen eet men gerstebrood. *Bollnäs* in *Helsingland* is de eenige pastorij in het *Län*, die toereikend koren voortbrengt; al de overige moeten koopen. Aardappelen worden veel geteeld. De veeteelt is reeds in *Gestrikland* van aanbelang, doch nog veel beduidender in *Helsingland*. Noord-*Gestrikland* is met opzigt tot de *vegetatie* aan Zuid-*Wermeland* en Zuid-*Finnland* gelijk. Ook de vangst van wilde vogelen is in *Helsingland* grooter dan in *Gestrikland*. In *Helsingland* begint de eigenlijke *Norrlandsche vegetatie*. De zomer is aldaar zeer kort, maar heet. Alles rijpt snel, weshalve de landelijke werkzaamheden nergens met meer haast verrigt worden, dan hier. Men oogst van 2 uren des mor-

morgens tot 11 uren des voormiddags; van 11 tot 1 zijn uren van rust, waarop tot 9 of 10 uren des avonds de oogstarbeid wordt voortgezet. Men oogst gaarne vroeg en laat, omdat zich het koren dan het best maaijen laat. — Slechts één adellijk goed is er in *Gefleborgs-Län*, namelijk *Wi* in *Gestrikland*. Tot de stadspastorij behoort ook de landpastorij *Wahlbo*. Hier, in het dorp *Öfverhärde*, had in het jaar 1735 een merkwaardig voorval plaats, hetgeen ook door den druk bekend gemaakt is. Een boer, JONS LARSSON, schoot zich met een jagtgeweer de beide schroeven in het hoofd; de schroeven konden, gevaarshalve, niet uitgenomen worden, en nogthans bleef JONS LARSSON gezond en leefde nog volle 21 jaren.

BIJVOEGSELS EN VERBETERINGEN.

Bl. 26 reg. 1 v. o. staat 1810, lees: 1797.
— 28 — 7 — —* — 807 V. M., lees: 3871 V. M.
— 41 — 1 — — — Ook van de *Lundsche* universiteit is de Kroonprins thans (1824) Kanselier.
— 85 — 7 v. b. Kriminele zaken gaan van het *Härads*gerigt onmiddellijk naar het Hofgerigt. — In zeldzame gevallen, b. v. bij twisten over grenzen, dat de partijën met het plaatselijk onderzoek van den *Lagman* en diens daarop gegronde beslissing niet te vreden zijn, zendt de Koning eenen voornamen ridder af, die, in vereeniging met vier adellijke regtskundigen en de *Härads*bijzitters, welke bij het plaatselijk onderzoek van den *Härads*-

höf-

höfding of *Lagman* niet tegenwoordig waren, een nieuw onderzoek op de plaats doet.

Bl. 90 en 296 *noot.* De algemeene magazijndirectie werd op den Rijksdag van 1823 afgeschaft en door distriktsmagazijnen vervangen, tot wier ondersteuning uit de algemeene magazijndirectie eene korenbijdrage van 60,000 tonnen rogge, garst of haver, bij misgewas of andere ongelukken, voor de Gouvernementen *Gefleborg*, *Wester-Norrland*, *Iemteland*, *Westerbotten*, *Stora-Kopparberg* en *Wermeland* bestemd zouden worden.

— 112. Alle *Frälse*hoeven zijn volkomen eigendom, hetwelk slechts door ruiling of als oud kroonpand aan de kroon terugvallen kan; zelfs verbeurd verklaarde *Frälse* moet weder aan bijzondere personen verleend worden. De boeren of *torpare*, die op *Frälse*-grondstukken wonen, hebben geene eigendommelijke bezitting, maar slechts het vruchtgebruik, hetwelk zij met geld, hofdiensten, enz. betalen. Met de *Säteri*vrijheid is voorts de verpligting verbonden, om de noodige gebouwen overeenkomstig den stand te onderhouden.

— 119 reg. 10 van ond. *zich slechts in evenredigheid*, lees: *zeer onevenredig*.

— 120 reg. 1 v. b. *vergelijken*, lees: *verleeningen*.

— 120. De kosten van de *afgedeelde* Zweedsche armee kan men omtrent op het vierde gedeelte der kosten, die eene even sterke armee in andere landen vordert, berekenen.

— 195 reg. 14 van bov. staat 120, lees: 111.

— 200 — 1. Het dagloon bedraagt $13\frac{1}{3}$ schell. voor 12 werkuren, bovendien 2 schell. schoengeld in de week, ook buitengewone geschenken. Proviand is tegen matige prijzen op elke station in de

ma-

magazijnen te koop. Marketenters dr
Sommige soldaten houden, gedurenc
maanden, 50 of, dikwijls ten minste, 5

— 223 reg. 5 van ond. Het *Strömshol*
in 1777 begonnen. De 25 sluizen :
voeten lang, 18 voeten breed en he
ten waterdiepte. Het meer Noord-*Ba*
voeten hooger dan de *Mäler*. Beide
en Noord-*Barken* zijn door eenen :
verbonden.

— 281 reg. 3 van ond. Beide vloten
1823, onder den naam van kon. vloot,
vereenigd.

— 290 reg. 9 van bov. Koper omtrent
omtrent 200 schipp., zilver in 1818
en goud 4½ lood.

DRUKFEILEN.

Bl.	68	reg.	10	van	ond.	staat	*kerk,*	lees:	*de kerk.*
—	107	—	5	—	—	—	*manden*	—	*maanden.*
—	114	—	8	—	bov.	—	*eene andere,*	—	*andere.*
—	121	—	15	—	—	—	*de kroon,*	—	*door de kroon.*
—	125	—	8	—	ond.	—	*woren,*	—	*worden.*
—	158	—	4	—	—	—	*Zweedsche,*	—	*Deensche.*
—	160	—	6	—	bov.	—	*en*	—	*om.*
—	162	—	11	—	ond.	—	*Borhehamn,*	—	*Borgehamn.*
—	225	—	14	—	—	—	*weter,*	—	*water.*
—	230	—	12	—	—	—	*koninklijk,*	—	*kon. slot.*
—	235	—	8	—	—	—	*in,*	—	*is.*
—	244	—	13	—	bov.	—	*hen,*	—	*hem.*
—	246	—	11	—	—	—	*het munt,*	—	*de munt.*
—	255	—	10	—	—	—	*vooroordeelde,*	—	*veroordeelde.*
—	303	—	8	—	—	—	87,	—	91.

Gedrukt bij J. PH. DE LANGE, te *Deventer.*

SCHUBERT.

REIS

DOOR

ZWEDEN,

NOORWEGEN.

ENZ.

I.

SCHUBERT.

REIS

DOOR

ZWEDEN